ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий журнал

Журнал заснований у 2004 році з ініціативи генерал-лейтенанта міліції ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА ЗАХАРОВА, заслуженого діяча науки і техніки України, кандидата юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1546 від 09.05.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04539.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Офіційний сайт: www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції: вул. Єрмолової 35а, 49033, м. Дніпро, Україна. Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

3
2025
Том 2

У номері

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

3 • 2025

Науковий журнал

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 11 від 17.07.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025
© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВИСОЦЬКИЙ С. О.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут права імені Іоаннікія Малиновського Національного університету «Острозька академія»)

УДК 349.6:504.06
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.1

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ: ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В РЕГУЛЬОВАНОМУ СЕГМЕНТІ

У статті наведено результати дослідження, присвяченого забезпеченню загальносуспільних інтересів під час функціонування ринку природного газу України шляхом покладення на суб'єктів ринку спеціальних обов'язків з формування ресурсу природного газу та забезпечення потреб окремих категорій споживачів на затверджених Кабінетом Міністрів України умовах (далі також Механізм ПСО).

В статті проаналізовано вплив Механізму ПСО на реформування ринку природного газу України відповідно до законодавства Енергетичного Співтовариства (далі також ЕС) на виконання Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (далі також Договір) та Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі також Угода про асоціацію).

З одного боку, застосування Механізму ПСО на ринку природного газу забезпечує захист загальносуспільних інтересів, до яких віднесено безпеку та стабільність газопостачання, належну якість та доступність природного газу, захист природного середовища, здоров'я, життя та власності населення, а з іншого може шкодити конкуренції, призводячи до монополізації ринку та спричиняючи пов'язані з цим негативні соціально-економічні наслідки.

За результатами аналізу законодавства в сфері регулювання ринку природного газу України, спираючись на незалежні оцінки Секретаріату Енергетичного Співтовариства (далі також СЕС) щодо стану реформування ринку відповідно до вимог законодавства ЕС, підтверджено негативний вплив Механізму ПСО на ефективність лібералізації ринку, а також напрацьовано пропозиції щодо пожвавлення конкуренції в регульованому сегменті, зокрема, шляхом:

– забезпечення належної імплементації законодавства ЕС в сфері регулювання внутрішнього ринку природного газу та забезпечення загальносуспільних інтересів під час його функціонування з урахуванням судової практики в цій сфері;

– забезпечення належного застосування чинних норм статті 11 Закону України «Про ринок природного газу», що регламентують механізм покладення на суб'єктів ринку спеціальних обов'язків, як в частині забезпечення прозорої процедури відбору суб'єктів ринку для покладення спеціальних обов'язків, так

і в частині забезпечення своєчасної компенсації непокритих доходами витрат на їх виконання;

– трансформації владно підпорядкованої моделі відносин між державою та суб'єктами ринку у договірні цивільно-правові відносини, засновані на юридичній рівності сторін.

Ключові слова: *державне регулювання, ринок природного газу, загальносуспільні інтереси, публічні спеціальні обов'язки, послуги загального економічного інтересу, вільна добросовісна конкуренція, дерегуляція та демонополізація, безпека газопостачання, належна якість та доступність енергоресурсів, захист навколишнього середовища.*

Vysotskyi S. O. The mechanism for public interest ensuring in the process of the natural gas market functioning: improving competition in the regulated segment

The article presents the results of a study, devoted to the issue of public interests ensuring in the process of the natural gas market functioning, which is carried out by imposing public special obligations on market entities to form a natural gas resource and meet the needs of certain categories of consumers on the terms approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine (hereinafter referred to as the PSO Mechanism).

The article analyzes the impact of the PSO Mechanism on the reform of the Ukrainian natural gas market in accordance with the Energy Community (hereinafter referred to as the EC) legislation, as implemented through the Treaty establishing the Energy Community (hereinafter referred to as the Treaty) and the Association Agreement between Ukraine, the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States (hereinafter referred to as the Association Agreement).

On the one hand, the PSO Mechanism ensures the security and stability of gas supply, proper quality and availability of natural gas, protection of the natural environment, health, life and property of the population, and on the other hand, it can harm competition, leading to market monopolization and causing related negative social and economic consequences.

Summarizing the results of the legislative analysis in the field of the natural gas market regulation, considering the independent assessments of Ukraine's progress in the field of market reforming in order to bring it in line with the acts of the EC legislation by the Energy Community Secretariat (hereinafter referred to as the ECS), the negative impact of the PSO Mechanism on the market liberalization efficiency was definitely confirmed and initiatives aimed at competition reviving in regulated segment were developed, in particular, by:

– ensuring proper implementation of the EC legislation in the field of the natural gas market legal regulation and public interests during its functioning protecting, considering judicial practice in this area

– ensuring the proper application of the article 11 of the Law of Ukraine "On the Natural Gas Market", which regulates the PSO mechanism, both in terms a transparent procedure of market entities selecting for public special obligations imposing, and in terms of timely compensation of uncovered expenses for their implementation

– transforming the power-subordinated model of relations between the state and market entities into contractual civil law relations based on the legal equality of the parties.

Key words: *state regulation, natural gas market, public interest, public service obligation, services of general economic interest, free fair competition, deregulation and demonopolization, security of gas supply, proper quality and availability of energy resources, environmental protection.*

Вступ. З набранням чинності Законом України «Про ринок природного газу» (далі також Закон), що визначає правові засади функціонування ринку природного газу України, заснованого на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів та безпеки постачання природного газу, здатного до інтеграції з ринками природного газу держав сторін ЕС, єдиним легітимним інструментом державного втручання в функціонування ринку став Механізм ПСО, регламентований положеннями статті 11 Закону та прийнятими на її виконання підзаконними нормативно правовими актами [1].

Однак, забезпечуючи захист загальносуспільних інтересів під час функціонування ринку, зокрема, безпеку та стабільність газопостачання, належну якість та доступність природного газу, захист природного середовища, здоров'я, життя та власності населення, він може шкодити конкуренції, призводячи до монополізації ринку, а отже, потребує ретельного правового аналізу з метою захисту економічної конкуренції навіть в регульованому сегменті ринку, недопущення його подальшої монополізації та пов'язаних з цим негативних соціально економічних наслідків.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття «суспільне благо» міститься у творах багатьох філософів давнини, а питання забезпечення суспільного інтересу, зокрема, в контексті його співвідношення з приватним благом, стало предметом дослідження багатьох західних та вітчизняних науковців, як в правовій (Д. Галло, М. Харкер, А. Кройцман, К. Ваддамс, А. Макхарг, М. Мордва, Я. Берназюк, М. Бояринцева, В. Ковальчук, Б. Мельниченко, С. Стеценко та ін), так і в економічній площині.

Так, зокрема, Д. Галло, підсумовуючи дослідження, присвячене наданню публічних послуг в контексті конкурентного права ЄС, зазначає, що публічні послуги із забезпечення загальноекономічного інтересу мають подвійний характер: з одного боку, вони є відступом від вільного ринку та конкуренції, а з іншого інструментом позитивної інтеграції. Для забезпечення належного балансу між досягненням економічних цілей та розв'язанням соціальних проблем слід використовувати нормативний потенціал, який пропонує право ЄС [2, с. 117].

М. Харкер, А. Кройцман, К. Ваддамс в рамках звіту «Публічні послуги і конкуренція», присвяченого дослідженню публічних і універсальних послуг в різних секторах європейської економіки та потенційним проблемам лібералізованих ринків, що можуть бути ними спричинені, доходять висновку, що механізм надання таких послуг важливий політичний інструмент регулювання меж автономії ЄС та країн-членів, що забезпечує дотримання балансу між конкурентним ринком та соціальними потребами. При цьому найбільш економічно ефективний спосіб надання публічних та універсальних послуг може виявитися політично неприйнятним, зокрема, через непрозорість процедури та необхідність виплати компенсацій [3, с. 80–81].

М. Мордва, досліджуючи запроваджений в Польщі спеціальний обов'язок суб'єктів ринку природного газу забезпечувати зберігання стратегічних запасів природного газу в розташованих на польській території газових сховищах, дійшла висновку щодо невідповідності застосованого механізму вимогам законодавства ЕС, зокрема, положенням Статті 3 (1) Директиви Європейського парламенту й Ради (ЄС) № 2009/73/ЄС від 13.07.2009 щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви № 2003/55/ЕС. Основні причини невідповідності: обмеження конкуренції та ознаки дискримінації через накладення додаткового тягаря на постачальників природного газу іноземного походження. Як зазначає дослідниця, керуючись положеннями законодавства ЕС, публічні спеціальні обов'язки мають: відповідати загальному економічному інтересу; бути чітко визначеними, прозорими, недискримінаційними, такими, що підлягають перевірці; забезпечувати рівність доступу для газових компаній ЄС до національних споживачів і таким чином не спотворювати конкуренцію, а також повністю враховувати відповідні положення статті 106 Договору про функціонування Європейського Союзу [4, с. 69–70].

Я. Берназюк, досліджуючи коло суб'єктів захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві, відносить до їх складу: державні органи у визначених законом випадках, оскільки їх завданням є максимально забезпечувати інтереси всіх

соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага; органи місцевого самоврядування з метою захисту порушених інтересів територіальної громади; органи прокуратури за відсутності органу, якому надано повноваження здійснювати захист суспільних (публічних) інтересів у відповідній сфері та на відповідній території, або неналежного виконання таким органом своїх завдань; громадські організації, яким статутами надано право здійснювати захист суспільних (публічних) інтересів у певній сфері [5, с. 92].

С. Стеценко, доповідаючи в рамках Міжнародного податкового конгресу за темою «Публічний інтерес: сутність та ознаки», звернув увагу на позицію Верховного Суду, згідно з якою публічний інтерес доцільно сприймати як об'єктивно існуючу сукупність взаємообумовлених інтересів суспільства і держави, що забезпечує задоволення домінантних потреб пересічних громадян та відповідає стану розвитку суспільства [6].

Водночас, питання забезпечення загальносуспільних інтересів під час функціонування енергетичних ринків, зокрема, в контексті впливу застосування відповідного механізму на особливості державного регулювання та стан конкуренції на ринку природного газу України, потребує додаткового правового дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення впливу Механізму ПСО на динаміку реформування ринку природного газу України в контексті приведення його у відповідність до законодавства ЕС, а також напрацювання пропозицій щодо його удосконалення з метою пожвавлення конкуренції і недопущення подальшої монополізації регульованого сегменту ринку.

Результати дослідження. Починаючи з 1 жовтня 2015 року, правові засади функціонування ринку природного газу України, заснованого на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів та безпеки постачання природного газу, здатного до інтеграції з ринками природного газу держав сторін ЕС, визначаються Законом та іншими НПА, прийнятими на виконання Договору та Угоди про асоціацію [1; 7; 8; 9].

Згідно із Законом ринок має функціонувати на засадах вільної добросовісної конкуренції за принципами невтручання держави у функціонування ринку природного газу, крім випадків, коли це необхідно для усунення вад ринку або забезпечення інших загальносуспільних інтересів, за умови що таке втручання здійснюється у мінімально достатній спосіб, а також недопущення та усунення обмежень конкуренції, спричинених діями суб'єктів ринку природного газу, у тому числі суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання державної форми власності [1, ст. 3].

Відтак, єдиним легітимним інструментом державного втручання в функціонування ринку є Механізм ПСО, регламентований статтею 11 Закону та спрямований на забезпечення: національної безпеки та безпеки постачання газу; стабільності, належної якості та доступності енергоресурсів; захисту навколишнього середовища та зменшення викидів парникових газів; захисту здоров'я, життя та власності населення [1, ст. 11].

Виключними повноваженнями щодо покладення на суб'єктів ринку спеціальних обов'язків наділено Кабінет Міністрів України (далі також КМУ), який своїм рішенням має визначати: загальносуспільний інтерес; обсяг спеціальних обов'язків і коло суб'єктів, на яких вони покладаються; обсяг прав суб'єктів із спеціальними обов'язками, необхідних для їх виконання; категорії споживачів, яких стосуються такі обов'язки; територію та строк їх виконання; джерела фінансування та порядок визначення компенсації суб'єктам ринку за виконання спеціальних обов'язків. В свою чергу, суб'єктів ринку, на яких покладаються спеціальні обов'язки, наділено правом на отримання компенсації непокритих доходами витрат, здійснених ними з метою виконання покладених спеціальних обов'язків, з урахуванням допустимого рівня прибутку [1, ст. 11].

Вибір суб'єктів для покладення спеціальних обов'язків має здійснюватися у прозорий і недискримінаційний спосіб на підставі затверджених КМУ критеріїв, не створюючи перешкод для реалізації прав споживачів на вільний вибір постачальника, а самі спеціальні обов'язки: не можуть покладатися на споживачів; мають бути чітко визначеними, прозорими, недискримінаційними, заздалегідь не передбачаючи неможливість їх виконання; не

повинні обмежувати постачальників, створених відповідно до законодавства інших держав сторін ЕС, у праві на здійснення постачання газу споживачам України, а їх обсяги та умови виконання мають бути пропорційними меті задоволення правомірного загальносуспільного інтересу та такими, що створюють найменші перешкоди для розвитку ринку природного газу [1, ст. 11].

Протягом періоду 2015 2021 рр. спеціальні обов'язки на суб'єктів ринку покладалися згідно з Положеннями про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу (далі Положення про ПСО), що визначали обсяг та умови виконання спеціальних обов'язків з метою забезпечення стабільності, належної якості та доступності природного газу, а також підтримання належного рівня безпеки його постачання споживачам, не створюючи загрози першочерговій цілі створення ринку, заснованого на засадах вільної конкуренції, та з дотриманням принципів пропорційності, прозорості та недискримінації [10; 11; 12].

Увесь комплекс спеціальних обов'язків з формування ресурсу, а також постачання природного газу визначеним категоріям споживачів на затверджених КМУ умовах було покладено на НАК «Нафтогаз України», газовидобувні підприємства Групи Нафтогаз, а також постачальників природного газу, а самі покладені спеціальні обов'язки корелювали з затвердженими КМУ послугами, що становлять загальний економічний інтерес у сфері функціонування ринку природного газу [10; 11; 12; 13]

До переліку категорій споживачів, потреби яких забезпечувалися в рамках Механізму ПСО, окрім побутових споживачів та виробників теплової енергії, в різні періоди було включено релігійні організації, окремі стратегічні підприємства та установи соціального характеру [10; 11; 12].

Формування ресурсу газу в рамках Механізму ПСО здійснювалося НАК «Нафтогаз України» шляхом його придбання у газодобувних підприємств Групи Нафтогаз, а також в інших оптових продавців, у тому числі за кордоном, у разі, коли обсяг газу, необхідний для виконання спеціальних обов'язків, перевищує придбаний обсяг газу власного видобутку [10; 11; 12]

Цінові параметри Механізму ПСО регулювалися шляхом встановлення: фіксованих цін придбання газу у газодобувних підприємств Групи Нафтогаз, формули визначення ціни продажу/постачання газу його постачальникам для подальшого забезпечення потреб кінцевих споживачів та виробникам теплової енергії, а також граничного рівня торговельної надбавки НАК «Нафтогаз України». Отже, ринковими залишалися лише ціни придбання НАК «Нафтогаз України» обсягів газу у незалежних постачальників, насамперед, за кордоном [10; 11; 12].

Такий підхід забезпечував беззбитковість газодобувних підприємств Групи Нафтогаз та постачальників природного газу, але призводив до перевищення витрат НАК «Нафтогаз України» на формування ресурсу імпортованого природного газу для забезпечення потреб виробників теплової енергії над доходами, отриманими від його продажу за регульованою ціною, чим активізував право НАК «Нафтогаз України» на отримання компенсації, передбачене частиною сьомою статті 11 Закону. Втім, практична реалізація цього права за період виконання спеціальних обов'язків з 2015 по 2020 рр. була забезпечена лише в грудні 2020 р. [14].

Оцінку впливу Механізму ПСО на прогрес України в сфері реформування ринку природного газу проведено на підставі щорічних звітів СЕС про імплементацію законодавства ЕС в сфері енергетики (далі Звіти СЕС), які свідчать про вражаючу динаміку реформування ринку природного газу України протягом 2019–2021 рр. Загальна оцінка прогресу зросла з 48% у 2019 р. до 83% у 2021 р., а значний внесок в загальний результат було забезпечено саме завдяки припиненню Механізму ПСО у травні 2021 р.: якщо у 2019 р. прогрес України у сфері реформування роздрібного сегменту ринку оцінювався на рівні 41%, то за підсумками 2021 р. цей показник склав 82% [15].

Відмова від Механізму ПСО як для побутових споживачів, так і для виробників теплової енергії, у 2021 році призвела до дерегуляції цін для кінцевих споживачів, спрощення

інших процедур, вивільнила увесь ресурс природного газу, забезпечивши рівний доступ усіх споживачів до нього [15].

Однак, ситуація кардинально змінилася з початком повномасштабного російського вторгнення, що призвело не лише до руйнування енергетичної інфраструктури, а й до низки негативних соціальних наслідків, вимушеного посилення державного регулювання та відтермінування запланованих реформ у часі.

З метою недопущення гуманітарних кризових ситуацій, захисту споживачів від стрімкого зростання ринкових цін на енергоносії, а також забезпечення стабільності та безпеки газопостачання в умовах військової агресії проти України Верховною Радою України та КМУ було прийнято рішення про запровадження мораторію на підвищення цін і тарифів на ринку природного газу та у сфері теплопостачання, відновлення Механізму ПСО та введення заборони на експорт природного газу з України [16; 17; 18; 19].

У зв'язку з цим, загальна оцінка прогресу України в сфері реформування ринку природного газу знизилася з 83% у 2021 р. до 65% у 2024 р., а показник прогресу у сфері дерегуляції та демонополізації роздрібного сегменту за підсумками 2024 р. склав лише 45% [15].

Згідно із Звітами СЕС за 2022–2024 рр. негативний вплив Механізму ПСО на прогрес у реформуванні ринку природного газу України зумовлено тим, що:

– в рамках Механізму ПСО перерозподіляється «левова» частка загального ресурсу природного газу (як власного ресурсу, так і імпортованого), забезпечуючи потреби майже усіх домогосподарств (понад 12 млн) та виробників теплової енергії (понад 1000), що не повною мірою узгоджується з вимогами законодавства ЕС за відсутності аналогічної за масштабами практики застосування ПСО в країнах ЄС;

– рівність споживачів значною мірою формальна, оскільки право доступу до ресурсу за регульованою ціною для непобутових споживачів обмежено;

– регульовані ціни в рамках Механізму ПСО не відповідають ринковим, зокрема, ринковим цінам придбання імпортованого ресурсу для потреб ПСО, вимагаючи бюджетного субсидування непокритих доходами витрат суб'єктів ринку, на яких покладено спеціальний обов'язок з формування ресурсу, а за його відсутності призводячи до касових розривів, дефіциту ліквідності та загострення кризи розрахунків;

– доступ до кінцевого побутового споживача та виробників теплової енергії, контроль (повний або частковий) над газовидобувними підприємствами, право управління значною кількістю операторів газорозподільних мереж в умовах воєнного стану, збройної агресії проти України та спричиненої нею загальноєвропейської енергетичної кризи зосереджено в Групі Нафтогаз, що, з одного боку, забезпечує захист загальносуспільних інтересів в період ринкової неспроможності та/або соціально-економічної нестабільності, а з іншого призводить до її домінування на ринку на усіх етапах постачання газу від свердловини або кордону до споживача [15].

Зазначене однозначно свідчить про наявність негативного впливу Механізму ПСО на стан конкуренції та загальний прогрес реформування ринку природного газу України в напрямку його дерегуляції і демонополізації, підтверджуючи тезу авторів звіту «Публічні послуги і конкуренція», що найбільш економічно ефективний спосіб надання публічних та універсальних послуг може виявитися політично неприйнятним за певних умов і обставин, що вимагають особливої увагу до соціальної складової загальносуспільних інтересів, і навпаки [3; с. 80–81].

Мінімізувати негативний вплив Механізму ПСО на процес реформування ринку природного газу України з дотриманням єдиних правил функціонування внутрішнього ринку природного газу ЄС, підвищивши рівень конкуренції в регульованому сегменті, можливо шляхом:

– забезпечення належної імплементації законодавства ЕС в сфері регулювання ринку природного газу з урахуванням судової практики в сфері забезпечення загальносуспільних інтересів шляхом виконання публічних спеціальних обов'язків [20–24];

– дотримання вимог Закону щодо затвердження критеріїв та проведення конкурсного відбору суб'єктів ринку для покладення спеціальних обов'язків, що сприятиме посиленню конкуренції в регульованому сегменті [1; ст. 11];

– дотримання вимог Закону щодо своєчасного визначення джерел та механізму фінансування компенсації суб'єктам ринку природного газу непокритих доходами економічно обґрунтованих витрат, понесених з метою виконання спеціальних обов'язків, та забезпечення її своєчасної виплати, що стимулюватиме незалежних постачальників до участі у конкурсному відборі [1; ст. 11];

– трансформації владно підпорядкованої моделі відносин між державою та суб'єктами ринку у договірні цивільно-правові відносини, засновані на юридичній рівності сторін, що сприятиме підвищенню ефективності механізму.

Висновки. У межах проведеного дослідження суспільні інтереси під час функціонування ринку природного газу України визначено як об'єктивно існуючу сукупність потреб суспільства та держави, що полягають у забезпеченні енергетичної безпеки, доступності, якості енергоресурсів та охороні довкілля. Їх захист потребує державного втручання для досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальними пріоритетами.

Механізм покладення спеціальних обов'язків з надання послуг загальноекономічного інтересу відіграє ключову роль у забезпеченні суспільних інтересів в умовах ринкової неспроможності або соціально-економічної нестабільності, поєднуючи принципи вільної конкуренції з соціальною функцією держави. Водночас, запровадження такого механізму, хоча й обґрунтоване на етапі трансформації ринку та в умовах надзвичайного чи воєнного стану, у довгостроковій перспективі справляє негативний вплив на процеси дерегуляції та демонополізації ринку, що підтверджено висновками Секретаріату Енергетичного Співтовариства. Запропоновані в межах дослідження правові рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності інструментів захисту суспільних інтересів із урахуванням стандартів ЄС, водночас забезпечуючи реалізацію соціальної функції держави в енергетичному секторі.

Список використаних джерел:

1. Про ринок природного газу: Закон України № 329-VIII від 09.04.2015. *Офіційний вісник України*, 2015, № 37, стор. 67, ст. 1117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text (дата звернення: 02.05.2025).

2. Daniele Gallo, Public Services and EU Competition Law: The Social Market Economy in Action, Daniele GALLO, Septembre 2022, Concurrences N 3-2022, Art. N 114899.

3. Harker, M. Kreutzmann, A., Waddams, C. (2013). Public service obligations and competition. Final Report. Centre on Regulation in Europe. URL: https://cerre.eu/wp-content/uploads/2013/01/130318_CERRE_PSOCompetition_Final_0.pdf (дата звернення 02.05.2025).

4. Mordwa, M. The Obligation of Strategic Gas Storage Introduced in Poland as an Example of a Public Service Obligation Relating to Supply Security: A Question of Compliance with European Law (2011). Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies, 4 (4), pp. 57–82.

5. Берназюк Я. Суб'єкти захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. Слово Національної школи суддів України. № 4 (37) 2021. С. 85–96. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/bernaziuk.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

6. Верховний Суд: постанова від 2 грудня 2021 року у справі № 320/10736/20 (адміністративне провадження № К/9901/37572/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101608812 (дата звернення 02.05.2025).

7. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства. *Офіційний вісник України*, 2011, № 32, стор. 136, ст. 1368. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text (дата звернення: 02.05.2025).

8. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України № 2787-VI від 15.12.2010. *Офіційний вісник України*, 2011 р., № 32, ст. 1369. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2787-17#Text (дата звернення: 02.05.2025).

9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014. *Офіційний вісник України*, 2014, № 75, том 1, стор. 83, ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text (дата звернення: 02.05.2025)

10. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу (відносини у перехідний період): Постанова Кабінету Міністрів України № 758 від 1 жовтня 2015 р. *Офіційний вісник України*, 2015 р., № 79, ст. 2651. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.05.2025).

11. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 22 березня 2017 р. (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України* 2017 р., № 29, ст. 847. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.05.2025).

12. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України № 867 від 19 жовтня 2018. *Офіційний вісник України*, 2018 р., № 98, ст. 3226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.05.2025.

13. Про затвердження переліку послуг, що становлять загальний економічний інтерес: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2018 р. № 420. *Офіційний вісник України*, 2018 р., № 46, ст. 1608. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.05.2025).

14. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: Закон України № 1006-IX від 17.11.2020. *Офіційний вісник України*, 2020 р., № 97, стаття 3122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-20#Text

15. Annual Implementation Reports by Energy Community Secretariat. URL: https://www.energy-community.org/implementation/report/pastIRs.html (дата звернення: 02.05.2025).

16. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України № 2479-IX від 29.07.2022. *Офіційний вісник України*, 2022 р., № 68, ст. 4070. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text (дата звернення 02.05.2025).

17. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: Постанова Кабінету Міністрів України № 222 від 06.03.2022. *Офіційний вісник України*, 2022 р., № 25, ст. 1297. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-2022-п (дата звернення: 02.05.2025)

18. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової енергії та бюджетним установам: Постанова Кабінету Міністрів України № 812 від 19.07.2022. *Офіційний вісник України*, 2022 р., № 59, стор. 137, ст. 3559. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/812-2022-%D0%BF (дата звернення: 02.05.2025).

19. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2025 рік: постанова Кабінету Міністрів України № 1481 від 24.12.2024. *Офіційний вісник України* 2025 р., № 6, ст. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1481-2024-%D0%BF (дата звернення: 02.05.2025).

20. Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:4301854 (дата звернення 02.05.2025).

21. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0073 (дата звернення 02.05.2025).

22. Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/67/oj/eng (дата звернення 02.05.2025).

23. Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/715/oj/eng (дата звернення 02.05.2025).

24. Judgment of the Court of 24 July 2003. Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, and Oberbundesanwalt beim Bundesverwaltungsgericht. Reference for a preliminary ruling: Bundesverwaltungsgericht Germany. Regulation (EEC) No 1191/69 Operation of urban, suburban and regional scheduled transport services Public subsidies Concept of State aid Compensation for discharging public service obligations. Case C-280/00. European Court Reports 2003 I-07747. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:62000CJ0280 (дата звернення: 02.05.2025).

ВОЛОШИНОВ Д. О.,
аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
(Донецький державний університет внутрішніх справ)

УДК 346.91;341.6
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.2

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Стаття присвячена аналізу європейських стандартів неплатоспроможності фізичних осіб та обґрунтуванню можливостей їх імплементації в українське законодавство. Наголошено, що проблема неплатоспроможності фізичних осіб є надзвичайно актуальною у сучасних соціально-економічних умовах, особливо для України, яка стикається з викликами, спричиненими війною, масштабною міграцією, втратою роботи та зниженням доходів населення. Надмірна заборгованість великої частини громадян створює ризики для макроекономічної стабільності, соціального спокою та функціонування фінансової системи, що вимагає невідкладного вдосконалення правового механізму вирішення таких ситуацій. Підкреслено, що в центрі уваги мають бути не лише інтереси кредиторів, але й забезпечення гідного рівня життя боржників, їх економічна реабілітація та захист базових соціальних прав. Доведено, що врегулювання цієї проблеми потребує створення ефективної та справедливої законодавчої моделі, яка б враховувала як інтереси кредиторів, так і потребу у соціальній та економічній реабілітації добросовісного боржника.

Проаналізовано практику окремих країн ЄС, що дозволило виокремити три групи європейських стандартів: інституційні (доступність, ефективність, диференціація процедур, спрощення юрисдикції), матеріальні (другий шанс, добросовісність, соціальний захист, права кредиторів) та системні (превентивність, консультування, повторна неплатоспроможність).

Обґрунтовано, що впровадження відповідних європейських стандартів в Україні сприятиме не лише вдосконаленню правової системи, а й зміцненню довіри до державних інституцій, стабілізації фінансової системи та підвищенню рівня соціальної безпеки громадян.

Доведено, що українське законодавство потребує кардинального оновлення, спрямованого на переходу від каральної до реабілітаційної моделі банкрутства фізичних осіб. Запропоновано адаптувати європейські стандарти до українських реалій, враховуючи потреби суспільства, економічну ситуацію та курс держави на євроінтеграцію. Реалізація рекомендацій сприятиме формуванню справедливого правового середовища, підвищенню довіри до державних інститутів, зміцненню соціальної стабільності та економічному відродженню України.

Ключові слова: *банкрутство фізичних осіб, неплатоспроможність, імплементація, судовий розгляд, Європейський Союз, суд, процедура банкрутства.*

Voloshinov D. O. European standards for the insolvency of individuals: ways of implementation into Ukrainian legislation

The article is devoted to the analysis of European standards of insolvency of individuals and the justification of the possibilities of their implementation in

Ukrainian legislation. It is emphasized that the problem of insolvency of individuals is extremely relevant in modern socio-economic conditions, especially for Ukraine, which is facing challenges caused by war, large-scale migration, job loss and a decrease in incomes of the population. Excessive debt of a large part of citizens creates risks for macroeconomic stability, social peace and the functioning of the financial system, which requires urgent improvement of the legal mechanism for resolving such situations. It is emphasized that the focus should be not only on the interests of creditors, but also on ensuring a decent standard of living for debtors, their economic rehabilitation and protection of basic social rights. It is proved that the settlement of this problem requires the creation of an effective and fair legislative model that would take into account both the interests of creditors and the need for social and economic rehabilitation of a bona fide debtor.

The practice of individual EU countries was analyzed, which allowed us to identify three groups of European standards: institutional (accessibility, efficiency, differentiation of procedures, simplification of jurisdiction), material (second chance, good faith, social protection, creditors' rights) and systemic (prevention, counseling, repeated insolvency).

It is substantiated that the implementation of relevant European standards in Ukraine will contribute not only to the improvement of the legal system, but also to strengthening trust in state institutions, stabilizing the financial system and increasing the level of social security of citizens.

It is proved that Ukrainian legislation requires a radical update aimed at the transition from a punitive to a rehabilitation model of bankruptcy of individuals. It is proposed to adapt European standards to Ukrainian realities, taking into account the needs of society, the economic situation and the state's course towards European integration. The implementation of the recommendations will contribute to the formation of a fair legal environment, increasing trust in state institutions, strengthening social stability and economic revival of Ukraine.

Key words: *bankruptcy of individuals, insolvency, implementation, judicial review, European Union, court, bankruptcy procedure.*

Вступ. Проблема неплатоспроможності фізичних осіб є складовою ширшого явища, а саме, боргової кризи, яка посилюється внаслідок економічних крахів, збройних конфліктів, пандемій та інфляційного тиску. Особливої актуальності ця тема набуває в Україні в умовах воєнного стану, масового переміщення населення, втрати роботи та зниження доходів. Зрозуміло, що у таких умовах значна частина громадян опиняється у ситуації надмірної заборгованості, що створює ризики соціального напруження, поглиблення бідності та втрати довіри до фінансової системи.

Отже, на тлі цих викликів постає потреба у створенні ефективного, справедливого та прозорого механізму розв'язання проблеми боргів фізичних осіб. У країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) вже давно сформовано відповідні підходи, що базуються на принципах гуманізації, добросовісності, економічної реабілітації боржника та захисту прав кредиторів. Зокрема, в межах європейської інтеграції, ЄС розробив низку нормативних актів, які визначають єдині підходи до регулювання неплатоспроможності.

З огляду на курс України на євроінтеграцію та необхідність гармонізації національного законодавства із правом ЄС, виникає об'єктивна потреба в глибокому аналізі європейських стандартів у сфері неплатоспроможності фізичних осіб та розробці дієвих механізмів їх імплементації. Такий підхід дозволить не лише покращити правову систему, а й зміцнити соціальні гарантії та підвищити рівень довіри громадян до інститутів держави.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних положень європейських нормативних актів щодо банкрутства фізичних осіб, аналіз законодавства окремих

країн ЄС, виявлення недоліків чинного українського законодавства та формулювання рекомендацій щодо його удосконалення з урахуванням кращих європейських практик.

Результати дослідження. Визначення європейських стандартів неплатоспроможності фізичних осіб ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує правові, соціальні та економічні компоненти. Такий підхід є виправданим з огляду на складну природу інституту неплатоспроможності, який на сучасному етапі розвитку права втрачає виключно приватноправовий характер і набуває рис інструменту соціального захисту та економічного відновлення.

Європейські стандарти неплатоспроможності фізичних осіб – це сукупність загальновизнаних у країнах ЄС принципів, підходів і нормативних положень, що визначають основи правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами боржника та кредиторів, сприяння фінансовому відновленню особи, недопущення соціального відчуження та стимулювання повторної економічної активності.

ЄС, у межах формування єдиного правового простору, надає пріоритет розвитку уніфікованих підходів до врегулювання проблеми надмірної заборгованості фізичних осіб. Основоположним кроком у сфері банкрутства стала Рекомендація Комісії ЄС від 12 березня 2014 року № 2014/135/ЄС, яка закликала держави-члени забезпечити ефективний другий шанс для осіб, які зіткнулися з неплатоспроможністю, зокрема підприємців, через механізми списання боргу та реабілітації [1]. Хоча Рекомендація не є обов'язковою для виконання, вона стала важливим кроком у формуванні європейської політики у сфері неплатоспроможності, в тому числі фізичних осіб. Крім того, вона вплинула на розробку Директиви (ЄС) 2019/1023, яка вже є обов'язковою для імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС. Вказана Директива передбачає механізми підвищення ефективності процедур, зокрема для фізичних осіб, що ведуть підприємницьку діяльність. Хоча формально Директива спрямована передусім на суб'єктів господарювання, але у її положеннях закладено підходи, застосовні також до фізичних осіб загалом, зокрема: право на повне звільнення від боргів після закінчення розумного строку, що, як правило, не перевищує трьох років; принцип добросовісності боржника як умова для застосування «другого шансу»; доступність процедур, зокрема з урахуванням обмежених фінансових ресурсів фізичних осіб; скорочення тривалості та витратності процедур, з метою уникнення довготривалого боргового рабства [2].

Підходи європейських держав стосовно врегулювання заборгованості фізичних осіб можна звести до трьох базових моделей: усі активи боржника продаються, а отримані кошти розподіляються між кредиторами у встановленій законодавством послідовності; боржник зобов'язується виконувати план реструктуризації боргу, який не передбачає обов'язкового продажу усіх наявних активів боржника для погашення боргів; боржник та кредитори самостійно, без участі суду або інших державних органів, укладають договір про врегулювання боргу на свій розсуд [3].

У той же час, слід підкреслити, що особливість європейського підходу полягає в орієнтації не лише на інтереси кредиторів, а й на соціальну та економічну реабілітацію добросовісного боржника, якому має бути надано «другий шанс». Європейське право розглядає інститут банкрутства фізичної особи не як каральний, а як соціально адаптаційний механізм.

Європейські підходи до правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб формуються на основі комплексу взаємопов'язаних стандартів, що склалися під впливом як нормативних актів Європейського Союзу (зокрема, Директиви (ЄС) 2019/1023), так і національних моделей країн Європи. Ці стандарти доцільно систематизувати у три взаємопов'язані блоки: інституційні, матеріальні та системні.

До інституційних стандартів відносяться ті, що визначають процесуальні та організаційні аспекти функціонування процедур банкрутства фізичних осіб.

По-перше, це стандарт доступності процедури, який передбачає спрощення порядку відкриття провадження, зниження фінансових та бюрократичних бар'єрів. Так, у Франції

процедура неплатоспроможності фізичних осіб є доступною навіть для осіб, які не мають активів, і здійснюється через Banque de France без участі суду [4].

По-друге, стандарт ефективності провадження вимагає, щоб процедура була максимально швидкою та з мінімальними витратами. Наприклад, у Великій Британії період банкрутства фізичної особи триває 12 місяців [5].

По-третє, важливим є стандарт диференціації процедур, за яким для різних категорій боржників (підприємці, споживачі, особи без доходу тощо) передбачаються різні механізми вирішення неплатоспроможності. У Польщі, наприклад, на законодавчому рівні розмежовано банкрутство та реструктуризація [6].

По-четверте, стандарт юрисдикційної простоти, який передбачає скорочення ролі суду у простих справах. Так, в Іспанії фізичні особи, які перебувають у стані неплатоспроможності або передбачають неможливість своєчасного виконання своїх зобов'язань, можуть ініціювати процедуру укладення позасудової угоди про погашення боргів. Для фізичних осіб, які не є підприємцями, така угода укладається через нотаріуса за місцем проживання боржника. Це дозволяє уникнути судового розгляду у нескладних справах, що сприяє швидшому та менш витратному вирішенню боргових проблем [7].

Матеріальні стандарти стосуються прав і гарантій боржника та кредиторів, а також умов звільнення від боргу. Ключовим є стандарт «другого шансу», що забезпечує звільнення добросовісного боржника від залишку боргу після завершення визначеного періоду. Зокрема, у Німеччині з 2021 року строк такого звільнення скорочено до трьох років, що відповідає вимогам Директиви (ЄС) 2019/1023 [8]. За законодавством Естонії, метою процедури звільнення боржника від зобов'язань є надання йому можливості здійснити «новий економічний старт» у особливо складній фінансовій ситуації, коли боржник вжив усіх залежних від нього заходів для задоволення вимог кредиторів. Щоб мати можливість скористатися цим правом, боржник повинен взяти участь у діяльності, яка приносить доходи, або знайти таку можливість, якщо боржник досі не залучений до такої діяльності. Від боржника також вимагається не приховувати отримані активи або доходи і надавати суду або довіреному фахівцю усю необхідну інформацію про свою діяльність, доходи та активи. Верховний Суд Естонії відзначає, що можливість звільнення від зобов'язань є правом не кожного боржника. Це означає, що суд має дискрецію щодо відкриття або відмови у відкритті цього виду судового провадження (залежно від того, чи порушував боржник інтереси кредиторів), а також суд має дискрецію стосовно задоволення або відмови у звільнені від зобов'язань (залежно від наявності порушень законодавства та інтересів кредиторів, зокрема щодо складення присяги перед судом або надання витребуваної судом інформації) [9].

Із ним пов'язаний стандарт добросовісності, згідно з яким право на списання боргу надається лише тим боржникам, які діяли чесно, не приховували активів, не зловживали процедурою. У Франції, наприклад, якщо боржник доклав усіх зусиль для погашення свого боргу, то після закінчення дванадцяти місяців борг, що залишився, може бути списаний [10]. У законодавстві Іспанії закладено принцип добросовісності боржника, який реалізується через повне і активне сприяння боржника у справі про банкрутство. Порушення боржником принципу добросовісності має для нього негативні наслідки, зокрема позбавляє права на реструктуризацію непогашених боргів [7].

Наступним є стандарт соціального захисту, що гарантує збереження для боржника мінімальних умов існування. Так, наприклад, у Болгарії при розгляді проєкту Закону «За несъстоятелност на физическите лица» наголошено, що кредитори не можуть претендувати на основне житло боржника, його особисті речі та суму на прожитковий мінімум, які суд залишає для забезпечення потреб боржника та його сім'ї. Це обмежує активи, доступні для задоволення вимог кредиторів, але забезпечує соціальний захист боржника [11].

Водночас, важливим є стандарт захисту кредиторів, що вимагає забезпечення їх участі у процедурі, прозорості плану реструктуризації та балансу інтересів. В Італії кредитори мають право подавати свої контрпропозиції до запропонованого боржником плану погашення боргу. Включення кредиторів у процес реструктуризації боргу є ключовим елементом забезпечення

балансу між інтересами боржників та кредиторів [12]. Надання кредиторам права голосу та можливості подавати заперечення сприяє прозорості процесу та підвищує довіру до системи неплатоспроможності. Цей підхід також стимулює боржників до розробки реалістичних та справедливих планів реструктуризації, оскільки вони усвідомлюють, що план повинен бути прийнятним для кредиторів, щоб отримати затвердження суду. Таким чином, італійська модель забезпечує ефективний механізм захисту прав кредиторів, що є важливим аспектом сучасного підходу до вирішення проблеми неплатоспроможності фізичних осіб. Також законодавство Великої Британії про банкрутство (неспроможність) спрямовано на повне відшкодування та забезпечення майнової безпеки кредиторів [13, с. 37–43].

До системних стандартів належать ті, що забезпечують ефективне функціонування системи загалом та попередження повторної неплатоспроможності.

До цього блоку стандартів слід віднести, стандарт превентивності, який передбачає раннє втручання у боргову проблему через медіацію, консультації або фінансове консультування до моменту судової процедури. У Фінляндії діє державна служба з фінансового консультування, звернення до якої є обов'язковим перед подачею заяви про банкрутство [14]. Законодавство Німеччини вимагає від боржника вжиття всіх залежних від нього зусиль для позасудового врегулювання проблемної заборгованості, оскільки відкриттю провадження у справі про банкрутство фізичної особи передують дві обов'язкові стадії самостійних переговорів боржника та кредиторів, та переговорів сторін за участі суду. Лише у разі неуспішності таких переговорів суд відкриває провадження у справі про банкрутство [15, с. 247–251].

Не менш важливим є стандарт фінансової грамотності, за яким боржник у процесі або після завершення процедури повинен пройти навчання з управління фінансами. У Швеції, наприклад, проходження курсу фінансової обізнаності є умовою доступу до певних форм реабілітації. Такий підхід підвищує ефективність процедур неплатоспроможності та сприяє довгостроковій фінансовій стабільності боржників [16].

Також слід виокремити стандарт профілактики повторної неплатоспроможності, який передбачає моніторинг і підтримку боржника після завершення провадження. У Нідерландах муніципальні служби надають таку підтримку протягом трьох років після списання боргу. Закон «Wet gemeentelijke schuldhulpverlening» встановлює, що будь-яка людина з боргами може отримати допомогу через муніципалітет. Це також стосується підприємців. Ця підтримка включає фінансове консультування, моніторинг бюджету та допомогу у працевлаштуванні [17].

Нарешті, сучасним стандартом, що лише формується, є стандарт цифрової доступності – можливість подавати документи, слідкувати за перебігом справи та спілкуватися з судом чи адміністратором онлайн [18, с. 23–26]. У цьому плані передовим прикладом є Естонія, де процедури повністю цифровізовані [19].

Слід підкреслити, що ці стандарти відображають гуманістичний, соціально орієнтований підхід до проблеми неплатоспроможності фізичних осіб, що став домінантним у правовій системі ЄС. Їх імплементація в українське законодавство має ґрунтуватися на принципах доступності, ефективності, справедливості, добросовісності та цифровізації.

Висновки. На підставі зробленого дослідження можна визначити, що країни ЄС розробили систему стандартів, яка формує основу для справедливого механізму «другого шансу», що спрямований не на карання боржника, а на його економічну та соціальну реабілітацію. Зокрема, ключовою ознакою сучасного європейського підходу є перехід від жорстких каральних практик до моделі, що стимулює повторну економічну активність, включає превентивну допомогу, медіацію, фінансове консультування, а також постпроцедурний супровід після списання боргів. Аналіз законодавства країн ЄС показав, що успішна імплементація таких механізмів може стати важливим кроком у подоланні боргової кризи в Україні. Особливе значення має запровадження спрощених процедур списання боргів, обов'язкових консультацій перед поданням заяви про банкрутство, скорочення тривалості проваджень, гарантування мінімальних умов існування для боржника, а також посилення ролі фінансової грамотності та профілактики повторної неплатоспроможності.

Водночас українське законодавство поки що не пропонує ефективного, гуманного та сучасного механізму вирішення проблеми неплатоспроможності фізичних осіб. У цьому контексті європейські стандарти неплатоспроможності фізичних осіб виступають цінним дороговказом для трансформації національної правової системи. Україні, яка прагне до євроінтеграції, надзвичайно важливо гармонізувати своє законодавство з європейськими нормами, адаптувавши їх до реалій національної економіки та соціальної сфери. Це сприятиме не лише формуванню справедливого та прозорого правового середовища, а й підвищенню довіри населення до державних інституцій, зміцненню соціальної стабільності та економічному відродженню країни.

Ключовими елементами сучасної європейської моделі є: гарантований доступ до процедур для всіх соціальних груп; швидке та прозоре списання боргів добросовісних осіб; розумне обмеження участі суду; гарантії соціального захисту; активна участь кредиторів; ефективні превентивні інструменти для уникнення повторної неплатоспроможності. Імплементація цих стандартів в українське законодавство потребує не лише формального запозичення європейських норм, але й переосмислення ціннісної основи інституту неплатоспроможності – переходу від каральної до реабілітаційної моделі. Україна повинна створити нормативно-процедурне середовище, що одночасно гарантує захист прав кредиторів та сприяє поверненню боржників до повноцінного економічного життя.

Отже, гармонізація українського законодавства з європейськими підходами до вирішення проблеми надмірної заборгованості фізичних осіб є не лише вимогою євроінтеграції, а й необхідною умовою зміцнення соціальної справедливості, фінансової стабільності та правової державності.

Список використаних джерел:

1. Commission Recommendation of 12 March 2014 on a new approach to business failure and insolvency (2014/135/EU). *Eur-lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014H0135

2. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *Eur-lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng

3. Braun S. Introduction to German and European Insolvency Law. *OPUS 4 | Einstieg*. URL: https://pub-data.leuphana.de/files/252/280. pdf

4. Surendettement: rétablissement personnel sans liquidation judiciaire. 07 janvier 2025. *Service-public.fr*. URL: https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F16978#:~:text=La%20proc%C3%A9dure%20de%20r%C3%A9tablissement%20personnel,par%20la%20commission%20de%20surendettement.

5. Check if going bankrupt is right for you. *Citizens advice*. URL: https://www.citizensadvice.org.uk/debt-and-money/debt-solutions/bankruptcy/before-you-go-bankrupt/check-if-going-bankrupt-is-right-for-you/

6. Prawo upadłościowe: Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. *Isap*. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030600535; Ustawa o restrukturyzacji z dnia 15 maja 2015 r. *Isap*. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150000978

7. El acuerdo extrajudicial de pagos. *Lago silva*. URL: https://www.lagosilva.es/acuerdo-extrajudicial-pagos/?utm_source=chatgpt.com

8. Insolvenzordnung: vom 5. Oktober 1994. URL: https://www.gesetze-iminternet.de/inso/BJNR286600994.html#BJNR286600994BJNG000100000

9. Conditions for the bankruptcy of natural persons: which baltic state is the most attractive for bankruptcy? International Comparative Jurisprudence / M. Schihalejev et al. *Research journals*. URL: https://ojs.mruni.eu/ojs/international-comparative-jurisprudence/article/ view/6570

10. Code de commerce. Modifié par Ordonnance n°2021–1192 du 15 septembre 2021 – art. 28. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/

11. Проекта на Закон за несъстоятелност на физическите лица (11.11.2024). *Министерски съвет.* URL: https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=8665

12. Codice della crisi d'impresa e dell'insolvenza (Decreto legislativo del 12/01/2019 n. 14). *Normattiva*. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2019-01-12;14

13. Ніколенко Л.М., Степанова Т.В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Ампаро.* 2022. № 1. С. 37–43. DOI https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-04

14. Kuluttajaneuvonta. Asiointi kuluttajaneuvonnassa. *Kilpailu-ja kuluttajavirasto*. URL: https://www.kkv.fi/kuluttaja-asiat/kuluttajaneuvonta/

15. Колос Ю.В. Банкрутство фізичних осіб: досвід держав Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 247–251.

16. Kronofogden. Skuldsanering. URL: https://kronofogden.se/skuldsanering

17. Wet gemeentelijke schuldhulpverlening (Geraadpleegd op 15-05-2025). *Overheid.nl.* URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0031331/2022-01-01

18. Ніколенко Л.М. Досвід ЄС у впровадженні електронного законодавчого процесу: *Юридична наука та сучасність: актуальні питання:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–12 квітня 2025 р., м. Одеса). Одеса. 2025. С. 23–26.

19. Füüsilise isiku maksejõuetuse seadus (lühend-FIMS). Redaktsiooni jõustumise kp: 01.07.2022. *Riigi Teataja*. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/120062022001

НІКОЛЕНКО Л. М.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки
(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»)

УДК 340.1;346.91
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.3

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ

У статті досліджується процес адаптації українського законодавства про банкрутство до acquis communautaire в умовах євроінтеграційного курсу України. Зазначено, що цей процес є стратегічно важливим кроком не лише для виконання міжнародних зобов'язань України, але й для формування справедливого, ефективного та прогнозованого правового середовища в сфері фінансової неплатоспроможності. Адаптація розглядається як багаторівневий процес, що охоплює не лише формальне перенесення норм Європейського Союзу у національне право, а й глибоку інституційну та методологічну трансформацію правової системи. Досліджено ключові концепти: апроксимація, транспозиція та імплементація, а також принципи юридичної визначеності, пропорційності, верховенства права, залучення зацікавлених сторін і динамічної адаптації. Особлива увага приділено функціональному підходу, який передбачає досягнення цілей європейських директив, таких як ефективна реструктуризація, захист кредиторів і надання боржникам «другого шансу».

Запропоновано низка практичних інструментів адаптаційного нормопроєктування, зокрема: нормопроєктувальне моделювання із застосуванням правових симуляцій; методологія оцінки регуляторного впливу (RIA) для визначення ефективності змін; інституційна адаптація органів, що реалізують політику у сфері банкрутства; створення систем моніторингу впроваджених норм. Позитивним досвідом слугують моделі Франції (conciliation, sauvegarde) та Нідерландів (процедура WHOA), які дозволяють запровадити ефективні механізми досудової реструктуризації й надати боржнику другий шанс.

На прикладі країн Центрально-Східної Європи продемонстровано ефективність гібридних моделей адаптації, що поєднують європейські стандарти з локальними правовими практиками

Зроблено висновок, що адаптація законодавства про банкрутство до acquis communautaire – це міждисциплінарне завдання, що вимагає глибокого правового аналізу, залучення європейських best practices та формування нового інституційного середовища. Запропонована методологія дозволяє гармонізувати українське законодавство з правом Європейського Союзу і створити ефективну модель правового регулювання банкрутства.

Ключові слова: *нормопроєктування, правотворчість, Європейський Союз, банкрутство, неплатоспроможність, acquis communautaire, кредитор, боржник, конкурсне провадження, адаптація законодавства.*

Nikolenko L. M. Adaptation of Ukrainian bankruptcy legislation to the acquis communautaire: methodological principles and practical tools of legislative drafting

The article examines the process of adapting Ukrainian bankruptcy legislation to the acquis communautaire in the context of Ukraine's European integration course. It is noted that this process is a strategically important step not only for fulfilling Ukraine's international obligations, but also for forming a fair, effective and predictable legal environment in the field of financial insolvency. Adaptation is considered as a multi-level process that encompasses not only the formal transfer of European Union norms into national law, but also a deep institutional and methodological transformation of the legal system. The key concepts are explored: approximation, transposition and implementation, as well as the principles of legal certainty, proportionality, rule of law, stakeholder involvement and dynamic adaptation. Particular attention is paid to the functional approach, which involves achieving the goals of European directives, such as effective restructuring, creditor protection and providing debtors with a "second chance".

A number of practical tools for adaptive regulatory design are proposed, including: regulatory design modeling using legal simulations; regulatory impact assessment (RIA) methodology to determine the effectiveness of changes; institutional adaptation of bodies implementing bankruptcy policy; creation of monitoring systems for implemented regulations. The models of France (conciliation, sauvegarde) and the Netherlands (WHOA procedure) serve as positive experiences, which allow the introduction of effective mechanisms for pre-trial restructuring and provide the debtor with a second chance.

The effectiveness of hybrid adaptation models combining European standards with local legal practices is demonstrated on the example of Central and Eastern European countries.

It is concluded that the adaptation of bankruptcy legislation to the acquis communautaire is an interdisciplinary task that requires in-depth legal analysis, the involvement of European best practices and the formation of a new institutional environment. The proposed methodology allows harmonizing Ukrainian legislation with European Union law and creating an effective model of legal regulation of bankruptcy.

Key words: *legislative drafting, lawmaking, European Union, bankruptcy, insolvency, acquis communautaire, creditor, debtor, bankruptcy proceedings, adaptation of legislation.*

Вступ. У сучасних умовах євроінтеграційного поступу України ключовим завданням є гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу (далі – ЄС). Серед пріоритетних напрямів цієї трансформації особливе місце займає реформування законодавства про банкрутство як складової фінансово-правової системи, що визначає механізми відновлення платоспроможності, захисту прав кредиторів та боржників, забезпечення стабільності ринку та довіри до інституцій правосуддя. Саме від рівня адаптації норм, що регулюють інститут банкрутства, до європейських стандартів залежить не лише ефективність економіко-правової політики держави, але й темпи інтеграції у внутрішній ринок ЄС. Адаптація українського законодавства про банкрутство до стандартів ЄС не лише відповідає зобов'язанням України в рамках Угоди про асоціацію, але й відкриває перспективи для підвищення конкурентоспроможності національної економіки, залучення іноземних інвестицій та забезпечення верховенства права у сфері економічних відносин.

На сьогоднішній день acquis communautaire не містить єдиного кодифікованого нормативного акту у сфері банкрутства, проте охоплює низку директив, регламентів, судових рішень Суду ЄС та інституційних підходів, що формують уніфіковану правову рамку для

держав-членів. У цьому контексті перед Україною постає складне завдання – не просто механічно імплементувати окремі положення acquis communautaire, а створити узгоджену систему національного права в сфері банкрутства, що відповідатиме як європейським принципам, так і соціально-економічним реаліям України.

З огляду на зазначене, особливої актуальності набуває дослідження методологічних принципів і практичних інструментів нормопроєктування, що забезпечують ефективну та цілісну адаптацію українського законодавства про банкрутство до правової системи ЄС. Наукове осмислення цих аспектів вимагає міждисциплінарного підходу, який поєднує доктринальні засади європейського права, компаративістський аналіз, економіко-правові механізми та інституційну практику правотворення.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення концептуальних і прикладних основ модернізації законодавства про банкрутство в Україні відповідно до acquis communautaire, формування методології адаптаційного нормопроєктування, а також аналіз інструментів, здатних забезпечити ефективну імплементацію європейських стандартів у національне правове поле. Такий підхід не лише дозволить забезпечити відповідність законодавства України зобов'язанням пов'язаних з прагненням стати повноправним членом ЄС, а й сприятиме формуванню стабільного, прогнозованого та справедливого правового середовища в сфері неплатоспроможності.

Результати дослідження. Адаптація законодавства є складним і багатовимірним процесом, що охоплює не лише формальне відтворення норм acquis communautaire у національному правопорядку, але й глибоку трансформацію інституційного середовища, механізмів реалізації права та правової культури. У сучасній правовій доктрині адаптація трактується як поетапна інтеграція правових, економічних і політичних стандартів ЄС у правовий простір країн-кандидатів, що супроводжується складними реформами [1, с. 120–126]. Наукова думка виділяє низку взаємопов'язаних понять: апроксимація (approximation) – загальний процес зближення правових систем держав-членів та країн-кандидатів [2, с. 7–12]; транспозиція (transposition) – формальне включення норм директив ЄС у внутрішнє законодавство, що не гарантує їх ефективного застосування [3, с. 125]; імплементація (implementation) – фактичне забезпечення дії норм через ефективні адміністративні, судові та контрольні механізми [4]. Слід підкреслити, що адаптація – найширше поняття, яке охоплює як правову гармонізацію, так і інституційно-структурну інтеграцію норм acquis в національний контекст [5, с. 496–499].

На думку провідних вчених, важливою складовою адаптації є не лише відтворення змісту правових норм, а й створення механізмів правозастосування, здатних досягти очікуваного ефекту в конкретному правовому та соціальному контексті [6, с. 231–255].

У сфері банкрутства найбільш релевантним вважається функціональний підхід [7, с. 141–189], за якого важливішим є досягнення цілей директив ЄС – таких як ефективна реструктуризація, захист прав кредиторів і надання боржнику «другого шансу» – а не буквальне копіювання правових форм.

Значну роль у формуванні сучасної моделі банкрутного права в ЄС відіграє Директива 2019/1023, яка зобов'язує держави-члени забезпечити: ранній доступ боржника до процедур реструктуризації; захист від виконавчих дій протягом «пільгового періоду»; механізми прийняття плану реструктуризації більшістю кредиторів; ефективну реалізацію другого шансу для підприємців; підвищення ефективності судових процедур через цифровізацію та спеціалізацію суддів. Особливої уваги заслуговує концепція second chance, яка передбачає право на звільнення від боргів протягом не більше ніж 3 років [8], що повністю відрізняється від чинного підходу в Україні, де процедура звільнення від боргів складна й обмежена.

Адаптація законодавства про банкрутство до acquis communautaire вимагає структурованого методологічного підходу, який базується на принципах правової інтеграції та порівняльного правознавства. Основними принципами є:

принцип юридичної визначеності: європейське право наголошує на юридичній визначеності для забезпечення передбачуваності та стабільності економічних відносин.

У законодавстві про банкрутство це передбачає чітке визначення понять, таких як «неплатоспроможність», прозорі процедури реструктуризації та передбачувані результати для кредиторів і боржників;

принцип пропорційності є основою права ЄС та вимагає, щоб законодавчі заходи були доцільними, необхідними та збалансованими. Адаптація законодавства про банкрутство має враховувати інтереси боржників, кредиторів і суспільства. Наприклад, запровадження механізмів досудової реструктуризації, передбачених Директивою (EU) 2019/1023, має уникати надмірного навантаження на малі та середні підприємства, зберігаючи захист прав кредиторів [8];

принцип верховенства права ЄС: верховенство права ЄС над національним законодавством вимагає від України пріоритетного врахування європейських регламентів і директив, зокрема у сфері транскордонної неплатоспроможності. Це передбачає внесення змін до законодавства про банкрутство для визнання іноземних процедур неплатоспроможності відповідно до Регламенту (EU) 2015/848 [9];

принцип залучення зацікавлених сторін: ефективне нормопроєктування передбачає залучення бізнесу, кредиторів, правників і судових органів. Підхід ЄС до питань неплатоспроможності, як видно з консультаційних процесів щодо Директиви (EU) 2019/1023, підкреслює важливість партисипативного врядування;

динамічна адаптація: acquis communautaire є динамічним, що вимагає від України гнучкості у процесі адаптації законодавства до майбутніх змін у європейських стандартах, таких як оновлення рамок реструктуризації чи захист прав кредиторів.

Інструментарій нормопроєктування в контексті адаптації українського законодавства в сфері банкрутства до acquis communautaire є не просто технічним засобом перекладу норм ЄС на мову національного права. Це складна система аналітичних, правових, процедурних та інституційних механізмів, покликана забезпечити не тільки формальну відповідність, а й ефективну дієвість нових правових норм у конкретному національному контексті.

По-перше, важливо застосовувати нормопроєктувальне моделювання, яке ґрунтується на: функціональному аналізі європейських норм (мета, логіка, механізми реалізації); ідентифікації правових прогалин, колізій або концептуальних розбіжностей між правом ЄС та чинним українським законодавством щодо банкрутства; побудові моделей правового впровадження із залученням альтернативних сценаріїв (best practices, soft law, моделі імплементації директив); тестуванні норм за допомогою правових симуляцій або пілотних проєктів. У світлі Директиви (ЄС) 2019/1023 про реструктуризацію та неплатоспроможність, а також з огляду на правозастосовчу практику держав-членів ЄС, модернізація українського законодавства про банкрутство повинна здійснюватися через запровадження як матеріальних, так і процесуальних змін, орієнтованих на досягнення ефективності, справедливості та стійкості інституту неплатоспроможності. Українське законодавство повинно передбачити дієві механізми раннього реагування на ризики неплатоспроможності (early warning tools), наприклад, за аналогією з моделлю Франції та Нідерландів. Франція запровадила розгалужену систему позасудових процедур: conciliation – конфіденційна процедура, в якій медіатор (conciliateur), призначений судом, допомагає боржнику та кредиторам досягти згоди щодо реструктуризації боргу; sauvegarde – формалізована судова процедура превентивного характеру, яка дозволяє боржнику зберегти контроль над підприємством (debtor-in-possession), забезпечуючи при цьому захист від примусового стягнення. Ці механізми дозволяють: уникати відкриття класичної процедури банкрутства; зберегти ділову репутацію боржника; мінімізувати соціальні наслідки (звільнення працівників, знищення бізнесу) [10]. Нідерланди запровадили сучасну процедуру реструктуризації – WHOA (Wet Homologatie Onderhands Akkoord) яка: дозволяє боржнику запропонувати план реструктуризації окремим класам кредиторів без відкриття повної процедури банкрутства; передбачає можливість cram-down для незгодних класів кредиторів; забезпечує судове підтвердження плану навіть без їхньої згоди (judicial confirmation). Ця модель особливо ефективна для середніх і малих підприємств, які потребують швидкого фінансового оздоровлення без руйнівного впливу публічного банкрутства [11].

По-друге, особливу увагу слід приділяти методології оцінки регуляторного впливу (Regulatory Impact Assessment – RIA). Це дає змогу: виявити економічні, соціальні та адміністративні наслідки запропонованих змін; уникнути нормативного перевантаження та зберегти баланс між захистом інтересів кредиторів і боржника; забезпечити стабільність бізнес-середовища, що є ключовим фактором для інвестиційної привабливості країни.

Третім важливим інструментом є інституційна адаптація, тобто коригування компетенцій, процедур та ресурсного забезпечення органів, що реалізують право банкрутства. Це стосується судів, арбітражних керуючих, державних органів, реєстрів тощо. Без реального перетворення інституційної інфраструктури навіть ідеально виписані норми залишаються декларативними.

Четвертий напрям – створення внутрішньої системи правового моніторингу та механізмів зворотного зв'язку. Адаптація не завершується прийняттям норми. Необхідно постійно оцінювати її ефективність, виявляти прогалини, відстежувати відповідність судової практики європейським стандартам, проводити навчання для правозастосовувачів.

У практиці країн Центрально-Східної Європи, які вже пройшли шлях євроінтеграції (Польща, Чехія, Словаччина), ключовими стали гібридні моделі адаптації, які поєднують рецепцію директив із локальними інструментами реалізації, адаптованими до правової культури та інституційної зрілості. Наприклад, Польща створила спеціалізовані суди з питань неплатоспроможності та запровадила електронні реєстри процедур, що суттєво підвищило ефективність імплементації [12].

Таким чином, адаптація українського законодавства про банкрутство до acquis communautaire не повинна бути зведена до перенесення тексту директив або обмежуватись правовою рецепцією. Йдеться про цілісну правову та інституційну реконфігурацію, яка спирається на стратегічне нормопроєктування, перевірені регуляторні методики, гнучкі моделі адаптації та безперервний аналіз результативності реформ. Крім того, вона має охоплювати розуміння теоретичних основ європейського права та інститутів банкрутства; спиратися на функціональні критерії; використовувати інструменти правового дизайну, такі як ex-ante оцінка, механізми stakeholder engagement, інституційне прогнозування наслідків; узгоджувати національні реформи із Цифровим та Зеленим переходом ЄС, що вимагає включення критеріїв сталості у процедури банкрутства; спиратися на експертне середовище та наукову доктрину, як джерело формування нової нормативної культури; бути чутливою до національного контексту та базуватись на чітких методологічних орієнтирах, що враховують як правові, так і соціально-економічні аспекти реформування.

Отже, ефективна адаптація законодавства у сфері банкрутства повинна поєднати норми acquis communautaire із соціально-економічними умовами українського правового простору, враховуючи цінності правової держави, пріоритет прав людини, функціональну ефективність і інституційну сталість.

Усе це потребує створення нової парадигми нормопроєктування, в основі якої – системність, відкритість до інновацій, інтегрованість у європейський правовий простір та відповідальність за соціальні наслідки правових рішень.

Висновки. Адаптація українського законодавства про банкрутство до acquis communautaire є складним, багаторівневим процесом, що вимагає не лише формального відтворення європейських норм, але й глибокої доктринальної та методологічної переоцінки підходів до регулювання інституту неплатоспроможності. У цьому процесі надзвичайно важливо дотримуватися системного, послідовного та науково обґрунтованого підходу до нормопроєктування, що дозволить не лише забезпечити відповідність європейським стандартам, а й створити ефективну, справедливу та прозору систему захисту учасників економічного обігу в умовах ринкової економіки.

На підставі зробленого аналізу запропонована модель адаптаційного нормопроєктування – міждисциплінарна, функціональна, інституційно орієнтована, яка дозволяє розглядати процес адаптації як складову стратегічного реформування правового поля, що базується на науково обґрунтованих підходах, механізмах оцінки регуляторного впливу, зворотного

зв'язку та інклюзивного правотворення. Це відкриває шлях до формування сучасного, інвестиційно привабливого, передбачуваного та справедливого режиму неплатоспроможності, здатного інтегрувати Україну у правовий простір ЄС не лише формально, а й за сутністю правових рішень.

Отже, ефективна імплементація європейських стандартів у сфері банкрутства має розглядатися як динамічний, цілісний і системоутворюючий процес, що вимагає нової якості нормопроєктування, високого рівня правової експертизи, міжінституційної координації та постійної адаптації до змін, які відбуваються у праві ЄС. Саме такий підхід здатен забезпечити не лише виконання міжнародних зобов'язань України, а й закласти підвалини для побудови правової держави, орієнтованої на сталий розвиток та добробут своїх громадян.

Список використаних джерел:

1. Риндюк В.І., Кучинська О.Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. №. 82. Ч. 1. С. 120–126.

2. Забігайло В.К. *Право України* в контексті його апроксимації до права Європейського Союзу. *Українсько-європейський журнал міжнародного та порівняльного права*. 2000. № 1. С. 7–12.

3. Prechal S. Directives in EC Law (2nd ed.). Oxford University Press. 2005. 384 p.

4. Paul Craig, Gráinne de Búrca. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford University Press. 2024. 1344 p.

5. Ніколенко Л.М. Принципи нормопроєктування у контексті адаптації до права Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 3. С. 496–499.

6. Wessels B. International Insolvency LawPart II, European insolvency law. 2017. 950 p.

7. Zumbansen Peer C., Transnational Legal Pluralism. *Transnational Legal Theory*. 2010. Vol. 10, №. 2, P. 141–189.

8. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132. *Eur-lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng

9. Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings (recast). *Eur-lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/848/oj/eng

10. Loi n 2005-845 du 26 juillet 2005 de sauvegarde des entreprises. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000632645

11. Dutch Act on Court Approval of Private Composition (WHOA), 2021. *Lvh-advocaten*. URL: https://lvh-advocaten.nl/en/specialist-areas/companies-in-financial-distress/court-approval-of-a-private-composition-act/

12. Madaj T. Prawo upadłościowe i restrukturyzacyjne w Polsce po reformach: implementacja prawa UE. Warszawa: C.H. Beck. 2025. 560 p.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВОВК А. О.,
аспірант кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Навчально-науковий інститут
гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»)

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.4

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ ДЛЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ДЕКЛАРАЦІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

У статті досліджується юридична природа, зміст та практична реалізація конституційних гарантій прав на землю для учасників бойових дій у контексті сучасних викликів, зумовлених збройною агресією проти України та запровадженням воєнного стану. Вихідним положенням є визнання України соціальною державою згідно зі ст. 1 Конституції України та її обов'язку забезпечувати соціальний захист військовослужбовців і членів їхніх сімей (ст. 17 Конституції України). У фокусі дослідження перебуває право на безоплатне отримання земельної ділянки як одна з форм соціального забезпечення захисників держави, що закріплено в Основному Законі, Земельному кодексі України, а також спеціальному законодавстві.

Конституційні гарантії прав на землю становлять основу для побудови ефективної, справедливої та стійкої системи правового регулювання земельних прав, зокрема й у контексті забезпечення прав учасників бойових дій, які потребують особливого соціального захисту. Обґрунтовано тезу про те, що конституційні гарантії земельних прав, закріплені у статтях 13, 14 та 55 Конституції України, виступають не лише декларативними нормами, а й фундаментом для формування правозастосовної практики. Утім, практична реалізація відповідних положень стикається з низкою проблем, зокрема відсутністю доступних земельних ресурсів, недостатнім нормативним регулюванням процедури надання земельних ділянок, бюрократичними та адміністративними перепонами, у тому числі із корупційною складовою. У роботі розглянуто основні законодавчі акти, що регулюють механізм надання земельних ділянок учасникам бойових дій, зокрема Земельний кодекс України, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» тощо. Зроблено висновок про необхідність оновлення нормативної бази відповідно до актуальних викликів та потреб військовослужбовців, а також впровадження дієвих правових і організаційних гарантій, які б забезпечували реальну, а не лише формальну, можливість реалізації права на землю. Попри формально закріплені конституційні гарантії, право учасників бойових дій на землю часто має декларативний характер. Це зумовлює необхідність нормативного, інституційного та адміністративного вдосконалення системи реалізації земельних прав для цієї категорії осіб.

Ключові слова: *конституційні гарантії, право на землю, учасники бойових дій, соціальний захист, гарантії земельних прав, реалізація земельних прав.*

Vovk A. O. Constitutional guarantees of the right to land for combatants: declaration or reality?

The article examines the legal nature, content and practical implementation of constitutional guarantees of the right to land for combatants in the context of modern challenges caused by armed aggression against Ukraine and the introduction of martial law. The starting point of the analysis is the recognition of Ukraine as a social state under Article 1 of the Constitution of Ukraine, as well as the state's obligation to ensure social protection for military personnel and their families, as stipulated in Article 17 of the Constitution.The focus of the study is the right to free land allocation as one of the forms of social security for the defenders of the state, a right enshrined in the Constitution, the Land Code of Ukraine, and other special legislation.

The constitutional guarantees of the right to land serve as a foundation for establishing an effective, fair, and sustainable legal framework for land rights regulation, particularly with regard to ensuring the rights of combatants who require special social protection.The article substantiates the thesis that the constitutional guarantees of land rights, as defined in Articles 13, 14, and 55 of the Constitution of Ukraine, are not merely declarative provisions but form the basis for practical legal application. However, the actual implementation of these guarantees faces numerous challenges, including a shortage of available land resources, insufficient regulatory clarity regarding land allocation procedures, and various bureaucratic and administrative obstacles, including corruption.The study examines the key legislative acts governing the mechanism of land allocation to combatants, including the Land Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection." It concludes that there is an urgent need to update the regulatory framework in line with current challenges and the evolving needs of military personnel, as well as to implement effective legal and institutional safeguards that would ensure not only a formal but also a practical realization of the right to land. Despite the formally established constitutional guarantees, the right to land for combatants often remains declarative in nature, highlighting the need for legal, institutional, and administrative improvements in the implementation system.

Key words: *constitutional guarantees, right to land, participants in hostilities, social protection, guarantees of land rights, implementation of land rights.*

Вступ. Відповідно до положень статті 1 Конституції України [1] держава визначається як соціальна, що означає її зобов'язання забезпечувати належні умови життя, добробут та соціальну захищеність громадян. Статус соціальної держави передбачає активне втручання держави у сфери соціального забезпечення, підтримки вразливих категорій населення, а також реалізацію політики рівного доступу до публічних благ.

Одним із фундаментальних обов'язків соціальної держави, закріплених на конституційному рівні, є зобов'язання держави забезпечувати соціальний захист громадян, які проходять службу у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Ця норма вказує на пріоритетність соціальних гарантій для осіб, які безпосередньо забезпечують національну безпеку, оборону, суверенітет і територіальну цілісність держави.

У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році та набула нового етапу у 2022 році, проблематика соціального та правового захисту учасників бойових дій стала особливо гострою. Забезпечення гарантійних прав для цієї категорії громадян набуло не лише соціального, але й правового значення як форма державного визнання заслуг та жертви захисників Вітчизни.

Одним із ключових механізмів державної вдячності, передбаченим законодавством, є право учасників бойових дій на безоплатне отримання земельної ділянки. Це право має нормативне підґрунтя в Конституції України [1], Земельному кодексі України (далі – ЗК

України) [2], а також у спеціальних законах, зокрема у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]. Згідно з цими положеннями, учасники бойових дій можуть розраховувати на реалізацію права власності на землю як складової соціального захисту.

Втім, на практиці механізм реалізації вказаного права характеризується численними проблемами, серед яких особливо виокремлюються: дефіцит вільних земельних ділянок, недосконаліть процедур розподілу землі, відсутність прозорих алгоритмів прийняття рішень на місцевому рівні, а також бюрократичні та корупційні перепони. Це спричиняє ситуацію, коли задекларованe право фактично не може бути реалізоване належним чином, що ставить під сумнів відповідність державної практики букві конституційних гарантій.

У цьому контексті постає нагальна потреба проаналізувати, чи відповідає чинна система реалізації земельних прав учасників бойових дій духу конституційних гарантій, або ж має місце ситуація, коли проголошене право є лише декларацією без належного механізму реалізації.

Аналіз сучасного стану досліджень. Окремі аспекти гарантій прав на землю, зокрема конституційно-правових, розглядалися у наукових роботах І. І. Каракаша, Р. С. Кіріна, М. В. Краснової, В. В. Носіка, В. Д. Сидор, Т. Є. Харитонової та ін. [4; 5; 6; 7; 8, 9]. Деякі аспекти реалізації прав на землю учасниками бойових дій або ветеранів війни висвітлювалися у статтях Кузнецової М. Ю., Гресь Н. М., Горбачової К. М. [11], Коломійцевої Д. М., Саркісової Т. Б. [12], Харитонової Т. Є., Білошкурського М. М. [16].

Разом із тим, незважаючи на наявність таких наукових публікацій, зберігається потреба в ретельному аналізі оновленого законодавства, практики правозастосування для забезпечення необхідних гарантій щодо захисту прав на землю учасників бойових дій.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідити зміст та обсяг конституційних гарантій щодо земельних прав учасників бойових дій, виявити основні проблеми правозастосування та запропонувати шляхи вдосконалення.

Результати дослідження. У загальнотеоретичному правознавстві гарантії розглядаються як сукупність юридичних засобів, умов та механізмів, за допомогою яких забезпечується реальне та ефективне здійснення суб'єктивних прав і свобод, що закріплені в нормативно-правових актах. У сфері земельного права гарантії виконують ключову роль у забезпеченні стабільності, передбачуваності та захищеності прав власників і користувачів земельних ділянок. Вони виступають необхідним інструментом практичної реалізації конституційного принципу верховенства права та охорони прав і свобод людини.

Гарантії земельних прав мають комплексний характер і закріплюються в різних галузях національного законодавства – передусім у конституційному, земельному, цивільному, адміністративному та іншому галузевому законодавстві. Особливу вагу мають саме конституційно-правові гарантії, які фіксують основоположні принципи правового регулювання відносин, пов'язаних із землею як об'єктом права власності, користування, охорони та управління. У цьому контексті під конституційно-правовими гарантіями слід розуміти закріплені на рівні Конституції України, а також у законах, що деталізують її положення, засади, які визначають правовий режим землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави.

Термін «гарантія» має французьке походження (garantie) і в буквальному розумінні означає «забезпечення» або «порука». У юридичній практиці цей термін вживається для позначення інструментів правового забезпечення виконання зобов'язань, а також захисту законних інтересів суб'єктів права. У вітчизняному правовому полі концепт гарантій має фундаментальне значення, оскільки жодна правова норма не може бути ефективною без наявності механізмів її дії та контролю за виконанням. Таким чином, гарантії не лише супроводжують реалізацію прав, а й є запобіжником правопорушень і правового свавілля.

Юридичні гарантії земельних прав базуються передусім на конституційних положеннях, які визначають статус землі, принципи її використання та охорони, а також права і обов'язки громадян щодо цього ресурсу. Зокрема, стаття 13 Конституції України закріплює,

що земля, її надра, водні та інші природні ресурси є об'єктами права власності українського народу, а держава виступає гарантом захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання. Відповідно до статті 14 Основного Закону, право власності на землю гарантується державою та реалізується виключно відповідно до закону [1]. Це означає, що будь-які дії щодо набуття, передачі чи обмеження прав на землю повинні ґрунтуватися на правових актах, які відповідають Конституції України.

Крім того, надзвичайно важливим є положення статті 55 Конституції України, яке гарантує кожному право на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб. Ця норма забезпечує не лише формальний, а й фактичний захист прав, у тому числі земельних, гарантуючи громадянам доступ до механізмів юридичного реагування у випадках порушення їхніх прав.

У преамбулі Конституції України [1] зазначено, що вона є Основним Законом держави, тобто правовим актом, який закладає фундаментальні засади суспільного ладу, включно з правовим регулюванням земельних відносин. Конституція виступає не лише нормативною основою вже сформованих правовідносин, але й створює передумови для правового врегулювання нових, перспективних сфер суспільного розвитку. У сфері земельного права вона відіграє системоутворюючу роль, оскільки формує базис для кодифікованого та поточного законодавства, а також визначає пріоритетні напрямки державної політики у цій галузі.

Отже, конституційно-правові гарантії прав на землю є ключовим елементом правового механізму забезпечення цих прав, що засвідчує фундаментальне значення Конституції України в системі національного земельного права, яке полягає насамперед у формуванні системи основоположних цінностей, спрямованих на запобігання проявам свавілля з боку публічної влади та забезпечення гарантій реалізації прав і свобод людини.

Слід зазначити, що узгоджене тлумачення конституційних норм як з боку фізичної особи, яка зазвичай очікує на підтримку в сфері соціального захисту, так і з боку органу публічної влади, уповноваженого реалізовувати відповідні заходи у межах своєї компетенції, є необхідною передумовою уникнення конфліктів, непорозумінь та судових спорів. Така спільність праворозуміння сприяє не лише справедливому розподілу суспільних ресурсів, а й підвищенню рівня довіри до держави як ключового інституту суспільного розвитку та правової стабільності.

Відповідно до статті 1 Конституції України [1] держава проголошена соціальною, що означає закріплення на конституційному рівні зобов'язання держави здійснювати дієву політику соціального захисту та забезпечення гідних умов життя своїх громадян. Такий статус вимагає від держави не лише декларативного визнання, а й реального впровадження соціально орієнтованої політики в різних сферах суспільного життя.

У цьому контексті положення статті 17 Конституції України [1] набувають особливої значущості, оскільки конкретизують один із ключових обов'язків соціальної держави – гарантування соціального захисту військовослужбовців. У вказаній нормі закріплено, що «держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». Це положення має подвійне значення: по-перше, воно визначає пріоритетність турботи про осіб, які виконують державні функції щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності країни; по-друге, воно формулює обов'язок держави створювати належну систему соціальних гарантій, пільг і компенсацій, що є формою реалізації принципу соціальної справедливості.

Таким чином, положення статей 1 і 17 Конституції України у взаємозв'язку формують правову основу для розробки й реалізації державної політики, орієнтованої на підтримку та захист тих категорій населення, які відіграють ключову роль у забезпеченні національної безпеки та функціонування державності.

Так, під соціальний захист держави підпадають учасники бойових дій, якими, за ст. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня

1993 р. [3] визнаються особи, що брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. При цьому п. п. 1–23 ст. 6 згаданого закону конкретизовано перелік таких осіб (військовослужбовці, які проходили службу у періоди громадянської та Другої світової воєн, особи, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у XX ст. та багато інших), паралельно вказавши на історичні події (рухи опору на тимчасово окупованій території, проведення антитерористичної операції, військова агресія рф проти України тощо), що розцінюються як безпосередній захист Батьківщини.

Одним із ключових інструментів реалізації соціальної підтримки учасників бойових дій є право на безоплатне отримання земельної ділянки. Так, відповідно до п. 14 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3], учасники бойових дій мають право на першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва. Це право також закріплено у ст. 121 ЗК України [2], якою передбачено можливість для громадян, що мають статус учасника бойових дій, безоплатного отримання у власність земельних ділянок із земель державної або комунальної власності.

Як повідомив заступник Міністра у справах ветеранів Україні під час онлайн участі у круглому столі «Реалізація комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері у Львівській області: проблеми та перспективи», в Єдиному державному реєстрі ветеранів війни (ЄДРВВ) налічується вже понад 800 тисяч осіб, яким надано статус учасників бойових дій [10]. Слід розуміти, що всі ці громадяни мають право на відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва та городництва у першочерговому порядку. Разом з тим, після завершення війни, лише за попередніми розрахунками, очікується зростання цього значення до 5–6 млн. Така статистика наводить на думку про потенційний колапс системи вітчизняного соціального забезпечення. Ураховуючи об'єктивну прогресуючу кількість реципієнтів різних видів соціальної допомоги, у тому числі представників решти категорій питання матеріальних, технічних, фінансових й інших можливостей держави є вкрай важливе [11, с. 221].

Отже, варто усвідомлювати, що кількість пільговиків після завершення війни буде ще більшою. Разом з тим, обсяг земельного фонду, що підлягає передачі у власність громадян, не є безмежним. Крім того, слід враховувати законні інтереси інших категорій громадян щодо реалізації свого права на землю. У зв'язку з цим доцільно передбачити альтернативні шляхи реалізації пільг учасників бойових дій. Один із таких альтернативних варіантів, так звана процедура монетизації – грошова компенсація за земельні ділянки, на сьогодні вже застосовується в деяких містах (Київ, Львів) [12, с. 125].

Право на землю реалізується за ініціативою особи – шляхом подання заяви до відповідного органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади (залежно від форми власності на землю). До заяви додається графічний матеріал із бажаним місцем розташування ділянки, копія посвідчення учасника бойових дій та інші документи, що визначені процедурою розробки документації із землеустрою. Сам механізм реалізації права передбачає кілька етапів: подання заяви; отримання дозволу на розробку проєкту землеустрою; виготовлення проєкту землеустрою; його погодження та затвердження; державна реєстрація права власності.

Формально законодавчі гарантії виглядають достатньо чітко й спрямовані на забезпечення реалізації конституційного права на землю. Водночас, фактична реалізація цих гарантій стикається з численними труднощами, які ставлять під сумнів не лише доступність, а й ефективність самого механізму надання земельних ділянок.

Механізм реалізації цього права значною мірою покладається на органи місцевого самоврядування та залежить від наявності вільних земель. Проте, однією з найпоширеніших проблем є відсутність вільних земельних ділянок у межах населених пунктів, що фактично унеможливлює реалізацію права в зручному для особи місці. Органи місцевого

самоврядування нерідко відмовляють у наданні земельної ділянки, мотивуючи це «відсутністю вільної землі», хоча належним чином не підтверджують або не публікують таку інформацію. Проте, слід зазначити, що земельним законодавством не встановлюються територіальні обмеження для громадян, які є учасниками бойових дій, на отримання земельної ділянки за місцем його проживання. У такому випадку ефективним є звернення з письмовим запитом до територіального органу Держгеокадастру України або до відділу містобудування та архітектури органу місцевого самоврядування про надання публічної інформації щодо наявності земель державної чи комунальної власності, не переданих до цього часу у власність або користування.

Як вказують Д. М. Коломійцева та Т. Б. Саркісова, пільга у вигляді першочергового відведення земельної ділянки, що поширюється на учасників бойових дій, скоріше за все є тільки соціальною відповідальністю влади, адже безоплатна передача земельних ділянок у власність учасникам бойових дій, виходячи з положень чинного законодавства, є правом, а не обов'язком органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування [12, с. 124]. Проте, відповідно до абз. 2 ч. 6 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р. [13] надавати земельні ділянки військовослужбовцям, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби, а також звільненим з військової служби особам, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, якщо вони виявили бажання побудувати приватні жилі будинки, є обов'язком органів місцевого самоврядування. «Першочерговість» у такому питанні слід розуміти як перевагу у розгляді клопотання про надання дозволу на розробку проєкту землеустрою, поданого саме учасником бойових дій перед аналогічним клопотанням особи без особливого статусу.

Сучасна ситуація в Україні демонструє наявність суттєвих перешкод у практичній реалізації права учасників бойових дій на безоплатне отримання земельних ділянок. Запровадження воєнного стану істотно ускладнило механізми здійснення цього права. У ряді випадків відбувається фактичне зупинення процесу передачі земельних ділянок у власність, що знижує ефективність реалізації відповідних конституційних гарантій та ставить під сумнів спроможність держави забезпечити їх у повному обсязі.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. [14] розділ Х «Перехідні положення» ЗК України доповнено пунктами 27 і 28. У пункті 27 передбачено особливості земельних відносин під час воєнного стану, пункт 28 визначає деякі питання припинення або скасування воєнного стану в Україні в аспекті регулювання земельних відносин. Підпунктом 5 пункту 27 розділу Х ЗК України визначено, що безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації забороняється. Водночас, згідно із змінами до вказаного пункту, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 р. [15], положення цього підпункту не поширюються на безоплатну передачу земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), а також на безоплатну передачу у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності ЗК України.

Отже, фактично, учасники бойових дій наразі не можуть оформити землю у власність, навіть якщо формально мають на це право. Такі обмеження поширюються на всю територію країни і залишатимуться чинними до скасування воєнного стану. Проте, встановленні обмеження не позбавляють права подати необхідні документи, що дозволяє вчасно заявити про свій намір щодо набуття прав на земельні ділянки. У такому випадку документи вже будуть підготовлені й зареєстровані, та після скасування обмежень справа вже буде у процесі. Крім

того, у випадку відмови чи бездіяльності з боку відповідних спеціально уповноважених органів, зберігається можливість звернення до суду за оскарженням таких дій.

Ще однією проблемою реалізації гарантованих Конституцією України земельних прав учасників бойових дій на практиці є корупційна складова в діях спеціально уповноважених суб'єктів державної влади, що зловживають своїми повноваженнями стосовно відведення земельних ділянок. Так, Т. Є. Харитонова та М. М. Білошкурський, досліджуючи питання корупційних ризиків при набутті та реалізації права власності на земельну ділянку учасниками бойових дій [16, с. 271], до основних способів корупційного правопорушення, яке може виникати під час реалізації прав учасників бойових дій на першочергове відведення земельних ділянок відносять: отримання неправомірної вигоди посадовою особою за переміщення на початок черги та якомога швидшого втілення права на відведення земельної ділянки учасника бойових дій чи особи, прирівняної до такого, яка надала хабар, а також торгівлю земельними ділянками шляхом відведення їх заздалегідь «призначеним» учасникам бойових дій чи особам, прирівняних до таких, які мають право на отримання цих земельних ділянок. Авторами запропоновано удосконалити механізми запобігання корупційним практикам у сфері реалізації права на земельну ділянку шляхом використання державних реєстрів та офіційних інформаційних систем, що містять дані про ветеранів війни, учасників бойових дій та прирівняних до них осіб, які мають законне право на позачергове отримання земельних ділянок.

Також, з метою забезпечення прозорості та відкритості цих процесів доцільним є надання відповідним реєстрам публічного статусу. Це дозволить здійснювати ефективний громадський та адміністративний контроль за процесом розподілу земель, зокрема, за дотриманням черговості, перевіркою відповідності пільгового статусу осіб, а також обґрунтованістю і законністю рішень про виділення земельних ділянок і кількості таких рішень стосовно однієї особи. Такий підхід сприятиме підвищенню довіри до державної політики у сфері соціального забезпечення військовослужбовців та зниженню ризиків зловживань.

Нарешті, пропонується враховувати й думку Р. С. Кіріна, згідно якої на міжнародному рівні ключовими складовими взаємодії між правами людини та довкіллям визначені: – охорона довкілля; – шкода довкіллю; – збитки довкіллю; – зобов'язання та обов'язки в галузі екологічних прав людини, а також запропоновано, в аспекті приписів ч. 1 ст. 50 Конституції України, дефініції «довкілля» та «безпечне довкілля» [17, с. 43–44].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити наступні узагальнення.

1. Встановлено, що права учасників бойових дій на землю, хоча й формально закріплені на рівні Конституції України та спеціального законодавства, фактично часто залишаються декларативними. Проблеми реалізації цих прав носять комплексний характер: від нормативних прогалин і управлінської недосконалості – до системної бездіяльності органів влади та недоступності відповідної інформації для самих учасників бойових дій.

2. Виявлено, що на практиці учасники бойових дій стикаються з відсутністю доступних земельних ресурсів, складністю оформлення права власності, бюрократичними бар'єрами, а також з нерівномірністю правозастосування у різних регіонах України. У результаті конституційне право на землю втрачає ознаки гарантованості та набуває умовного характеру, реалізація якого часто залежить не від чітко визначених правових процедур, а від суб'єктивних чинників, зокрема особистих зв'язків, сприятливого збігу обставин або навіть фінансової спроможності заявника.

3. Обґрунтовано, що вирішення цієї проблеми потребує не лише юридичних змін, а й політичної волі, інституційної відповідальності та суспільного консенсусу щодо поваги до захисників держави. Тільки за умови комплексного підходу гарантії земельних прав учасників бойових дій можуть стати не лише символічною подякою, а й реальним соціальним інструментом справедливості та відновлення гідності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 45. Ст. 425.

4. Каракаш І. І. Щодо конституційних засад набуття і реалізації права власності на землю в Україні. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу»* (м. Київ, 27 травня 2016 р.) / за ред. М.В. Краснової, Т.О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 81–85.

5. Кірін Р.С. Актуальні проблеми урбоекологічного права: монографія. НАН України. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд,, 2023. 351 с. DOI: https://doi.org/10.35668/978-617-14-0043-6

6. Краснова М. В. Правові аспекти гарантій прав на землю. *Вісник Київського національного ун-ту імені Т. Г. Шевченка. Юридичні науки.* 2004. № 58. С. 99–107.

7. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

8. Сидор В. Д. Загальна характеристика конституційних основ земельного права України. *Право і безпека.* 2010. № 4. С. 230–234.

9. Харитонова Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса : Юридична література, 2016. 424 с.

10. Руслан Приходько. В Україні понад 800 тисяч осіб мають статус учасника бойових дій. URL: *https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/v-ukrayini-ponad-800-tisyach-osib-mayut-status-uchasnika-bojovih-dij-ruslan-prihodko*

11. Кузнецова М. Ю., Гресь Н. М., Горбачова К. М. Актуальні проблемні питання реалізації права на пільги як одного зі способів соціального захисту ветеранів війни в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 7. С. 220–224.

12. Коломійцева Д. М., Саркісова Т. Б. Проблеми реалізації права на землю учасниками бойових дій та перспективи їх вирішення. *Часопис Київського університету права.* 2023. № 1. С. 123–127.

13. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 15. Ст. 190.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. *Урядовий кур'єр*. 14 квітня 2022 р. № 86.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19 жовтня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 28. Ст. 97.

16. Харитонова Т. Є., Білошкурський М. М. Проблеми корупційних ризиків при набутті та реалізації права власності на земельну ділянку учасниками бойових дій та особами, прирівняними до них. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 269–272.

17. Кірін Р. С. Зелене відновлення промисловості як складова конституційного права на безпечне довкілля. *Наше право.* № 1, 2024. С. 34–46. DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

РЕКУНЕНКО Т. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.5

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

У статті висвітлено теоретико-правові засади взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами, що здійснюють діяльність у сфері запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Розкрито поняття взаємодії як системної, скоординованої та цілеспрямованої діяльності різних державних інституцій, спрямованої на виявлення, попередження та мінімізацію негативних фінансових явищ і порушень. Виокремлено принципи такої взаємодії, серед яких – законність, узгодженість, оперативність, інституційна підзвітність та дотримання компетенції.

Автором проаналізовано основні форми взаємодії між органами, зокрема: інформаційно-аналітичний обмін, спільні перевірки та моніторинг, координаційні наради, міжвідомчі робочі групи, обмін статистичними та ризик-орієнтованими показниками. Особливу увагу приділено питанням організаційної взаємодії під час розслідування складних фінансових схем, уникнення податкового навантаження, незаконного переміщення коштів за кордон та фінансування тіньової економіки.

У статті також вказано на велику кількість органів, що наділені повноваженнями у сфері запобігання правопорушенням: Державна аудиторська служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, правоохоронні органи (Національна поліція, Бюро економічної безпеки тощо). Проте наголошено, що в сучасних умовах відсутній чіткий, усталений механізм координації дій між цими органами, що призводить до дублювання повноважень, недостатньої оперативності, фрагментарності рішень і, як наслідок, – зниження загальної ефективності превентивної політики держави у галузі фінансів.

На основі виявлених недоліків обґрунтовано необхідність розроблення інтегрованого підходу до міжвідомчої взаємодії, удосконалення нормативно-правової бази та запровадження механізмів регулярного оцінювання ефективності такої співпраці.

Ключові слова: *взаємодія, правопорушення, галузь фінансів, міжвідомча координація, превенція, правоохоронні органи, фінансова безпека, адміністративне регулювання.*

Rekunenko T. O. Theoretical foundations of interaction between law enforcement agencies and other actors in the prevention of offenses in the financial sector

The article presents the theoretical and legal foundations of interaction between law enforcement agencies and other entities involved in the prevention of offenses in the financial sector. It defines interaction as a systemic, coordinated, and purposeful activity of various state institutions aimed at detecting, preventing, and minimizing negative financial phenomena and violations. The principles of such cooperation are outlined, including legality, coordination, promptness, institutional accountability, and adherence to competence.

The author analyzes the main forms of cooperation between agencies, such as information and analytical exchange, joint inspections and monitoring, coordination meetings, interdepartmental working groups, and the exchange of statistical and risk-oriented data. Special attention is given to organizational interaction during the investigation of complex financial schemes, tax evasion, illegal transfer of funds abroad, and financing of the shadow economy.

The article also highlights the broad range of institutions formally authorized to prevent financial offenses in Ukraine, including the State Audit Service, the State Financial Monitoring Service, the State Tax Service, the State Customs Service, the Antimonopoly Committee, the National Bank of Ukraine, the National Securities and Stock Market Commission, and law enforcement agencies (e.g., the National Police, the Bureau of Economic Security). However, it is emphasized that a clear and established mechanism for coordination among these bodies is still lacking. This leads to duplicated powers, insufficient responsiveness, fragmented decisions, and consequently, a decrease in the overall effectiveness of the state's financial prevention policy.

Based on the identified shortcomings, the article substantiates the need to develop an integrated approach to interagency cooperation, improve the legal framework, and introduce mechanisms for regularly assessing the effectiveness of such interaction.

Key words: *cooperation, financial offenses, interagency coordination, prevention, law enforcement, financial security, administrative regulation.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, поширення тіньових фінансових схем та високого рівня латентності правопорушень проблема ефективної взаємодії між правоохоронними органами та іншими суб'єктами запобігання правопорушенням у галузі фінансів набуває особливої актуальності. Попри наявність розвиненої системи органів, уповноважених у сфері фінансового контролю (зокрема, Державної аудиторської служби, Державної служби фінансового моніторингу, Державної податкової та митної служб, Антимонопольного комітету, Національного банку України тощо), їхня діяльність часто є роз'єднаною, неузгодженою та нерідко дублює функції інших органів. Особливо гостро проблема виявляється у площині взаємодії правоохоронних структур, що діють переважно у форматі реагування, з аналітичними та контрольно-наглядовими органами, які мають потенціал для попередження правопорушень ще на етапі виникнення фінансових ризиків. Відсутність єдиного механізму координації та інформаційного обміну не лише знижує ефективність запобігання правопорушенням, а й створює ризики перевищення повноважень, надмірного адміністративного тиску на суб'єктів господарювання та нераціонального використання державних ресурсів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти взаємодії правоохоронних та контролюючих органів розглядалися у працях таких українських учених, як В. Б. Авер'янова, С. М. Алфьорова, В. В. Баштанника, В. В. Бєлєнцева, Ю. П. Битяк, С. В. Ващенко, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюк, Ю. В. Кононенко та ін. У науковому дискурсі переважає увага до аналізу правового статусу окремих органів,

а також їхніх повноважень у сфері фінансової безпеки. Водночас, недостатньо дослідженим залишається системний підхід до міжвідомчої взаємодії саме в контексті запобігання правопорушенням у галузі фінансів, із врахуванням функціональної специфіки, інформаційного потенціалу та практичних механізмів координації дій. На цьому фоні потребують поглиблення наукові розвідки щодо розробки інтегрованих моделей співпраці, які поєднували б реагування та превенцію на єдиній нормативно-організаційній основі.

Мета статті – здійснення теоретичного аналізу основ взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням у галузі фінансів.

Виклад основного матеріалу. Залежно від сфери застосування існує ряд визначень поняття «взаємодії». Наприклад, із точки зору менеджменту взаємодія – це процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємні зумовленість і зв'язок [25]. На думку В. І. Московця, взаємодія відбувається лише за наявності: суб'єктів і об'єктів взаємодії, норм і правил поведінки суб'єктів у процесі взаємодії, зацікавленість обох суб'єктів в оволодінні об'єктом або впливом на нього; наявність контакту між суб'єктами, у результаті якого налагоджуються постійні відносини [14, с. 284]. Натомість, етимологічне дослідження терміну «взаємодія» ускладнюється тим, що в словниковій літературі воно (а також «координація») визначаються через слово «погодженість» [3, с. 85]. Однак, не вдаючись у подробиці етимологічного та філософського походження поняття «взаємодія», зупинимось лише на проблемних питаннях визначення цієї категорії з точки зору наук, які більш наближені до проблем запобігання правопорушенням.

В. В. Чумак, провівши аналіз різних наукових підходів до визначення досліджуваних понять, констатував, що, як правило, під час розкриття змісту поняття «взаємодія» науковці зазначають, що: 1) взаємодія полягає в узгодженні дій її суб'єктів за цілями, часом, місцем проведення, виконавцями і програмою; 2) для взаємодії необхідна наявність не менше двох суб'єктів; 3) під час взаємодії кожен із взаємодіючих суб'єктів (систем) діє в межах наданої йому законодавцем компетенції; 4) суб'єктів взаємодії об'єднує єдина мета щодо виконання спільних завдань [24, с. 162].

В. О. Верхогляд визначає взаємодію органів Служби безпеки України (СБУ) з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю як стан взаємозв'язків, за якого вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу правовідносин із метою створення умов для удосконалення діяльності органів СБУ, формування позитивної громадської думки про органи та побудови в Україні громадянського суспільства [4, с. 4]. Поряд із цим, «взаємодію» визначають і як управлінську функцію, яка спрямована на переведення системи від індивідуальної до спільної, узгодженої за місцем, часом і метою діяльності, і як процес обміну інформацією [15, с. 11].

Усі наведені визначення об'єднує єдина думка, що взаємодія – це взаємний зв'язок між двома (або більше) суб'єктами (об'єктами), які здійснюють вплив один на одного. Взаємодія правоохоронних органів з іншими суб'єктами під час запобігання правопорушенням у галузі фінансів може бути у різних видах, зокрема: правовідносини, в яких сторони займають рівноправне становище (відсутні зв'язки типу «влади-підпорядкування»); правовідносини, в яких правоохоронний орган України займає керівне, а інша сторона – підпорядковане становище; правовідносини, в яких правоохоронний орган є підпорядкованим суб'єктом, а інший учасник займає керівне становище. При цьому, слід зазначити, що координаційні правовідносини можуть відноситися до останніх двох груп правовідносин. Тобто в них завжди передбачається наявність керівного та підпорядкованого суб'єкта правовідносин.

Відповідно до положень Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон, «взаємодія – спосіб забезпечення прикордонного контролю, який полягає

у спільній діяльності контрольних органів і служб, спрямованій на здійснення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів у межах їх компетенції» [18]. У свою чергу в наказі МВС України «Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України» від 02 лютого 2016 р. № 74 [16] міститься таке визначення взаємодії «узгоджені за метою, завданням, місцем, часом та способом виконання завдань дії підрозділів для досягнення мети».

Узагальнюючи як думки науковців, так і нормативно-правові положення щодо означеної термінології, пропонуємо під адміністративною конструкцією «взаємодія правоохоронних органів з іншими суб'єктами щодо запобігання правопорушенням у галузі фінансів» *розуміти побудовану на адміністративно-правових принципах, скоординовану за змістом, часом і місцем спільну роботу уповноважених суб'єктів спрямовану на запобігання правопорушенням у галузі фінансів та притягнення винних осіб до відповідальності*. Така взаємодія передбачає чіткий розподіл функцій і завдань між ними та орієнтована на мінімізацію ризиків учинення правопорушень у галузі фінансів. Вона також включає можливість впливу на процеси ухвалення рішень щодо профілактики протиправної діяльності, сприяє притягненню винних до відповідальності, а також усуненню чинників, що створюють умови для виникнення таких правопорушень.

Виходячи з вищенаведеного визначення, можна виділити такі характерні особливості правовідносин зазначеної взаємодії: 1) обов'язковим суб'єктом правовідносин є суб'єкт запобігання правопорушенням у галузі фінансів, який може займати рівноправне, підпорядковане або керівне становище; 2) правовідносини характеризуються зв'язками з іншими суб'єктами на різних територіальних рівнях, що виникають у сфері реалізації фінансової політики; 3) метою взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами правовідносин є підвищення ефективності виконуваних ними функцій шляхом об'єднання зусиль у відповідній галузі, інформаційного та технічного співробітництва тощо.

Водночас, ця взаємодія ґрунтується на низці основоположних принципів, які забезпечують узгодженість дій, прозорість, відповідальність і законність у спільній роботі, а саме:

1) законності (усі дії суб'єктів взаємодії мають здійснюватися в межах наданих законодавством повноважень, й жоден орган чи посадова особа не має права перевищувати або виходити за рамки визначених повноважень);

2) взаємної поваги та самостійності (кожен суб'єкт взаємодії (наприклад, Державна казначейська служба, Антимонопольний комітет, Національний банк України) має свою сферу відповідальності));

3) оперативності та координації (у сучасних умовах особливого значення набуває швидке реагування на потенційні чи реальні правопорушення);

4) достовірності та об'єктивності інформації;

5) конфіденційності (під час здійснення спільних заходів (наприклад, перевірок, моніторингів чи розслідувань) сторони зобов'язані дотримуватись вимог щодо захисту персональних даних);

6) прозорості та звітності (суспільство має бути поінформоване про результати взаємодії між державними органами в галузі фінансів);

7) організаційної узгодженості (передбачає наявність спільних наказів, чи меморандумів про співпрацю, що регламентують порядок дій у типових ситуаціях. Такий підхід знижує ризик дублювання функцій або різних суперечностей.

За загальним правилом, форми і методи взаємодії усіх суб'єктів утворюють власне інструмент, з допомогою якого такі суб'єкти вирішують весь комплекс завдань із захисту важливих інтересів особи, суспільства та держави. Зокрема, форми взаємодії між інституціями неурядового сектора та державними органами й установами досить різноманітні, а їх конкретні види залежать від особливостей національної правової системи та політичних традицій [9, с. 14]. Для повноти розгляду піднятого питання, уточнимо, що форма – це тип,

будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний із його сутністю, змістом [23, с. 617; 26, с. 539].

У науковій літературі під формою управлінської діяльності розуміють зовнішнє організаційно-правове вираження конкретних, однорідних дій, що виконуються з метою практичного здійснення поставлених завдань. Саме здійснення державно-владних повноважень визначає зміст форм їхньої діяльності в конкретній сфері [7, с. 4; 13, с. 129]. Тому узагальнено в контексті діяльності правоохоронних та контрольно-ревізійних органів формою є система однорідних дій, що мають зовнішнє вираження і спрямовані на реалізацію їх завдань та державно-владних повноважень. Вона залежить від конкретних напрямів правоохоронної діяльності, оскільки саме ці напрями, поєднуючись у систему дій, складають зміст цієї чи іншої форми [1, с. 6]. Найбільш поширеним у науці є поділ форм діяльності правоохоронних та контролюючих органів на правові (юридичні) та неправові. Критерієм для такої класифікації є наявність чи відсутність юридичних наслідків реалізації відповідної форми [22, с. 115–116].

До правових форм здебільшого відносять такі: а) видання управлінських актів; б) вчинення інших юридично значущих управлінських дій; в) укладання адміністративно-правових договорів. Натомість до неправових відносять такі форми: а) здійснення організаційних заходів; б) матеріально-технічні операції. Останні мають допоміжне, обслуговуюче призначення [6, с. 64; 13, с. 129–130]. Отже, форма є складовою інструментарію реалізації повноважень наглядових, контрольно-ревізійних, правоохоронних та інших органів які вони використовують у тому числі й з метою взаємодії під час здійснення дій направлених на запобігання правопорушенням у галузі фінансів.

Однак, у вітчизняній науці немає одностайного підходу до розуміння категорії «форми взаємодії», але провідною все ж таки залишається думка про ототожнення понять «форма» та «спосіб» у контексті взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю [5, с. 191; 8, с. 142–143]. Крім цього, у законодавчій базі можна зустріти її визначення через сукупність заходів, необхідних до здійснення. Наприклад, у ч. 1. ст. 19 Закону України «Про охоронну діяльність» вказано, що суб'єкти охоронної діяльності організовують взаємодію з правоохоронними органами у формі: 1) проведення спільних нарад, консультацій; 2) обміну інформацією з питань попередження та припинення правопорушень; 3) інших не заборонених законодавством заходів за умови, що не порушуються права та обов'язки суб'єктів господарювання і здійснення таких заходів належить до компетенції відповідного правоохоронного органу [21].

Розкриємо детально аспекти взаємодії правоохоронних органів України з основними суб'єктами, які відіграють важливу роль в запобіжній діяльності. Ревізія, що призначається за зверненням правоохоронних органів, є ефективним засобом збирання доказів (її сутність полягає у документальній перевірці фінансово-господарської діяльності підприємства з метою встановлення законності та доцільності проведених господарських операцій) [12].

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», орган державного фінансового контролю координує свою діяльність з органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, фінансовими органами, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, іншими контролюючими органами, органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України [20].

До компетенції органу державного фінансового контролю належить складання *програми ревізії* на підставі питань, що наявні у зверненні чи рішенні суду. Цю програму *письмово погоджують із правоохоронним органом* (п. 31 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами). Відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 р. № 2939-XII, під час підготовки до ревізії посадові особи органу державного фінансового контролю складають програму ревізії у двох примірниках,

де зазначають: 1) найменування об'єкта контролю; 2) тему; 3) період; 4) питання, що підлягають з'ясуванню під час ревізії (відповідно до компетенції органу державного фінансового контролю) [19].

Відмітимо, що у ході участі у перевірці спеціаліст контрольно-ревізійних органів використовує свої спеціальні знання і в межах компетенції надає консультації та відповіді на порушені питання, при цьому фіксує факти порушення законодавства з питань використання і збереження фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильності визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, стану і достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності, визначає розмір заподіяної матеріальної шкоди (збитків) та посадових (службових) осіб, внаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства та завдано матеріальну шкоду (збитки) [17].

Що стосується взаємодії правоохоронних органів та інших суб'єктів запобігання правопорушенням у галузі фінансів із органами місцевого самоврядування, то вона проявляється насамперед через призму компетенції територіальних громад села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування встановлювати місцеві податки і збори відповідно до закону; делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади, шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, та ін. [10]. З цього приводу, В. О. Бурбика переконує, що, з точки зору адміністративно-правової науки, взаємодія правоохоронних органів із органами місцевого самоврядування характеризується наступним: 1) узгодженість дій щодо забезпечення громадського порядку на місцях; 2) характер взаємодії визначається потребами, інтересами та цілями сторін; 3) наявність відповідальності керівників зазначених органів за винесене і погоджене рішення; 4) безперервність взаємодії у організації діяльності щодо забезпечення громадського порядку та безпеки; 5) неухильне дотримання чинного законодавства України; 6) орієнтація на підвищення рівня правової культури суспільства в цілому та правосвідомості окремих громадян; 7) спільна діяльність, також спрямована на покращення зовнішнього та внутрішнього іміджу як правоохоронних органів, так і органів місцевого самоврядування [2, с. 38].

На нашу думку, ефективність запобігання правопорушенням у галузі фінансів безпосередньо залежить від такої складової, як розвиток системи громадського контролю. За твердженням А. С. Крупника, громадський контроль є інструментом громадської оцінки виконання органами влади й іншими підконтрольними об'єктами їх соціальних завдань. Означений контроль – невід'ємна складова системи публічного управління та незамінний чинник розвитку соціуму в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави [11, с. 146–147]. Участь громадськості в моніторингу використання бюджетних коштів, оцінці діяльності органів державної влади та повідомленні про факти зловживань виступає вагомим інструментом підвищення прозорості та підзвітності у фінансовій сфері. Такий контроль може здійснюватися через антикорупційні організації, журналістські розслідування, громадські ради при державних інституціях, електронні платформи відкритих даних тощо.

Отже, для ефективного запобігання правопорушенням у галузі фінансів варто посилити взаємодію правоохоронних органів з контрольно-ревізійними та іншими суб'єктами. Нині, існують проблеми, що полягають у неузгодженості, відомчій заангажованості, відсутності єдиної статистичної звітності, що ускладнює проведення моніторингу вчинених у галузі фінансів протиправних діянь. Крім цього, слід підвищити рівень координації всього адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у галузі фінансів, зокрема, створити координаційні ради та посилити зв'язки із громадськістю.

Висновки. Розкрито теоретичні основи взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання правопорушеннями у галузі фінансів. Надано поняття, принципи та визначено основні форми такої взаємодії. Констатовано, що попри значну кількість суб'єктів запобігання правопорушенням у галузі фінансів (зокрема, Державна аудиторська служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Національний банк

України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, правоохоронні органи тощо), в Україні досі відсутній ефективний механізм взаємодії між ними. Основна проблема полягає в роз'єднаності функціоналу, координації дій та низькому рівні обміну інформацією між зазначеними суб'єктами. Найгостріше означувана проблема виявляється у взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням. З одного боку, правоохоронні органи часто діють постфактум, реагуючи на вже вчинені правопорушення, тоді як інші органи (зокрема Рахункова палата, Державна служба фінансового моніторингу чи Державна аудиторська служба) мають аналітичний і превентивний потенціал, який міг би бути використаний на ранніх етапах виявлення фінансових ризиків та правопорушень. Крім того, внаслідок відсутності єдиної електронної системи, нерідко відбувається й дублювання перевірок різними суб'єктами запобігання правопорушень одного й того ж учасника фінансового ринку, що призводить до надмірного адміністративного тиску та неефективного використання ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Батраченко О. В. Форми правоохоронної діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Філософія права*, 2016. № 2. С. 5–10.

2. Бурбика В. О. Адміністративно-правові засади взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 251 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

4. Верхогляд В. О. Адміністративно-правове регулювання взаємодії органів СБ України з іншими державними органами, органами місцевого самоврядуванням та громадськістю : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 23 с.

5. Взаємодія міліції та громадськості в Україні / за заг. ред. О. Н. Ярмиша: навч. посіб. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 200 с.

6. Гончарук С. Т. Основи адміністративного права України. Київ, 2004. 200 с.

7. Ізбаш К. С., Доценко О. С. Форми та методи діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення прав і свобод дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 3–7.

8. Кожухар О. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами і підрозділами Національної поліції України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2021. 286 с.

9. Конспект лекцій з дисципліни «Взаємодія суспільства та влади» / уклад. О. О. Шевченко, Київ, 2018. 47 с.

10. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

11. Крупник А. С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України. *Ефективність державного управління.* 2007. Вип. 14. С. 146–154.

12. Куркін М. В., Поникаров В. Д. Ревізії за зверненням правоохоронних органів: навч. посіб. Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. 412 с.

13. Могілевська Л. Форми діяльності національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємство, господарство і право,* 2020. № 1. С. 128–132.

14. Московець В. І. Взаємодія міліції та населення в охороні громадського порядку. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 284–288.

15. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 1999. 700 с.

16. Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України : наказ МВС України від 02.02.2016 р. № 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-16

17. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України: наказ Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06#Text

18. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон : наказ Адміністрації Держкордонслужби від 29.08.2011 р. № 627. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117-11

19. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF.

20. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#doc_info

21. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03.2012 р. № 4616-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text

22. Прянішнікова І. В. Адміністративно-правові засади взаємодії засобів масової інформації з органами Національної поліції під час запровадження правового режиму воєнного стану: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2022. 235 с.

23. Словник української мови: в 11 томах. 1979. Т. 10. 658 с. URL: http://sum.in.ua/s/forma

24. Чумак В. В. Взаємодія та координація між суб'єктами охорони державного кордону. *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 161–165.

25. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 452 с.

26. Шнурко Я. В. Форми взаємодії національної поліції та засобів масової інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 11. С. 538–540.

СЕРЕБРО М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант
(Ужгородський національний університет)

УДК 342.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.6

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Наукова публікація присвячена дослідженню адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій у сфері публічного управління.

Зазначається, що в Україні створені достатньо змістовні засади адміністративно-правового регулювання функціонування та розвитку електронного урядування. Проаналізовано зміст основних нормативно-правових актів, якими врегульовано вказані суспільні відносини. Підкреслено важливість адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу, зокрема, і в частині адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері публічного управління.

Сформульовано висновок про те, що перспективним напрямом розвитку електронного урядування в Україні є впровадження технології штучного інтелекту як провідної інформаційної технології у відносини публічного управління (адміністрування суспільних відносин). Наголошено на необхідності прийняття окремого Закону України «Про штучний інтелект» та розробці відповідних підзаконних (відомчих) нормативно-правових актів, якими буде врегульовано окремі аспекти використання технології штучного інтелекту в процесі здійснення електронного урядування.

Підкреслено роль Міністерства цифрової трансформації України, яке є відповідальним за координацію діяльності інших органів публічної адміністрації у сфері цифровізації. Запропоновано всі питання впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління врегульовувати за результатами спільної нормотворчої діяльності Мінцифри та інших суб'єктів нормотворчості.

Ключові слова: *публічне управління, адміністрування, інформаційні технології, електронне урядування, адміністративні послуги, електронний документообіг, цифровий контент, адміністративно-правове регулювання, штучний інтелект.*

Serebro M. V. Administrative and legal basis of the use of information technologies in the sphere of public administration

The scientific publication is devoted to the study of the administrative and legal basis of the use of information technologies in the field of public administration.

It is noted that in Ukraine sufficiently meaningful basis of administrative and legal regulation of the functioning and development of e-government have been created. The content of the main regulatory legal acts regulating the specified public relations has been analyzed. The importance of adapting national legislation to the law of the European Union has been emphasized, in particular, in terms of administrative and legal regulation of public relations in the field of public administration.

The conclusion has been formulated that a promising direction for the development of e-government in Ukraine is the introduction of artificial intelligence technology

as a leading information technology in public administration. The need to adopt a separate Law of Ukraine «On Artificial Intelligence» and develop relevant subordinate (departmental) regulatory legal acts that will regulate certain aspects of the use of artificial intelligence technology in the process of implementing e-government is emphasized.

The role of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, which is responsible for coordinating the activities of other public administration bodies in the field of digitalization, is emphasized. It is proposed to regulate all issues of implementing information technologies in the field of public administration based on the results of joint regulatory activities of the Ministry of Digital Transformation and other regulatory entities.

Key words: *public administration, information technologies, e-government, administrative services, electronic document flow, digital content, administrative and legal regulation, artificial intelligence.*

Актуальність теми. Розвиток інформаційних технологій торкнувся майже всіх сфер суспільних відносин. У всіх цивілізованих державах фактично вже сформувалось інформаційне суспільство, основною ознакою якого є цифровізація економічних, соціальних, культурних, освітніх та інших процесів. Цифровізація покликана суттєво удосконалити як технологічні процеси на виробництві, так і процедури надання послуг. На окрему увагу заслуговує питання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин, адже електронне урядування дозволяє значно спростити порядок надання адміністративних послуг, удосконалити взаємодію (комунікацію) між органами публічної адміністрації, усунути корупційні чинники тощо.

Крім того, наукового обґрунтування потребує питання адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління, адже у відповідності до Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Різні аспекти правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій природно опинилися в центрі уваги науковців. Так, із останніх наукових праць слід виділити роботи В. Антонюка, М. Бабик, Д. Біленької, О. Берназюка, Д. Бондара, О. Гунбіної, Т. Ковальової, О. Комарова, А. Краковської, Н. Литвин, І. Лопушинського, К. Оксютенка, А. Омельченка, Р. Стефанчука, І. Тищенкової.

Проте, питання адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин потребують поглибленого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин.

Методологія даної публікації включає філософські (закони та прийоми діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, прийом «заперечення заперечення», принципи об'єктивності та історизму), загальнонаукові (системний та структурно-функціональний методи, прийоми логіки: аналіз, синтез, дедукція та індукція) та спеціально-юридичні методи дослідження (формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, метод юридичного моделювання, а також методологія порівняльного правознавства). Крім того, в процесі дослідження використовуються такі загальновідомі наукові підходи як синергетичний, інструментальний, цивілізаційний, антропоцентричний та телеологічний.

Результати дослідження. Починаючи дослідження адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин слід відзначити, що вказана тематика вже достатньо тривалий час

знаходиться у центрі уваги науковців, адже цифровізація публічного управляння з одного боку є об'єктивним процесом, а з іншого на практиці виникає чимало проблемних питань правової регламентації використання інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин.

Серед наукових праць, присвячених різним аспектам використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин слід виділити роботи А. Барікової «Електронна держава: нова ефективність урядування» [1], публікації В. Куйбіди, О. Карпенка та В. Наместнік «Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату» [2], М. Лахижі «Діджиталізація в Україні: поняття, проблеми, перспективи та завдання публічного управління» [3], Н. Литвин та Л. Крупнової «Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг» [4], І. Лопушинського «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства» [5], С. Чукут «Сутність електронного уряду та принципи його організації» [6].

Окремо слід виділити монографії та публікації, присвячені цифровій трансформації публічного управління в цілому [7] та цифровізації надання адміністративних послуг зокрема. Із останніх слід відзначити праці Т. Ковальової та О. Гунбіної «Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій» [8], А. Краковської та М. Бабика «Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку» [9], Ю. Мохової «Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України» [10], Н. Петренко та Л. Машковської «Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти» [11], І. Тищенкової «Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні» [12].

Також в контексті даного дослідження заслуговує на увагу колективна монографія за редакцією Р. Стефанчука «Цифрова Україна»: конституційно-правова модель» [13] та колективна монографія «Цифрове врядування» за редакцією О. Карпенка [14].

Нормативною основою використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин є Концепція розвитку електронного урядування в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р.

Так, у відповідності до положень вказаної Концепції, розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог [15].

Таким чином, впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління є однією з умов успішної інтеграції України в Європейський Союз.

Також в Концепції розвитку електронного урядування в Україні зазначено, що електронне урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [15].

Отже, ключовим елементом електронного урядування за визначенням є використання інформаційних технологій, що дозволяє сформувати якісно новий тип держави, а саме, побудувати державу сервісного типу, основним завданням якої є надання якісних публічних послуг громадянам.

Крім того, у вказаній Концепції наголошується на тому, що з огляду на міжнародний досвід розвиток електронного урядування є одним з основних факторів забезпечення успішності реформування та підвищення конкурентоспроможності країни. Реформа будь-якої

галузі в сучасних умовах спрямована на широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності, адже саме інструменти е-урядування здатні забезпечити значне покращення якості обслуговування фізичних і юридичних осіб та підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, запровадження електронного урядування є базовою передумовою для розбудови в Україні ефективних цифрової економіки і цифрового ринку та його подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС (EU Digital Single Market Strategy) [15].

Таким чином, Концепція розвитку електронного урядування в Україні є базовим програмним документом для впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління та адміністрування суспільних відносин. Деталізацію правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління необхідно здійснювати на рівні законів та підзаконних (відомчих) нормативно-правових актів.

Так, перехід на електронний документообіг в діяльності органів публічної адміністрації передбачено Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» [16].

У відповідності до ст. 9 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документообіг (обіг електронних документів) – це сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів. Порядок електронного документообігу визначається державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності згідно з законодавством [16].

Заміна паперового документообігу електронним вирішує одразу декілька задач публічного управління. По-перше прискорюється документообіг між органами публічної адміністрації, адже пересилання електронних документів займає лічені секунди. По-друге, відбувається значна економія фінансових та матеріально-технічних ресурсів, зокрема, скорочуються витрати на закупівлю паперу та фарби для принтерів, витрати га пересилання документів звичайною поштою тощо. По-третє, знанчо скорочуються терміни надання адміністративних послуг, адже особа може отримати послуги та документи в цифровому форматі і завжди має доступ до відповідних реєстрів для оновлення відповідних документів.

Крім вказаного закону, відносини, пов'язані з електронним документообігом та використанням електронних документів, регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, законами України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про електронні комунікації», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національний архівний фонд та архівні установи» та іншими нормативно-правовими актами.

На рівні підзаконних нормативно-правових актів питання переходу на електронний документообіг у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин передбачено постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності». Так, вказаною постановою затверджено «Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну», «Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади» та «Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі» [17].

Так, у відповідності до п. 2 Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, основна форма провадження діловодства в установах є електронна. Документування управлінської інформації в установах здійснюється

в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису або удосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки або удосконаленої електронної печатки, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронної печатки, та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації у паперовій формі, якими визнаються: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України [17].

Отже, вказаною інструкцією передбачені виключні випадки, коли посадові особи органів публічної адміністрації можуть здійснювати паперовий документообіг, виготовляти паперові документи або їх копії. Проте, на практиці більшість електронних документів дублюється у паперовій формі, що призводить до подвійного навантаження на посадових осіб та зайвих витрат матеріально-технічних ресурсів.

До правових засад розвитку електронного урядування слід віднести також закони України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», «Про Національну програму інформатизації», «Про цифровий контент та цифрові послуги», «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027)».

Так, у відповідності до ст. 3 Закону України «Про Національну програму інформатизації», Національна програма інформатизації спрямована на забезпечення: розробки, впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті; реалізації та впровадження заходів, спрямованих на розвиток електронного урядування та електронної демократії; створення та розвитку системи державних інформаційних ресурсів; рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій; удосконалення процедури надання публічних (електронних публічних) послуг; організації інформаційної взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування за допомогою електронного документообігу; створення систем інформаційної та аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; підвищення ефективності вітчизняного виробництва шляхом використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій; створення умов для розвитку господарської діяльності у сфері інформатизації [18].

Таким чином, Національна програма інформатизації передбачає максимальне використання інформаційних технологій у сфері публічного управління, цифровізацію фактично всіх публічно-управлінських відносин, результатом чого має стати формування ефективного механізму електронного урядування.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано питання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління (розвиток електронного урядування в Україні), слід відзначити: Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 [19]; Стратегію здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 травня 2025 р. № 464-р) [20] та інші.

Отже, на рівні підзаконних нормативно-правових актів здійснюється деталізація правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління.

Правовою основою для розвитку електронного урядування є також Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 [21] та результати нормотворчої діяльності вказаного міністерства.

Так, у відповідності до вказаного Положення Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг [21].

Таким чином, Міністерство цифрової трансформації України є ключовим суб'єктом публічного адміністрування у сфері розвитку електронного урядування в Україні.

Так, у відповідності до п. 4 Положення про Міністерство цифрової трансформації України, Мінцифри здійснює заходи щодо створення та забезпечення функціонування: системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта»; системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; інтегрованої системи електронної ідентифікації; єдиного державного веб-порталу відкритих даних; Єдиного державного веб-порталу електронних послуг; Національної веб-платформи центрів надання адміністративних послуг; онлайн-платформи взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства; державного веб-порталу правового режиму Дія Сіті (city.diia.gov.ua), реєстру Дія Сіті; єдиного державного веб-порталу цифрової освіти; веб-порталу «Дія. Цифрова громада»; Єдиної інформаційної системи обліку Національної програми інформатизації [21].

Отже, Міністерство цифрової трансформації України забезпечує впровадження інформаційних технологій фактично у всі сфери діяльності органів публічної адміністрації, включаючи їх взаємодію з інститутами громадянського суспільства та комунікацію з громадянами.

Крім того, Мінцифри розробляє нормативно-технічну документацію щодо цифрових трансформацій; виконує функції Генерального державного замовника Національної програми інформатизації та інших державних програм цифровізації; проводить цифрову експертизу та готує відповідні висновки до проектів відповідних актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших органів виконавчої влади; проводить погодження призначення керівника з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій або цифровізації органу виконавчої влади (CDTO); вживає організаційних заходів щодо оптимізації процедур надання публічних (електронних публічних) послуг, зокрема щодо переведення публічних послуг в електронну форму; розробляє пропозиції щодо визначення основних напрямів розвитку системи надання публічних (електронних публічних) послуг, зокрема адміністративних послуг, здійснює заходи з її реформування; формує та веде Реєстр адміністративних послуг; сприяє розвитку мережі центрів надання адміністративних послуг, формує пропозиції щодо надання державної підтримки (у тому числі фінансової) такому розвитку; здійснює визначені законом повноваження у сфері публічних електронних реєстрів [21].

Таким чином, Мінцифри є суб'єктом нормотворчої діяльності у сфері адміністративно-правового регулювання процесів цифровізації, у тому числі, і як суб'єкт проведення цифрових експертиз нормативно-правових актів інших органів публічної адміністрації.

Також Мінцифри координує діяльність органів, що утворили центри надання адміністративних послуг, з питань підвищення рівня якості надання електронних та адміністративних послуг, розвитку електронної інформаційної взаємодії таких центрів із суб'єктами надання адміністративних послуг, розширення функцій центрів та переліку послуг, які надаються через них; здійснює моніторинг якості надання електронних та адміністративних

послуг; проводить засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, зокрема з використанням мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Дія), опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя; координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих держадміністрацій, а також державних підприємств, установ, організацій та державних господарських об'єднань, навчальних закладів з питань, що належать до компетенції Мінцифри, надає їм необхідну методичну допомогу; сприяє впровадженню у державних органах та органах місцевого самоврядування технологій цифрових трансформацій; здійснює у межах повноважень заходи щодо впровадження та функціонування електронного документообігу [21].

Із наведених функції Мінцифри випливає, що адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління доцільно здійснювати за результатами спільної нормотворчої діяльності Міністерства цифрової трансформації України та інших органів публічної адміністрації.

У сфері євроінтеграції Мінцифри організовує та координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану з інтеграцією України до Єдиного цифрового ринку ЄС (EU Digital Single Market), а також участю України у програмах ЄС щодо цифрового співробітництва, зокрема у Програмі ЄС «Цифрова Європа» (Digital Europe Programme); розробляє акти з метою забезпечення виконання завдань, пов'язаних з участю України у Програмі ЄС «Цифрова Європа», зокрема щодо процедури визначення кандидатур для включення у мережу Європейських цифрових інноваційних хабів (European Digital Innovation Hubs) [21].

Таким чином, саме Мінцифри є ключовим органом публічної адміністрації, який здійснює адміністрування та координацію впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління, тобто забезпечує розвиток електронного урядування.

Окрему увагу національні органи публічної адміністрації приділяють впровадженню технології штучного інтелекту у сферу публічного управління та адміністрування суспільних відносин.

Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні знаходиться на стадії розробки: зроблені перші кроки нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту – схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту, презентована Дорожня карта регулювання штучного інтелекту, розроблена «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022–2030», прийнятий Закон «Про авторське право та суміжні права» [22, с. 40].

Так, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. У відповідності до вказаної Концепції, впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [23].

Водночас в Європейському Союзі 01 серпня 2024 року набув чинності схвалений Європейським парламентом і Радою ЄС Закон (Акт, Регламент) про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act) [24].

Офіційний журнал ЄС опублікував вказаний Регламент (UE) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року. Вказаний Закон надає розробникам і користувачам систем чіткі вимоги та зобов'язання щодо конкретного використання штучного інтелекту, одночасно зменшуючи адміністративний і фінансовий тягар для бізнесу [24].

Технологія штучного інтелекту має значний потенціал для застосування у сфері публічного управління. Так, за алгоритмами штучного інтелекту може оброблятися статистична інформація, результати соціологічних опутувань, інформація засобів масової інформації тощо. На підставі зібраної, систематизованої та проаналізованої інформації штучний інтелект зможе пропонувати користувачу (суб'єкту владних повноважень) декілька варіантів управлінських рішень, формувати прогнози щодо розвитку політичної, демографічної та соціально-економічної ситуації в державі. Крім того, технологію штучного інтелекту доцільно застосовувати в процесі надання публічних адміністративних послуг громадянам,

отримання та обробки звернень громадян та запитів на отримання доступу до публічної інформації. Чат-боти з алгоритмами штучного інтелекту можуть надавати первинні юридичні та інші консультації громадянам, складати проєкти процесуальних документів. У сфері судочинства технологія штучного інтелекту може бути використана для підготовки проєктів судових рішень. І це не повний перелік перспективних напрямів використання технології штучного інтелекту у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин, адже перевагою штучного інтелекту є його абсолютна неупередженість, незалежність від корупційних чинників, неможливість вплинути на результати його роботи.

Отже, перед національними органами публічної адміністрації стоїть нагальне завдання – розробити та прийняти національний Закон України «Про штучний інтелект», окремим розділом якого будуть врегульовані питання використання технології штучного інтелекту у сфері публічного управління.

Висновки. Проведений аналіз адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій у сфері публічного управління та адміністрування суспільних відносин дозволяє сформулювати висновок про те, що в Україні створено достатньо змістовні засади адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій в діяльності органів публічної адміністрації з метою забезпечення функціонування та розвитку електронного урядування. Особливої уваги науковців та суб'єктів нормотворчості потребує питання завершення процесів адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу, зокрема, і в частині адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері публічного управління.

Перспективним напрямом розвитку електронного урядування в Україні є впровадження технології штучного інтелекту як провідної інформаційної технології у відносини публічного управління (адміністрування суспільних відносин). Враховуючи досвід Європейського Союзу, доцільно прийняти окремий Закон України «Про штучний інтелект» та розробити відповідні підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти, якими буде врегульовано окремі аспекти використання технології штучного інтелекту в процесі здійснення електронного урядування.

Ключову роль в процесі впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління відіграє Міністерство цифрової трансформації України, яке є відповідальним за координацію діяльності інших органів публічної адміністрації у сфері цифровізації. Враховуючи вищезазначене, всі питання впровадження інформаційних технологій у сферу публічного управління доцільно врегульовувати за результатами спільної нормотворчої діяльності Мінцифри та інших суб'єктів нормотворчості.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю детального дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері публічного управління з метою розвитку електронного урядування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 224 с.

2. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління».* 2018. № 1. С. 5–11.

3. Лахижа М.І. Діджиталізація в Україні: поняття, проблеми, перспективи та завдання публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління.* 2020. № 2(4). С. 202–213.

4. Литвин Н.А., Крупнова Л.В. Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал.* 2020. Вип. 3. С. 69–76.

5. Лопушинський І.П. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2018. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/20.pdf.

6. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2003. № 2. С. 429–433.

7. Цифрова трансформація публічного управління: колект. монографія / О.В. Карпенко та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ: НАДУ, 2020. 254 с.

8. Ковальова Т.В., Гунбіна О.В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. *Наукові перспективи. Серія «Право».* 2021. № 9 (15). С. 260–271. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/483/486.

9. Краковська А.Є., Бабик М.К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 70. С. 329–334.

10. Мохова Ю.Л. Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2021. № 2(29). С. 22–28. URL: http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/6.pdf.

11. Петренко Н.О., Машковська Л.О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики.* 2020. № 2. С. 112–119. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf.

12. Тищенкова І.О. Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні. *Форум права. Юридичний форум.* 2017. № 2. С. 124-129. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_ DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2017_2_21.pdf

13. «Цифрова Україна»: конституційно-правова модель / Р.О. Стефанчук та ін.; заг. ред.: Р.О. Стефанчук та ін.; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2021. 687 с.

14. Цифрове врядування: монографія / О.В. Карпенко та ін.; за ред. д-ра наук з держ. упр., доц. Карпенка Олександра Валентиновича; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. інформ. політики та цифр. технологій. Київ: Ідея Принт, 2020. 336 с.

15. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124 (дата звернення: 01.10.2024).

16. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 12.12.2024).

17. Деякі питання документування управлінської діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. Дата оновлення: 05.07.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-п (дата звернення: 01.10.2024).

18. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2807-IX. Дата оновлення: 01.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191 (дата звернення: 01.07.2024).

19. Деякі питання цифрового розвитку: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. Дата оновлення: 30.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.07.2024).

20. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. Дата оновлення: 13.05.2025. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-р#Text (дата звернення: 15.05.2025).

21. Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. Дата оновлення: 01.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text (дата звернення: 05.07.2024).

22. Куракін О.М., Скрябін О.М. Особливості правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 36–42.

23. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 02.11.2024).

24. Набув чинності Європейський закон про штучний інтелект. Про основні вимоги та зобов'язання при використанні штучного інтелекту. Міжнародні відносини. Liga zakon. Бізнесу. 08 серпня 2024 р. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/229699_nabuv-chinnost-vropeyskiy-zakon-pro-shtuchniy-ntelekt-pro-osnovn-vimogi-ta-zobovyazannya-pri-vikoristann-shtuchnogo-ntelektu (дата звернення: 02.11.2024).

СМОТРИЧ Д. В.,
доктор філософії, доцент,
асистент кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»)

АНДРУШКО С. В.,
студентка І курсу магістратури
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»)

УДК 330.341.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.7

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сучасний стан інноваційного розвитку України в контексті глобальних трансформацій та зростаючих викликів геополітичного, економічного й екологічного характеру. Доведено, що інноваційна діяльність є ключовим чинником забезпечення довгострокового економічного зростання, модернізації виробничого потенціалу, підвищення національної конкурентоспроможності та зміцнення позицій України у світовій економіці. Проведено глибокий аналіз динаміки позицій України в Глобальному інноваційному індексі у 2022–2024 роках, що дозволяє виявити як позитивні тенденції, так і критичні проблемні зони, які стримують інноваційну активність. Зокрема, серед основних бар'єрів названо: фрагментарність і нестабільність державної політики у сфері науки й інновацій, слабку координацію між науковими установами, бізнесом і органами влади, обмежене фінансування інноваційних проєктів, відтік висококваліфікованих фахівців за кордон, нерозвинену інфраструктуру підтримки інновацій та низький рівень культури інновацій у суспільстві. Особливу увагу приділено важливості активізації діяльності університетів як центрів трансферу технологій, розширення можливостей державно-приватного партнерства, розвитку наукової дипломатії, стимулювання STEM-освіти, підтримки зеленої трансформації економіки через інвестиції в екологічні інновації. Критично осмислено положення Стратегії розвитку інноваційної діяльності до 2030 року, з акцентом на необхідність посилення її інструментального забезпечення, впровадження чітких показників оцінки ефективності та створення механізмів зворотного зв'язку з ключовими учасниками інноваційної екосистеми. Запропоновано комплекс міжгалузевих і міжрівневих рекомендацій щодо вдосконалення законодавчої бази, стимулювання інвестиційної активності, розвитку людського капіталу, цифрової трансформації, розширення міжнародної співпраці в галузі науки й інновацій. У підсумку, обґрунтовано необхідність формування інноваційно-орієнтованої моделі розвитку, що базується на знаннях, гнучкості, відкритості та стійкості, здатної забезпечити економічну безпеку України, її технологічний суверенітет і здатність адаптуватися до викликів XXI століття.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, національна економіка, інноваційна політика, науково-технічний потенціал, інноваційний розвиток.*

Smotrych D. V., Andrushko S. V. Problematic aspects of innovation development in Ukraine

The article explores the current state of Ukraine's innovation development in the context of global transformations and growing geopolitical, economic, and environmental challenges. It is demonstrated that innovation activity is a key factor in ensuring long-term economic growth, modernization of production potential, enhancing national competitiveness, and strengthening Ukraine's position in the global economy. A thorough analysis of Ukraine's dynamics in the Global Innovation Index for 2022–2024 is provided, revealing both positive trends and critical problem areas that hinder innovation activity. Notably, the main barriers identified include: the fragmentation and instability of state policy in science and innovation, weak coordination among research institutions, business, and government bodies, limited funding for innovation projects, the brain drain of highly qualified specialists, underdeveloped innovation support infrastructure, and a low level of innovation culture in society. Particular attention is given to the importance of intensifying university activities as centers of technology transfer, expanding public-private partnership opportunities, developing science diplomacy, promoting STEM education, and supporting the green transformation of the economy through investments in environmental innovations. The article critically evaluates the provisions of the Innovation Development Strategy until 2030, emphasizing the need to enhance its instrumental framework, implement clear performance indicators, and establish feedback mechanisms with key actors of the innovation ecosystem. A comprehensive set of cross-sectoral and multi-level recommendations is proposed to improve the legislative framework, stimulate investment activity, develop human capital, drive digital transformation, and expand international cooperation in science and innovation. Ultimately, the article substantiates the need to form a knowledge-based, flexible, open, and resilient innovation-driven development model capable of ensuring Ukraine's economic security, technological sovereignty, and adaptability to the challenges of the 21st century.

Key words: *innovation activity, national economy, innovation policy, scientific and technological potential, innovation development.*

Вступ. Інноваційний розвиток є критично важливим чинником забезпечення довгострокової конкурентоспроможності та стійкого економічного зростання держави. В умовах глобалізації та швидкої технологічної еволюції країни, що не інтегрують інновації у свою економічну модель, ризикують втратити позиції на міжнародному ринку. Україна володіє значним науково-технічним потенціалом, однак процес інноваційного розвитку стикається з низкою системних бар'єрів – від недосконалого регуляторного середовища до слабкої інфраструктури підтримки інновацій. У зв'язку з цим, надзвичайно актуальним є виявлення та аналіз проблемних аспектів, що гальмують реалізацію інноваційної стратегії країни.

Постановка завдання. Метою статті є надання аналітичного висвітлення актуальних проблем і викликів інноваційного розвитку економіки України, а також аргументовано визначити напрями її стратегічного розвитку в умовах євроінтеграційних процесів.

Результати дослідження. В умовах стрімких змін глобального економічного середовища та новітніх викликів особливої ваги набуває глибоке осмислення закономірностей і напрямів інноваційного прогресу. Це є необхідною передумовою для гнучкої адаптації національної економіки до сучасних трансформацій. Інноваційна діяльність перетворюється на ключовий інструмент технологічного оновлення, сталого розвитку та зміцнення конкурентних позицій держави на світовій арені.

Закон України «Про інноваційну діяльність» закріплює, що інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Водночас, під інноваціями визначено новостворені/застосовані і/або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і/або соціальної сфери [1].

У 2023 році Всесвітня організація інтелектуальної власності оприлюднила Глобальний інноваційний кодекс 2024, який представляє останні світові інноваційні тенденції та щорічний рейтинг інновацій 133 економік світу.

У 2023 році Україна покращила свій рейтинг та посіла 55 позицію (у 2022 році посідала 57 позицію) в рейтингу Глобального Інноваційного Індексу, а також посіла 34 місце серед 39 економік Європи. Натомість у 2024 році відбулося погіршення, таким чином Україна посіла 60 позицію із 133 країн та 34 позицію серед 39 економік Європи [2].

Комплексне вивчення динаміки інноваційних процесів у національній економіці, з урахуванням ключових детермінант інноваційного зростання, аналізом супутніх ризиків та окресленням перспектив розвитку, дає змогу виявити критичні бар'єри на шляху впровадження інновацій. Визначення типології інноваційних ризиків стане підґрунтям для формування цілісного управлінського інструментарію, спрямованого на забезпечення сталого інноваційного прогресу в межах національної економіки.

Одним із ключових факторів, що зумовлює перехід до стійкого інноваційного розвитку національної економіки, є рівень розвитку наукової сфери та потенціал інноваційного виробництва. Оскільки саме науково-дослідні установи й технічні організації відіграють провідну роль у створенні, випробуванні та впровадженні новітніх технологій для підвищення продуктивності економічних секторів, ефективне функціонування цього сегменту є критично важливим для покращення процесів збирання, аналізу та застосування інформації. Водночас, без кардинального реформування існуючої економічної моделі, подальше інноваційне зростання ускладнюється – насамперед через посилення екологічних ризиків. Ці загрози виникають як наслідок недосконалої екологічної політики, відсутності доступних екотехнологій, низької інноваційної активності та слабкого попиту на екологічні рішення, що змушує підприємства витрачати природні ресурси понад розумну межу [3].

В.М. Ковальчук вказує, що попри наявність потужного науково-технічного ресурсу та численних інноваційних напрацювань і винаходів, економічна структура України, у поєднанні з браком дієвих стимулів і підтримки, зумовлює відтік наукових кадрів за кордон. Багато талановитих дослідників змушені шукати кращі умови для реалізації своїх ідей у країнах із розвиненішими економіками та стабільною підтримкою науки [3]. В Україні справді існує великий інтелектуальний потенціал, який, однак, не має належної реалізації через системні проблеми, такі як: недостатнє фінансування науки, відсутність ефективної державної політики у сфері інновацій, брак інфраструктури для досліджень і комерціалізації розробок. Як наслідок – науковці часто не бачать перспектив вдома і змушені реалізовувати свої проєкти в країнах, де є стабільні джерела фінансування, інституційна підтримка та попит на інновації.

Це питання має стратегічне значення: втрачати науковців – означає втрачати майбутнє конкурентоспроможної економіки. Важливо створити стимули для повернення «інтелектуального капіталу» та залучення молоді до наукової діяльності.

Інноваційний розвиток підприємств слугує ключовим драйвером економічного поступу, впливаючи на оптимізацію бізнес-процесів, зменшення витрат, покращення якості продукції та зміцнення конкурентних позицій. Проте реалізація інноваційної стратегії є тривалим і ресурсозатратним процесом, що потребує вагомих капіталовкладень та супроводжується високим рівнем ризиків. Це часто стримує суб'єктів господарювання від нововведень, змушуючи їх орієнтуватися на вже випробувані технологічні рішення. Так, у 2022 році переважна частина інноваційних інвестицій українських підприємств (73%) була спрямована на закупівлю техніки, обладнання та програмного забезпечення – що на 17,3% менше порівняно з 2019 роком. Водночас зросла частка витрат на інші напрями, зокрема на науково-дослідні роботи, що свідчить про поступовий зсув у бік глибшої інноваційної трансформації [3].

Вважаємо, що інновації – це не тільки генерація ідей, але й їх практична реалізація, яка потребує: 1) часу – від розробки до впровадження часто проходить кілька років; 2) інвестицій – фінансування потрібно не лише на дослідження, а й на тестування, адаптацію, масштабування; 3) ризиків – не всі інновації виявляються успішними; частина з них може не прижитися на ринку або не виправдати очікувань. Саме тому бізнес і держава часто вагаються щодо великих вкладень у нові технології без гарантії результату. Водночас, без інвестицій у ризиковані, але перспективні рішення, неможливо досягти довготривалого конкурентного зростання.

Науковиця Л. Федулова у своїй статті ще 2012 року зазначала деякі ключові проблеми у формуванні й реалізації державної інноваційної політики в Україні, які, на нашу думку, залишаються актуальними для України і сьогодні. До них належать такі [4, с. 24]:

– Недостатня якість бізнес-середовища, збереження нерозвиненості умов для справедливої конкуренції на ринках, а також за одержання державної підтримки. Незважаючи на спроби дерегуляції та реформ, багато підприємців стикаються з бюрократією, нерівними умовами доступу до ресурсів і корупційними ризиками. Чесна конкуренція все ще не є усталеною нормою.

– Збереження значних бар'єрів для поширення в економіці нових технологій, обумовлених відсутністю державної технологічної політики й неефективним галузевим регулюванням, включаючи процедури сертифікації, митне і податкове адміністрування. Немає чіткої технологічної стратегії на рівні держави, а регулювання часто гальмує інноваційне впровадження (складні процедури сертифікації, непрозоре митне й податкове адміністрування).

– Недостатність зусиль регіональної й місцевої влади щодо поліпшення умов для інноваційної діяльності. Регіональні адміністрації рідко виступають активними гравцями в інноваційній політиці, бракує локальних ініціатив і програм підтримки технологічного підприємництва.

– Взаємодія бізнесу й держави у формуванні й реалізації інноваційної політики поки що не має регулярного характеру, не забезпечує збалансованого вираження інтересів різних інноваційно-активних підприємств, особливо в нових секторах, що формуються. Платформи для діалогу часто мають декларативний характер, а інтереси малого й середнього інноваційного бізнесу, особливо у сферах deep tech або green tech, рідко враховуються.

– Недостатня ефективність інструментів державної підтримки інновацій: обмежена гнучкість, нерозвиненість механізмів розподілу ризиків між державою й бізнесом, слабка орієнтованість на стимулювання зв'язків між різними учасниками інноваційних процесів на формування й розвиток науково-виробничих та технологічних партнерств. Механізми державно-приватного партнерства, венчурного фінансування, інноваційних кластерів і технопарків існують, але або не працюють системно, або мають обмежене охоплення.

Ці проблеми ще більш загострились в умовах війни, оскільки ресурси держави перерозподіляються на безпекові потреби, а приватні інвестори стали обережнішими. Проте криза також відкриває нові можливості для переосмислення підходів.

10 липня 2019 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, у якій вказується, що порівняльне дослідження стану інноваційної системи України у контексті міжнародних індексів демонструє, що країна володіє значним освітнім і науковим ресурсом, який забезпечує здатність генерувати широкий спектр інновацій – від креативних ідей до наукових відкриттів та запатентованих технологічних рішень. Крім того, до ключових перешкод на шляху інноваційного розвитку в Україні Стратегія відносить такі:

1) недосконалу інституційну систему, яка охоплює слабкість політичного, регуляторного та ділового середовища;

2) недостатньо розвинену інфраструктуру, зокрема інноваційну. Це проявляється у низьких темпах нагромадження капіталу відносно ВВП, слабких показниках екологічної стабільності, а також обмеженому функціонуванні цифрового уряду. Зокрема, використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері державного управління ще не забезпечує ефективної трансформації послуг і демократичних процесів через брак необхідних організаційних змін і кваліфікованих кадрів [5].

Для вирішення наявних проблем в Стратегії передбачається реалізація комплексу стратегічних заходів у кількох ключових напрямах:

– формування сприятливого законодавчого середовища для підтримки підприємств, що займаються інноваційною діяльністю;

– розбудова інноваційної інфраструктури, розвиток системи консалтингової та методичної підтримки, а також активізація міжнародної співпраці українських науковців і винахідників з іноземними компаніями;

– зміцнення людського потенціалу шляхом просвітницьких ініціатив, підвищення рівня інноваційної культури в суспільстві та освітніх програм, орієнтованих на професійну самореалізацію молоді після здобуття вищої освіти – через започаткування власного бізнесу, працевлаштування на сучасних підприємствах або залучення до науково-дослідної та викладацької діяльності [5].

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо запропонувати власні варіанти вирішення актуальних проблем інноваційного розвитку в Україні:

– Вдосконалення інституційної бази: 1) створення єдиної національної стратегії інноваційного розвитку з чіткими індикаторами результативності; 2) розширення повноважень і функціоналу інноваційних агенцій з акцентом на діджиталізацію процедур і прозорість.

– Фінансова підтримка інновацій: 1) запровадження пільгового оподаткування для інноваційних підприємств та стартапів; 2) створення державного фонду венчурного капіталу для співфінансування ризикованих інноваційних проектів; надання грантів і субсидій для наукових розробок із потенціалом комерціалізації.

– Розвиток інноваційної інфраструктури: 1) розбудова технопарків, бізнес-інкубаторів, R&D центрів із державно-приватним партнерством; 2) створення єдиної платформи взаємодії між університетами, наукою та бізнесом.

– Освіта і людський капітал: 1) модернізація вищої освіти з фокусом на міждисциплінарні технологічні спеціальності; 2) підтримка програм дуальної освіти, практико-орієнтованого навчання та менторства для інноваторів; 3) Розвиток STEM-освіти у школах з раннього віку.

– Інтернаціоналізація та міжнародна кооперація: 1) підписання угод про науково-технічне співробітництво з країнами ЄС, США, Південної Кореї, Японії; 2) стимулювання участі українських інноваторів у програмах Horizon Europe, EUREKA, COST тощо.

– Екологізація інновацій: 1) розвиток green tech та підтримка екологічних стартапів через окремі грантові програми; 2) впровадження «зеленого» державного замовлення та екологічного аудиту інноваційних проєктів.

Ці заходи в комплексі можуть стати основою довгострокового зростання інноваційної економіки України.

Список використаних джерел:

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

2. Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності: офіційний сайт Міністерства економіки України. 2024. URL: https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=informatsiinimaterialischodostanuinnovatsiinoidiialnosti

3. Ковальчук В.М. Аналіз тенденцій інноваційного розвитку національної економіки. *Економіка та суспільство.* Випуск 58. 2023. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3290/3214

4. Федулова Л. Концептуальні модель інноваційної стратегії України. *Економіка і прогнозування.* 2012. № 1. С. 87–100.

5. Стратегія розвитку інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text

ТИЩЕНКОВА І. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.8

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджується сучасний стан та ефективність електронного урядування в Україні в контексті цифрової трансформації державного управління, оцінюється його ефективність та вплив на суспільство і державне управління. Проаналізовано основні досягнення та проблеми, а також запропоновано шляхи вдосконалення системи електронних послуг на підставі аналізу європейського досвіду. Розкрито ключові складові е-урядування: електронні послуги, електронна демократія, електронне управління та електронна участь громадян. З'ясовано, що основні показники ефективності електронного урядування включають швидкість надання послуг, доступність, зручність, прозорість, безпеку інформації.

Наведено дані про поступ України у світових рейтингах цифровізації, зокрема підвищення позицій у рейтингах EGDI, Online Services Index та E-Participation Index. Проаналізовано досягнення цифрової платформи «Дія», динаміку зростання користувачів та фінансування е-урядування. Узагальнено ефективність електронного урядування в Україні в таблиці, в якій відображена динаміка розвитку електронного урядування в Україні за 5 років. Визначено основні виклики – цифрову нерівність, потребу у вдосконаленні кібербезпеки, інфраструктури та правового регулювання.

Здійснено порівняння ефективних моделей електронного урядування в Україні та європейських державах (Естонії, Фінляндії, Німеччини та ЄС в цілому) за визначеними критеріями: інтегровані цифрові платформи; цифрова ідентифікація; залучення громадян; відкриті дані та прозорість; кібербезпека та захист персональних даних; інфраструктура та доступність; цифрова освіта та підвищення кваліфікації.

Прогрес України у напрямку розвитку електронного урядування оцінений, як достатній, особливо завдяки запровадженню платформи «Дія» і цифровій ідентифікації. Запропоновано шляхи удосконалення електронного урядування в Україні: інтеграція державних реєстрів, адаптація стандартів eIDAS і GDPR, розвиток платформ електронної демократії, розширення доступу в сільській місцевості, підвищення цифрової грамотності. Зроблено висновок, що ефективне е-урядування є ключовим чинником посилення довіри громадян, прозорості влади та євроінтеграційного поступу України.

Ключові слова: *електронне урядування, е-урядування, ефективність, цифровізація, прозорість, цифрова інфраструктура, публічні послуги.*

Tyschenkova I. O. The effectiveness of e-government in Ukraine

The article examines the current state and effectiveness of e-government in Ukraine in the context of the digital transformation of public administration,

assesses its effectiveness and impact on society and public administration. The main achievements and problems are analyzed, and ways to improve the system of electronic services are proposed based on an analysis of European experience. The key components of e-government are revealed: e-services, e-democracy, e-government and e-participation of citizens. It is found that the main indicators of e-government effectiveness include the speed of service provision, accessibility, convenience, transparency, information security.

Data are provided on Ukraine's progress in global digitalization rankings, in particular, increasing positions in the EGDI, Online Services Index and E-Participation Index rankings. The achievements of the digital platform "Diya", the dynamics of user growth and e-government financing are analyzed. The effectiveness of e-government in Ukraine is summarized in a table that reflects the dynamics of e-government development in Ukraine over 5 years. The main challenges are identified – digital inequality, the need to improve cybersecurity, infrastructure and legal regulation.

A comparison of effective models of e-government in Ukraine and European countries (Estonia, Finland, Germany and the EU as a whole) was carried out according to the following criteria: integrated digital platforms; digital identification; citizen engagement; open data and transparency; cybersecurity and personal data protection; infrastructure and accessibility; digital education and advanced training.

Ukraine's progress in the development of e-government is assessed as sufficient, especially thanks to the introduction of the "Diya" platform and digital identification. Ways to improve e-government in Ukraine are proposed: integration of state registers, adaptation of eIDAS and GDPR standards, development of e-democracy platforms, expansion of access in rural areas, improvement of digital literacy. It is concluded that effective e-governance is a key factor in strengthening citizens' trust, government transparency, and Ukraine's European integration progress.

Key words: *e-government, digitalization, transparency, digital infrastructure, public services.*

Вступ. В умовах стрімкої цифрової трансформації державних інститутів в Україні, дослідження ефективності електронного урядування набуває особливої актуальності. Україна активно впроваджує сучасні інформаційно-комунікаційні технології для підвищення якості, доступності та прозорості державних послуг. Оцінка ефективності цих процесів є необхідною для визначення ступеня досягнення поставлених цілей, виявлення проблемних зон та подальшого вдосконалення цифрової інфраструктури.

Крім того, зростаючі очікування громадян щодо швидких і зручних електронних сервісів зумовлюють необхідність системного аналізу їх роботи. Подібні дослідження сприяють підвищенню рівня довіри населення до державних інституцій, зменшенню корупційних ризиків і розвитку демократичних механізмів участі.

Враховуючи існуючі виклики цифрової нерівності, особливо у сільських регіонах, а також прагнення України до гармонізації із стандартами Європейського Союзу, аналіз ефективності електронного урядування має стратегічне значення. Він допомагає раціонально розподіляти державні ресурси, спрямовуючи їх на найбільш пріоритетні та результативні проєкти, що в свою чергу підвищує конкурентоспроможність країни на міжнародній арені.

Таким чином, проведення комплексного дослідження ефективності електронного урядування є ключовим фактором у забезпеченні успішної цифрової трансформації України та сталого розвитку її суспільно-економічної системи.

Стан дослідження проблеми. Вже десятиліття Україна перебуває на шляху становлення електронного урядування в державі, тому і наукові дослідження, присвячені дослідженню цього явища тривають не перший рік. Варто відзначити сучасних науковців, які зробили внесок у розбудову теоретичної складової електронного урядування в Україні:

Александрова М.В., Загвойська О.В., Куспляк І.С., Мохова Ю.Л., Політанський В.С., Соловйова О.М., Тищенкова І.О., Цимбаленко Я.Ю., Чукут С.А., Юсіфбейлі Р.Р. та інші.

В умовах діджиталізації суспільства електронне урядування стає ключовим інструментом реформування публічного сектору. Оцінка його ефективності дозволяє визначити рівень досягнення поставлених цілей, а також виявити слабкі місця, які потребують удосконалення. Саме це відокремлює дане дослідження з поміж інших наукових доробків та обумовлює його актуальність для України.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у проведенні аналізу ефективності електронного урядування в Україні для пошуку перспективних шляхів його удосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду. Завданнями, які були виконані в процесі дослідження, є: оцінка стану електронного урядування в Україні в процесі державотворення та на шляху до євроінтеграції в порівнянні з іншими зарубіжними державами; аналіз ефективності застосування інструментів електронного урядування в Україні; визначення подальших шляхів удосконалення електронного урядування в Україні.

Результати дослідження. Електронне урядування (е-урядування) – це застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у діяльності органів державної влади з метою підвищення якості послуг, забезпечення прозорості, доступності та ефективності управління. Для України впровадження е-урядування є одним із пріоритетних напрямів цифрової трансформації держави, що сприяє покращенню взаємодії між громадянами, бізнесом та державою.

Електронне урядування базується на таких компонентах: електронні послуги (e-services); електронна демократія (e-democracy); електронне управління (e-management); електронна участь громадян (e-participation).

Основні показники ефективності включають швидкість надання послуг, доступність, зручність, прозорість, безпеку інформації. У 2024 році Україна піднялася з 46-го (у 2022 році) на 30-те місце у світі, досягнувши індексу 0,8841 за рейтингом E-Government Development Index (EGDI) [1]. У 2024 році за рейтингом Online services Index Україна піднялася на п’яте місце у світі за рівнем розвитку цифрових державних послуг [2]. Також серед досягнень – у 2024 році Україна вперше очолила рейтингелектронної участі (E-Participation Index, EPART), піднявшись на 56 позицій порівняно з 2022 роком [3].

Варто відмітити ефективність запровадження онлайн-сервісу для отримання державних послуг, зберігання електронних документів та взаємодії з органами влади в Україні «Дія». Станом на жовтень 2024 року кількість зареєстрованих користувачів складала понад 21 млн осіб, кількість доступних документів – 24 документи, кількість сервісів – понад 30 цифрових послуг, тощо [4].

Також можна відстежити динаміку виділення коштів із держбюджету, які витрачаються на електронне урядування. На 2024 рік у бюджеті заклали 606,7 млн гривень на електронне урядування (+85% порівняно з 2023 роком). У 2025 році заплановано виділити 951,5 млн грн на електронне урядування (+29,4%) [5].

Інтернет-інфраструктура також перебуває на стадії розвитку. На початок 2024 року в Україні налічувалося 29,64 млн інтернет-користувачів. Відтак рівень проникнення інтернету склав 79,2% населення; швидкість мобільного Інтернету: середня 24,83 Мбіт/с; швидкість фіксованого Інтернету: середня 73,68 Мбіт/с [6].

Зусилля держави з надання е-послуг були позитивно оцінені користувачами. За результатами опитування, ініційованого ПРООН та Мінцифрою, У 2024 році 84% (+5%) опитаних українців, які користувалися державними е-послугами, вважали свій досвід радше або дуже позитивним [7].

Узагальнюючи стан електронного урядування в Україні станом на початок 2025 року, можна стверджувати про позитивну динаміку стану електронного урядування в Україні в процесі державотворення та на шляху до євроінтеграції. Узагальнено ефективність електронного урядування в Україні ми представили в таблиці 1, в якій відображена динаміка за 5 років.

Таблиця 1

Показник	**2020 рік**	**2025 рік**	**Зміни/Коментарі**
Індекс розвитку е-урядування (EGDI)	~0.73 (приблизно 45–50 місце у світі)	~0.88 (30 місце у світі)	Значне покращення позицій у глобальному рейтингу
Рівень охоплення Інтернетом	~67% населення	~79% населення	Підвищення доступу, особливо в сільській місцевості
Кількість користувачів порталу «Дія»	близько 7 млн	понад 20 млн	Зростання у 3 рази, значне поширення цифрових послуг
Кількість електронних послуг	~15 послуг	понад 30 послуг	Подвоєння кількості цифрових послуг для громадян
Швидкість Інтернету (середня)	мобільний – 13 Мбіт/с; фіксований – 35 Мбіт/с	мобільний – 25 Мбіт/с; фіксований – 74 Мбіт/с	Значне покращення інфраструктури
Бюджет на розвиток е-урядування	близько 330 млн грн	понад 950 млн грн	Тричі збільшено фінансування, що стимулювало розвиток
Рівень задоволеності громадян	~65-70% позитивних відгуків	понад 80% позитивних відгуків	Підвищення якості послуг і довіри населення
Рівень цифрової грамотності	Помірний, особливо в регіонах	Значне покращення завдяки освітнім програмам	Активне навчання користувачів сприяло кращому сприйняттю е-урядування
Правова база	Закон «Про електронне урядування» прийнято в 2017, початковий етап впровадження	Нормативно-правова база розширена, включає стандарти кібербезпеки, захист персональних даних	Вдосконалено правове регулювання для надійності систем
Виклики	Нерівномірний доступ до ІКТ, корупція, низька довіра	Залишаються проблеми з доступом у віддалених районах, питання кібербезпеки	Покращення, але потреба у подальшій роботі

Отже, можемо спостерігати такі основні зміни та їхній вплив:

– значне підвищення індексу EGDI демонструє прогрес у трьох ключових компонентах: інфраструктура, онлайн-послуги та людські ресурси;

– розширення кількості та якості цифрових послуг завдяки платформі «Дія» зробило державні послуги доступнішими і зручнішими для громадян;

– інвестиції в інтернет-інфраструктуру дозволили значно покращити швидкість і якість доступу до мережі;

– покращення правового поля та підвищення рівня кібербезпеки сприяли більшій довірі населення;

– цифрова освіта допомогла подолати бар'єри для використання електронних сервісів.

З метою визначення рівня ефективності застосування інструментів електронного урядування в Україні вважаємо за необхідне порівняти ефективні моделі електронного урядування (е-урядування) в Україні та європейських державах. Для порівняння будемо розглядати досвід України та європейських держав за визначеними критеріями:

1. Інтегровані цифрові платформи. Для порівняння з Україною буде доречним естонський досвід. Естонія створила комплексну цифрову екосистему e-Estonia, де всі державні

послуги доступні через єдину платформу. Громадяни можуть отримувати послуги онлайн, підписувати документи цифровим підписом, сплачувати податки, реєструвати бізнес, голосувати. Платформа інтегрує численні реєстри, що взаємодіють в режимі реального часу [8].

В Україні створений портал «Дія» – головний цифровий державний сервіс, який об'єднує документи, послуги і ідентифікацію. В останні роки він значно розвинувся, але ще не має такої глибокої інтеграції як естонська система.

Відповідно, рекомендуємо для України продовжити подальшу інтеграцію державних реєстрів через API і хмарні сервіси, а також розробити єдиний цифровий ідентифікатор, сумісний із європейським eIDAS.

2. Цифрова ідентифікація (eID). Стандарт eIDAS (EU Regulation No 910/2014) – це регламент ЄС про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку ЄС. Він визначає правовий та технічний рамки для електронної ідентифікації та довірчих послуг, таких як електронний підпис, електронні печатки та інші. eIDAS забезпечує переносимість та взаєморозуміння між національними системами електронної ідентифікації та має на меті підвищити безпеку та довіру в електронних транзакціях на європейському рівні [9].

«Дія ID» в Україні – це українська цифрова ідентифікація, яка вже має міжнародне визнання в деяких сферах (наприклад, у Польщі). Однак немає повної інтеграції з eIDAS.

Отже, в найближчій персективі існує необхідність офіційно адаптувати та сертифікувати «Дія ID» відповідно до eIDAS, а також запровадити механізми взаємного визнання цифрових ідентифікаторів України з державами ЄС.

3. Залучення громадян (e-Participation). Для порівняння з Україною варто наголосити на досвіді Фінляндії, в якій діє Open Ministry – платформа для громадських консультацій, де кожен може пропонувати ідеї, голосувати, брати участь у розробці законодавства [10]. Крім того, в Німеччині діє Digital Public Consultations – це регулярні відкриті обговорення та публічні консультації через цифрові платформи [11].

Водночас, в Україні наявні петиції на державному порталі та обмежені онлайн-опитування. Відповідно, пропонуємо запровадити в Україні комплексні платформи для громадських консультацій із відкритою статистикою, а також розглянути пілотні проєкти з електронного голосування на місцевому рівні.

4. Відкриті дані та прозорість. В ЄС діє портал data.europa.eu – єдиний європейський портал відкритих даних із інтеграцією різних секторів: економіка, екологія, транспорт [12], в Україні – портал data.gov.ua, але він має проблеми з оновленням і зручністю. З огляду на аналіз вказаних ресурсів, вважаємо за потрібне в Україні забезпечити регулярне оновлення та стандартизацію відкритих даних, а також стимулювати використання відкритих даних у бізнесі та громадських ініціативах.

5. Кібербезпека та захист персональних даних. В ЄС діє загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановив високі стандарти захисту даних [13]. Кібербезпека – пріоритет на рівні Євросоюзу, тому реалізуються програми активного навчання і технологічного оновлення. З 2010 року в Україні діє Закон «Про захист персональних даних», але практичні заходи безпеки ще потребують посилення [14].

Відповідно, нагальною є потреба запровадити стандарти GDPR у державних IT-системах України, а також розвивати кібербезпекові навчання для держслужбовців і користувачів.

6. Інфраструктура та доступність. В європейському просторі діють програми покриття сільських районів високошвидкісним Інтернетом (наприклад, 5G у Німеччині, Іспанії), реалізуються державні гранти та ініціативи для доступу до цифрових послуг. Водночас, в Україні відмінне Інтернет-покриття у великих містах, але проблеми з доступом у сільських районах. Вказане спонукає розвивати інфраструктуру в сільській місцевост в Україні, а також впроваджувати мобільні цифрові центри та інші інновації для покриття віддалених територій.

7. Цифрова освіта та підвищення кваліфікації. На теренах ЄС реалізовуються системні навчальні програми для держслужбовців (наприклад, e-Government Academy у Естонії [15]), а також програми цифрової грамотності для громадян різного віку. В Україні також

функціонують початкові курси та тренінги з електронної грамотності, але масштаби поки недостатні. Саме тому існує потреба розширити навчальні програми для чиновників та громадян в Україні, а також впровадити системні курси підвищення цифрової компетентності.

Підсумовуючи, варто відзначити, що Україна зробила великий крок уперед у сфері електронного урядування, особливо завдяки платформі «Дія» і цифровій ідентифікації. Однак для наближення до європейських стандартів варто: поглибити інтеграцію цифрових сервісів; впровадити сумісність вітчизняних електронних сервісів з європейськими стандартами (eIDAS, GDPR); активніше залучати громадян у процеси прийняття рішень через цифрові інструменти; розвивати он-лайн інфраструктуру та освіту.

Висновки. Електронне урядування є важливим чинником модернізації державного управління в Україні. За останні роки в Україні створено численні платформи та сервіси, серед яких: портал Дія – єдиний державний портал електронних послуг; система електронного документообігу; електронні реєстри. Ці інструменти дозволили значно спростити отримання державних послуг, зменшити корупційні ризики, підвищити рівень довіри громадян до влади. Хоча досягнуто значних результатів, існує потреба у подальшому вдосконаленні технологічної, правової та освітньої складових для забезпечення сталого розвитку цифрової держави.

Безпосередньо, на підставі європейського досвіду пропонуємо шляхи удосконалення електронного урядування в Україні: повна інтеграція державних реєстрів і баз даних за допомогою сучасних API та хмарних сервісів, щоб забезпечити єдиний цифровий простір; розширення можливостей цифрової ідентифікації через впровадження стандарту eIDAS для міжнародної взаємодії; посилення залучення громадян (e-participation) – створення платформ для відкритих консультацій, публічних обговорень, а також експериментів з е-виборами; розвиток відкритих даних та їх використання, що сприятиме прозорості, боротьбі з корупцією та стимулюватиме інновації; покращення кібербезпеки на рівні державних сервісів, зокрема завдяки навчальним програмам, сертифікації та інноваційним технологіям; розширення Інтернет-інфраструктури в регіонах та сільській місцевості для забезпечення рівного доступу до цифрових послуг; постійне підвищення цифрової грамотності населення та державних службовців, адаптовані навчальні курси та тренінги.

Список використаних джерел:

1. UN E-Government Knowledgebase. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine

2. Україна посіла п’яте місце у світі за рівнем розвитку цифрових державних послуг – рейтинг Online services Index. URL: https://mezha.media/2024/09/20/ukraina-online-services-index/

3. Україна значно покращила позиції у світових рейтингах цифрового урядування. URL: https://interfax.com.ua/news/telecom/1015169.html

4. 21+ млн українців користуються Дією. URL: https://diia.gov.ua/news/21-mln-ukraintsiv-korystuiutsia-diieiu

5. Скільки коштів з бюджету витрачається на електронне урядування та інформатизацію. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/12/03/infografika/ekonomika/skilky-koshtiv-byudzhetu-vytrachayetsya-elektronne-uryaduvannya-ta-informatyzacziyu

6. Кількість користувачів соцмереж в Україні за рік зменшилася на 10%. URL: https://ms.detector.media/internet/post/34670/2024-04-15-kilkist-korystuvachiv-sotsmerezh-v-ukraini-za-rik-zmenshylasya-na-10/

7. Українці стали більш задоволеними державними е-послугами – опитування КМІС. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayintsi-staly-bilsh-zadovolenymy-derzhavnymy-e-posluhamy-opytuvannya-kmis

8. E-Estonia. URL: https://e-estonia.com/

9. Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на

внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj/eng

10. The Open Ministry (Avoin ministeriö). URL: https://participedia.net/organization/1157

11. Germany 2024 Digital Decade Country Report. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/factpages/germany-2024-digital-decade-country-report

12. European data. URL: https://data.europa.eu/en

13. General Data Protection Regulation (EU GDPR). URL: https://gdpr-text.com/

14. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

15. EGA. URL: https://ega.ee/

ТУГАРОВА О. К.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації захисту
інформації з обмеженим доступом
*(Національна академія Служби безпеки
України)*

УДК 34(075.8):343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.9

ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬ ТАЄМНИЦЮ, ЯКА СПЕЦІАЛЬНО ОХОРОНЯЄТЬСЯ ЗАКОНОМ: ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ МЕДІА ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто правову природу інформації, що містить таємницю, яка спеціально охороняється законом, крізь призму положень ч. 2 ст. 117 Закону України «Про медіа», яка передбачає можливість звільнення суб'єктів медіа та їх працівників від юридичної відповідальності за поширення такої інформації. Основна увага приділяється аналізу умов, за яких поширення охоронюваної законом інформації не тягне за собою юридичної відповідальності – зокрема, якщо ця інформація була отримана журналістом законним шляхом.

Акцентується увага на правовій невизначеності поняття «таємниця, що спеціально охороняється законом», оскільки чинне законодавство не містить єдиного підходу до класифікації такої інформації, її меж, а також джерел формування. Це створює труднощі для представників медіа у процесі прийняття рішень щодо публікації чутливої інформації, особливо в умовах воєнного стану. З огляду на це, запропоновано орієнтовні базові критерії, які можуть бути використані для попереднього аналізу ризиків, пов'язаних з поширенням потенційно обмеженої інформації, зокрема: відсутність відкритої публікації, чинні законодавчі обмеження доступу, спеціальний статус джерела та потенційна шкода від розголошення інформації. Зауважується на необхідності подальшого наукового обговорення меж допустимого поширення такої інформації у контексті дотримання публічних інтересів та забезпечення національної безпеки.

Наголошено, що навіть за умови відсутності юридичної відповідальності медіа не звільняються від обов'язку зважати на суспільні, безпекові та правові наслідки своєї діяльності. Такий підхід відповідає ідеології оновленого медійного законодавства України, яке закріплює принципи відкритості, відповідальності сучасних медіа та дотримання балансу між свободою слова й охороною законних інтересів держави та громадян.

Ключові слова: *звільнення від відповідальності, інформація з обмеженим доступом, законність отримання інформації, Закон України «Про медіа», суб'єкти медіа та їх працівники, таємниця, розголошення.*

Tugarova O. K. Secret specifically protected by law information disclosure: media exemption from liability grounds

The article examines the legal nature of information containing secrets specifically protected by law through the lens of Part 2, Article 117 of the Law of Ukraine "On Media", which provides for the possibility of exempting media entities and their employees from legal liability for disseminating such information. The main focus is on analyzing the conditions under which the dissemination of legally protected

information does not entail legal liability–particularly when such an information was obtained by a journalist through lawful means.

Attention is drawn to the legal uncertainty surrounding the concept of "a secret specifically protected by law", as current legislation does not offer a unified approach to classifying such an information, defining its boundaries, or identifying its sources. This creates challenges for media professionals when making decisions about publishing sensitive content, especially under martial law. In this context, the article proposes tentative basic criteria that may be used for preliminary risk assessment related to the dissemination of potentially restricted information, including: absence of public disclosure, existing legislative access restrictions, the special status of the source, and potential harm from disclosure.

The need for continued scholarly discussion on the limits of permissible dissemination of such an information is emphasized, particularly in the context of upholding public interests and ensuring national security.

It is noted that even in the legal liability absence, media entities are not relieved of their duty to consider the social, security, and legal implications of their actions. This approach aligns with the ideology of Ukraine's updated media legislation, which enshrines the principles of openness, accountability of modern media, and the balance between freedom of expression and the protection of the legitimate interests of the state and its citizens.

Key words: *exemption from liability, restricted access information, legality of information acquisition, Law of Ukraine "On Media", media entities and their employees, secret, disclosure.*

Вступ. Понад два роки тому в Україні було ухвалено Закон «Про медіа» [5], який започаткував новий етап у розвитку вітчизняних масмедіа та заклав ідеологічне підґрунтя для формування відкритого, конкурентного та демократичного медіасередовища. Цей нормативно-правовий акт наблизив українське медійне законодавство до європейських стандартів, передбачивши прозорі правила для діяльності медіа і спрямувавши вектор своєї дії на створення нових незалежних медіа, які забезпечують реалізацію свободи слова як одного з ключових прав людини.

Особливу увагу в новому законі приділено механізмам реагування на порушення у сфері медіа. Сам закон чітко класифікує види правопорушень та передбачає систему санкцій за їх вчинення, зокрема приписи, штрафи й інші заходи правового впливу. Водночас, у ньому визначено низку підстав, за яких суб'єкти медіа та їх працівники можуть бути звільнені від відповідальності. Це стосується, зокрема, поширення недостовірної інформації або такої, що порушує права осіб, якщо вона відтворює офіційні джерела, містить відповіді на запити чи публічні виступи тощо. Такий підхід дозволяє враховувати специфіку діяльності у сфері медіа і забезпечувати належний баланс між свободою слова та захистом прав і інтересів осіб.

Окрему увагу в законі приділено умовам звільнення від відповідальності у разі поширення інформації з обмеженим доступом. У цьому контексті важливо з'ясувати, за яких саме умов суб'єкти у сфері медіа та їх працівники звільняються від відповідальності за поширення відомостей, що містять охоронювану законом таємницю – насамперед, якщо така інформація була отримана законним шляхом.

Метою даної роботи є аналіз правового регулювання умов звільнення суб'єктів у сфері медіа та їх працівників від юридичної відповідальності за поширення інформації, що містить охоронювану законом таємницю, із акцентом на виявлення та критичне осмислення проблем їх правової визначеності.

Результати дослідження. Інститут звільнення від юридичної відповідальності за поширення інформації з обмеженим доступом є важливим елементом правового регулювання діяльності медіа, що забезпечує баланс між свободою вираження поглядів і необхідністю

захисту прав людини. У межах медіапростору він виконує компенсаторну функцію, мінімізуючи правові ризики для суб'єктів, які діють добросовісно та у межах закону. У розвиток цієї ідеї нормативні приписи частини другої статті 117 Закону України «Про медіа» закріплюють, що *суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, що містить таємницю, яка спеціально охороняється законом, якщо ці відомості не було отримано незаконним шляхом* [5]. Відтак, для вирішення питання про можливість звільнення від відповідальності необхідно з'ясувати два основні моменти: по-перше, чи дійсно інформація стосується таємниці, що підлягає правовій охороні, і по-друге, чи була вона здобута законним способом.

Варто зазначити, що чинне вітчизняне законодавство не містить уніфікованого поняття «інформація, що містить охоронювану законом таємницю», так само як і загального тлумачення самого терміну «таємниця». Попри це, категорія «таємниця» є міжгалузевою правовою конструкцією, що широко використовується у різних сферах правового регулювання та закріплена у численних нормативно-правових актах. За підрахунками окремих науковців, у вітчизняному законодавстві згадується більше 30 видів таємниць, що виступають у вигляді прямих обмежень при реалізації інформаційних прав і свобод. Якщо проаналізувати підзаконні нормативні правові акти, то перелік таємниць буде поповнений і становитиме більше 40 видів таємниць [8, с. 398].

У самому загальному розумінні таємницею називають щось приховане від сприйняття чи розуміння. Тлумачний словник української мови розглядає зміст *таємниці* у двох основних значеннях. По-перше, як щось невідоме, приховане від загального розуміння чи сприйняття, що викликає зацікавлення або здивування. По-друге, як інформацію, яка спеціально зберігаються в секреті, і не підлягає розголошенню та призначені лише для обмеженого кола осіб [9, с. 846]. Отже, таємниця постає як складне поняття, що поєднує в собі як пізнавальний, так і соціальний аспекти. У юридичній площині термін «таємниця» використовується саме у значенні інформації, яка відома окремим особам, але свідомо обмежена в доступі для інших. У такому розумінні таємниця – це не просто зміст відомостей або даних, а інформація з особливим правовим статусом, для якої встановлено спеціальний режим доступу, механізм охорони та захисту.

Основні засади обігу інформації, що становить таємницю і підлягає спеціальній правовій охороні, закріплені у базових законодавчих актах, які формують фундамент інформаційного права України. Передусім це положення Законів України «Про інформацію» [4] та «Про доступ до публічної інформації» [3], які регулюють порядок поводження з різними видами відомостей та даних, включаючи ті, доступ до яких обмежено відповідно до закону. Нормами цих законів визначено, що інформація з обмеженим поділяється на конфіденційну, службову та таємну (ст. 21 Закону України «Про інформацію», ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). У свою чергу таємною є інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю (ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Доступ до такої інформації може бути обмежений лише підставах, чітко визначених законом – виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [3].

Правове регулювання окремих видів інформації, що становить охоронювану законом таємницю, здійснюється на підставі спеціалізованих нормативно-правових актів, які враховують специфіку відповідних сфер суспільних відносин. Зокрема, йдеться про адвокатську таємницю (ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), лікарську таємницю (ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я), нотаріальну таємницю (ст. 8 Закону України «Про нотаріат»), банківську таємницю (ст. 60 Закону України

«Про банки і банківську діяльність»), розвідувальну таємницю (ст. 46 Закону України «Про розвідку»), таємницю досудового розслідування (ст. 222 Кримінального процесуального кодексу України), таємницю усиновлення (ст. 228 Сімейного кодексу України), таємницю сповіді (ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», ст. 128[1] Кримінально-виконавчого кодексу України) та інші види таємниць. Особливе місце в системі охоронюваної законом таємниці посідає державна таємниця, правовий режим якої закріплено в окремому, самостійному законодавчому акті – Законі України «Про державну таємницю», що комплексно регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, що регулює обіг інформації з охоронюваною законом таємницею, постійні зміни законодавства та поява нових видів інформації з обмеженим доступом створюють певні труднощі для її належної правової ідентифікації. Це особливо відчутно для представників медіа, які щодня працюють з великими обсягами чутливих даних. Одна і таж інформація може в одних випадках становити зміст інформації з обмеженим доступом, в інших – бути відкритою, тобто доступної для суспільства. Це, наприклад, може стосуватися інформації про фінанси та майно політиків, коли пріоритет надається відкритості таких відомостей над правом на приватність. Подібно до цього, фотозйомка пересічної особи за загальним правилом потребує її згоди, однак вона не потрібна у випадку фіксації дій поліцейських під час виконання ними своїх посадових обов'язків тощо.

Відсутність узгодженого законодавчого визначення інформації, що становить охоронювану законом таємницю, чітких критеріїв її класифікації, а також єдиних підходів до їх розмежування, зумовлює деяку правову невизначеність. У таких умовах самостійно розібратися в складному масиві нормативних актів та з'ясувати юридичні нюанси щодо належності тієї чи іншої інформації до категорії охоронюваної законом буває складно і часто під силу лише фахівцям із відповідною юридичною підготовкою. Для журналістів та інших працівників медіа, які не завжди володіють необхідними правовими знаннями, це може створювати додаткові складнощі у прийнятті рішення щодо допустимості публікації певних відомостей і підвищувати ризик ненавмисного порушення законодавства. Тому, з метою дотримання балансу між свободою слова та вимогами щодо захисту інформації з обмеженим доступом, доцільно орієнтуватися на базові критерії, що допомагають виявити ознаки охоронюваної законом таємниці, а саме:

– чи не була ця інформація раніше офіційно оприлюднена уповноваженими особами або розміщена у відкритих джерелах, і чи не є вона наразі загальнодоступною?

– чи існує чинний законодавчий акт, який прямо обмежує доступ до цієї інформації з метою захисту публічних або приватних інтересів?

– чи походить ця інформація від джерела, яке має спеціальний статус або доступ до чутливої інформації в межах виконання своїх професійних чи службових обов'язків?

– чи може розголошення цієї інформації спричинити серйозні або незворотні наслідки для окремих осіб, організацій, держави чи суспільства загалом?

Якщо хоча б на одне з наведених запитань надається позитивна відповідь, це може свідчити про наявність ознак того, що відповідна інформація має спеціальний правовий статус і може належати до категорії відомостей, які становлять охоронювану законом таємницю. У такому випадку її поширення може бути визнано неправомірним і спричинити встановлену законодавством юридичну відповідальність.

Наведений перелік питань не є остаточним чи вичерпним – він може уточнюватися, змінюватися або доповнюватися в процесі подальших наукових досліджень і професійних дискусій. Це зумовлено динамічністю інформаційного середовища та розвитком законодавства, що, у свою чергу, може призводити до появи нових видів охоронюваної законом таємниці або зниження актуальності раніше встановлених категорій інформації. Водночас, запропоновані критерії можуть відігравати роль базового орієнтиру для журналістів

та інших працівників медіа при попередній правовій оцінці інформації, що не перебуває у вільному доступі та поширення якої може становити ризик порушення законодавства або завдати шкоди охоронюваним інтересам.

Ще однією умовою звільнення від відповідальності суб'єктів медіа та їх працівників за поширення інформації, що містить охоронювану законом таємницю, є законність способу її отримання. Водночас чинне вітчизняне законодавство не містить вичерпного переліку чи чітких критеріїв, які б визначали законні способи отримання і поширення такої інформації. Тому, оцінка правомірності дій повинна базуватися на основі дихотомічного поділу, що ґрунтується на протиставленні законної поведінки діям, які мають ознаки протиправності.

Незаконні дії (бездіяльність) знаходять своє нормативне закріплення у чинному законодавстві, насамперед у положеннях кримінального та адміністративного законодавства України, де визначаються їхні правові ознаки та встановлюються заходи юридичної відповідальності за їх вчинення. Так, зокрема, Кримінальний кодекс України (КК України) встановлює відповідальність за низку правопорушень у сфері обігу інформації: незаконне поширення відомостей щодо переміщення озброєння територією України (ст. 114^2 КК України); незаконне збирання, зберігання, використання, знищення чи поширення конфіденційної інформації про особу (ст. 182 КК України); несанкціоноване розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що зберігається в автоматизованих електронних системах (ст. 361^2 КК України) тощо [1]. Адміністративна відповідальність за порушення у сфері інформаційних відносин передбачена, зокрема, ч. 3 ст. 186^3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), яка визнає незаконним розголошення конфіденційної інформації у сфері статистичної діяльності, у тому числі шляхом її поширення через засоби масової інформації. Крім того, згідно зі статтею 212^6 КУпАП, до адміністративних правопорушень відносяться дії, що виражаються в незаконному доступі до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, а також у розповсюдженні копій баз даних, створених на їх основі [2].

Вбачається, що до незаконних дій у сфері обігу інформації з обмеженим доступом слід відносити випадки, коли доступ до відповідних даних, що становлять зміст окремих видів таємниць, було отримано з порушенням установлених законодавством процедур. Зокрема, йдеться про ситуації, за яких інформація здобувається шляхом введення в оману, фальсифікації документів або внаслідок порушення прав та законних інтересів третіх осіб. Так, наприклад, неправомірне одержання журналістом відомостей, що стосуються особистої кореспонденції, телефонних розмов, електронного листування, а також даних, які становлять банківську, професійну (адвокатську, лікарську, нотаріальну тощо) таємницю, таємницю усиновлення, без належної правової підстави має кваліфікуватися як протиправне та незаконне діяння і не може розглядатися як правомірне виконання професійних обов'язків, що звільняє від юридичної відповідальності.

До випадків незаконного поширення інформації з обмеженим доступом слід зараховувати і дії, вчинені з порушенням встановленого порядку доступу до такої інформації, зокрема вимог, визначених Законом України «Про державну таємницю». Ця проблема набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, коли прагнення медіа оперативно інформувати суспільство про події на фронті може призвести до розголошення відомостей, що містять державну таємницю або іншу інформацію, критично важливу для безпеки та ефективності дій Збройних Сил України.

Організаційно-правові засади діяльності медіа в районах ведення бойових дій регламентуються Наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 3 березня 2022 року № 73 «Про організацію взаємодії між ЗС України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану» [6]. Цим нормативним актом визначено порядок роботи представників медіа з метою забезпечення об'єктивного висвітлення воєнних подій та недопущення витоку в медіа інформації з обмеженим доступом, розголошення якої може спричинити інформування противника про дії українських сил оборони і поставити під загрозу виконання бойових завдань. При цьому інформація

з обмеженим доступом, яку посадові (службові) особи не мають права розголошувати під час взаємодії з представниками медіа, включає не лише державну таємницю та службову інформацію, що захищається на рівні закону, а й відомості, які не мають прямого законодавчого закріплення, але регулюються відповідними положеннями Наказу, і є «чутливими» з огляду на інтереси національної безпеки.

Незважаючи на детально врегульовану процедуру перебування представників медіа в районах бойових дій, ризики витоку інформації з обмеженим доступом завжди є, особливо через вплив людського фактору. Зокрема, навіть звичайна зйомка природного ландшафту або архітектурного об'єкта, зроблена журналістом у нещодавно звільненій зоні може ненавмисно розкрити точне місце розташування українських підрозділів: для журналіста це – мальовничий краєвид, для противника – цілком впізнавана місцевість і цінний орієнтир, здатний поставити під загрозу успішне виконання бойових завдань для ведення вогню або планування наступальних дій.

Отже, коли журналіст поширює таку інформацію постає питання: чи має він нести відповідальність за можливі наслідки і чи справді можна вважати його дії правомірними лише тому, що інформація була отримана законним шляхом? Питання це дуже неоднозначне, адже іноді межа між професійним обов'язком інформувати суспільство та загрозою національній безпеці виявляється вкрай тонкою.

Виходячи з логіки законодавця журналіст не підлягатиме відповідальності, зокрема за ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці», адже суб'єктом цього правопорушення визнається лише особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі саме у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Журналіст, здійснюючи свою діяльність не перебуває на державній службі, і виконує скоріш професійні, ніж службові обов'язки, що унеможливлює кваліфікацію його дій за вказаним складом. Крім того, сама інформація, доступ до якої може отримати журналіст під час здійснення своєї професійної діяльності, може не належати до державної таємниці, хоча може мати важливе значення для забезпечення обороноздатності держави. Зокрема, йдеться про відомості, що не підлягають розголошенню відповідно до внутрішніх нормативних актів (Додаток 2 [6]), як-от інформація про наслідки ракетного удару противника по військових об'єктах або об'єктах критичної інфраструктури, яка не була офіційно оприлюднена. У такій ситуації постає питання щодо предмету кримінального правопорушення, визначеного ст. 328 КК України – відомостей, що становлять саме державну таємницю. Зрештою, журналіст може отримати інформацію з обмеженим доступом, у тому числі державну таємницю, від анонімного джерела, і з упевненістю, що ця інформація не отримана незаконно, поширити її у відкритих джерелах.

Усі ці випадки з правової точки зору виключають юридичну відповідальність журналіста за поширення інформації, що містить охоронювану законом таємницю, адже вона отримана ним без порушення закону. Але навряд чи такий підхід слід визнавати виправданим. Помилкове трактування інституту звільнення від юридичної відповідальності лише як своєрідного «закутку безпеки» для журналіста, а також спрощене розуміння власної професійної ролі за принципом: «це відповідальність, але не моя», здатні трансформувати сучасні медіа – активного, відповідального учасника суспільних процесів – на звичайні засоби масової інформації, що виконують лише функцію пасивного каналу передавання даних без реального зворотного зв'язку із суспільством. Такий підхід суперечить як загальним демократичним цінностям, так і ідеології нового Закону України «Про медіа», який визначає ключовими принципами діяльності засобів масової інформації відкритість, професіоналізм та суспільну відповідальність. У цьому контексті науковій спільноті варто активізувати дискусію щодо балансу між свободою слова та інтересами національної безпеки, а також необхідності встановлення чітких стандартів професійної етики та правового регулювання у сфері публічного поширення інформації з обмеженим доступом.

Висновки. Законодавча норма частини другої ст. 117 Закону України «Про медіа» передбачає звільнення працівників медіа від відповідальності за поширення інформації, що містить охоронювану законом таємницю, за умови її законного отримання. Втім, практичне

застосування цього положення ускладнене відсутністю уніфікованих правових критеріїв, що дозволяють чітко ідентифікувати таку інформацію. Це створює ризик правової невизначеності та ускладнює ухвалення редакційних рішень у професійній діяльності працівників медіа. У подібних випадках орієнтиром можуть слугувати базові ознаки: відсутність відкритої публікації, чинні законодавчі обмеження доступу, спеціальний статус джерела та потенційна шкода від розголошення інформації.

Разом із тим, законний спосіб отримання інформації не може автоматично знімати із суб'єктів медіа відповідальність за її подальше поширення. Новітнє українське медіа-середовище має ґрунтуватися не лише на формальному виконанні законодавчих вимог, а й на усвідомленні наслідків публікації інформації, що може становити ризик для безпеки держави або окремих осіб. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває формування правових стандартів поводження з інформацією з обмеженим доступом, а також розвиток наукової дискусії щодо меж допустимого поширення такої інформації у контексті забезпечення публічних інтересів і захисту національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 13.05.2025).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 13.05.2025).

3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення 13.05.2025).

4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення 13.05.2025).

5. Про медіа: Закон України від 13.12.2022. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення 23.03.2025).

6. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану (зі змінами, внесеними згідно з наказом № 196 від 12.07.2022; № 266 від 03.10.2022; № 49 від 27.02.2023, № 51 від 03.02.2024): Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 73. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakazgolovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami (дата звернення 13.05.2025).

7. Авдєєва Т. Закуток безпеки: коли медіа можуть звільняти від відповідальності за незаконний контент. 12 липня 2023 року. ZMINA: вебсайт. URL: https://zmina.info/articles/zakutok-bezpeky-koly-media-mozhut-zvilnyaty-vid-vidpovidalnosti-za-nezakonnyj-kontent/ (дата звернення 13.05.2025).

8. Сляднєва Г.О. Співвідношення категорій інформації та комерційної таємниці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 396–403.

9. Сучасний словник української мови: 100000 слів/ за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. Дубічінського В.В. Харків: ВД «Школа», 2008. 1008 с.

УДРЕНАС Г. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

МУСАЄВА С. С.,
доктор філософії,
дільничний офіцер поліції
*(Головне управління Національної поліції
в Одеській області)*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.10

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті визначено сутність взаємодії громадських формувань з органами Національної поліції України у забезпеченні публічного порядку та безпеки під час дії воєнного стану в Україні.

Зазначено, що на протязі тривалого часу становлення та розвитку суспільства, поняття «безпека» й «порядок» є одним з найважливіших цінностей та є метою діяльності як соціальних груп так і держав у цілому, та враховуючи реалії сьогодення питання забезпечення безпеки й порядку в громадських місцях із залученням громадських формувань є пріоритетним напрямком у забезпеченні безпеки громадян, запобіганні кримінальним і адміністративним правопорушенням, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань, участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх, надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від нещасних випадків чи правопорушень та участь у рятуванні людей і майна.

Визначено, якими нормативно-правовими актами керуються у своїй діяльності громадські формування. Окрім визначених завдань та мети діяльності таких формувань, зазначено особливості вступу до формувань та відповідні заборони, під час несення служби із співробітниками поліції, головним з яких є заборона залучення до несення служби у складі спільних та самостійних нарядів та залучення до спільного несення служби членів громадських формувань з охорони публічного порядку, які відповідно до закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» не пройшли відповідну правову та спеціальну підготовку.

Окреслено принципи, на яких базується діяльність громадських формувань, серед яких: законність, верховенство права, гласність, демократичність, добровільність, самоврядність, відсутність майнового інтересу, відкритість, прозорість, самостійність та самоорганізація.

Ключові слова: *публічна безпека, публічний порядок, громадські формування, органи Національної поліції України, громадськість, національна безпека.*

Udrenas G. I., Musaieva S. S. Interaction of public formations with the bodies of the National Police of Ukraine in ensuring public order and security during the martial law in Ukraine

The article defines the essence of interaction of public formations with the bodies of the National Police of Ukraine in ensuring public order and security during the martial law in Ukraine.

It is indicated that for a long time the formation and development of society, the concepts of "security" and "order" are one of the most important values and are the purpose of the activities of both social groups and states as a whole, and taking into account the realities of today, the issue of ensuring security and order in public places with the involvement of public formations is a priority in ensuring the safety of citizens, prevention of criminal and administrative offenses, protection of the interests of the state, enterprises, institutions, organizations, citizens from criminal attacks, participation in ensuring road safety and combating child neglect and juvenile delinquency, providing emergency assistance to persons who have suffered from accidents or offenses and participating in the rescue of people and property.

It is determined which normative legal acts are guided in their activities by public formations. In addition to the defined tasks and objectives of the activities of such formations, the peculiarities of joining the formations and the corresponding prohibitions are indicated, during service with police officers, the main of which is the prohibition of involvement in the service as part of joint and independent outfits and the involvement in the joint service of members of public formations for the protection of public order, who, in accordance with the law of Ukraine «On the participation of citizens in the protection of public order and the state border», have not undergone appropriate legal and special training.

The principles on which the activity of public formations is based are outlined, including: legality, rule of law, publicity, democracy, voluntariness, self-government, lack of property interest, openness, transparency, independence and self-organization.

Key words: *public security, public order, public formations, bodies of the National Police of Ukraine, public, national security.*

Вступ. Забезпечення та підтримання публічної безпеки та порядку є однією з основних напрямків діяльності правової держави, головною метою якої є забезпечення національної безпеки України, захист суспільства, його цілісності, відносної стійкості та громадянської злагоди. Належна підтримка громадської безпеки поряд з іншими складовими національної безпеки, характеризує надійність існування та стійкість розвитку соціально-політичної системи держави, адже безпека всієї держави складається з безпеки кожної громади. Питанням дослідження щодо особливостей забезпечення громадської безпеки займались такі вітчизняні автори, як А. Кононов, В. Фатхутдінов, П. Шляхтун, О. Проневич, М. Кравчук, Н. Алексєєв, О. Довгань, І. Зозуля, М. Байтін, О. Бандурка тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності взаємодії громадських формувань з органами Національної поліції України у забезпеченні публічного порядку та безпеки під час дії воєнного стану в Україні.

Результати дослідження. На сьогодні, в умовах дії воєнного стану в України залучення громадськості до взаємодії із органами поліції є одним з керівних напрямків забезпечення публічної безпеки і порядку на територіях обслуговування та в свою чергу підвищення довіри населення до правоохоронців.

На протязі тривалого часу становлення та розвитку суспільства поняття «безпека» й «порядок» вважались однією з найважливіших цінностей та метою діяльності як соціальних груп так і держав у цілому. На ранніх етапах розвитку та зміцнення правопорядку, кожна держава в особі верховної влади і її інститутів захищала свою територію від зовнішніх

вторгнень. Саме тому питання забезпечення безпеки й порядку в громадських місцях цікавило кожну частину соціальної структури суспільства – від конкретного індивіда до широкого об'єднання людей [3]. Так, залучення населення до забезпечення публічної безпеки і порядку та профілактики правопорушень є пріоритетним способом протидії злочинності, зменшення масштабів її поширення, поліпшення криміногенної обстановки та підвищення рівня безпеки. На думку В.І. Московця, об'єднання громадськості в єдиний ресурс для вирішення загальнолюдських питань дедалі активніше набирає обертів [2, с. 407]. На думку С. Пономарьова, з погляду управління суспільством, публічна безпека у звичайних умовах життєдіяльності охоплює правовідносини, що виникають і складаються у процесі забезпечення суспільної злагоди, спрямовані на запобігання, негайне припинення дій / діянь, що виникають і спрямовані проти громадського порядку і громадської безпеки та викликають необхідність застосування заходів адміністративного та кримінально-правового припинення протиправної поведінки окремих осіб, організацій чи установ [4, с. 112].

У зв'язку з цим, для належної організації забезпечення публічної безпеки і порядку сьогодення, було створено ряд громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, основним завданням у взаємодії із органами Національної поліції України є [1]:

– надання допомоги органам Національної поліції у забезпеченні публічного порядку і публічної безпеки, запобіганні кримінальним і адміністративним правопорушенням;

– інформування органів та підрозділів Національної поліції про вчинені або ті, що готуються, кримінальні правопорушення, місця зосередження злочинних угруповань;

– сприяння органам Національної поліції у виявленні кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань;

– участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх;

– надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від нещасних випадків чи правопорушень та участь у рятуванні людей і майна.

Так, громадські формування створюються відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Відповідно до ст. 3 вказаного закону: «громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються і діють у взаємодії з правоохоронними органами, Державною прикордонною службою України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, додержуючись принципів гуманізму, законності, гласності, добровільності, додержання прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, рівноправності членів цих формувань» [1].

Громадські формування є юридичною особою з моменту його реєстрації, має рахунки в установах банків, печатку із власним найменуванням, штамп та інші необхідні реквізити. Громадське формування відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном, від свого імені набуває майнові і немайнові права та обов'язки, може виступати позивачем та відповідачем у суді, арбітражному та третейському судах [1].

До складу громадських формувань приймаються громадяни України, які досягли 18-річного віку, виявили бажання брати участь у зміцненні правопорядку та здатні за своїми діловими, моральними якостями і станом здоров'я виконувати на добровільних засадах взяті на себе зобов'язання. Однак, не можуть бути членами громадських формувань особи, які порушують публічний порядок, особи, судимість з яких не знята або не погашена в установленому законом порядку, раніше засуджені за умисні злочини, хворі на хронічний алкоголізм або наркоманію, визнані в судовому порядку недієздатними чи обмежено дієздатними та інші особи у випадках, передбачених законами України [1].

Так, під час здійснення покладених на громадські формування завдань, особливу увагу має дотримання вимог Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження

Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону», Наказу Національної поліції України від 24.05.2023 № 439, Наказу Національної поліції України від 17.12.2024 № 1331, наказів ГУНП в областях, службових телеграм тощо.

Так, наприклад під час несення служби вищевказаними громадськими формуваннями останнім категорично заборонено:

– залишати місця несення служби членами ГФ з ОГП або залишення їх без працівника поліції;

– несення служби громадськими формуваннями у нічний час без світловідбиваючих жилетів (або елементів на одязі), що може призвести до травмування чи нещасних випадків на дорогах;

– виявлення незаконного перебування членів громадських формувань і подібних громадських організацій під час дії комендантської години в громадських місцях поза службою;

– залишення працівниками поліції і членами ГФ постів і маршрутів патрулювання до закінчення комендантської години.

З метою безумовного виконання законів та підзаконних актів щодо організації охорони публічного порядку членами ГФ з ОГП, недопущення вчинення злочинів і правопорушень, виключення можливих порушень вимог чинного законодавства, до членів громадських формувань висуваються відповідні вимоги, серед яких слід виокремити:

– категорично заборонено залучення до несення служби у складі спільних та самостійних нарядів «громадські організації» та залучати до спільного несення служби членів громадських формувань з охорони публічного порядку, які відповідно до ЗУ «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» не пройшли відповідну правову та спеціальну підготовку, на підставі чого мають право залучатись патрулювання із працівниками поліції;

– проведення додаткових робочих нарад (зустрічей) з керівниками ГФ з ОГП, які залучаються до несення служби по забезпеченню публічної безпеки і порядку, у тому числі під час комендантської години;

– здійснення звірок відповідності списків особового складу членів ГФ з ОГП із описками, які залучаються на патрулювання спільно з поліцейськими та надають допомогу в забезпеченні публічної безпеки і порядку. Перевіряються за обліковими базами списки наявних на території обслуговування ГФ з ОГП щодо перебування їх членів у кримінальному розшуку та розшуку за РТЦК як осіб, які ухиляються від проходження військової служби. У разі виявлення таких осіб, останні виключаються з членства громадського формування та здійснюється подальше направлення до РТЦК та СП;

– погодження статутних документів новостворених ГФ з ОГП здійснюються лише після ознайомлення та погодження їх з управлінням превентивної діяльності ГУНП в області;

– безумовне виконання вимог службових телеграм ГУНП в області, особливо в частинах заведення належним чином оформлених та зареєстрованих журналів проведення інструктажів членів ГФ з ОГП залучених до несення служби по охороні публічного порядку та забезпечення правового режиму військового стану, які зберігаються в чергових частинах разом із щодобовими затвердженими розстановками спільних нарядів;

– несення служби членів громадських формувань на підставі наданих списків (розрахунків), завірених їх керівниками (із зазначенням дати, назви громадського формування та прізвища ім'я, по батькові їх представників);

– під час виконання своїх обов'язків, використовувати холодну та вогнепальну зброю, в тому числі мисливську, яка згідно з чинним законодавством перебуває в їх особистому користуванні;

– в обов'язковому порядку при залученні членів громадських формувань, які заступають на охорону публічного порядку, на інструктажах доводяться, що під час спільного з поліцейськими, виконання покладених на ГФ завдань з охорони публічного порядку, застосовувати спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, заряджені ре-

човинами сльозоточивої та дратівної дії виключно у випадках і в порядку, передбачених законом.

Так наприклад, структурний підрозділ громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Муніципальна громадська безпека», яка здійснює свою діяльність на території міста Одеси, Одеської області та прилеглих територіях, утворюється рішенням загальних зборів членів ГФ «МГБ» з метою забезпечення участі мешканців міста Одеси в охороні публічного порядку та публічної безпеки, сприяння органам Національної поліції України, запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, тощо. Діяльність СП ГФ «МГБ» базується на принципах законності, верховенства права, гласності, демократичності, добровільності, самоврядності, свободи, відсутності майнового інтересу, відкритості, прозорості, самостійності та самоорганізації.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону – це невід'ємна складова, яка є одним з важелів захисту населення, сприяння діяльності правоохоронним органам у забезпеченні безпеки громадян, профілактики та протидії кримінальним та адміністративним правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text

2. Московець В.І. Правове регулювання участі громадян в охороні державного кордону. *Форум права*. 2013. № 3. С. 407–411.

3. Мусаєва С.С. Нормативно-правове забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні. Evropský politický a právní diskurz. 2018. Sv. 5, Vyd. 1. C. 246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_1_37

4. Пономарьов С. Поняття та зміст публічної безпеки сектору безпеки і оборони. Право.ua. 2017. № 2. С. 111–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ pravo_2017_2_20

ШАМАРА Р. П.,
аспірант кафедри права
(Маріупольський державний університет, м. Київ)

УДК 342.9:351.74:342.7(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.11

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

У статті висвітлено актуальні питання, пов'язані з встановленням належності особи до громадянства України, що є важливим аспектом правового статусу особи та доступу до її основних прав і свобод. Зважаючи на історичні зміни, які відбулися після розпаду СРСР, значна кількість людей залишилася без належного документального підтвердження свого громадянства, що створює складнощі в процесі їхнього правового статусу та отримання офіційних документів.

Автором приділяється значна увага аналізу чинної нормативної бази, зокрема Закону України «Про громадянство України» та Порядку розгляду заяв і поданнями щодо питань громадянства України, які регулюють процедуру підтвердження громадянства осіб, що постійно проживали на території України на момент проголошення незалежності та на момент набранням чинності Закону України «Про громадянство України. Наголошується на проблемах, з якими стикаються заявники, зокрема складності збору значної кількості документів, які часто є втраченими або недоступними, відсутності актуальних даних про реєстрацію за станом на 1991 рік тощо.

Автором розглядається процедура встановлення належності до громадянства України саме Державною міграційною службою (ДМС), яка передбачає подання документів, що підтверджують постійне проживання на території України у визначений період. Проте аналіз практичних аспектів реалізації цієї процедури свідчить про низку проблем, серед яких невизначеність у збереженні архівних даних, відсутність єдиної бази реєстрації населення за історичні періоди та необхідність звернення до суду для встановлення юридичних фактів, що значно ускладнює процес і збільшує навантаження на судову систему.

Особлива увага приділена питанню людиноцентричної ідеології в адміністративному праві, яка передбачає зміну підходів у сфері документування громадян. Висвітлюються наукові погляди щодо необхідності трансформації адміністративних процедур від «державоцентристської» до «сервісної» моделі, яка б сприяла забезпеченню доступності адміністративних послуг для громадян. Відзначається, що в сучасній адміністративно-правовій доктрині все більше обґрунтовується потреба в запровадженні нових механізмів, що дозволять громадянам легше доводити свою належність до громадянства України, мінімізуючи бюрократичні перепони.

На основі аналізу запропоновані практичні шляхи вдосконалення адміністративної процедури, що передбачає покладання на ДМС обов'язку активного сприяння заявникам у зборі необхідних документів, створення електронних ресурсів для доступу до архівних даних, налагодження співпраці між державними установами для обміну інформацією та оптимізації процесу перевірки поданих документів. Висловлено пропозиції щодо внесення змін до законодавства, які спрямовані на вдосконалення процедури підтвердження громадянства

України, зокрема, запровадження чітких строків для розгляду заяв, зменшення необхідності звернення до суду тощо.

Ключові слова: *Громадянство України, встановлення належності до громадянства, документування, Державна міграційна служба України.*

Shamara R. P. Problematic issues of establishing citizenship of Ukraine

The article highlights the topical issues related to establishing a person's citizenship of Ukraine, which is an important aspect of a person's legal status and access to fundamental rights and freedoms. Given the historical changes that have taken place since the collapse of the USSR, a significant number of people have been left without proper documentary evidence of their citizenship, which creates difficulties in the process of their legal status and obtaining official documents.

The author pays considerable attention to the analysis of the current regulatory framework, in particular, the Law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine» and the Procedure for consideration of applications and petitions on issues of citizenship of Ukraine, which regulate the procedure for confirming the citizenship of persons who permanently resided in Ukraine at the time of proclamation of independence and at the time of entry into force of the Law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine». The author emphasises the problems faced by applicants, in particular, the difficulty of collecting a large number of documents which are often lost or unavailable, the lack of up-to-date registration data as of 1991, etc.

The author examines the procedure for establishing Ukrainian citizenship by the State Migration Service (SMS), which involves submission of documents confirming permanent residence in Ukraine for a certain period. However, an analysis of the practical aspects of this procedure reveals a number of problems, including uncertainty in the preservation of archival data, the lack of a unified database of population registration for historical periods and the need to go to court to establish legal facts, which significantly complicates the process and increases the burden on the judicial system.

Particular attention is paid to the issue of human-centred ideology in administrative law, which implies a change in approaches to the documentation of citizens. The author highlights the scientific views on the need to transform administrative procedures from the «state-centric» to the «service» model, which would help ensure the availability of administrative services to citizens. It is noted that modern administrative and legal doctrine increasingly justifies the need to introduce new mechanisms which will allow citizens to more easily prove their citizenship of Ukraine by minimising bureaucratic obstacles.

On the basis of the analysis, the author proposes practical ways to improve the administrative procedure, which include imposing on the SMS the obligation to actively assist applicants in collecting the necessary documents, creating electronic resources for access to archival data, establishing cooperation between state institutions for information exchange and optimising the process of verification of submitted documents. Proposals have been made to amend the legislation to improve the procedure for confirming Ukrainian citizenship, in particular, to introduce clear deadlines for consideration of applications, reduce the need to go to court etc.

Key words: *Citizenship of Ukraine, establishment of citizenship, documentation, State Migration Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Питання громадянства є фундаментальним для правового статусу особи, оскільки від нього залежить доступ до широкого спектра прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України. У сучасному світі, де глобалізація та міграційні процеси набувають значної ваги, особливо важливо мати чіткі та прозорі

процедури для встановлення належності до громадянства, щоб запобігти випадкам безгромадянства та забезпечити правовий захист осіб, які перебувають на території України. У зв'язку з історичними змінами, що відбулися після розпаду СРСР, велика кількість людей залишилася з паспортами колишнього СРСР, а питання щодо обґрунтованого та швидкого встановлення їхньої належності до громадянства України та документуванням паспортним документом залишаються невирішеними по сьогоднішній час.

Стан дослідження. Окремими питаннями встановлення належності до громадянства України займалися В. Авер'янов, З. Бурик, Є. Герасименко, Я. Жовнірчик, М. Макаров, М. Міхровська, Н. Пильгун, І. Софінська, О. Сподинський, С. Стеценко, Є. Ткаченко та інші.

Мета статті. Метою статті є розробка пропозицій для удосконалення порядку встановлення належності особи до громадянства України Державною міграційною службою України на підставі пунктів 1 та 2 частини 1 статті 3 Закону України «Про громадянство України».

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах питання громадянства є ключовим для будь-якої держави, оскільки воно визначає правовий статус особи у взаємовідносинах з державою. Після розпаду Радянського Союзу Україна прийняла на себе відповідальність за громадян, які проживали на її території, внаслідок чого велика кількість людей, які мали паспорти громадянина колишнього СРСР, автоматично стали громадянами України після обміну паспортів у період з травня 1995 року по вересень 2002 року. Однак, навіть сьогодні виникають ситуації, коли особи, які не змогли обміняти вчасно паспорт громадянина колишнього СРСР та отримати паспорт громадянина України через різні обставини, такі як втрата документів, недотримання термінів обміну паспортів тощо, залишаються недокументованими.

Встановлення належності до громадянства України регулюється Законом України «Про громадянство України», Порядком провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень (далі – Порядок). Положення Порядку охоплюють такі категорії осіб: громадян колишнього СРСР, які не одержали паспорт громадянина України або паспорт для виїзду за кордон та не мають у паспорті колишнього СРСР відмітки про прописку, яка підтверджує їхнє постійне проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року або на 13 листопада 1991 року; осіб, які проходили строкову військову службу на території України на 13 листопада 1991 року і після її проходження залишилися проживати в Україні; осіб, які на 24 серпня 1991 року або на 13 листопада 1991 року відбували покарання в місцях позбавлення волі на території України та до набрання вироком суду законної сили постійно проживали на території УРСР або України; неповнолітніх осіб, які на 24 серпня 1991 року або на 13 листопада 1991 року не досягли повноліття, і чиї батьки належать до вищезазначених категорій та осіб, які на 24 серпня 1991 року або на 13 листопада 1991 року не досягли повноліття та виховувалися в державних дитячих закладах України [1].

Для здійснення перевірки належності до громадянства України, вищезазначеним особам необхідно надати в органи Державної міграційної служби (ДМС) передбачені Порядком документи, зокрема копію паспорта громадянина СРСР, відомості про реєстрацію місця проживання за станом на 1991 рік, довідку про звільнення з місць позбавлення волі, рішення суду про встановлення факту проживання на території України на відповідну календарну дату тощо [1].

Аналізуючи вказаний перелік документів, слід звернути увагу на те, що Порядок покладає саме на заявника обов'язок збору та подання документів до Державної міграційної служби. Однак, вже на цьому етапі виникає суттєва проблема, оскільки в більшості випадків йдеться про осіб, які втратили паспортний документ або взагалі його не отримували, що заважає збиранню інших документів, передбачених Порядком, оскільки без посвідчення особи в органах державної влади або місцевого самоврядування отримати їх неможливо. Тож, на практиці у зв'язку з тим, що такі заявники не можуть надати документи, необхідні для встановлення належності до громадянства, вони отримують від ДМС письмові рекомендації

звернення до суду щодо встановлення факту постійного проживання на території України на момент проголошення незалежності України або факту проживання на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України».

Державна міграційна служба обґрунтовує свою позицію тим, що після проведення реформи децентралізації в Україні, у неї не має актуальної інформації про зареєстрованих осіб за станом на 1991 рік, а чинним законодавством не визначено органу, відповідального за зберігання даних про осіб, зареєстрованих у 1991 році. Крім того, відсутні процедури, умови та строки зберігання документів, що створювалися до проголошення незалежності України під час прописки реєстрації осіб (домові книги, різноманітні довідки форм А, 16, 17 тощо), які створювалися ЖЕКами та органами місцевого самоврядування, а документи, зокрема довідки про звільнення з місць позбавлення волі, домові (погосподарські) книги тощо слугують виключно лише підставою для звернення особи до суду про встановлення юридичного факту проживання (постійного проживання) на території України [2].

Таким чином, у таких випадках, коли адміністративна процедура не може задовільнити отримання необхідної для встановлення належності до громадянства інформації, в допомогу застосовують судову процедуру, яка передбачає встановлення факту проживання (постійного проживання) на території України. Проте, як свідчить практика, цей судовий порядок є доволі тривалим та складним. Наприклад, у судовій справі № 177/588/24, особа звернулася 24 квітня 2024 року до Широківського районного суду Дніпропетровської області з заявою про встановлення факту постійного проживання на території України. Провадження по справі було відкрито 02 травня 2024 року, однак судове засідання призначене на 15 жовтня 2024 року [3]. Отже, теоретично, без врахування додаткових обставин, суд зможе розглянути справу лише через шість місяців після подання заяви. За умови задоволення вимог заявника судом та без врахування можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення, особа зможе отримати паспортний документ лише наприкінці 2024 року – на початку 2025 року. Ще один приклад тривалості процесу у справах про встановлення особи та факту її проживання на території України можна побачити у справі № 205/2805/23, провадження за якої було розпочато в Ленінському районному суді міста Дніпропетровська у березні 2023 року [4]. Хоча вимоги заявника у справі були задоволені повністю зазначеним судом від 16 листопада 2023 року, рішення якого було залишено без змін Дніпровським апеляційним судом від 14 травня 2024 року [5], встановлення фактів, про які просив заявник, в кінцевому результаті було завершене судами після спливу 14 місяців.

Слід констатувати, що при встановленні належності до громадянства України заявники часто стикаються з труднощами у пошуку документів, які це підтверджують. Це може бути обумовлено втратою документів, їх зберіганням в архівах інших держав або відсутністю доступу до архівних даних тощо. Поточна адміністративна процедура ДМС зводиться до перевірки документів поданих заявником, без активного сприяння у зборі або пошуку відсутніх даних. Тобто, спостерігається невідповідність між нормативними вимогами та реальними можливостями заявників: відсутність чітких процедур, які регулюють допомогу заявникам, знижує ефективність виконання адміністративних функцій і порушує принципи людиноцентричності в адміністративному праві.

Таким чином, існують об’єктивні правові обставини, які ускладнюють встановлення належності до громадянства України, що дає привід для пошуку ефективних варіантів забезпечення прав та інтересів осіб у таких справах, як бачиться, в межах використання потенціалу саме адміністративних процедур як більш оперативних та простих порівняно із судовими процедурами. Концептуальний напрямок пошуку, вважаємо, має визначати програмна ідея, що набула у вітчизняній адміністративній доктрині широкого визнання – реформування управлінських відносин з метою надання їм сервісного характеру. Якщо схарактеризувати існуючий порядок встановлення належності до громадянства України, то можна погодитися з тим, що в ньому превалює «державоцентристська ідеологія» адміністративного права радянського типу [6, с. 88], з властивим пріоритетом інтересу держави та її інституцій відносно потреб і прав людини.

Так, українські вчені, зокрема С. Стеценко [7, с. 47], В. Авер'янов [8, с. 25], Я. Жовнірчик [9], І. Софінська [10, с. 42], З. Бурик [11, с. 231] підкреслюють необхідність зміни підходу в адміністративному праві від «державоцентристської» до «людиноцентристської» ідеології. Це передбачає пріоритет служіння держави людині, гуманізацію та демократизацію державного управління, а також переосмислення взаємин між державними органами та громадянами на основі верховенства права.

Проф. В. Авер'янов вказує, що суспільна функція адміністративного права буде полягати не тільки в «управлінні» (і тим більше не лише в «юрисдикції»), а насамперед в «обслуговуванні» – тобто в тому, що норми адміністративного права будуть найбільш доступними і ефективними інструментами забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів особи у сфері публічної адміністрації [12, с. 12]. У контексті встановлення належності до громадянства України, це означає, що адміністративні процедури повинні бути зручними, зрозумілими та мінімізувати навантаження на заявника, підвищуючи якість державних послуг.

В свою чергу, М. Міхровська зазначає, що, незалежно від тлумачення предмету адміністративного права України, управлінські відносини залишаються основними, зберігаючи традиції радянської адміністративно-правової науки, де домінувало поняття «державного управління». Однак, діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування не обмежується лише управлінськими функціями, адже вони також розглядають індивідуальні звернення громадян щодо реалізації їхніх прав, надають адміністративні послуги та здійснюють позасудовий розгляд адміністративно-правових спорів [13, с. 157; 14, с. 240]. Авторка підкреслює, що більшість сучасних відносин не є управлінськими, що спростовує радянське розуміння адміністративного права як «уособлення управління».

Водночас, на нашу думку, таке твердження потребує уточнення, оскільки поняття «управління» є надзвичайно широким і включає в себе різноманітні методи та форми державного впливу, зокрема й сервісну діяльність. Відповідно, сервісна діяльність, хоча й не є управлінською в класичному розумінні (тобто як безпосереднє здійснення владних повноважень через адміністративні розпорядження), усе ж таки входить до сфери державного управління, оскільки має організаційний ефект у суспільстві.

З огляду на це, концепція сервісного адміністративного права не виключає управлінської природи адміністративної діяльності, а лише розширює її функціональне наповнення. Таким чином, «управлінське» та «сервісне» не є взаємовиключними поняттями, оскільки сервісна діяльність, на наше переконання, може розглядатися як один із напрямків сучасного управління, орієнтований на задоволення потреб громадян та спрощення адміністративних процедур.

Враховуючи зазначене, твердження про те, що більшість сучасних відносин не є управлінськими, є надто категоричним. На наш погляд, доцільніше говорити про трансформацію адміністративного управління в бік більш клієнтоорієнтованого підходу, де державне управління здійснюється не лише через традиційні владні механізми, а й через надання якісних сервісів громадянам.

Узагальнюючи погляди українських фахівців, можна вказати, що сучасне адміністративне право України відходить від традиційного радянського підходу, орієнтованого виключно на управлінські відносини, та переходить до концепції «сервісного адміністративного права». Це відображає зростання значущості відносин, що не є управлінськими в класичному розумінні, таких як розгляд індивідуальних звернень громадян, надання адміністративних послуг і позасудовий розгляд спорів. Такий підхід акцентує увагу на забезпеченні прав і законних інтересів приватних осіб, що свідчить про зміщення фокусу з ієрархічної системи субординації до сервісної моделі, орієнтованої на потреби суспільства. Здійснення органами державної виконавчої влади своїх повноважень має здійснюватися в рамках надання адміністративних послуг, тобто в рамках сервісного підходу, який орієнтується на потреби та права осіб.

Враховуючи позиції українських фахівців та вітчизняного законодавства щодо поняття та сутності адміністративної процедури [15–18], вважаємо, що адміністративна процедура

встановлення належності особи до громадянства України це сукупність нормативно врегульованих дій та заходів, які здійснюватимуться Державною міграційною службою України, з метою збирання первинних документів, їх перевірки, підтвердження, встановлення та визнання правового статусу особи як громадянина України.

Отже, людиноцентрична ідеологія в адміністративному праві, як і принцип верховенства права, передбачають, що людина є найвищою соціальною цінністю, а тому адміністративні процедури повинні бути спрямовані на забезпечення її прав і потреб.

В аспекті людиноцентричної теорії вважаємо слушним при встановленні належності до громадянства України застосовувати сервісний підхід, який передбачатиме закріплення в компетенції ДМС не лише виконання дій з перевірки поданих документів заявником, але й обов'язку активно допомагати заявнику. Для цього пропонуємо здійснити, як правотворчі, так і організаційні кроки.

У першу чергу, необхідним є нормативне закріплення сервісної функції ДМС. У контексті сучасної адміністративної практики України, доцільно розглянути можливість відступу від традиційного підходу, згідно якого саме заявник несе основний тягар збирання первинних документів задля подання до адміністративного органу, зокрема законодавчого закріплення обов'язку ДМС здійснювати дії, спрямовані на сприяння заявникам у збиранні необхідних документів для встановлення належності до громадянства України. Такий обов'язок має бути сформульований не як гарантія отримання певного результату, а як зобов'язання органу діяти активно, сумлінно та в межах своїх повноважень. Так, на наш погляд, складовими цього обов'язку можуть бути, зокрема:

– надання детальних індивідуальних консультацій щодо переліку документів, які можуть підтверджувати належність до громадянства;

– інформування про джерела отримання таких документів і алгоритми взаємодії з відповідними установами;

– самостійне звернення до архівних установ, інших державних органів України або до архівів та державних органів інших держав через дипломатичні канали з метою пошуку релевантної інформації.

Заявник, у свою чергу, має право розраховувати на вчинення органом ДМС саме таких дій, а не на гарантований результат у вигляді отриманих відомостей. Відсутність відповідних даних в архівах або їх недоступність не може вважатися порушенням обов'язку органу, якщо той діяв відповідно до встановленої процедури.

Отже, обов'язок ДМС має полягати у забезпеченні належного адміністративного сприяння, що, хоча й не гарантує результату, є ключовим для реалізації права особи на встановлення її правового статусу.

У другу чергу, необхідно запровадити електронний ресурс для збору інформації (створення інтерактивної платформи, яка допомагатиме заявникам перевіряти наявність їхніх документів у державних реєстрах, подавати запити на отримання документів онлайн та відстежувати статус звернення; розробка методичних рекомендацій і роз'яснень для громадян, зокрема зразків запитів до архівів та інструкцій щодо подачі документів тощо).

В третю чергу, необхідно налагодити ефективну організацію співпраці між державними установами, зокрема, щодо здійснення автоматизованого обміну даними між ДМС, архівами, органами місцевого самоврядування та іншими установами, щоб полегшити отримання довідок, свідоцтв або інших підтверджувальних документів тощо.

Такий підхід, на наш погляд, забезпечить більш оперативний та доступний процес для заявників, що сприятиме кращому захисту їхніх прав та інтересів, а також підвищить ефективність державного управління в сфері громадянства.

Покладання обов'язку активно допомагати заявникам у встановленні належності до громадянства на ДМС, на нашу думку, забезпечить ефективний та доступний процес у кількох ключових аспектах, зокрема:

– доступність адміністративних послуг. У випадках, коли заявники не володіють потрібними документами, надсилання необхідних запитів саме ДМС значно полегшить про-

цедуру. Державний орган має ширші повноваження та ресурси для отримання необхідних даних і доступу до інформаційних систем, що сприятиме ефективнішому обслуговуванню недокументованих осіб;

– зменшення адміністративного навантаження на заявників. Перекладення обов'язку збору документів на ДМС дозволить уникнути надлишкових адміністративних процедур. Нині багато архівів і баз даних розпорошені між різними органами, що ускладнює їх пошук для громадян. ДМС, як центральний орган, зможе ефективніше координувати цей процес, забезпечуючи оперативне та точне збирання інформації;

– забезпечення прав людини. Гарантування права особи на отримання паспортного документа є важливим елементом забезпечення основоположних прав людини. Забезпечення прав охоплює широкий спектр заходів, включно із захистом, спрямованих на створення умов для їхньої реалізації. Запровадження цієї практики сприятиме рівноправному доступу до адміністративних послуг та боротьбі з безгромадянством.

Зважуючи вищевказані проблемні питання встановлення належності до громадянства України, а саме складність збору необхідних документів для заявників, відсутність актуальних відомостей про реєстрацію станом на 1991 рік та обмежений доступ до архівних матеріалів, – пропонуємо внести наступні доповнення та зміни до Закону України «Про громадянство України» та Порядку розгляду заяв і поданнями щодо питань громадянства України та реалізації прийнятих рішень з метою удосконалення процедури встановлення належності особи до громадянства:

– ввести норму, що покладає на Державну міграційну службу обов'язок активно сприяти заявникам, зокрема, у зборі документів, необхідних для підтвердження належності до громадянства України;

– додати норму, яка передбачає можливість звернення ДМС до державних архівів, органів місцевого самоврядування та інших установ не залежно від форми власності для отримання необхідної інформації безпосередньо, без залучення заявника;

– чітко визначити термін перевірки органом ДМС поданих/зібраних документів (наприклад, не більше 3 місяців з дня прийняття заяви);

– закріпити за ДМС встановлення факту проживання на території України заявника за станом на 24.08.1991 року та/або 13.11.1991 року за поданими/зібраними документами, а у разі неможливості – передбачити можливість встановлення зазначеного факту в судовому порядку.

Запропоновані зміни, на наш погляд, мають кілька суттєвих переваг, оскільки:

– по-перше, не всі юридичні факти підлягають встановленню виключно в судовому порядку – чинне законодавство передбачає можливість визнання певних юридичних фактів у межах адміністративних процедур, особливо коли це стосується підтвердження статусу особи для цілей публічно-правових відносин;

– по-друге, для встановлення факту проживання особи на зазначені дати зазвичай достатньо тих самих документів (довідки, реєстраційні дані, документи з архівів тощо), які подаються до суду, а у випадку необхідності заслуховування свідків, то адміністративна процедура не виключає такої можливості – адміністративний орган може враховувати письмові пояснення свідків в рамках розгляду справи;

– по-третє, запровадження адміністративної процедури встановлення факту проживання сприятиме як спрощенню доступу громадян до оформлення належності до громадянства, так і зменшенню навантаження на судову систему, залишаючи водночас за заявником можливість звернення до суду у випадках, коли орган ДМС не зможе підтвердити відповідний факт через відсутність доказів або спірність обставин – як додаткового, а не єдиного механізму правового вирішення.

Таким чином, з огляду на те, що встановлення вказаного факту є ключовим у визначенні правового статусу особи, його першочергове підтвердження саме в адміністративному порядку є логічним, ефективним та доцільним кроком у межах сервісного підходу.

Порівняльно-правовий аналіз практик окремих пострадянських держав засвідчує, що встановлення факту належності до громадянства може бути ефективно реалізоване

в межах адміністративного провадження. Такий підхід дозволяє не лише зменшити навантаження на судову систему, а й забезпечити оперативний та доступний механізм для осіб, які не можуть надати повний комплект документів через об'єктивні причини. Зокрема, в Азербайджанській Республіці адміністративна процедура встановлення належності до громадянства передбачає подання заявником відповідного пакету документів. У межах цієї процедури ключову роль відіграє саме міграційна служба, яка уповноважена здійснювати прийом і первинну правову оцінку поданих матеріалів. Законодавство передбачає подання опитувального листа, та, за наявності, копій документів, що посвідчують особу, свідоцтва про народження, документів про батьківство, усиновлення, тощо. У випадку відсутності окремих документів допускається подання альтернативних доказів, що підтверджують необхідні юридично значущі факти, зокрема факт проживання або родинні зв'язки. Окрему увагу приділено особам, які перебували у специфічних життєвих обставинах: законодавство визнає проживання за реєстрацією, у тому числі під час відбування покарання чи проходження військової служби до набрання чинності законом про громадянство. Також передбачена можливість підтвердження місця проживання дитини через реєстрацію її законного представника [19].

Отже, аналіз підходів інших держав свідчить про тенденцію до закріплення адміністративного механізму встановлення належності до громадянства як доступного, гнучкого та орієнтованого на потреби заявника інструменту. Як показує досвід Азербайджанської Республіки, державні органи можуть бути наділені повноваженнями щодо збору та оцінки документів і доказів, у тому числі альтернативних, без необхідності звернення до суду. Такий підхід дозволяє зменшити бюрократичне навантаження, підвищити ефективність процедур та забезпечити своєчасну реалізацію прав осіб на громадянство. У цьому контексті імплементація подібної практики в українській системі публічного управління, зокрема через надання відповідних повноважень ДМС, виглядає не лише доцільною, а й необхідною умовою для реалізації сервісного підходу в сфері громадянства.

Висновки. Встановлення належності особи до громадянства України є важливим етапом у процесі інтеграції осіб до правового та соціального поля держави. Запровадження чіткої адміністративної процедури цього процесу, в якості основного органу якої буде виступати Державна міграційна служба України, дозволить значно спростити процедуру отримання паспортних документів для недокументованих осіб. Покладання на Державну міграційну службу обов'язку активно сприяти заявникам у зборі документів, необхідних для підтвердження належності до громадянства України, сприятиме полегшенню доступу до громадянства, покращенню ефективності роботи органів державної влади, а також зменшенню витрат на адміністративні послуги. В результаті, це дозволить знизити соціальну ізоляцію осіб, які знаходяться поза правовим полем, та забезпечити їх рівні права і можливості для участі в громадському житті України.

Список використаних джерел:

1. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України». Указ Президента України від 27.03.2001 № 215/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/2001#Text (дата звернення: 08.01.2025).

2. Гузь В. Як встановити належність до громадянства України. *Урядовий кур'єр.* 02.04.2021 р. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-vstanoviti-nalezhnist-do-gromadyanstva-ukrayin/ (дата звернення: 08.01.2025).

3. Ухвала Широківського районного суду Дніпропетровської області по цивільній справі № 177/588/24 від 02.05.2024 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119189039 (дата звернення: 08.01.2025).

4. Рішення Ленінського районного суду міста Дніпропетровська по цивільній справі № 205/2805/23 від 16.11.2023 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115919681 (дата звернення: 08.01.2025).

5. Постанова Дніпровського апеляційного суду по цивільній справі № 205/2805/23 від 14.05.2024 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119035778 (дата звернення: 08.01.2025).

6. Авер'янов В. Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони.* 2010. № 2. С. 87–92.

7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України. Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2011. 624 с.

8. Авер'янов В. Б. Адміністративна реформа і правова наука. *Право України.* 2002. № 3. С. 20–27.

9. Жовнірчик Я. Ф. Реформування системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. № 3. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1041(дата звернення: 08.01.2025).

10. Софінська І. Засадничі сегменти громадянства та людиноцентризм: філософсько-правове опредметнення. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 2. С. 42–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2023_2_7 (дата звернення: 08.01.2025).

11. Бурик З. Розвиток концепції людиноцентризму в системі публічного управління. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення.* 2023. № 6. С. 21–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubad_2023_6_5 (дата звернення: 08.01.2025).

12. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–17. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Averianov11.pdf (дата звернення: 08.01.2025).

13. Міхровська М. С. Людиноцентризм, адміністративне право та електронне урядування. *Право і суспільство.* 2023. № 2. Т. 2. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/23.pdf (дата звернення: 08.01.2025).

14. Міхровська М. С. Адміністративне право: від державного управління до людиноцентризму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 240–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_2_42 (дата звернення: 08.01.2025).

15. Басова Ю. Ю. Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура» *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. № 11. Том 1. С. 121–123.

16. Левченко О. В. Адміністративна процедура як правова форма надання адміністративних послуг: поняття, ознаки та співвідношення із суміжними правовими поняттями. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. № 2(8). С. 106–111.

17. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.

18. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2023. № 15. ст. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 08.01.2025)

19. Об утверждении «Порядка определения принадлежности лица к гражданству Азербайджанской Республики». Постановление Кабинета министров Азербайджанской Республики № 84 от 18.03.2015 года. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.migration.gov.az/content/pdf/884bac2dc5b239d575269ed11c3bab0b.pdf

ШЕРСТЮК Г. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.95:351.74(043.3)(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.12

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В СФЕРІ МІГРАЦІЇ

Як відомо, публічний порядок тісно корелює з поняттям публічної безпеки, яка реалізується уповноваженими органами виконавчої влади шляхом здійснення контролюючих функцій та застосування адміністративного впливу щодо осіб, які порушують встановлені норми поведінки в суспільстві. Одним із ключових суб'єктів у системі забезпечення публічного порядку та безпеки, особливо в міграційному контексті, виступає Державна міграційна служба України. Саме вона виконує важливу превентивну роль, застосовуючи інструменти непрямого впливу, властиві механізмам публічного управління, зокрема через систему правового регулювання, організаційно-інформаційну діяльність та профілактичну роботу з іноземцями.

Незважаючи на автономність термінів «публічний порядок» і «публічна безпека», на практиці між ними існує глибокий функціональний взаємозв'язок. У рамках діяльності Державної міграційної служби це означає, що ефективна профілактика порушень з боку осіб, які не є громадянами України, сприяє зміцненню загального стану правопорядку та зниженню рівня соціальних ризиків. Зокрема, контроль за законністю перебування, своєчасне реагування на виявлені правопорушення, активне впровадження програм легалізації статусу іноземців, які фактично інтегровані в суспільство, формують передумови для створення безпечного соціального середовища.

Таким чином, превентивна діяльність Державна міграційна служба має подвійний ефект, з одного боку, вона мінімізує потенційні загрози громадському порядку, які можуть виникати через правовий вакуум у статусі іноземців; а з другого, створює додаткові механізми соціальної інтеграції та зміцнення довіри між державними інституціями та населенням, як вітчизняним, так і іноземним. У цьому контексті Державна міграційна служба не лише здійснює адміністративне регулювання, але й виконує роль активного учасника процесу формування безпечного соціуму. Таким чином, ми об'єктивно можемо зробити висновок про ключову роль реалізації запобіжних заходів органами Державної міграційної служби України у забезпеченні публічного або громадського порядку в державі, що на сьогоднішній день зумовлена складною суспільно-політичною ситуацією в Україні, посиленою зовнішньою агресією, внутрішніми соціальними викликами та інтенсифікацією міграційних процесів, що потребують удосконалення підходів до забезпечення публічної безпеки як одного з ключових напрямів національної безпеки.

Ключові слова: *громадська безпека, публічний порядок, попередження правопорушень, міграційна політика.*

Sherstiuk H. M. Preventive activities of the State Migration Service of Ukraine as a direction of ensuring public order in the field of migration

As is well known, public order is closely correlated with the concept of public safety, which is implemented by authorized executive bodies through the exercise of control functions and the application of administrative influence on persons who violate established norms of behavior in society. One of the key actors in the system of ensuring public order and safety, especially in the context of migration, is the State Migration Service of Ukraine. It plays an important preventive role by applying instruments of indirect influence characteristic of public administration mechanisms, in particular through the system of legal regulation, organizational and informational activities, and preventive work with foreigners.

Despite the autonomy of the terms "public order" and "public safety," in practice there is a deep functional interconnection between them. Within the framework of the State Migration Service's activities, this means that effective prevention of violations by persons who are not citizens of Ukraine contributes to strengthening the overall state of law and order and reducing the level of social risks. In particular, monitoring the legality of residence, responding promptly to detected violations, and actively implementing programs to legalize the status of foreigners who are effectively integrated into society create the conditions for a safe social environment.

Thus, the preventive activities of the State Migration Service have a double effect: on the one hand, they minimize potential threats to public order that may arise due to a legal vacuum in the status of foreigners; and on the other hand, they create additional mechanisms for social integration and strengthening trust between state institutions and the population, both domestic and foreign. In this context, the State Migration Service not only carries out administrative regulation, but also plays an active role in the process of forming a safe society. Thus, we can objectively conclude that the implementation of preventive measures by the State Migration Service of Ukraine plays a key role in ensuring public order in the state, which is currently determined by the complex socio-political situation in Ukraine, exacerbated by external aggression, internal social challenges, and the intensification of migration processes, which require the improvement of approaches to ensuring public safety as one of the key areas of national security.

Key words: *public safety, public order, prevention of offences, migration policy.*

Актуальність дослідження. В умовах запровадження воєнного стану та глобальних геополітичних змін особливого значення набуває ефективна діяльність органів виконавчої влади, зокрема правоохоронних органів та органів, що реалізують державну міграційну політику. У цьому контексті зростає роль Державної міграційної служби України, яка не лише здійснює контроль за міграційними процесами, а й виконує важливі функції з превенції правопорушень, підтримання громадського порядку та забезпечення інтеграції іноземців у правове поле держави. Отже, наукове дослідження адміністративно-правового механізму забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану, з урахуванням функцій Державної міграційної служби України, є не лише своєчасним, а й вкрай необхідним, оскільки дозволить задати дієві напрямки щодо координації дій між державними інституціями та підвищення загального рівня правової безпеки в державі.

Останні наукові дослідження. Опрацюванням та дослідженням категорії публічної безпеки і громадського порядку займались провідні українські науковці, а саме В. Б. Авер'янов, М. І. Ануфрієв, О. В. Батраченко, О. І. Довгань, І. В. Зозуля, Д. С. Припутень, В. Г. Фатхутдінов , О. М. Бандурка, І. П. Веремеєнко, І. П. Голосніченко, В. К. Гіжевський, В. Л. Грохольський, Є. В. Додін, М. В. Ковалів, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. В. Маліков, Р. С. Мельник, Ю. О. Небеський, О. І. Остапенко, А. М. Подоляка, Ю. І. Римаренко та інші. Отже, врахувавши доктринальні засади забезпечення громадської безпеки, можемо зробити

ґрунтовний та змістовний аналіз окремих функціональних завдань Державної міграційної служби України, що стане передумовою проведення подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Превентивну діяльність у сфері забезпечення публічного порядку при реалізації державної політики в сфері міграції доцільно розглядати в контексті визначення системи запобіжних заходів в діяльності Державної міграційної служби, як центрального органу виконавчої влади у сфері дотримання міграційного законодавства.

У сучасній науковій парадигмі державне управління процесом запобігання правопорушенням розглядається як ключовий елемент кримінологічної політики держави, а саме як складова забезпечення публічного порядку в конкретній сфері суспільних правовідносин.. Цей підхід не зводиться до прийняття окремих нормативно-правових актів, а орієнтується на системне вдосконалення існуючих механізмів, принципів і функцій правозастосовної діяльності. Основна увага приділяється інтеграції профілактичних заходів у загальну систему забезпечення публічного порядку і безпеки, підвищенню ефективності взаємодії між правоохоронними органами та іншими інституціями громадянського суспільства, а також запровадженню інноваційних підходів до прогнозування, виявлення та нейтралізації потенційних загроз правопорядку [1].

В умовах сучасних викликів, зокрема в період воєнного стану та подальшої післявоєнної відбудови України, зростає потреба у зміцненні потенціалу органів Державної міграційної служби щодо ефективного виконання покладених на них завдань. Зокрема, мова йде про реалізацію функцій, спрямованих на запобігання злочинності, підтримання стабільного рівня громадської та національної безпеки, а також забезпечення громадського порядку. У цьому контексті запобігання кримінальним правопорушенням набуває особливої ваги, оскільки воно передбачає посилення міжвідомчої координації між правоохоронними структурами та іншими учасниками сектора безпеки і оборони України. Ефективність діяльності Державної міграційної служби України значною мірою залежить від модернізації її інституційної структури, вдосконалення управлінських підходів, перегляду функціонального призначення підрозділів служби та системного оновлення законодавчої бази у сфері превентивної діяльності.

У контексті формування науково обґрунтованих засад запобігання кримінальним правопорушенням в межах окремих інституційних структур, зокрема в діяльності Державної міграційної служби України, доцільним є систематизація та класифікація відповідних заходів, а також суб'єктів їх впровадження і нормативно-правового забезпечення [2]. Такий підхід дозволить не лише поглибити теоретичну базу дослідження, а й створити практичний алгоритм управлінських дій, адаптований до цілей та завдань Державної міграційної служби України.

Отже, ми можемо зосередитись на дослідженні особливостей структури системи запобігання правопорушенням у сфері міграції і виділити наступні ключові складові. Так, доцільно приділити увагу активній, вольовій та цілеспрямованій діяльності кадрового складу Державної міграційної служби України щодо виявлення чинників, що формують кримінальну мотивацію, тобто йде мова про послідовну професійну роботу, спрямовану на зниження рівня кримінальної активності через реалізацію превентивних програм, проведення цільових профілактичних кампаній, а також про оцінку ефективності таких дій за допомогою кількісних і якісних показників результативності. Крім того, доцільно зробити акцент на належному нормативно-правовому регулюванні таких функцій, що охоплюють не лише чинну законодавчу базу, а й стосуються імплементації кращих міжнародних практик та стандартів. У цьому аспекті важливою є розбудова партнерських зв'язків з іноземними та міжнародними організаціями, з метою впровадження спільних ініціатив у сфері безпеки, міграції та прав людини [3]. Також, не слід залишати осторонь і організаційний аспект, що передбачає делегування працівникам Державної міграційної служби України відповідних повноважень у сфері запобігання правопорушенням, удосконалення посадових інструкцій, регламентів та внутрішніх процедур тощо. Отже, можна стверджувати, що запропонована класифікація та структуризація превентивних заходів сприяє поглибленню розуміння

природи забезпечення публічного порядку у сфері міграції та формуванню методичних основ для їх практичного застосування.

Сучасне бачення системи забезпечення громадського порядку і безпеки полягає не лише в нейтралізації вже існуючих криміногенних факторів, а у створенні ефективних умов для їх попередження. Політика держави в цій площині спрямована на формування спеціалізованих підходів для різних типів правопорушень і їхніх стадій, з урахуванням соціальних, правових та інституційних аспектів. Особливої уваги заслуговує Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р [4]. Вона стала інструментом інтеграції новітніх підходів до зниження криміногенного потенціалу в суспільстві, обмеження проявів деліктної та девіантної поведінки в умовах зростаючої мобільності населення та зовнішньополітичної нестабільності. Цей документ визначає стратегічні напрями розвитку Державної міграційної служби України, орієнтовані на захист прав людини, забезпечення безпеки держави та дотримання європейських стандартів у сфері міграційної політики [5].

В межах нашого дослідження, присвяченого аналізу особливостей реалізації запобіжних функцій в межах компетенції Державної міграційної служби України, що охоплює питання регулювання міграційних процесів і надання громадянства, варто виділити низку специфічних аспектів здійснення цією інституцією превентивних функцій у сфері протидії правопорушенням.

У контексті профілактики порушень міграційного законодавства слід акцентувати увагу на важливості правового механізму, відомого як регуляризація. Цей термін у науковій доктрині адміністративного права трактується як процес впорядкування правового статусу особи, спрямований на надання їй законного положення в державі. Регуляризація виступає інструментом не лише гуманітарного характеру, а й ефективним засобом превентивного впливу на поширення нелегальної міграції [6]. У Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року цей інструмент визначено як «Ціль 10», де під регуляризацією чи легалізацією, міграційною амністією розуміється державна програма, яка передбачає надання іноземцям, що перебувають в Україні з порушенням чинного законодавства, можливості отримати законний статус проживання [4]. Такий підхід спрямований на правову реінтеграцію іноземців, які протягом тривалого часу мешкають на території України, мають соціальні, економічні чи родинні зв'язки, проте з різних причин не можуть бути депортовані або видворені за межі держави. Зокрема, мова йде про тих осіб, які, хоча й перебувають в Україні без належних документів, не становлять загрози для національної безпеки, не мають кримінального минулого, є працездатними, інтегрованими в соціальне середовище, мають родини або інші підстави для довготривалого перебування. Регуляризація дозволяє знизити рівень соціальної маргіналізації таких осіб, запобігти експлуатації, сприяти дотриманню прав людини та водночас встановити прозорі правові відносини між державою та іноземцем [7].

Крім того, зазначена програма закладає правове підґрунтя для розробки та впровадження додаткових механізмів, які дозволятимуть, у виключних або гуманітарно зумовлених обставинах, ухвалювати рішення про легалізацію перебування окремих категорій осіб [8]. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності національної міграційної політики, забезпеченню балансу між міграційним контролем і дотриманням прав людини.

Отже, ми можемо виділити складнощі реалізації превентивних заходів у сфері забезпечення міграційної політики, зокрема через різноманітність соціальних, культурних, правових і психологічних характеристик іноземців, що впливають на їхню поведінку і значно ускладнюють процес виявлення та нейтралізації потенційних джерел кримінальної активності [12]. Другим важливим аспектом у сфері запобігання злочинності серед іноземців та осіб без громадянства є необхідність реалізації чітко структурованої соціально-економічної стратегії, що має передбачати створення сприятливих умов для інтеграції зазначених осіб у соціальне середовище приймаючої держави. Йдеться, зокрема, про забезпечення реального

доступу до ринку праці, надання соціальних гарантій, базових освітніх послуг та медичної допомоги на рівні, що гарантує дотримання основних прав людини [10].

Впровадження подібних інтеграційних заходів сприятиме зниженню ризику соціального відчуження іноземців, що, у свою чергу, є дієвим превентивним фактором щодо можливого вчинення правопорушень. Окрім цього, варто підкреслити важливість міждержавної співпраці у сфері регулювання міграційних процесів [13]. Ефективна комунікація між країною призначення та державами походження мігрантів має суттєве значення для формування стабільного соціального середовища не лише в державі перебування, а й у країнах, звідки прибувають мігранти [14]. У цьому контексті стабілізація соціально-економічної ситуації в країнах-донорах міграції виступає додатковим фактором зниження рівня потенційної небезпеки серед їх громадян за межами батьківщини. Отже, соціально орієнтована міграційна політика повинна бути комплексною, інтегрованою та спрямованою на створення безпечного й гармонійного суспільства. Таким чином, реалізація превентивних функцій ДМС України в умовах трансформаційних процесів потребує не лише внутрішньої інституційної реформи, а й розширення міжнародного співробітництва, посилення аналітичного потенціалу служби щодо вивчення міграційних ризиків і запровадження міждисциплінарного підходу до формування ефективної політики у сфері безпеки [15].

Список використаних джерел:

1. Мота А.Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. докт. юр. наук: 12.00.07. Львів, 2019. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1684/avtoreferatdysertaciyinazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukmotyaf-1.pdf. (дата звернення: 26.05.2025).

2. Про затверджено Положення про Державну міграційну службу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 року за № 360. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.05.2025).

3. Протидія нелегальній міграції, як один із пріоритетних напрямків роботи ДМС. Головне управління ДМС у Харківській області: веб-сайт. URL: https://dmsu.gov.ua/news/region/17713.html (дата звернення: 26.05.2025).

4. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 482 від 12 липня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#n10 (дата звернення: 26.05.2025).

5. Фріс П.Л. Криміногенні ризики і політика у сфері боротьби зі злочинністю. *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2013. № 5. С. 173–176. URL: file:///C:/Users/Letch/Downloads/Pbzz_2016_31_3.pdf (дата звернення: 30.03.2025).

6. Дракохруст Т.В. Правове забезпечення державної міграційної політики в Україні: монографія. Тернопіль: 2020. 416 с. С. 112–115.

7. Гурін Д. Правовий статус Державної міграційної служби України в забезпеченні реалізації державної політики у сфері міграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 144–148.

8. Офіційний веб-сайт ДМС України. URL: https://dmsu.gov.ua/diyalnist/legal-acts/zakon.html (дата звернення: 26.05.2025).

9. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 26.05.2025).

10. Конвенція про статус біженців : міжнародний документ від 28.07.1951 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 26.05.2025).

11. Європейська конвенція про громадянство: міжнародний документ від 06.11.1997 р. № ETSN166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення: 26.05.2025).

12. Журавель Я.В.. Система органів виконавчої влади в Україні: організаційно-правовий аспект. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(22), том 5, частина 1, 2018. С. 54–57. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-5_2018/part_1/14.pdf (дата звернення: 26.05.2025).

13. Ronis Sh. R. Economic security: neglected dimension of national security? Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. Washington, D. C. : National Defense University, 2011. 116 p. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/economic-security.pdf (дата звернення: 26.05.2025).

14. О. Г. Циганов, В. Т. Білоус, Р. А. Мартьянова, Державна міграційна служба як суб'єкт реалізації державної політики у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції . *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 3. 16 с. 175–188. С. 180 URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/269/290 (дата звернення: 26.05.2025).

15. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін . Поліцейська діяльність : підручник. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/policzejska-diyalnist.pdf (дата звернення 26.05.2025 р.).

ШИШКІН О. В.,
адвокат,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
*(Академія праці, соціальних відносин
і туризму)*

УДК 342.992(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.13

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ЯК СПОСІБ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІД ЗАХОПЛЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті досліджено систему нормативно-правового регулювання протидії захопленню суб'єкта господарювання як певну сукупність передбачених законодавством способів, засобів та форм захисту органами публічної влади прав таких суб'єктів та забезпечення умов для правомірного здійснення господарської діяльності. Важливим інструментом системи адміністративно-правової охорони в Україні визначається державна реєстрація. Дана публічно-правова категорія розглядається у науці адміністративного права як урегульована державою нормативно-правова процедура захисту суб'єктів господарювання. Вона являє собою цілеспрямований вплив охоронних норм на державне забезпечення відносини з метою здійснення захисту прав свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб. На підставі аналізу законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», інших актів, а також доктринальних тлумачень науки адміністративного права визначено, що реєстраційна діяльність є публічно-правовою категорією, яка характеризується як юридична процедура публічної адміністрації, що забезпечує офіційне визнання та фіксацію певних юридично значущих фактів, які мають наслідки для правового статусу суб'єктів та об'єктів, шляхом внесення відповідних записів до державних реєстрів та видачу підтверджуючих документів. Суб'єктами реєстраційної діяльності є органи публічної адміністрації (державні реєстратори, нотаріуси), які наділені владними повноваженнями та мають різний правовий статус, однак їх діяльність спрямована на задоволення загального публічного інтересу у сфері реєстрації. Дослідивши юридичну процедуру державної реєстрації, правовий статус та повноваження органів публічного адміністрування у цій сфері, визначаємо таку реєстрацію як публічно-правову дію, ключовим елементом якої є не лише легалізації юридичних фактів, отримання статусу суб'єкта підприємництва чи власника майна, внесення змін до офіційних реєстрів, а й можливість держави забезпечити прозорість державного регулювання господарських відносин, захист прав суб'єктів господарювання на безперешкодне здійснення діяльності та захист від протиправного захоплення відповідно до законодавства України.

Ключові слова: *адміністративно-правовий захист, державна реєстрація, закон, захоплення, нотаріус, поглинання, публічна адміністрація, рейдерство, суб'єкт господарювання, юридичні засоби.*

Shishkin O. V. State registration as a method of administrative and legal protection against seizure of business entities

The article examines the system of regulatory and legal regulation of countering the seizure of a business entity as a certain set of methods, means and forms

of protection of the rights of such entities by public authorities and ensuring conditions for the lawful conduct of economic activity provided for by law. An important tool of the system of administrative and legal protection in Ukraine is defined as state registration. This public legal category is considered in the science of administrative law as a state-regulated regulatory and legal procedure for the protection of business entities. It represents a targeted influence of protective norms on state provision of relations in order to protect the rights, freedoms and public legitimate interests of individuals and legal entities. Based on the analysis of the laws of Ukraine "On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations" and "On State Registration of Real Rights to Real Estate and Their Restrictions", other acts, as well as doctrinal interpretations of the science of administrative law, it has been determined that registration activity is a public law category characterized as a legal procedure of public administration that ensures the official recognition and fixation of certain legally significant facts that have consequences for the legal status of subjects and objects, by making relevant entries in state registers and issuing supporting documents. The subjects of registration activity are public administration bodies (state registrars, notaries), which are endowed with authority and have different legal status, but their activities are aimed at satisfying the general public interest in the field of registration. Having studied the legal procedure of state registration, the legal status and powers of public administration bodies in this area, we define such registration as a public-legal action, the key element of which is not only the legalization of legal facts, obtaining the status of a business entity or property owner, making changes to official registers, but also the ability of the state to ensure transparency of state regulation of economic relations, protection of the rights of business entities to unhindered conduct of activities and protection from unlawful seizure in accordance with the legislation of Ukraine.

Key words: *administrative and legal protection, state registration, law, seizure, notary, takeover, public administration, raiding, business entity, legal remedies.*

Вступ. Адміністративно-правове регулювання відносин господарювання здійснюється в Україні, у тому числі й за допомогою реалізації адміністративних заходів захисту та охорони. Захищеність суб'єкта господарювання слід розглядати як наявність у державі системи ефективних адміністративно-правових процедур – юридичних засобів (механізмів) для реалізації його прав. Захоплення суб'єкта господарювання є досить складною багатоаспектною категорією, яка включає до свого складу не ідентичні за своєю елементи: 1) поглинання – діяльність на законних підставах, що є легітимною практикою зміни власності та корпоративного контролю; 2) рейдерство – досягнення контролю над юридичною особою всупереч сукупності волі її власників, шляхом вчинення неправомірних дій.

У системі протидії захопленню суб'єкта господарювання закріплена певна сукупність передбачених законодавством способів, засобів та форм захисту органами публічної влади прав таких суб'єктів та створення умов для правомірного здійснення господарської діяльності. Важливим інструментом адміністративно-правової охорони нами визначається державна реєстрація, яка розглядається у науці адміністративного права як публічна нормативно-правова процедура захисту суб'єктів господарювання та являє собою цілеспрямований вплив охоронних норм на державне забезпечення відносини з метою забезпечення та захисту прав свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

До причин поширення неправомірної діяльності щодо захоплення суб'єктів господарювання в Україні науковці, експерти, фахівці відносять широке коло різних факторів, які є характерним для країни, яка перебуває в умовах трансформації економіки та ряду інших глобальних суспільно-політичних викликів. Однією з таких базових причин є відсутність ефективних засобів адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування (організації та управління відносинами) у сфері господарювання (злиття та поглинань

підприємств, захист їх власності, легітимації тощо). Отже, завданням даного дослідження є визначення ролі процедури державної реєстрації як ефективної процедури протидії привласненню суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу доктринального тлумачення та нормативно-правового регулювання відносин державної реєстрації як виду публічно-правової діяльності та визначення такої діяльності дієвим способом протидії захопленню суб'єктів господарювання у системі суспільно-економічного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити, що окремі питання у царині адміністративно-правового захисту та охорони суб'єктів господарювання розглядалися у працях таких вітчизняних вчених у галузі права як О. В. Болгар [1], З. С. Варналій та З. Б. Живко [2], О. Васильчишин та І. Білоус [3], І. А. Дмитрієв та В. Ю. Нестеренко [4], В. О. Коломійчук [5], В. В. Мушенок та А. М. Шевченко [6] та інших.

Зокрема, З. С. Варналій та З. Б. Живко розглядаючи способи вирішення завдань державної політики у сфері захисту та охорони суб'єктів господарювання, зазначають, що така політика має сприяти подоланню негативних проявів національній економіці та сформувати основу для подальшого інноваційного розвитку країни [2]. О. В. Васильчишин та І. М. Білоус дають визначення захопленню суб'єкта господарювання як негативному суспільно-економічному явищу, характеризують ознаки та найпопулярніші види рейдерства в Україні, а також його негативний вплив на економічну безпеку держави та методи протидії [3]. В. В. Мушенок та А. М. Шевченко характеризують захоплення суб'єктів господарювання як ризик негативного впливу такої діяльності на можливості реалізації економічної політики держави та її економічної безпеки [6] тощо.

Ретельний аналіз викладених у адміністративно-правовій науковій літературі поглядів на розвиток феномену захисту суб'єктів господарювання дає підстави до узагальнення про те, що науковою спільнотою наразі не у повній мірі досліджено питання використання інструментів державної реєстрації як способів організаційно-управлінської протидії захопленню таких суб'єктів, що спонукає автора до аналізу зазначеної проблематики.

Результати дослідження. Вплив держави в особі уповноважених органів публічної влади на забезпечення правомірності у діяльності суб'єктів господарювання та протидію правопорушенням доцільно розпочати з аналізу реєстраційної діяльності публічної адміністрації як державної легітимації суб'єкта господарювання. Реєстраційна діяльність у сфері адміністративно-господарських правовідносин посідає важливе місце, оскільки із її здійсненням пов'язується визнання та підтвердження юридичних фактів, внесення юридично-значущих даних до баз та реєстрів держави.

У доктрині правової науки категорія «державна реєстрація» характеризується різнопланово. Зокрема, Болгар О. В. визначає її як форму діяльності виконавчої влади, що опосередковує здійснення правового контролю та обліку реєстрованих об'єктів шляхом винесення реєструючим органом адміністративно-правових актів у рамках нормативно врегульованої процедури [1, с. 340].

Досліджуючи адміністративно-правове забезпечення реєстраційної діяльності, Нікітін В. О. таку публічну діяльність характеризує як інститут адміністративного права, який визначає систему засад і адміністративного інструментарію діяльності суб'єктів публічної адміністрації та втілюються в правореалізації на основі норм адміністративного права. Метою застосування заходів реєстраційної діяльності держави науковець визнає необхідність забезпечення прав і законних інтересів приватних осіб, які звернулися до реєстраційних органів [7, с. 128].

Розглянувши доктринальне тлумачення категорії «державна реєстрація» та характеристики адміністративно-правового забезпечення її здійснення у системі науки адміністративного права, звернемо увагу на законодавче закріплення цієї категорії. Отже, у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV визначено, що державна реєстрація – це засвідчення

факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій шляхом внесення відповідних записів до *Єдиного державного реєстру юридичних осіб*, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (надалі – ЄДР) [8].

Інший приклад характеристики категорії «державна реєстрація» визначений у Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 25.12.2015 р. № 1127. Згідно з цим законом, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обмежень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, що супроводжується внесенням даних до *Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (надалі –* ДРРП) [9].

На підставі наданих вище доктринальних та законодавчих характеристик досліджуваної категорії зазначимо, що реєстраційна діяльність є публічно-правовою категорією, яка характеризується як юридична процедура публічної адміністрації, що забезпечує офіційне визнання та фіксацію певних юридично значущих фактів, які мають наслідки для правового статусу суб'єктів та об'єктів, шляхом внесення відповідних записів до державних реєстрів та видачу підтверджуючих документів.

На нашу думку, до особливостей державної реєстрації як адміністративно-правової категорії доцільно віднести наступне: 1) нормативно-правова регламентація порядку вчинення реєстраційних дій відповідно до встановленої процедури та умов здійснення; 2) здійснення владно-уповноваженими публічними органами або посадовими особами; 3) забезпечення законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також публічного інтересу держави; 4) видача управлінського правового акта (реєстраційного акта), який засвідчує юридичний факт і створює правові наслідки.

Надана вище доктринальна (у тому числі й авторська) та законодавча характеристики державної реєстрації дає відстави відносити її до адміністративних відносин. Адже, зазначені відносини полягають у публічно-правовому регулюванні господарських відносин та характеризується офіційним визнанням і підтвердженням державою фактів, що мають важливе юридичне значення для суб'єктів господарювання (надання відповідного статусу) та формування відповідної бази даних шляхом їх внесенням до державних реєстрів як «автоматизованих інформаційних ресурсів, які зберігають відомості про юридичних та фізичних осіб, що необхідні державі для реалізації своїх функцій» [10].

Саме процедура державної реєстрації є необхідною і загальною для усіх господарюючих суб'єктів. Зазначена реєстрація охоплює етапи створення таких нових суб'єктів, фіксує на офіційному рівні зміни їх правового статусу (внесення змін до установчих документів, інформації у ЄДР) та припинення діяльності (ліквідація юридичної особи). Окрему специфіку має процедура державної реєстрації реорганізації юридичної особи, яка опосередковує і створення, і припинення юридичної особи, а також зміни їх правового статусу.

Як процедура державної реєстрації суб'єкта господарювання так і процедури після реєстраційного етапу є способами адміністративно-правової протидії захопленню такого суб'єкта тому, що дають право здійснювати певний вид господарської діяльності після внесення до відповідних, контрольованих органами публічної адміністрації реєстрів.

Суб'єктами реєстраційної діяльності є органи публічної адміністрації, які наділені владними повноваженнями та мають різний правовий статус, однак їх діяльність спрямована на задоволення загального публічного інтересу у сфері реєстрації [11, с. 54]. Реєстраційна діяльність здійснюється виняткова уповноваженими суб'єктами, склад і обсяг компетенції яких закріплені нормативно-правовими актами [12, с. 132].

За Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» органами державної реєстрації суб'єктів господарювання як юридичних осіб є: 1) виконавчі органи органів державної влади та місцевого самоврядування; 2) нотаріуси). Безпосереднім суб'єктом, що приймає заяви та здійснює організацію, а також технічно-інформаційне забезпечення реєстраційної процедури є державний реєстратор юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (надалі – державний реєстратор).

На законодавчому рівні державний реєстратор характеризується як особа, яка перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації, а також нотаріус. У відповідності до статті 5 (розділ ІІ Органи державної реєстрації) система органів державної реєстрації становлять: 1) Мін'юст; 2) інші суб'єкти державної реєстрації [8]. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII, нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [13].

У відповідності до статті 6 (розділ ІІ Організаційні основи системи державної реєстрації прав) Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1952-IV від 01.07.2004 р. організаційну систему державної реєстрації прав становлять: 1) Міністерство юстиції України та його територіальні органи; 2) суб'єкти державної реєстрації прав: виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації (набувають повноважень у сфері державної реєстрації прав відповідно до цього Закону у разі прийняття відповідною радою такого рішення); 3) державні реєстратори прав на нерухоме майно (далі – державні реєстратори) [9].

Державна реєстрація юридичних осіб та прав на нерухоме майно та їх обтяжень у період воєнного стану здійснюється з урахуванням положень постанови Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану». Зазначені положення регулюють сукупно заборону державної реєстрації, вчинення інших реєстраційних дій державними реєстраторами та нотаріусами, місцезнаходженням яких є адміністративно-територіальна одиниця, що належить до територій активних бойових дій чи є тимчасово окупованими тощо [14].

Таким чином, як показують проведені дослідження, у структурі способів протидії захопленню суб'єктів господарювання, як забезпеченні державою визнання та захисту їх прав, ключове значення відіграють уповноважені суб'єкти державної реєстрації юридичних фактів: 1) створення чи припинення діяльності такого суб'єкта (державні реєстратори, нотаріуси); 2) речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (виконавчі органи рад, державні адміністрації державні реєстратори таких прав).

На підставі аналізу Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», у реєстраційному провадженні можливо виокремити такі стадії провадження: 1) стадія порушення справи та аналізу наданих документів, перелік яких подається заявником для державної реєстрації (стаття 17); 2) стадія розгляду справи та прийняття рішення, у межах якої державний реєстратор заносить відомості про реєстрацію до ЄДР; 3) стадія оскарження рішення у справі; 4) стадія виконання рішення [8].

Дослідивши юридичну процедуру державної реєстрації, правовий статус та повноваження органів публічного адміністрування у цій сфері, визначаємо таку реєстрацію як публічно-правову дію ключовим механізмом не лише легалізації юридичних фактів, отримання статусу суб'єкта підприємництва чи власника майна, внесення змін до офіційних реєстрів, а й способом держави забезпечити прозорість державного регулювання господарських відносин, захист прав суб'єктів господарювання на безперешкодне здійснення діяльності відповідно до законодавства України.

Висновки. Досліджено адміністративно-правове забезпечення реєстраційної діяльності як форми діяльності виконавчої влади, що опосередковує здійснення правового контролю та обліку реєстрованих об'єктів шляхом винесення реєструючим органом адміністративно-правових актів у рамках нормативно врегульованої процедури. Встановлено, що реєстраційна діяльність є публічно-правовою категорією, яка характеризується як юридична процедура публічної адміністрації, що забезпечує офіційне визнання та фіксацію певних юридично значущих фактів, які мають наслідки для правового статусу суб'єктів та об'єктів,

шляхом внесення відповідних записів до державних реєстрів та видачу підтверджуючих документів. Органами державної реєстрації, пов'язаними з публічною діяльністю щодо захисту суб'єктів господарювання є виконавчі органи публічної влади та нотаріуси, а безпосереднє забезпечення реєстраційної процедури здійснює державний реєстратор. Державна реєстрація є важливою адміністративною процедурою захисту та охорони прав суб'єктів господарювання та протидії їх захопленню з боку рейдерів.

Список використаних джерел:

1. Болгар О.В. Сутність державної реєстрації як форми публічного адміністрування. *Науковий електронний юридичний журнал*. 2021. № 5. С. 336–340.

2. Варналій З.С., Живко З.Б. Роль державних інституцій в удосконаленні державного регулювання у сфері протидії рейдерству. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2014. № 154. С. 10–18.

3. Васильчишин О., Білоус І. Рейдерство як окремий вид організованої злочинної діяльності у фінансовій сфері. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Частина 2. С. 216–222.

4. Дмитрієв І. А. Нестеренко В. Ю. Управління ризиком рейдерського захоплення підприємства : монографія. Х. : ХНАДУ, 2011. 178 с.

5. Коломійчук В. О. Розвиток законодавства, спрямованого на протидію рейдерству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 66. С. 197–205.

6. Мушенок В. В. Шевченко А. М. Економічна політика держави щодо регулювання господарської діяльності аграрних товаровиробників України. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право*, 2012. Вип. 173, ч. 3. С. 149–153.

7. Нікітін В. О. Поняття адміністративно-правового забезпечення державної реєстрації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 125–129.

8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text.

9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text.

10. Єдиний державний реєстр та інші держреєстри України: які існують державні реєстри? 04.10.2021 р. *You control.* URL: https://youcontrol.com.ua/topics/derzhreiestry-ukrayiny/.

11. Мушенок В.В., Тімашов В.О. Теоретико-правове дослідження змісту цільового блоку адміністративно-правового статусу органів публічного адміністрування ринку електричної енергії України. *Правова позиція*, 2020, № 3 (28), С. 50–54.

12. Гурковський М. П. Система суб'єктів реєстраційної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. С. 127–136.

13. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text.

14. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ГОЗА С. В.,
проектний менеджер з податкової реформи
(Проектний офіс реформ при Міністерстві фінансів України)

УДК 336.226.1:[347.73:336.221.4(477:73:430)]
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.14

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОХОДУ З ДЖЕРЕЛОМ ЇХ ПОХОДЖЕННЯ З УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У змісті статті автором досліджено теоретичні та практичні проблеми визначення джерела походження доходів в українському податковому праві. Констатовано, що в умовах глобалізації економіки та розвитку цифрових технологій нормативна база та точна ідентифікація країни походження доходу є ключовими елементами системи оподаткування, що впливає на податкові зобов'язання як резидентів, так і нерезидентів.

Встановлено, що Податковий кодекс України, на відміну від законодавства багатьох зарубіжних країн, не містить загального критерію чи доктрини для визначення джерела походження, а натомість пропонує невичерпний перелік видів доходів, що вважаються отриманими з України. Такий підхід створює правову невизначеність щодо нових та нетипових видів доходів, зокрема у сферах електронної комерції, надання цифрових послуг та операцій з віртуальними активами.

В статті автором детально досліджено законодавчий підхід України та проведено порівняльний аналіз із загальними принципами, що застосовуються в таких країнах, як Сполучені Штати Америки та Німеччина, де використовуються чіткіші «фактори прив'язки» (місце провадження діяльності, місцезнаходження майна, резидентство платника). Здійснено порівняння відповідних підходів та виявлено переваги та недоліки кожного з них.

Зроблено висновок, що для вдосконалення українського податкового законодавства доцільно переглянути існуюче визначення доходу з джерелом їх походження з України та впровадити загальні принципи визначення джерела походження доходу, базуючись на успішному досвіді зарубіжних країн. Це дозволить підвищити правову визначеність, мінімізувати податкові спори та адаптувати фіскальну систему України до сучасних економічних реалій.

Ключові слова: *джерело походження доходу, оподаткування, Податковий кодекс України, податкова юрисдикція, міжнародне оподаткування, іноземні доходи, уникнення подвійного оподаткування.*

Goza S. V. Problems of determining income with a source of origin from Ukraine and abroad: a theoretical and comparative-legal analysis

In the article, the author examines the theoretical and practical problems of determining the source of income in Ukrainian tax law. It is stated that in the context of economic globalization and the development of digital technologies, the legislative basis and the accurate identification of the country of income origin

are the key elements of the tax system, affecting the tax liabilities of both residents and non-residents.

It is established that the Tax Code of Ukraine, unlike the legislation of many foreign countries, does not contain a general criterion or doctrine for determining the source of origin, but instead offers a non-exhaustive list of types of income considered to be from Ukraine. This approach creates legal uncertainty regarding new and atypical types of income, particularly in the areas of e-commerce, digital services, and virtual asset transactions.

The author examines in detail the legislative approach of Ukraine and conducts a comparative analysis with the general principles applied in countries such as the United States of America and Germany, which use clearer "connecting factors" (place of business, location of property, residency of the payer). A comparison of the respective approaches is made, and the advantages and disadvantages of each are identified.

It was concluded that in order to improve Ukrainian tax legislation, it is advisable to review the existing definition of income with its source in Ukraine and introduce general principles for determining the source of income, based on the successful experience of foreign countries. This will increase legal certainty, minimize tax disputes, and adapt Ukraine's fiscal system to modern economic realities.

Key words: *source of income, taxation, Tax Code of Ukraine, tax jurisdiction, international taxation, foreign income, avoidance of double taxation.*

Вступ. В епоху глобалізації та вільного руху капіталів, послуг і робочої сили питання коректного визначення джерела походження доходу набуває виняткової ваги для будь-якої національної податкової системи. Чітке визначення доходів, які вважаються отриманими з джерел в Україні є фундаментальним для визначення об'єкта оподаткування для нерезидентів, які сплачують податки в Україні лише з доходів українського походження; правильного застосування механізму уникнення подвійного оподаткування; запобігання ухиленню від сплати податків шляхом штучного переміщення доходу в юрисдикції з нижчим податковим навантаженням.

Україна, інтегруючись у світову економіку та імплементуючи положення Плану дій BEPS, стоїть перед викликом модернізації свого податкового законодавства. Однак підхід, закладений у Податковому кодексі України до визначення джерела походження доходу, створює низку теоретичних та практичних проблем, що потребують наукового осмислення та пошуку шляхів вирішення.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що на даному етапі питання щодо джерела доходу досліджувались такими науковцями, як Є. Маринчак, М.В. Михалчич, А.В. Скрипник, Т.Ю. Тучак-Скрипник, тощо. Проте станом на сьогодні дане питання залишається не достатньо розробленим на теоретичному рівні, що впливає на можливість концептуального переосмислення існуючих положень податкового законодавства щодо оподаткування у джерела доходу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичних підходів до концепції «джерела походження доходу», дослідження проблем її реалізації в податковому законодавстві України та порівняння з досвідом зарубіжних країн для надання пропозицій щодо вдосконалення національних правових норм.

Результати дослідження. Однією з ключових ознак податкової системи держави є її податкова юрисдикція – суверенне право встановлювати та стягувати податки з визначених суб'єктів щодо визначених об'єктів оподаткування. У науковій теорії існують різні підходи до тлумачення цього поняття. Наприклад, великий внесок у його дослідження зробили українські вчені Є.С. Маринчак та М.В. Михалчич. Для Є.С. Маринчака податкова юрисдикція – це практичне застосування повноважень держави щодо встановлення обов'язкових платежів за допомогою нормотворчих заходів [1, с. 157]. Тобто, Є.С. Маринчак розглядає податкову

юрисдикцію через практичну реалізацію повноважень держави приймати закони та підзаконні нормативно-правові акти для визначення кола податкових обов'язків, тим самим, акцентуючи увагу на тому, що податкова юрисдикція реалізується через систему податкових норм.

М.В. Михалчич розкриває зміст поняття податкова юрисдикція через класифікацію на два основні види, а саме через поділ на територіальну податкову юрисдикцію (право стягувати податки на своїй території) та особисту податкову юрисдикцію (право оподатковувати доходи своїх резидентів, отримані за кордоном) [2, с. 87]. Особливістю підходу М.В. Михалчича щодо визначення податкової юрисдикції є акцент на правах країни щодо оподаткування, тобто на фактичній можливості здіймати платежі та забезпечувати дотримання такого порядку за допомогою заходів відповідальності.

Хоча в визначеннях є певні відмінності, обидва автори сходяться на тому, що суть податкової юрисдикції полягає у повноваженнях держави щодо оподаткування. Розвиваючи ці принципи, доцільно розглядати податкову юрисдикцію як право держави здійснювати свої фіскальні повноваження на основі системи податкового законодавства, що закріплює всі істотні елементи податку.

Сучасне міжнародне податкове право ґрунтується на концепції, що для реалізації права на оподаткування держава повинна мати достатній зв'язок або з платником податків, або з доходом. Як звертає увагу С. Гаджо, два критерії, які найчастіше використовуються в практиці держав, – це, з одного боку, податкова резиденція, а з іншого – джерело доходу. Податкове резидентство можна описати як особливі, тісні відносини, що виникають між платником податків і державою на основі особистих ознак платника податків (наприклад, місце проживання фізичної особи). Навпаки, джерело доходу означає зв'язок, що базується на місцезнаходженні економічних інтересів платника податків (наприклад, економічна діяльність, що приносить дохід) на території держави [3, с. 4]. Податкове законодавство України не є винятком і також наслідує зазначені принципи. Це чітко простежується в положеннях Податкового кодексу України, зокрема у підпунктах 162.1.1 та 162.1.2 пункту 162.1 статті 162, які визначають наступних суб'єктів як платників податку на доходи фізичних осіб:

– фізична особа-резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і за її межами (іноземні доходи);

– фізична особа-нерезидент, яка отримує доходи виключно з джерела їх походження в Україні [4].

Таким чином, український законодавець обмежує податкову юрисдикцію щодо нерезидентів лише тими доходами, які мають територіальний зв'язок з Україною. Згідно з логікою, представленою С. Гаджо, така передумова є обґрунтованою, оскільки саме зв'язок доходу з територією країни створює підстави для його оподаткування [3, с. 4]. Це, у свою чергу, зумовлює критичну важливість чіткого та недвозначного нормативного визначення поняття «доходи з джерелом їх походження в Україні» для коректного розмежування та реалізації податкових прав держави.

Важливо зазначити, що держави можуть добровільно обмежувати власну податкову юрисдикцію з метою уникнення подвійного оподаткування, укладаючи відповідні міжнародні договори. Україна є стороною понад 70 таких угод, що свідчить про наявність розгалуженої мережі домовленостей, які коригують її фіскальні права [5]. Ці угоди, здебільшого розроблені на основі моделей Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Організації Об'єднаних Націй (ООН), мають на меті усунути ситуації, коли різні держави претендують на оподаткування одного й того ж доходу в однієї особи. Така ситуація, коли країна резидентства та країна джерела доходу одночасно оподатковують дохід, створює перешкоди для вільного руху капіталу. Міжнародний договір розподіляє права на оподаткування, обмежуючи або повністю виключаючи право однієї з країн стягувати податок.

Пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством закріплено в пункті 3.2 статті 3 Податкового кодексу України, який встановлює, що в разі колізії норм

застосовуються правила міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [4]. Отже, податкова юрисдикція має дворівневу структуру. Перший рівень – національне законодавство, яке встановлює широкі права на оподаткування на підставі резидентства та джерела доходу. Другий рівень – міжнародні договори, які коригують ці права для уникнення подвійного оподаткування.

Чіткість визначення обсягу доходів нерезидентів, що походять з України, безпосередньо впливає на розмір податкових надходжень до бюджету. Податковий кодекс України застосовує так званий «списковий» підхід до дефініції таких доходів. Підпункт 14.1.54 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України визначає їх як «будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України», доповнюючи це визначення невичерпним переліком (проценти, дивіденди, роялті тощо) [4]. Застосування такого підходу, ймовірно, мало на меті дозволити максимально широке включення доходів до податкової бази як таких, що мають джерело походження на території України, при цьому перелік мав би слугувати орієнтиром для застосування цього положення Податкового кодексу України до конкретних видів доходів.

Водночас, такому підходу українського законодавця, заснованому на переліку доходів, бракує теоретичної основи, що породжує правову невизначеність. Існуючі положення Податкового кодексу України не дають можливості чітко ідентифікувати та класифікувати доходи, які не входять до цього списку. Таким чином, можливо стверджувати, що запропонований законодавцем підхід є атеоретичним. Він не пропонує єдиного керівного принципу, який дозволив би платникам податків та контролюючим органам ідентифікувати та класифікувати доходи, що не передбачені цим списком. Це створює суттєві труднощі у правозастосуванні та провокує податкові спори, особливо у сферах, де виникають нові форми економічних відносин, як-от цифрова економіка. Схожого підходу притримується Є.С. Маринчак, який аналізуючи фундаментальні основи оподаткування, пов'язує право держави стягувати податок із наявністю тісного економічного зв'язку, який і формує джерело доходу [1, с. 158]. Таким чином, можна стверджувати, що науковець, наголошує на необхідності визначення такого «економічного зв'язку», щоб забезпечити правову визначеність в правозастосуванні.

В свою чергу, підхід законодавця, хоч і створює певну передбачуваність для стандартних операцій, має суттєві доктринальні та практичні вади. В першу чергу це атеоретичність: він не пропонує єдиного керівного принципу чи доктрини, що дозволили б ідентифікувати та класифікувати доходи, не зазначені у переліку. Окрім цього такий підхід створює правову невизначеність: формулювання «будь-який дохід» є надто широким і створює значні труднощі у правозастосуванні. Та насамкінець породжує неоднозначність критеріїв: критерій «діяльності на території України» не враховує особливості бізнес-моделей.

Додаткову плутанину вносить ототожнення джерела походження доходу з джерелом його виплати (місцезнаходженням платника), як це можна тлумачити з підпункту 170.11.1 пункту 170.11 статті 170 Податкового кодексу України [4]. Такий підхід є хибним, оскільки він невиправдано звужує загальноприйняте економічне значення поняття джерела доходу.

На відміну від української моделі, міжнародне податкове право базується на глибоких теоретичних концепціях. Визначення джерела доходу є ключовим механізмом для розмежування податкових юрисдикцій. Фундаментальною основою для цього, як зазначає Д. Пінто, є теорія економічних вигод (benefit theory), розроблена, зокрема, німецьким вченим К. Фогелем [6]. Згідно з цією теорією, держава-джерело доходу має право на оподаткування, оскільки саме вона створює сприятливе економічне середовище (інфраструктуру, ринок, правовий захист), що уможливило отримання цього доходу. Податок у цьому контексті є платою за користування суспільними благами країни.

Окрім цього, доктрина виділяє кілька практичних принципів визначення джерела доходу, таких як принцип місця виробництва / діяльності, принцип місцезнаходження платника (який використовується переважно до пасивних доходів) та принцип місця використання, що є ключовим для роялті. Ці принципи створюють логічну та послідовну основу для розробки передбачуваних правил, на відміну від простого переліку.

Зарубіжні податкові системи демонструють значно більш розроблені підходи. Наприклад, модель Сполучених Штатів Америки, передбачена, Податковим кодексом Сполучених Штатів Америки (Internal Revenue Code, IRC) у розділах 861–865 містить деталізовані статутні правила (statutory sourcing rules) для кожного типу доходу [7]. Наприклад, дохід від надання персональних послуг має джерело там, де ці послуги фізично надаються; джерелом дивідендів є країна інкорпорації компанії-платника; дохід від оренди матеріального майна – місцезнаходження такого майна. Ця модель забезпечує високий рівень правової визначеності.

В свою чергу, модель Австралії є гібридною, поєднуючи принципи загального права (common law principles) з детальними законодавчими нормами. Зважаючи на те, що принципи загального права знаходять своє відображення в судовій практиці, яка забезпечує динамічність тлумачення та застосування таких принципів, це дозволяє правовим системам мати гнучкість при застосуванні правил до нових, унікальних ситуацій. При цьому двосторонні податкові угоди, що можуть встановлювати власні правила визначення джерела, мають пріоритет над національним законодавством [8].

Крім цього, важливо відмітити, що Модельна конвенція ОЕСР, що є основою для тисяч податкових угод, містить власні імпліцитні правила джерела. Наприклад, стаття 7 (Прибуток від комерційної діяльності) дозволяє оподаткування в країні джерела лише за наявності постійного представництва. Статті 10 (Дивіденди), 11 (Проценти), 12 (Роялті) та 15 (Доходи від роботи за наймом) встановлюють власні критерії для розподілу прав на оподаткування [9]. Детальне пояснення підґрунтя цих правил та підходів до визначення країни джерела можна знайти в коментарях до відповідної статті Модельної Конвенції ОЕСР [9].

Наведене свідчить, що закордонні системи є більш гнучкими, теоретично обґрунтованими та краще адаптованими до складних транскордонних операцій.

Найбільшим викликом для традиційних правил визначення джерела стала цифровізація економіки, оскільки новітні бізнес-моделі, що базуються на наданні цифрових послуг зруйнували зв’язок між місцем генерації прибутку та фізичною присутністю компанії. Транснаціональні корпорації можуть отримувати мільярдні доходи з ринків певних країн, не маючи там фізичної присутності, що унеможливлює оподаткування за класичними правилами.

У відповідь на цю кризу багато країн почали впроваджувати односторонні заходи, зокрема податки на цифрові послуги (Digital Services Taxes, DSTs), які є, по суті, податками з обороту від надання певних послуг місцевим користувачам [10]. Україна також зробила крок у цьому напрямку, запровадивши ПДВ для нерезидентів, що надають електронні послуги фізичним особам (так званий «податок на Google») [11]. Хоча цей захід стосується непрямого оподаткування, він відображає глобальне визнання того факту, що правила визначення джерела доходу для прямих податків застаріли і потребують докорінного перегляду.

На міжнародному рівні ОЕСР, в рамках проєкту BEPS (Base Erosion and Profit Shifting), розробила двокомпонентне рішення (Two-Pillar Solution) для розв’язання податкових проблем, пов’язаних з цифровізацією. Pillar One передбачає перерозподіл частини прибутків найбільших транснаціональних компаній на користь країн, де знаходяться їхні споживачі, незалежно від фізичної присутності [12]. Pillar Two запроваджує глобальний мінімальний податок на прибуток корпорацій на рівні 15% для боротьби з переміщенням прибутків у низькоподаткові юрисдикції [13]. Ці ініціативи свідчать про глобальний перехід від принципу фізичної присутності до більш справедливого розподілу прав на оподаткування, що враховує внесок ринку споживачів.

Висновки. Досвід провідних економік світу та підходи ОЕСР демонструють переваги моделей визначення джерела доходу, що базуються на чітких економічних критеріях та факторах прив’язки. Законодавчий підхід України, який спирається на невичерпний перелік, хоча й видається простим, створює значну правову невизначеність, особливо в контексті сучасної цифрової економіки, та ускладнює податкове адміністрування.

Для підвищення стабільності податкової системи та її інвестиційної привабливості Україні доцільно вдосконалити національну модель визначення джерела походження

доходу. Це не вимагає повної відмови від існуючого переліку в підпункті 14.1.54 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України, а радше його доповнення загальними правилами (принципами) для основних категорій доходів, які б ґрунтувалися на міжнародно визнаних факторах. Зокрема, доцільно:

1. Імплементувати загальні принципи: Закріпити в Податковому кодексі України базові принципи визначення джерела доходу (місце надання послуг, місце використання активу, місцезнаходження платника пасивних доходів), які б застосовувалися до ситуацій, не охоплених переліком.

2. Уточнити критерії для цифрових послуг: Розробити спеціальні норми для доходів від цифрової діяльності, враховуючи міжнародні напрацювання в рамках ініціативи OECD BEPS 2.0, зокрема, концепцію значної економічної присутності (significant economic presence).

3. Провести економічний аналіз: Будь-які зміни мають супроводжуватися детальним аналізом структури виплат, що здійснюються резидентами України на користь нерезидентів, для оцінки фіскального ефекту та уникнення негативного впливу на бізнес-клімат.

Адаптація найкращих міжнародних практик дозволить створити більш прозорі та ефективні правила оподаткування, посилить контроль за розмиванням податкової бази та сприятиме сталому наповненню бюджету в умовах глобалізованої економіки.

Список використаних джерел:

1. Є.С. Маринчак. Співвідношення податкового суверенітету та податкової юрисдикції держави. URL: https://www.researchgate.net/publication/334635465_Marincak_ES_SPIVVIDNOSENNA_PODATKOVOGO_SUVERENITETU_TA_PODATKOVOI_URISDIKCII_DERZAVI (дата звернення: 29.05.2025).

2. Проблеми правового регулювання уникнення зовнішнього подвійного оподаткування та ухилення від сплати податків: монографія / Михалчич В. М. ; М-во внутр. справ України, Держ. НДІ. – Вінниця : Нілан, 2016. – 181 с. – Бібліогр.: с. 129–165. – 300 прим. – ISBN 978-966-924-312-6.

3. S. Gadžo. Nexus Requirements for Taxation of Non-Residents' Business Income. URL: https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-04/18_053_Nexus_Requirements_Taxation_final_web.pdf (date of access: 29.05.2025).

4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14. № 15–16. № 17. ст. 112.

5. Міністерство фінансів України. Міжнародні договори України про уникнення подвійного оподаткування. URL: https://mof.gov.ua/uk/international_agreements_of_ukraine_on_avoidance_double_taxation-543 (дата звернення: 29.05.2025).

6. D. Pinto. The theoretical foundations and continued rationale for source-based taxation in an electronic commerce environment. URL: https://espace.curtin.edu.au/bitstream/handle/20.500.11937/25597/187155_65308_0306IP_ATF_Vol_27-3_2012__Pinto_.pdf?sequence=2&isAllowed=y (date of access: 29.05.2025).

7. Internal Revenue Code of 1986. TAX NOTES. URL: https://www.taxnotes.com/research/federal/usc26/861 (date of access: 29.05.2025).

8. K. Tan. Review of the "source of income" rules. Tax Institute. URL: https://info.taxinstitute.com.au/source-of-income-rules (date of access: 29.05.2025).

9. OECD (2019), Model Tax Convention on Income and on Capital 2017 (Full Version), OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/04/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2017-full-version_g1g972ee/g2g972ee-en.pdf (date of access: 29.05.2025).

10. Cristina Enache. Digital Service Taxes in Europe, 2024. Tax Foundation Europe. URL: https://taxfoundation.org/data/all/eu/digital-tax-europe-2024/ (date of access: 29.05.2025).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розпов-

сюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам: Закон України від 03.06.2021 № 1525-IX. Офіційний *Вісник* України. 2021 р., № 53, стор. 13, стаття 3270, код акта 105776/2021.

12. Pillar One: Summary. OECD Pillars. URL: https://oecdpillars.com/pillar_one/pillar-one-summary-2/ (date of access: 29.05.2025).

13. Pillar Two GloBE Rules: Summary. OECD Pillars. URL: https://oecdpillars.com/pillar-tab/overview/ (date of access: 29.05.2025).

ЗАХАРОВ С. В.,
аспірант кафедри фінансового права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.232:346.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.15

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИК ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АКТИВІВ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті здійснено порівняльний аналіз практик примусового відчуження активів у національному та міжнародному законодавстві. Досліджено правові підходи, які застосовуються в Україні, Сполучених Штатах Америки, Європейському Союзі та Аргентині. Особливу увагу приділено механізмам конфіскації активів, юридичним підставам для їх здійснення, інституційним особливостям реалізації рішень про відчуження, а також наявності або відсутності моделей компенсації. На основі аналізу актуальних кейсів окреслено ключові правові виклики, пов'язані із забезпеченням публічних інтересів у контексті збройних конфліктів, санкційної політики та захисту прав власності. У фокусі дослідження перебуває український досвід, що формується в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації. Проаналізовано національну законодавчу базу, зокрема Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», а також приклади його практичного застосування. Висвітлено низку проблем: відсутність єдиного органу управління вилученими активами, необхідність урегульованості процедури компенсації, загроза міжнародних правових спорів та брак ефективної міжнародної координації.

В роботі запропоновано шляхи вдосконалення національного законодавства, зокрема через імплементацію найкращих світових практик, створення агентства з управління активами, запровадження електронного реєстру, розробку чітких механізмів реалізації та використання конфіскованих ресурсів. Методологічну основу становлять нормативний, порівняльно-правовий та кейс-метод. Результати дослідження мають прикладне значення для формування збалансованої моделі відчуження активів відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: *примусове відчуження, націоналізація, міжнародне право, конфіскація активів, санкції, фінансове право, Україна.*

Zakharov S. V. Comparative study of the legal mechanisms for forced expropriation of assets in national and international law

The article presents a comparative analysis of practices related to the forced expropriation of assets in national and international legislation. It explores legal approaches implemented in Ukraine, the United States of America, the European Union, and Argentina. Particular attention is paid to asset confiscation mechanisms, the legal grounds for such actions, institutional implementation aspects, and the existence or absence of compensation models. Based on the analysis of recent case studies, the article outlines key legal challenges associated with safeguarding public interests in the context of armed conflicts, sanctions policies, and the protection of property rights. The research focuses on Ukraine's experience in responding to the full-scale aggression of the Russian Federation. The national legislative framework is analyzed, including the Law of Ukraine "On the Fundamentals of the Forced

Seizure of Property Belonging to the Russian Federation and Its Residents", along with specific examples of its application. The study identifies several critical issues: the lack of a centralized asset management body, the absence of compensation procedures, the risk of international legal disputes, and insufficient coordination with international partners.

The article proposes ways to improve national legislation by incorporating best international practices, establishing a specialized asset management agency, implementing a unified digital asset registry, and developing transparent mechanisms for the use of confiscated resources. The methodological basis of the research includes normative, comparative legal, and case-study methods. The findings have practical value for shaping a balanced asset expropriation model aligned with international legal standards.

Key words: *forced expropriation, nationalization, international law, asset confiscation, sanctions, financial law, Ukraine.*

Постановка проблеми у сучасному світі примусове відчуження активів стало одним із ключових інструментів, що використовуються державами для захисту національних інтересів, забезпечення безпеки та досягнення справедливості. У контексті глобалізації, зростання економічної взаємозалежності та загострення геополітичних конфліктів, правові механізми примусового вилучення набувають особливого значення. Водночас такі дії викликають низку правових, економічних та етичних питань, пов'язаних із збалансуванням між публічним інтересом і захистом прав власності.

У 2020 році Російська Федерація внесла зміни до своєї Конституції, які встановлюють пріоритет національного законодавства над міжнародними угодами. Зокрема, ці поправки дозволяють не виконувати рішення міжнародних органів, якщо вони суперечать Конституції РФ [22]. Ці зміни викликали занепокоєння, оскільки суперечать загальноприйнятим принципам міжнародного права, які передбачають верховенство міжнародних договорів над національним законодавством. Багато держав, зокрема Албанія, Вірменія, Болгарія, Грузія, Польща, Франція та Естонія, у своїх конституціях надають пріоритет ратифікованим міжнародним договорам над нормами внутрішнього права [21; 13–18]. Таким чином, дії Росії щодо встановлення пріоритету національного законодавства над міжнародними угодами суперечать загальноприйнятим принципам міжнародного права та практиці багатьох держав [22].

Для України тема примусового відчуження активів набула критичного значення після початку військової агресії Російської Федерації у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році. Національні законодавчі ініціативи, такі як Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності» [2], стали інструментом для боротьби з фінансуванням агресора, забезпечення економічної стійкості та мобілізації ресурсів для відновлення країни.

На міжнародному рівні такі механізми також широко використовуються. Наприклад, санкційні режими Європейського Союзу та США дозволяють заморожувати й конфісковувати активи підсанкційних осіб та держав. Однак, кожна правова система має свої унікальні особливості та підходи, що вимагають ретельного аналізу та порівняння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні аспекти даної проблематики являються відкритим питання і їх торкаються тільки у суміжних працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Наприклад, Харитонов Є. О. та Харитонова О. І. наголошують, що обмеження права власності в умовах воєнного стану повинно відповідати принципам законності та пропорційності [6]. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового режиму примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», що регламентує правові засади націоналізації таких активів [5], який все одно не вирішує всіх питань цієї проблеми. Враховуючи актуальність теми, слід зазначити про необхідність імплементації ефективного механізму розподілу конфіскованих коштів. Ключові аспекти цієї проблеми охоплюють кілька

основних напрямів. По-перше, правове регулювання примусового відчуження має ґрунтуватися на чітко визначених нормах, узгоджених із міжнародним правом. По-друге, процедура вилучення повинна бути прозорою та ефективною, включати оцінку активів і багаторівневий контроль. По-третє, необхідно розробити механізми компенсації, що знизить ризики юридичних спорів. Нарешті, врахування міжнародного досвіду дозволить адаптувати національну практику до найкращих світових стандартів.

Мета цієї статті – дослідити практики примусового відчуження активів у національному та міжнародному законодавстві, порівняти їх особливості та визначити можливості вдосконалення українського законодавства на основі успішних зарубіжних кейсів. Для досягнення цієї мети використано методи порівняльного аналізу, дослідження нормативно-правових актів та вивчення конкретних випадків застосування примусового відчуження активів.

1. Міжнародні практики примусового відчуження активів

Міжнародна практика примусового відчуження активів формується на перетині національного законодавства та міжнародних норм. Основною метою таких заходів є забезпечення публічного інтересу, підтримання міжнародної безпеки та протидія порушенням прав людини. Примусове відчуження активів, хоча й є крайнім заходом, має чітко регламентовані межі, які закріплені в національних і міжнародних правових актах, таких як Європейська конвенція з прав людини та інвестиційні договори (BIT) [7; 8]. Водночас кожна країна адаптує ці механізми до своїх юридичних, економічних і політичних реалій.

Одним із найбільш ефективних прикладів є підхід застосування примусового відчуження США. Закон Global Magnitsky Act, прийнятий у 2016 році, надав уряду США інструмент для боротьби з міжнародною корупцією та порушеннями прав людини. Закон дозволяє заморожувати активи, блокувати транзакції та обмежувати в'їзд до США для фізичних осіб і організацій, які причетні до таких правопорушень [28]. Процедура введення санкцій включає ретельну підготовку списків осіб, які підлягають санкціям, із залученням Міністерства фінансів США та інших органів. Рішення про блокування активів ухвалюються в межах адміністративних процедур, що сприяє зниженню ймовірності помилкових рішень та забезпечує вищий рівень правової обґрунтованості застосовуваних заходів.

Прикладом успішного застосування закону є санкції проти російського олігарха Олега Дерипаски. У 2021 році його активи, включаючи нерухомість у Нью-Йорку, були заморожені на суму понад 50 мільйонів доларів. Цей випадок ілюструє, як США використовують примусове відчуження для ізоляції корупційних режимів і протидії агресивній політиці окремих держав [18].

Європейський Союз також активно використовує санкції для забезпечення міжнародного правопорядку. Санкційні режими ЄС базуються на Договорі про функціонування ЄС (ст. 215), що дозволяє Раді ЄС ухвалювати регламенти, спрямовані на замороження активів і блокування економічної діяльності підсанкційних осіб [19]. Процедури санкційних режимів включають замороження рахунків, корпоративних прав і фінансових активів, що знаходяться на території країн-членів ЄС. Зазначені заходи характеризуються підвищеним рівнем юридичної обґрунтованості, оскільки ґрунтуються на нормах міжнародного права та відповідних внутрішньоєвропейських правових процедурах.

Наприклад, у 2022 році ЄС заморозив активи російських банків на суму понад 20 мільярдів євро. Це рішення було частиною скоординованих дій із США, спрямованих на економічну ізоляцію Росії у відповідь на агресію проти України [19]. Така синхронізація дій свідчить про високу ефективність колективних санкцій.

Інший цікавий приклад міжнародної практики – це досвід Аргентини. У 2001 році країна пережила одну з найглибших економічних криз у своїй історії, що змусило уряд вдатися до націоналізації низки енергетичних компаній. Ці дії були обґрунтовані необхідністю стабілізації енергопостачання та захисту населення. Однак такі рішення викликали хвилю міжнародних позовів. Понад 40 справ було передано до Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID), і в багатьох випадках Аргентина була зобов'язана

виплатити компенсації, які перевищили мільярди доларів [20]. Цей досвід підкреслює важливість дотримання міжнародних стандартів у питаннях примусового відчуження активів.

Усі розглянуті приклади демонструють, що примусове відчуження активів має спільні риси: спрямованість на захист публічного інтересу та значні ризики міжнародних правових спорів. Водночас підходи різняться залежно від контексту. США акцентують увагу на глобальній боротьбі з корупцією та порушеннями прав людини, ЄС зосереджується на забезпеченні міжнародної стабільності через санкційні режими, а Аргентина використовувала націоналізацію як інструмент кризового управління, а саме внутрішньої економічної стабілізації. Ці відмінності дають можливість адаптувати кращі практики до українських реалій.

2. Національні практики: Український контекст

2.1. Законодавча база України щодо примусового відчуження активів

Україна зіткнулася з необхідністю оперативного впровадження механізмів примусового відчуження активів у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації. З цією метою було розроблено Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», який став правовою основою для реалізації таких заходів [2]. Прийняття цього закону забезпечило державі інструменти для мобілізації ресурсів з метою захисту національних інтересів.

Основні положення закону передбачають, що примусове вилучення активів може застосовуватися до нерухомого майна, корпоративних прав, банківських рахунків, інтелектуальної власності та інших активів, які прямо чи опосередковано належать РФ або її резидентам. Процедура вилучення починається з рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО), яке затверджується указом Президента України і ратифікується Верховною Радою. Такий багатоступеневий підхід дозволяє забезпечити правову обгрунтованість процесу та мінімізувати можливі юридичні ризики [2].

Одним із перших і найбільш резонансних випадків реалізації цього закону стало примусове вилучення активів Промінвестбанку та Міжнародного резервного банку (Сбербанк). У травні 2022 року 99,8% акцій Промінвестбанку та 100% акцій Сбербанку було передано державі. Загальна вартість цих активів становила близько 889 мільйонів доларів. Рішення було обґрунтовано необхідністю захисту фінансової стабільності України, а вилучені кошти спрямовано на підтримку економіки в умовах війни [14].

Ще одним важливим прикладом є вилучення мережі автозаправних станцій Glusco, яка належала компаніям, пов'язаним із проросійським політиком Віктором Медведчуком. Ця мережа була передана Національній акціонерній компанії «Нафтогаз», що дозволило створити нову державну мережу АЗС під брендом U.GO. Такий крок забезпечив державі додатковий контроль у сфері енергетики, а також можливість перерозподілу доходів на підтримку оборони [15].

Інший приклад – конфіскація частки у ТРЦ Ocean Plaza, яка належала компаніям, афілійованим із російським олігархом Аркадієм Ротенбергом. Вилучені активи використовуються для фінансування соціальних та економічних програм. Однак цей випадок також викликав низку правових питань, пов'язаних із частковою власністю об'єкта іншими суб'єктами, що підкреслює необхідність більш чітких процедур врегулювання прав власності [16].

Особливої уваги заслуговує кейс Миколаївського глиноземного заводу, який контролювався російською компанією «РУСАЛ», що належить Олегу Дерипасці. Завод є стратегічним об'єктом для металургійної галузі України. Уряд ухвалив рішення про передачу активів у тимчасове управління українській компанії, що дозволило зберегти виробничі потужності та забезпечити економічну безпеку регіону [17].

Незважаючи на успішну реалізацію описаних кейсів, практика примусового відчуження активів в Україні стикається з низкою проблем. Однією з головних є відсутність спеціалізованого органу, який би відповідав за управління вилученими активами. Це призводить до недостатньої прозорості та ефективності використання ресурсів. Крім того, законодавство України не передбачає механізмів компенсації, що створює ризики міжнародних позовів та суперечить міжнародним стандартам [1; 8].

Враховуючи ці виклики, для підвищення ефективності та відповідність нормам права механізмів примусового відчуження активів в Україні доцільно запровадити такі вдосконалення:

– Створення єдиного агентства з управління вилученими активами, яке забезпечить прозорість процесів та ефективність їх реалізації.

– Інтеграція компенсаційних механізмів для інвесторів, які можуть постраждати від вилучення.

– Гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами та практиками.

Україна має значний потенціал для вдосконалення своєї практики примусового відчуження активів, адаптуючи успішний досвід США та ЄС до власних реалій. Це сприятиме не лише ефективному використанню вилучених активів, але й зміцненню міжнародної репутації країни як надійного правового партнера.

2.2. Виклики та проблеми реалізації

Реалізація механізмів примусового відчуження активів в Україні зіштовхується з низкою проблем, які обмежують ефективність використання вилучених ресурсів та створюють потенційні ризики для держави. Одна з головних проблем – це відсутність прозорого механізму управління вилученими активами. Наразі управління такими активами здійснюється різними державними структурами, що призводить до дублювання функцій, неефективного використання ресурсів і недостатнього контролю за їх реалізацією.

Ще одним викликом є відсутність компенсаційних механізмів для власників вилучених активів. Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності» [2] прямо передбачає, що компенсація не виплачується, що суперечить міжнародним стандартам, закріпленим у двосторонніх інвестиційних договорах (BIT) [8]. Це створює ризики міжнародних позовів, як це було у випадку Аргентини, де невиплата компенсацій спричинила численні судові справи в ICSID, що завершилися великими фінансовими втратами [20].

Юридичні ризики також виникають через недостатню деталізацію процедур примусового вилучення. Законодавство не забезпечує чітких регламентів щодо використання вилучених активів, їхнього зберігання або подальшої реалізації. Наприклад, у випадку ТРЦ Ocean Plaza часткова власність іншими суб'єктами створила юридичний конфлікт, який досі не вирішено [16]. Це демонструє необхідність чіткіших норм, які б враховували всі можливі нюанси права власності.

Також варто відзначити відсутність належної координації між державними органами та міжнародними партнерами. Україна активно працює над поверненням заморожених активів РФ за кордоном, однак цей процес ускладнюється через відсутність чітких механізмів взаємодії з країнами ЄС і США, які запровадили власні санкційні режими. Ця проблема потребує вирішення, оскільки потенціал міжнародної співпраці є значним і може сприяти прискоренню відновлення економіки України.

2.3. Перспективи розвитку механізмів вилучення активів

Розвиток механізмів примусового відчуження активів в Україні потребує комплексного підходу, що передбачає інтеграцію кращих міжнародних практик і вдосконалення національного законодавства. Одним із ключових напрямів є створення спеціалізованого агентства, яке буде відповідальним за облік, управління та реалізацію вилучених активів. Таке агентство, подібне до американської Asset Forfeiture Program, могло б забезпечити ефективний контроль та прозорість процесів [18].

Ще одним перспективним напрямом є розробка механізмів компенсації. Запровадження компенсаційного фонду дозволило б Україні мінімізувати ризики міжнародних позовів і водночас дотримуватися міжнародних стандартів. Компенсації можуть бути обмежені лише тими випадками, коли це передбачено двосторонніми договорами або рішеннями міжнародних судів, що зменшить фінансове навантаження на державу [8; 20].

Для підвищення прозорості необхідно впровадити єдиний цифровий реєстр вилучених активів. Це дозволить забезпечити громадський контроль за використанням ресурсів

і покращити довіру до процесу. Реєстр має містити інформацію про статус кожного активу, його вартість, місце зберігання та цільове використання. Подібні практики успішно реалізуються в країнах ЄС і США, що сприяє зниженню рівня корупції [19].

Крім того, важливим напрямом розвитку є посилення міжнародної співпраці. Україна може укладати угоди з країнами-партнерами, які дозволять спростити повернення активів, заморожених за кордоном. Наприклад, синхронізація санкційних списків з ЄС і США дозволила б прискорити процеси вилучення активів РФ, що перебувають у юрисдикціях цих країн [18; 19].

Останнім, але не менш важливим аспектом є вдосконалення законодавства щодо використання вилучених активів. Необхідно ухвалити підзаконні акти, які визначатимуть чіткі правила для реалізації активів, їхнього продажу або передачі для потреб оборони, відновлення інфраструктури та соціальних програм. Ці норми допоможуть уникнути хаотичного використання ресурсів і забезпечать їхнє спрямування на пріоритетні завдання.

Таким чином, розвиток механізмів примусового відчуження активів в Україні має ґрунтуватися на гармонізації національних та міжнародних підходів, удосконаленні прозорості та забезпеченні правової валідності. Це не лише підвищить ефективність таких заходів, але й сприятиме зміцненню позицій України на міжнародній арені.

3. Порівняльний аналіз міжнародних і українських підходів до примусового відчуження активів

3.1. Спільні риси примусового відчуження активів

Примусове відчуження активів є універсальним інструментом, що застосовується державами для забезпечення публічного інтересу, підтримки економічної стабільності та реагування на зовнішні і внутрішні виклики. Незалежно від юрисдикції, основні риси цього механізму залишаються схожими, що дозволяє говорити про спільні принципи, закріплені як у національному, так і в міжнародному праві.

По-перше, основою примусового відчуження є юридична обґрунтованість. У США, ЄС, Аргентині та Україні такі заходи реалізуються відповідно до національних законів і міжнародних угод. Наприклад, Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності» [2] передбачає, що примусове вилучення може здійснюватися лише у публічних інтересах, як це визначено в міжнародному праві [5]. Такі самі принципи містяться в Global Magnitsky Act у США [18] та регламентах ЄС [19].

По-друге, процедурна прозорість є ключовим елементом для забезпечення довіри до процесу. Усі розглянуті юрисдикції намагаються уникати зловживань через багатоступеневий контроль. Наприклад, у США санкції вводяться через Міністерство фінансів, ЄС приймає рішення через Раду, а в Україні процедура включає участь РНБО, Президента та парламенту [2; 19].

По-третє, основною метою відчуження є захист публічного інтересу. У США акцент робиться на боротьбі з порушеннями прав людини та корупцією, в ЄС – на забезпеченні міжнародної безпеки, в Україні – на захисті національної безпеки у контексті війни. В усіх випадках активи вилучаються для їх подальшого використання у стратегічних цілях.

3.2. Відмінності підходів

Хоча загальні принципи примусового відчуження активів схожі, підходи різних країн значно відрізняються через особливості законодавчих систем, економічного стану та геополітичного контексту.

У США механізм відчуження спрямований переважно на індивідуальні санкції. Global Magnitsky Act дозволяє заморожувати активи фізичних осіб і організацій, причетних до порушень прав людини або корупції [18]. Це індивідуалізований підхід, що забезпечує адресну дію санкцій і мінімізує ризик порушення прав третіх сторін.

На відміну від цього, ЄС застосовує більш колективний підхід. Санкційні режими ЄС охоплюють масштабні замороження активів цілих секторів економіки, таких як банківський сектор Росії [19]. Заморожені активи зазвичай залишаються заблокованими до моменту зняття санкцій або укладення мирних угод, а не конфіскуються для цільового використання.

Україна, зважаючи на воєнний стан, обрала модель швидкого примусового вилучення активів без компенсації власникам [2]. Це суттєво відрізняється від підходів США та ЄС, де компенсація розглядається як обов'язковий елемент відповідно до міжнародних стандартів [7]. Водночас український підхід виправданий унікальними обставинами, які потребують негайного залучення ресурсів.

Ще однією відмінністю є порядок реалізації активів. У США та ЄС заморожені активи часто залишаються під управлінням держави до врегулювання конфлікту, тоді як в Україні вилучені активи оперативно передаються для використання. Наприклад, мережа АЗС Glusco була передана НАК «Нафтогаз» для створення нової державної мережі [15].

3.3. Використання міжнародного досвіду в українському контексті

Україна має значний потенціал для адаптації міжнародних практик до національних реалій, що дозволить підвищити ефективність механізмів примусового відчуження активів. Аналіз практик США, ЄС та Аргентини дає змогу визначити кілька ключових напрямів розвитку.

По-перше, Україні варто запровадити механізм компенсації власникам активів, який би відповідав міжнародним стандартам. Компенсація не є абсолютною вимогою, але її часткове впровадження, наприклад через створення спеціального фонду, могло б знизити ризики міжнародних позовів. Це стало б важливим елементом для гармонізації українського законодавства з міжнародним правом [8].

По-друге, розвиток прозорості у процесах управління вилученими активами є критичним. Впровадження єдиного реєстру активів, аналогічного до систем ЄС, дозволило б зменшити корупційні ризики та забезпечити громадський контроль [19]. У цьому контексті позитивним прикладом є практика США, де кожен випадок примусового вилучення супроводжується публічною звітністю [18].

По-третє, міжнародна співпраця повинна стати пріоритетом для України. Наприклад, інтеграція до санкційних платформ ЄС і США дозволить прискорити процеси повернення заморожених активів РФ, а також створити ефективний механізм їх спільного управління. Це важливо, враховуючи масштаби заморожених російських активів за кордоном [19].

Нарешті, удосконалення правового регулювання використання вилучених активів сприятиме підвищенню ефективності їх реалізації. Затвердження чітких підзаконних актів, які регламентуватимуть продаж, передачу чи управління такими активами, дозволить уникнути зловживань і спрямувати ресурси на відновлення інфраструктури та економіки України [2].

Таким чином, використання міжнародного досвіду, доповнене вдосконаленням національного законодавства, дозволить Україні не лише посилити механізми примусового відчуження активів, але й забезпечити їхню відповідність міжнародним стандартам, що зміцнить довіру з боку партнерів та інвесторів.

3.4. Порівняльна таблиця підходів

Критерії	**США**	**ЄС**	**Україна**
Підстава для вилучення	Порушення прав людини, корупція	Санкції, міжнародний мир	Війна, агресія РФ
Процедура	Санкційні списки, судові органи	Санкційні режими, регламенти	Рішення РНБО, указ Президента
Компенсація	Передбачена	Передбачена	Не передбачена
Цільове використання	Фінансування жертв порушень	Підтримка стабільності	Відбудова, оборона

Порівняльний аналіз демонструє, що Україна використовує практики примусового відчуження активів, адаптуючи їх до умов військового часу. Водночас, досвід США, ЄС та Аргентини може сприяти вдосконаленню процедур прозорості, компенсації та міжнародної співпраці. Ці напрями є критичними для забезпечення ефективності механізмів та їхньої відповідності міжнародним стандартам.

Висновки та рекомендації щодо вдосконалення механізмів примусового відчуження активів в Україні. Аналіз міжнародного досвіду (США, ЄС, Аргентини) та практики України дозволяє визначити як сильні сторони, так і недоліки українського підходу до примусового відчуження активів. Закон України «Про основи примусового вилучення об'єктів права власності» став оперативним інструментом для реагування на виклики військової агресії, забезпечуючи правову основу для націоналізації активів агресора. Успішні кейси вилучення, такі як Промінвестбанк чи мережа АЗС Glusco [15], доводять ефективність реалізації цього механізму. Однак, порівняльний аналіз вказує на відсутність прозорих механізмів управління активами, чітких процедур компенсації та стратегічної міжнародної координації.

Міжнародна практика, зокрема у США та ЄС, демонструє, що прозорість, багатоступеневий контроль ухвалення рішень та компенсація є критично важливими для законності процесу. Водночас Аргентина на своєму досвіді показала, що нехтування міжнародними угодами може призвести до масштабних позовів і фінансових втрат.

Для вдосконалення механізмів примусового відчуження активів в Україні доцільно зосередитися на кількох ключових аспектах, які підвищать ефективність, прозорість та міжнародну законність процедур.

По-перше, необхідно створити єдине національне агентство з управління вилученими активами, яке відповідатиме за їх реєстрацію, управління та реалізацію. Таке агентство може функціонувати за аналогією з Агентством з управління активами в США, забезпечуючи централізований підхід. Доповненням до цього має стати розробка цифрового реєстру вилучених активів, доступного для громадськості, що сприятиме підвищенню прозорості та довіри.

По-друге, важливо інтегрувати компенсаційні механізми. Удосконалення Закону України № 2116-IX через передбачення компенсаційних фондів для інвесторів, які постраждали від вилучення, дозволить зменшити ризики міжнародних правових спорів. Такий фонд має бути спрямований виключно на випадки, коли компенсація передбачена міжнародними угодами чи двосторонніми договорами.

По-третє, необхідно розробити багатоступеневу процедуру ухвалення рішень про вилучення активів. Додатковий контроль через парламентські комітети забезпечить більшу дієвість процесу. Спрощення та стандартизація процедур також дозволить уникнути потенційних конфліктів між органами влади.

Ще одним важливим напрямом є розширення міжнародної співпраці. Україна повинна посилити координацію з міжнародними партнерами, такими як ЄС і США, для вилучення активів РФ, заморожених за кордоном. Це включає інтеграцію до міжнародних санкційних платформ, синхронізацію санкційних списків та обмін інформацією.

Нарешті, необхідно чітко регламентувати використання вилучених активів. Прийняття підзаконних актів, що визначатимуть порядок розподілу активів для фінансування оборонних потреб, інфраструктурних проектів чи соціальних програм, створить необхідну правову основу для їх ефективного використання.

Вдосконалення українського законодавства у сфері примусового відчуження активів потребує інтеграції міжнародного досвіду, розробки прозорих механізмів управління та компенсації, а також посилення міжнародної співпраці. Це дозволить не лише ефективніше використовувати вилучені активи для захисту національних інтересів, але й забезпечить відповідність процесу міжнародним стандартам, мінімізуючи ризики юридичних спорів та підвищуючи довіру до державних інститутів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, № 254к/96-ВР, 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 03.12.2024).

2. Про основи примусового вилучення об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, № 2116-IX, 07.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-IX (дата звернення: 03.12.2024).

3. Про санкції, № 1644-VII, 14.08.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18 (дата звернення: 03.12.2024).

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового режиму примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, 2023. № 21. Ст. 1165. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI10009A (дата звернення: 03.12.2024).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового режиму примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI10009A (дата звернення: 03.12.2024).

6. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 320 с.

7. Протокол № 1 до Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 03.12.2024).

8. База даних двосторонніх інвестиційних угод України : UNCTAD. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/221/ukraine (дата звернення: 03.12.2024).

9. Dentons. Amendments to the Law of Ukraine "On sanctions" allowing assets' seizure, 2022. URL: https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2022/june/1/ukraine-amendments-to-the-law-of-ukraine-on-sanctions-allowing-assets-seizure (дата звернення: 03.12.2024).

10. Chatham House. Confiscation of immobilized Russian state assets is moral and vital, 2024. URL: https://www.chathamhouse.org/2024/05/confiscation-immobilized-russian-state-assets-moral-and-vital (дата звернення: 03.12.2024).

11. UNCTAD. Ukraine adopts a law on forced seizure of property of the Russian Federation and its residents, 2022. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/investment-policy-monitor/measures/3890/adopts-a-law-on-forced-seizure-of-property-of-the-russian-federation-and-its-residents (дата звернення: 03.12.2024).

12. Fieldfisher. Expropriation of Russian assets in Ukraine, 2023. URL: https://www.fieldfisher.com/en/insights/expropriation-of-russian-assets-in-ukraine (дата звернення: 03.12.2024).

13. Osler, Hoskin & Harcourt LLP. Supreme Court of Canada clarifies law on de facto expropriation, 2023. URL: https://www.osler.com (дата звернення: 03.12.2024).

14. Національний банк України. Банки держави-агресора більше не працюватимуть в Україні. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-derjavi-agresora-bilshe-ne-pratsyuvatimut-v-ukrayini (дата звернення: 03.12.2024).

15. Нафтогаз запускає заправки мережі Glusco під брендом U.GO. URL: https://forbes.ua/news/naftogaz-zapuskae-zapravki-merezhi-glusco-pid-brendom-ugo-08092022-8191 (дата звернення: 03.12.2024).

16. Фонд державного майна України. Санкційні активи: Миколаївський глиноземний завод передано до управління ФДМУ. URL: https://www.spfu.gov.ua/ua/news/10392.html (дата звернення: 03.12.2024).

17. ТРЦ Ocean Plaza: використання вилучених активів для публічних потреб. URL: https://sprotyv.info/news/v-ukra%d1%97ni-naczionalizuvali-aktivi-tcz-ocean-plaza-yaki-nalezhali-rosijskomu-oligarhu (дата звернення: 03.12.2024).

18. Global Magnitsky Sanctions Regulations. URL: https://www.federalregister.gov/documents/2018/06/29/2018-14060/global-magnitsky-sanctions-regulations (дата звернення: 03.12.2024).

19. Санкційні механізми ЄС: регламенти Ради Європейського Союзу. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 03.12.2024).

20. UNCTAD. Аргентина: аналіз прецедентів ICSID. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/country/8/argentina/ (дата звернення: 03.12.2024).

21. Савенко М. Д. Міжнародне право в національній правовій системі за Основним Законом України. *Наукові записки НаУКМА*. *Юридичні науки*. 2015. Т. 163. С. 13–18.

22. Поправки до Конституції Росії набули чинності. URL: https://www.dw.com/uk/ (дата звернення: 03.12.2024).

МОСЕЙКО А. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

МАКУШЕВ П. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії та теорії держави і права
(Університет митної справи та фінансів)

УДК 347.73(477):336
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.16

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджуються ключові напрями трансформації фінансового права України в контексті сучасних викликів, зумовлених як внутрішніми процесами суспільних змін, так і зовнішніми факторами, зокрема, європейською інтеграцією та умовами воєнного стану. Проаналізовано еволюцію фінансово-правової доктрини, яка зазначає суттєвих змін під впливом нових вимог до публічного управління, зростаючої ролі міжнародних стандартів та потреби у зміцненні економічної безпеки держави. Особливу увагу приділено питанням гармонізації податкового законодавства України з правом Європейського Союзу, що є важливим кроком на шляху до членства у ЄС та забезпечення прозорого, справедливого і ефективного оподаткування. Розглянуто впровадження стандартів фінансової звітності, відповідно до вимог міжнародних організацій, зокрема МВФ, Світового банку та Європейської комісії, а також сучасні ініціативи щодо цифровізації публічного фінансового менеджменту, спрямовані на підвищення прозорості, відкритості та підзвітності державних фінансів. Проаналізовано вплив змін у сфері публічного управління, воєнного стану, а також інтеграції до правового поля Європейського Союзу на формування сучасної фінансово-правової доктрини. Акцент зроблено на необхідність гармонізації податкового законодавства, впровадженні стандартів фінансової звітності, цифровізації публічного фінансового менеджменту та боротьбі з корупцією. Підкреслюється значення інституційного зміцнення та модернізації фінансово-правових інструментів як передумови для сталого розвитку економіки, підвищення правової визначеності, ефективного функціонування бюджетної системи, формування довіри до влади та реалізації євроінтеграційного вектору державної фінансової політики.

Ключові слова: *фінансове право, публічні фінанси, правова система, податкова політика, фінансова звітність, стандарти ЄС, євроінтеграція, бюджетне планування, фінансовий контроль, антикризове управління.*

Moseiko A. H., Makushev P. V. Current aspects of the development of financial law in the context of social transformations and European integration of Ukraine

The article explores the key directions of the transformation of Ukraine's financial law in the context of current challenges arising from both internal processes of social change and external factors, in particular European integration and the conditions of martial law. The evolution of financial and legal doctrine is analyzed, highlighting significant changes influenced by new demands for public governance, the growing role of international standards, and the need to strengthen the state's economic security. Special attention is paid to the harmonization of Ukraine's tax legislation with European Union law, which represents an important step toward EU membership and the establishment of transparent, fair, and effective taxation. The implementation of financial reporting standards in line with the requirements of international organizations, including the IMF, World Bank, and European Commission, is examined, along with modern initiatives aimed at the digitalization of public financial management to enhance transparency, openness, and accountability of public finances. The article analyzes the impact of changes in public administration, martial law, and integration into the EU legal framework on the formation of modern financial and legal doctrine. Emphasis is placed on the need to harmonize tax legislation, implement financial reporting standards, digitize public financial management, and combat corruption. The importance of institutional strengthening and modernization of financial and legal instruments is emphasized as a prerequisite for sustainable economic development, increased legal certainty, effective functioning of the budgetary system, building public trust in government, and the implementation of the European integration vector in state financial policy.

Key words: *financial law, public finance, legal system, tax policy, financial reporting, EU standards, European integration, budget planning, financial control, crisis management.*

В будь-якій сучасній державі фінансове право, як публічно-правова система правових норм, що регулює відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом та використанням коштів, необхідних для забезпечення діяльності держави та органів місцевого самоврядування є підґрунтям до формування фінансової інституції. Його значення полягає в забезпеченні стабільності фінансової системи, захисті державних інтересів та регулюванні фінансових відносин у суспільстві. Фінансове право виступає не лише засобом правового регулювання, а й важливим елементом державної політики, який дозволяє досягати економічного зростання, забезпечення соціальної справедливості та ефективного функціонування публічного сектору.

Можна нагадати, що держава, як соціальний інститут, є лише за умови наділена характерними ознаками: своєю територією, населенням, суверенітетом, органами управління та примусу, а також фінансово – грошовою системою, яка зокрема спирається на фінансове право. Без чітко функціонуючої системи публічних фінансів держава втрачає здатність виконувати базові функції, такі як національна безпека, соціальний захист, утримання інфраструктури та забезпечення правосуддя.

У сучасних умовах трансформації суспільних процесів, зростання ролі публічного управління та необхідності забезпечення сталого розвитку економіки України, зростає наукова й практична значущість фінансового права як цілісної, інтегрованої, імерсивної правової системи. Зростаюча складність економіки та збільшення ризиків, пов'язаних із глобалізацією, вимагають від фінансового права нових підходів до врегулювання правовідносин, які забезпечують гнучкість і водночас правову визначеність.

У зазначеному контексті актуалізується потреби глибокого теоретико-методологічного осмислення фінансового-правових інститутів, принципів і механізмів, що обумовлює

необхідність комплексного дослідження даної галузі. Методологічна база фінансового права повинна відповідати сучасним викликам, таким як цифровізація фінансових процесів, запровадження нових моделей оподаткування, необхідність підвищення ефективності бюджетних витрат і забезпечення публічної підзвітності.

Питання методологічного осмислення фінансового права, його категоріального апарату, функціонального призначення та внутрішньої структури є об'єктом дослідження низки провідних вітчизняних науковців, серед яких варто відзначити Н.С. Сидоренко, Л.Р. Наливайко, М.М. Трещова, А.Ю. Мунька, Я.В. Грецу, В.М. Вишновецького та інших. Їхні напрацювання формують фундамент сучасної фінансово-правової доктрини, підтверджуючи наукову та практичну значущість обраного напряму дослідження.

Фінансове право визначається як сукупність правових норм, що регулюють суспільні фінансові відносини, які виникають у процесі здійснення фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного виконання їхніх функцій на всіх етапах суспільного розвитку [1].

В умовах триваючого воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває оперативність перерозподілу публічних фінансів та впровадження антикризових інструментів управління. Це зокрема, проявляється у запровадження змін до податкової політики, зокрема шляхом зміни ставок ПДВ, впровадження податку на виведений капітал, а також інших фіскальних механізмів, що мають мобілізаційний характер. Проте часта зміна законодавчих підходів і відсутність стратегічної стабільності у сфері оподаткування зумовлюють правову невизначеність, яка негативно впливає на інвестиційний клімат, знижує рівень правової передбачуваності та інвестиційну привабливість держави для іноземних суб'єктів господарювання [3]. У цьому контексті особливої ваги набуває питання фінансової стандартизації як запоруки прозорості, керованості та ефективності публічних фінансів. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Фінансова звітність. Загальні вимоги до складання» визначає уніфіковані підходи до формування фінансової звітності як у державному, так і в приватному секторах економіки [2]. Це сприяє прозорості використання бюджетних коштів, підвищує ефективність процесів та наближає національну систему фінансового регулювання до стандартів Європейського Союзу. Передбачає імплементацію значної кількості положень Acguis communautaire. у національне фінансове законодавство. Тому що Acguis communautaire це сукупність правових норм, принципів, стандартів і зобов'язань, які сформувалися в межах Європейського Союзу. Вони є обов'язковими для виконання всіма країнами-членами та кандидатами на вступ до ЄС. Зокрема, мова йде про гармонізацію в таких сферах, як запобігання відмиванню коштів, аудит, податкове регулювання, бюджетне планування, а також фінансовий контролю [4]. Адаптація має відбуватися не лише шляхом формального приєднання до європейських норм, але й через інституційне зміцнення спроможності органів державного управління. Особливої ваги набуває впровадження сучасних механізмів моніторингу, підвищення прозорості фінансових потоків, цифровізації процесів публічного фінансового менеджменту, а також системної боротьби з корупційними проявами [5]. Зокрема, запровадження електронного бюджету, автоматизованих систем аудиту та відкритих реєстрів витрат сприяє ефективнішому контролю за використанням державних коштів і підвищує довіру громадськості до державних інституцій. Цифрова реєстрація декларацій про доходи, що розпочалася в Україні з 2015 року, відповідно до звіту НАЗК 16.05.2025 р. збільшила кількість судових рішень за корупційні правопорушення.

Другим етапом суттєвого падіння корупції змогло б стати введення декларацій про розходи, всіх без винятку державних службовців з відповідною цифровою реєстрацією, що ми можемо спостерігати, наприклад, у Німеччині, Бельгії…(EUR-Лекс https://eur-lex.europa.eu/homepage.html?lang=en), на підставі доступ до законодавства Європейського Союзу.

У Бельгії державні посадовці зобов'язані щорічно подавати до Рахункової палати списки своїх мандатів, функцій, посад та відповідних винагород. Ці списки публікуються в Офіційному віснику Бельгії та на вебсайті Рахункової палати, що забезпечує прозорість та

дозволяє громадянам перевіряти інформацію про посадовців. З 2019 року подання декларацій відбувається в електронному форматі через систему Regimand, яка спрощує процес для посадовців та підвищує точність даних. Regimand є частиною системи забезпечення прозорості, підзвітності та запобігання конфлікту інтересів серед публічних осіб.

Основні цілі Regimand:

– Автоматизація процесу подання декларацій – зменшення паперової бюрократії;

– Забезпечення доступу контрольних органів до інформації – для аналізу даних і виявлення порушень;

– Посилення контролю за доброчесністю посадовців – шляхом аналізу джерел доходів та витрат;

– Підвищення довіри громадськості – завдяки прозорості та відкритості декларацій.

Ключова особливість: Система пов'язана з іншими державними реєстрами, що дозволяє автоматично перевіряти інформацію, яку подають посадовці, і виявляти невідповідності. Regimand є важливим інструментом для забезпечення антикорупційної політики в Бельгії та може слугувати прикладом для вдосконалення аналогічних систем в Україні, зокрема у сфері електронного декларування та міжвідомчого контролю. Також публікуються списки тих, хто не подав декларації, що сприяє підзвітності [7].

Офіційний сайт Бельгійської Рахункової Палати (Cour des comptes / Rekenhof / Rechnungshof / Court of Audit) – це державна інституція, яка проводить зовнішні аудит фінансових операцій Федеральної держави, регіональних урядів і пов'язаних установ – охоплюючи доходи, витрати, бюджетну ефективність, законність і продуктивність сплати суспільних кошті. Палата має обох мовні складові: нідерландську й французьку, і відповідно поділяються на дві палати та загальну асамблею. Крім того, Бельгія впровадила принцип «лише один раз» (once-only principle), який дозволяє державним установам обмінюватися вже наявними даними про громадян та компанії, зменшуючи адміністративне навантаження та підвищуючи ефективність.

Німеччиною ще з 2021 року запроваджено електронний реєстр для підтримки процесів державних закупівель. Цей реєстр містить інформацію про остаточні вироки, штрафи та інші серйозні правопорушення, включаючи корупцію, що дозволяє виключати недобросовісних учасників з тендерів. EUR-Lex. Хоча система подання декларацій про витрати в Німеччині менш централізована, ніж у Бельгії, впровадження електронного реєстру є важливим кроком до підвищення прозорості та боротьби з корупцією.

Досвід Бельгії та Німеччини свідчить про те, що впровадження електронних систем для подання декларацій та обміну інформацією між державними органами сприяє зменшенню корупції та підвищенню довіри громадян до влади. Україна може врахувати ці приклади для вдосконалення власної системи декларування та контролю за витратами державних службовців.

Враховуючи позитивний досвід Бельгії та Німеччини щодо впровадження електронних систем декларування та обміну інформацією між державними органами, Україна має всі можливості адаптувати подібні підходи у власній державній практиці. Це дозволить не лише зменшити рівень корупції, а й зміцнити довіру громадян до інститутів влади. Результатом впровадження таких рішень в Україні має стати формування ефективної фінансово-правової моделі, що відповідатиме засадам правової держави, сприятиме прозорості управління публічними фінансами та забезпечить умови для досягнення цілей сталого розвитку.

Адаптація європейських практик до українських реалій має відбуватися дієво, за суттю, а не формально як це у нас дуже часто відбувається.

Акцентуємо увагу, що мова йде про побудову національної моделі фінансового права, орієнтованої на такі принципи як прозорість публічних фінансів (відкритість та доступність інформації про те, як публічні кошти, наприклад, з бюджету повинні використовуватися), цифровізація менеджменту (застосування цифрових технологій та інструментів щодо вдосконалення управління організаціями, оптимізації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та ефективності та покращення взаємодії між персоналом і зовнішнім середовищем),

запобігання правопорушенням, відкритості даних для суспільства (надання органами влади публічної інформації у відповідному машиночитному форматі без обмежень щодо подальшого використання). Запровадження принципу «лише один раз» (once-only principle), як це реалізовано в Бельгії, зменшило б адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання та державу, підвищивши ефективність державного управління [7].

В умова воєнного стану, запровадженого у відповідь на широкомасштабну агресію, державна фінансова система зазнала суттєвих змін. Однією з головних функцій фінансового права стало з гнучкого перерозподілу публічних фінансів. Задля досягнення цього активно застосовуються антикризові механізми: податкової політики (введення змін до ставок ПДВ, податку на виведений капітал), впровадження фіскальних стимулів та мобілізаційних заходів. Водночас, вимушена, часта зміна нормативно-правових актів та відсутність стратегічної стабільності у сфері оподаткування призводять до правової невизначеності, що має негативні наслідки для інвестиційного клімату країни та знижує рівень довіри іноземних суб'єктів господарювання.

Фінансове право України переживає, ми сподіваємося, період якісного перетворення, обумовлений, як зовнішніми викликами (воєнний стан, збройна агресія), так і внутрішніми потребами у реформуванні та адаптації до європейських стандартів. Євроінтеграційний курс держави визначає необхідність гармонізації національного фінансового законодавства з acguis communautaire, інституційної модернізації, цифровізації фінансових процесів та формування ефективного механізму контролю за використанням публічних коштів. Формування правової культури прозорості, доброчесності й підзвітності, ґрунтованої на європейських практиках, є запорукою стабільності фінансової системи та посилення довіри громадян до публічної влади. Саме фінансове право має стати правовим підґрунтям для побудови нової фінансової архітектури України, здатної ефективно функціонувати як у мирний час, так і в умовах кризових викликів.

Таким чином, фінансове право України виконую ключову роль у забезпеченні економічної стабільності, правової визначеності та ефективності державного управління в умовах як внутрішніх трансформацій, так і зовнішніх інтеграційних викликів. Подальший розвиток цієї галузі має ґрунтуватися на науково обґрунтованій модернізації правових інструментів, посиленні фінансового контролю, а також узгодженні з європейськими принципами належного врядування. Такий підхід сприятиме економічному зростанню, ефективному використанню ресурсів і підвищенню рівня життя громадян.

Список використаних джерел:

1. Латковська Т. А. Фінансове право : навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) /Т.А. Латковська, М.І. Сідор, О.С. Койчева. Одеса, 2019. 226 с. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/finansove_pravo/termini.html (дата звернення 17.05.2025).

2. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» Наказ Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text. (дата звернення: 17.05.2025).

3. Наливайко Л. Р. Методологічні основи фінансового права: сучасні виклики та перспективи. *Юридичний часопис Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. № 2. С. 89–96.

4. Сидоренко Н. С. *Фінансове право України: системний підхід до трансформації*. Київ : *Право України*, 2022. 208 с.

5. Греця Я. В. Євроінтеграційні процеси у сфері публічних фінансів: проблеми та перспективи. *Публічне право*. 2023. № 1. С. 22–29.

6. Вишновецький В. М. Проблеми адаптації фінансового законодавства України до права ЄС. *Вісник Академії правових наук України*. 2024. № 4. С. 73–80.

7. Офіційний сайт Бельгійської Рахункової Палати (Cour des comptes / Rekenhof / Rechnungshof / Court of Audit) ccrek.be

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ГОРИНОВИЧ Д. Ю.,
студентка І курсу магістратури
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

СОКОЛОВСЬКИЙ М. В.,
доцент
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.2/.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.17

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вступ. Стаття присвячена визначенню доказів у кримінальних провадженнях, що стосуються терористичних злочинів. Визнано, що об'єктом доказування є сукупність юридичних обставин, які мають бути встановлені у всіх кримінальних провадженнях для прийняття відповідного рішення. Правильна і своєчасна ідентифікація предмета позитивно впливає на організацію досудового процесу, робота слідчого і прокурора буде більш послідовною та ефективною. Надмірне розголошення доказів може призвести до невиправданих затримок у підготовчому провадженні, збільшення судових витрат та обтяжень для всіх сторін внаслідок надмірного збору інформації про недосліджені факти.

Мета. Визначення того, як вчиняються злочини, пов'язані з тероризмом, допоможе нам зрозуміти провину людини. Інформація, яка безпосередньо не пов'язана з злочином, відіграє важливу роль у визначенні обставин, що характеризують особу підозрюваного. Ця інформація включає інформацію про вік, здоров'я, поведінку, переконання тощо.

Матеріали та методи. Матеріалом для вивчення поставленої проблеми є праці науковців у заданій галузі, усталена судова практика та сукупність нормативно-правових актів. У статті застосовано загальнонаукові, емпіричні, соціологічні, психологічні та ін.методи дослідження.

Результати дослідження. Під час написання статті досліджено особливості доказування у справах щодо терористичної діяльності, характерні моменти та суперечності, визначено шляхи розв'язання суперечливих моментів. Визначено, що є предметом у даних справах, особливості кваліфікації зазначених злочинів та недоліків, які можуть призвести до неправильної кваліфікації або стати причиною уникнення відповідальності винуватою особою. Визначено міжнаціональний характер таких злочинів.

Перспективи. Точне і своєчасне виявлення причин злочину має значний вплив на ефективність розслідування, оскільки допомагає виявити правопорушника і вжити необхідних заходів для його притягнення до кримінальної відповідальності. Інформація про мотиви і цілі злочину повинна використовуватися

для формулювання слідчих версій предмета і суб'єктивної сторони злочину, для організації виявлення злочину, для вибору тактичних прийомів, а також для проведення певних слідчих (розшукових) заходів і оперативних пошукових заходів.

Ключові слова: *тероризм, терористична діяльність, злочин, предмет доказування, кримінальне провадження.*

Horynovych D. Yu., Sokolovskyi M. V. Peculiarities of the subject of evidence in criminal proceedings regarding terrorist criminal offenses in modern conditions

Introduction. The article is devoted to the definition of evidence in criminal proceedings related to terrorist crimes. The author recognizes that the object of proof is a set of legal circumstances which must be established in all criminal proceedings in order to make an appropriate decision. Correct and timely identification of the object has a positive impact on the organization of the pre-trial process, the work of the investigator and prosecutor will be more consistent and efficient. Excessive disclosure of evidence can lead to unjustified delays in preparatory proceedings, increased court costs and burdens for all parties due to excessive collection of information about unexplored facts.

Purpose. Determining how terrorism-related crimes are committed will help us understand a person's culpability. Information that is not directly related to the crime plays an important role in determining the circumstances that characterize the suspect. This information includes information about age, health, behavior, beliefs, etc.

Materials and methods. The material for the study of this issue is the works of scholars in this field, established case law and a set of regulations. The article uses general scientific, empirical, sociological, psychological and other research methods.

Results of the study. In the course of writing the article, the author examined the peculiarities of proof in cases of terrorist activity, characteristic aspects and contradictions, and identified ways to resolve controversial issues. The author identifies what is the subject matter of these cases, the peculiarities of qualification of these crimes and the shortcomings which may lead to wrong qualification or cause the perpetrator to avoid liability. The author identifies the international nature of such crimes.

Prospects. Accurate and timely identification of the causes of a crime has a significant impact on the effectiveness of the investigation, as it helps to identify the offender and take the necessary measures to bring him or her to criminal responsibility. Information about the motives and goals of the crime should be used to formulate investigative versions of the subject and subjective side of the crime, to organize the detection of the crime, to choose tactical techniques, as well as to conduct certain investigative (search) activities and operational search measures.

Key words*: terrorism, terrorist activity, crime, subject of proof, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Проаналізувавши проблеми у розслідуванні терористичних злочинів вбачається можливим виокремлення певної кількості ключових питань: складнощів щодо встановлення, якими є мета та мотив, а особливо в тих випадках, коли не мали місце прямі погрози або підбурювання до вчинення терористичних злочинів; складнощів під час виявлення доказів для встановлення причетності певно визначених осіб до тероризму та його фінансування; перешкоджання здійснення розслідування з боку злочинців, що може призвести до спроб зриву кримінального провадження або погроз вчинення нового терористичного акту у випадку, якщо заявлені умови не були виконані; наявність об'єктивно існуючих труднощів під час роботи зі свідками, домислів з боку свідків, а також необґрунтованих

зізнань з боку деяких психічно нестійких осіб, які намагаються привернути до себе увагу, що суттєво перешкоджає проведенню розслідування вказаних злочинів.

Мета статті. У цьому контексті важливо визначити обсяг питань, які необхідно послідовно вирішувати під час розслідування, щоб визначити обставини злочинів, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності. Потреба в цьому також існує для того, щоб було можливим забезпечити справедливе визначення винних і, у разі необхідності, застосувати кримінально-правові заходи до підприємств, що мають відношення до терористичної діяльності.

Матеріали та методи. Під час дослідження були використані наступні методи:

1. Загальнонаукові методи:

Діалектичний метод – для розуміння сутності терористичних злочинів у контексті змін правової системи.

Системно-структурний метод – дозволяє аналізувати терористичну діяльність як комплексне явище, що включає правові, соціальні та кримінологічні аспекти.

Аналіз і синтез – для розгляду окремих елементів терористичних злочинів (наприклад, суб'єкта, мотивів, способів вчинення) та їх взаємозв'язку.

Історико-правовий метод – використовується для дослідження еволюції законодавства щодо боротьби з тероризмом.

2. Спеціально-правові методи:

Формально-юридичний метод – використовується для аналізу нормативних актів, які регулюють розслідування та судовий розгляд справ про тероризм.

Метод правового прогнозування – дає змогу оцінити ефективність чинного законодавства та передбачити необхідні зміни.

3. Криміналістичні методи:

Метод моделювання – для відтворення механізму вчинення терористичних актів та побудови слідчих версій.

Криміналістичний аналіз слідів злочину – включає експертизу вибухових речовин, зброї, електронних пристроїв тощо.

Лінгвістичний аналіз – застосовується для дослідження текстів погроз, пропагандистських матеріалів, аналізу мовлення підозрюваних.

4. Соціологічні та психологічні методи:

Контент-аналіз – використовується для вивчення інформації у ЗМІ та соціальних мережах щодо терористичних загроз.

Методи психологічного аналізу – дозволяють виявити психоемоційні особливості терористів і способи їхньої вербовки.

Соціологічні дослідження – застосовуються для оцінки суспільних настроїв та ефективності антитерористичних заходів.

5. Емпіричні методи:

Опитування експертів – збір думок слідчих, прокурорів, суддів, спеціалістів із безпеки щодо особливостей таких проваджень.

Комплексне застосування цих методів дозволяє глибше дослідити специфіку кримінального провадження у справах про терористичну діяльність та сприяти підвищенню ефективності розслідування даного виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам кримінального процесуального доказування присвятили свої праці такі вчені: О. В. Бауліним, А. Е. Ізетовим, А. В. Коваленко, М. О. Ленко, Л. В. Максимівим,М. А. Міхайловим, Д. І. Нестеровим, О. І. Остапенко, М. А. Погорецьким, В. В. Поліщуком, Д. Б. Сергєєвою, І. В. Цюприк та ін. Окремо слід зазначити перелік обставин, якими характеризується предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. У відповідності із вимогами ст 91 КПК, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [1].

Важливе значення доказування під час здійснення кримінального провадженні – це те, що у разі його належної реалізації забезпечується дотримання прав та законних інтересів усіх учасників у кримінальному провадженні. З'ясування питань, які з'являються під час кримінального провадження, можливе тільки на підставі тих фактів та обставин, що були достовірно встановлені протягом розслідування. Участь сторін у збиранні доказів забезпечує дотримання засад кримінального провадження. Ч. 1 ст. 91 КПК містить перелік обставин, що мають бути визначеними під час досудового розслідування. Під ними розуміють факти та обставини об'єктивної дійсності, що є необхідними та достатніми для правильного розв'язання справи.

Правильно та своєчасно визначити предмет доказування – значить правильно організувати досудове провадження, коли діяльність слідчого та прокурора є більш послідовна, ефективна та результативна. Проте, надмірне розширення предмета доказування може спричинити невиправдане затягування підготовчої стадії в кримінальному провадженні, призвести до зростання процесуальних витрат та збільшення навантаження на всіх учасників щодо збирання інформації про факти, які не мають значення для провадження. З іншого боку, неправомірне обмеження предмета доказування може призвести до неповного аналізу всіх обставин злочину та створити враження про неефективність розслідування [2].

Перш за все, визначимо поняття «тероризм» та «терористична діяльність». Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», тероризм є суспільно небезпечним явищем, сутність якого – свідоме та цілеспрямоване застосування насильства. Прояви можуть бути у вигляді захоплення осіб у якості заручників, вчиненні підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади, а також інших посяганнях на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрозах вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Однією з особливостей сучасного тероризму є наявність організованого характеру. Зближення між тероризмом і організованою злочинністю пов'язане головним чином з тими фактами, що вчинення терористичних злочинів вимагає ретельної підготовки і планування, що можливо тільки за наявності організації. Тероризм, вчинений однією людиною скоріш виняток, ніж правило. Однією із характерних рис терористичної діяльності є її збройний, технічний та конспіративний характер, що забезпечують терористичні організації.

Тероризм – відносно дорога форма злочинної діяльності. Існування його не вбачається можливим, якщо не будуть фінансуватись найманці та виконавці, а також їх навчання, озброєння й забезпечення транспортними засобами.

Отож фінансування тероризму є однією з найактуальніших проблем, які постають перед правоохоронними органами. Враховуючи обставини кожного злочину терористичного характеру, суб'єкт доказування повинен визначити, чи могла особа вчинити конкретний злочин розраховуючи на власні фінансові на технічні здібності. Якщо відома особа, яка вчинила терористичний акт, але її матеріальний стан не давав їй можливості придбати знаряддя вчинення злочину чи її технічні здібності вказують на неспроможність самостійно виготовити підривні пристрої, тоді для слідства стає очевидним, що в особи є спільник чи зв'язок з організацією, які посприяли здійсненню злочинних намірів.

Проблема відшукання джерела фінансування полягає у тому, що зазвичай терористична діяльність має транснаціональний характер. Фінансування тероризму може являти собою зовнішню загрозу, пов'язану з діяльністю міжнародних терористичних організацій на території визначеної держави, або створювати зовнішні умови негативного впливу на національну безпеку [11]. У цьому контексті потрібно звернути увагу на необхідність вдосконалення законодавства щодо співпраці з іншими країнами світу у сфері боротьби з фінансуванням та тероризмом в цілому. Обмін практичним досвідом, тактичними навичками та спеціальними знаннями у частині виявлення джерел фінансування тероризму допоможе правоохоронним органам у боротьбі з терористичними організаціями.

Для початку розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, правоохоронними органами нашої держави має бути отримана заява або повідомлення про злочин.

Чинне законодавство висуває ряд вимог для такого повідомлення, серед яких обов'язковість зазначення фактичних даних, у тому числі неспростовних відомостей про застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів або інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людей і можуть заподіяти значну матеріальну шкоду або інші тяжкі наслідки, включаючи ризик реалізації погроз про вчинення терористичного акту.

Неуважність до суб'єкта та доказів викликає неповноту досудового слідства, створює в свідомості осіб хибне враження про некомпетентність слідчого і прокурора, що в цілому негативно позначається на можливостях досудового розслідування та судового розгляду справи. У цьому відношенні немає сумнівів щодо необхідності повноцінного досудового розслідування для зібрання достатньої кількості доказів, щоб суд призначив справедливе покарання [6].

Предметом доказування є певний характер обставин, викладених у законі. Визначення цих обставин є необхідним для оцінки звітів про кримінальні правопорушення, для кримінального провадження в цілому або для судового розгляду. При доказуванні обставин злочину важливо визначити дії, які повинні вчиняти суб'єкти доказування, для повноцінного і достовірного опрацювання всіх матеріалів конкретної справи. Інформаційна база для виявлення, розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних з тероризмом, може характеризуватися причинними зв'язками, які визначають походження та розвиток визначальних факторів, що впливають на вчинення таких злочинів. Сюди входить вибір місця і часу, інструментів і засобів для їх здійснення, а також суб'єкта кримінального правопорушення, що відображає типові прояви умов і обставин, за яких відбуваються терористичні акти.

Під час здійснення розслідування обставин у кримінальному правопорушенні слідчим має бути враховано, що будь-який матеріальний об'єкт може виступати у якості предмету кримінального правопорушення при вчиненні дій, пов'язаних з терористичною діяльністю. Підтримувати створення або діяльність терористичної групи або терористичної організації, відповідно до законодавства, заборонено. Предметом злочину, пов'язаного з тероризмом, можуть бути кошти (отримання або придбання з використанням активів, що прямим або опосередкованим чином мають відношення до особи, яка підтримує терористичну діяльність, пов'язані з нею юридичні особи та фізичні особи) або інші активи (придбані законно і незаконно) [8].

Згідно із чинним законодавством, дата і місце вчинення злочину включаються до переліку обставин, які підлягають доведенню при розслідуванні кримінальних злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю [1]. Важливим аспектом визначення обставин кримінального провадження при розслідуванні терористичних злочинів є аналіз кримінальної сцени. Місцем, де створена терористична група або організація, є район, де організатор планує і здійснює діяльність, пов'язану з тероризмом. Створення такої групи (організації) відбувається в одному місці, а підготовчі дії, процес реалізації злочинного наміру та приховування діяльності можуть відбуватися в інших місцях [9].

До цієї категорії злочину також може відноситися: застосування зброї, здійснення вибуху, підпалу або іншої діяльності, що загрожує життю або здоров'ю людини, майновій шкоді або іншим серйозним наслідкам; вербування, озброєння та навчання осіб для вчинення терористичного правопорушення; фінансування або надання фінансової підтримки окремим терористам або терористичним групам, організація, підготовка або здійснення терористичних актів, участь у терористичних актах [10]. Особа злочинця, винуватість у вчиненні злочину, мотив і мета, а також форма вини, підлягають доведенню у кримінальному провадженні, як самостійний елемент предмету доказування, відповідно до статті 91 КПК України [1]. Дані про факт кримінального правопорушення можуть дати тільки поверхневе розуміння напрямку терористичних актів, тому потрібно досліджувати усі аспекти вчиненого злочину. Ігнорування мети і мотиву правопорушення при його вчиненні може призвести до неповного розслідування. Для швидкого і ефективного розслідування необхідни є повноцінний аналізу всіх обставин, пов'язаних з терористичною діяльністю.

Мотив і мета злочину тісно пов'язані з соціально-психологічними і кримінальними характеристиками особистості злочинця. Вони відносяться до групи суб'єктивних факторів і тим самим впливають на процес вибору засобів і методів для досягнення поставлених цілей. В результаті вони визначають характер основних злочинів, способи їх вчинення, поведінку особи і є ключовими елементами для розкриття правопорушень [5].

У випадку злочину, пов'язаного з терористичною діяльністю інформація, що характеризує підозрюваного, є важливим аспектом доказів. Це обставина, котру необхідно врахувати в рамках злочину, вона описує особу, яка вчинила крисінальне правопорушення, і яку суд буде враховувати при винесенні вироку. Характеристика включає в себе негативні соціально значущі індивідуальні характеристики, які впливають на злочин людини [11]. У кримінальному провадженні особливо важливим є аналіз таких питань: можливість здійснення кримінального правопорушення конкретною особою, звільнення від кримінальної відповідальності особи, звільнення під заставу, кваліфікація дій особи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливою особливістю сучасного тероризму є організований характер. Зв'язок між тероризмом і організованою злочинністю пов'язаний з тим, що вчинення правопорушень, пов'язаних з терористичною діяльністю, вимагає ретельної підготовки і планування, що можливо тільки в тому випадку, якщо є організація. Однією з характеристик терористичної діяльності є фінансування, яке може здійснюватись для придбання зброї, транспортних засобів та оплату роботи найманих злочинців. У цьому контексті необхідно вдосконалити законодавство, враховуючи стрімкі тенденції розвитку цифрових активів. Доцільним буде розширити повноваження правоохоронних органів у сфері доступу до фінансових операцій.

Визначення того, як вчиняються терористичні злочини, необхідно для успішного розслідування кримінального правопорушення, відшукання винних осіб і можливих зв'язків з між злочинцем та терористичними організаціями. Зокрема, кримінальне провадження щодо терористичних злочинів має продемонструвати, що підозрюваному було відомо про незаконний характер його дій, оскільки вина є однією з обставин, які необхідно довести. Розслідування причин злочину є одним з найважливіших завдань при розкритті кримінального правопорушення. Важливо розуміти, що у терористичних злочинах мотивом може бути внутрішнє переконання не однієї особи, а цілої групи людей.

Розуміння особи злочинця, його мети та мотиву – це одні з основних факторів успішного розслідування злочинів, пов'язаних з тероризмом. Для ефективнішої роботи правоохоронних органів кожен співробітник повинен мати достатньо глибокі пізнання у сфері роботи з терористами. Необхідно запровадити обов'язкові тренінги по підвищенню кваліфікації та розширення знань в даній області для кожного суб'єкта боротьби з тероризмом. Також чудовим рішенням буде залучення до підрозділів, котрі розслідують терористичні злочини висококваліфікованих психологів, чиїм завданням буде робота безпосередньо з особою, яка скоїла злочин. Такий підхід дасть можливість швидше виявляти мотиви злочинця чи організації, в результаті чого ефективність попередження та розслідування терористичних акті зросте.

Точне і своєчасне виявлення мотиву і мети злочину має значний вплив на ефективність розслідування, оскільки допомагає виявити правопорушника і вжити необхідних заходів для його притягнення до кримінальної відповідальності та недопущення повторного скоєння ним злочину. Інформація про мотиви і цілі злочину повинна використовуватися для формулювання слідчих версій, предмета і суб'єктивної сторони злочину, для організації розслідування та виявлення слідів злочину, для вибору тактичних прийомів, а також для проведення певних слідчих (розшукових) заходів.

Будь-яка терористична діяльність є цілеспрямованою і завжди передбачає наявність певної мети. Одна з особливостей тероризму полягає в тому, що встановлення цілей зазвичай не пов'язане з конкретними проявами насильства, тобто немає прямого зв'язку між вчинками і метою, до якої терористи ведуть свою діяльність. Інформація, яка безпосередньо не пов'язана з кримінальним злочином, відіграє важливу роль у процесі визначення

обставин, характерних для підозрюваного. Ця інформація включає в себе інформацію про вік, здоров'я, поведінку, наявність певних переконань. Крім того, суб'єктивними факторами, що визначають структурний елемент злочинних дій, зокрема «злочинної особистості», може бути: наявність попереднього кримінального досвіду злочинця, зокрема знання конкретних методів вчинення та приховування слідів терористичної діяльності, досвід у правоохоронних органах тощо.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на необхідності дослідження всіх обставин вчинення терористичних дій, беручи до уваги важливість розуміння особи злочинця, його мотиву і мети, можливої співпраці з іншими особами чи терористичними організаціями; необхідності удосконалення законодавства відповідно до тенденцій розвитку суспільства, а також тісній співпраці з іншими країнами та міжнародними організаціями для ефективного вирішення глобальної проблеми – тероризму.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. Цюприк І. В. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини. пов'язані з терористичною діяльністю: теорія і практика: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 499 с.

3. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. No 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15

4. Міхайлов М. А. Основи методики розслідування кримінальних вибухів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 20 с.

5. Максимів Л. В. Деякі проблеми розслідування злочинів, пов'язаних із терорис-тичною діяльністю. Електронний юридичний журнал. 2016. № 6. С. 224–226.

6. Ізетов А. Е. Втягнення у вчинення терористичного акту : кримінально-правове дослідження: монографія. Харків: Право, 2010. 174 с.

7. Поліщук В. В Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 229 с.

8. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. Київ: ВД Алерта, 2015. 300 с.

9. Баулін О. В. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий* часопис Національної академії прокуратури України. 2015. No 4. С. 28–31.

10. Нестеров Д. І. Криміналістична характеристика та особливості розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у зоні проведення операції Об'єднаних сил: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 231 с.

11. Баранов О. П. Фінансування тероризму як загроза національній безпеці: Журнал: Інвестиції: практика та досвід № 9/2018. С. 108–112.

ДАВИДЮК В. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 347.211:346.2:339.92(477)(460)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.18

ДО ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ КОРОЛІВСТВА ІСПАНІЇ

Активізація процесів інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС) супроводжується необхідністю гармонізації національного кримінального законодавства відповідно до стандартів ЄС. Однією з ключових умов євроінтеграції є підвищення рівня захисту прав інтелектуальної власності, який виступає не лише юридичним, а й економічним показником благополуччя в державі. У сучасних умовах глобалізації та активного розвитку цифрових технологій, ефективний захист прав інтелектуальної власності набуває провідного значення, зокрема, для забезпечення конкурентоспроможності національних виробників, залучення інвестицій та запобігання обігу контрафактної продукції.

В той же час, перед Україною постають нові виклики та високі вимоги, пов'язані із завершенням процедури приєднання до ЄС. Відповідно, виникає потреба у переосмисленні підходів до правозастосування, зокрема в частині кримінально-правового захисту інтелектуальної власності. Одним із важливих завдань виступає адаптація українського законодавства до правових стандартів ЄС та імплементація найкращих європейських практик кримінально-правового захисту інтелектуальної власності.

Стаття присвячена дослідженню проблематики захисту прав інтелектуальної власності в Україні та обґрунтуванню доцільність посилення кримінально-правових механізмів захисту інтересів суб'єктів господарювання. Особливу увагу приділено дослідженню позитивного досвіду держав-членів Європейського Союзу, зокрема Королівства Іспанії, правова модель якого може стати орієнтиром для України.

Імплементація ефективних правових механізмів та їх втілення у вітчизняне законодавство сприятиме усуненню існуючих прогалин і наблизить правову систему України до європейських стандартів.

Ключові слова: *євроінтеграція, право інтелектуальної власності, кримінальна відповідальність, суб'єкти господарювання, зовнішньо економічна діяльність, контрафактна продукція, гармонізація законодавства.*

Davydiuk V. M. On the issue of strengthening the criminal-legal protection of intellectual property of business entities in the context of Ukraine's integration into the European Union: studying the experience of the Kingdom of Spain

The processes of Ukraine's integration into the European Union (hereinafter – the EU) are gaining momentum, accompanied by the need to harmonize national legislation with the EU legal framework. One of the key conditions for successful European integration is the enhancement of intellectual property rights (IPR)

protection, which serves not only as a legal but also as an economic indicator of a state's well-being. In the context of globalization and rapid digital development, the effective protection of IPR is becoming increasingly important, particularly for ensuring the competitiveness of national producers, attracting foreign investment, and preventing the circulation of counterfeit goods.

At the same time, Ukraine is facing new challenges and strict requirements associated with the final stages of the EU accession procedure. Consequently, there is a pressing need to reconsider current approaches to law enforcement, especially in the field of criminal protection of intellectual property rights. One of the essential tasks on this path is the adaptation of Ukrainian legislation to the legal standards of the EU and the implementation of best European practices.

This article analyzes the current state of intellectual property protection in Ukraine and substantiates the necessity of strengthening criminal law mechanisms for safeguarding the interests of business entities. Particular attention is paid to the study of the positive experience of EU Member States, in particular the Kingdom of Spain, whose legal model may serve as a benchmark for Ukraine.

We are convinced that the incorporation of effective legal mechanisms into national legislation will contribute to the elimination of existing gaps and accelerate the alignment of Ukraine's legal system with European standards.

Key words: *European integration, intellectual property law, criminal liability, business entities, foreign economic activity, counterfeit goods, legislative harmonization.*

Вступ. В сучасних умовах глобалізації, постійного збільшення об'ємів світової торгівлі, активного використання новітніх технологій та штучного інтелекту у бізнес-середовищі, захист інтелектуальної власності в контексті діяльності суб'єктів господарювання має провідне значення.

Відповідно до звіту, представленого на Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку, у 2024 році світова торгівля зросла майже на 1,2 трильйони доларів Сполучених Штатів Америки (далі – США) [1]. Таким чином, у 2024 році світова торгівля сягнула об'єму у розмірі 33 трильйонів доларів США [1]. Відповідно до вищезгаданого звіту, у 2024 році на 9 % торгівля була збільшена за рахунок надання послуг, а приріст на 2 % відбувся за рахунок купівлі товарів [1]. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні у 2024 році спостерігалося нарощення на 13 % вартісних обсягів зовнішньої торгівлі товарами, також на 26 % збільшилися її фізичні обсяги [2]. Таким чином, попри тривалу воєнну агресію російської федерації, Україна продовжує здійснювати комплексний внесок у світову торгівлю.

Надання Україні 23 червня 2022 року статусу кандидата у члени Європейського Союзу (далі – ЄС) [3] є індикатором визнання її економічного і геополітичного потенціалу. Проте, Україна у звітах ЄС тривалий час значилася як одна з країн через яку, на постійній основі, здійснювалося потрапляння контрафактної продукції на територію Союзу. Це відображає, у тому числі, слабкий державний механізм захисту прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання. Тому, необхідно вживати відповідних заходів, спрямованих на боротьбу із вказаною проблемою.

Використання впливу кримінально-правових заходів сприяє покращенню поточної ситуації. Більше того, стрімко заглиблюючись у євроінтеграційні процеси, Україна має ставити перед собою амбітні цілі, одна з яких – виборювання лідерства у захисті прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Завданнями, що вирішуються у цій статті є: проведення аналізу з метою удосконалення правових опцій (зокрема, кримінально-правових) щодо захисту прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання в контексті боротьби з контрафактом; вивчення і узагальнення досвіду ЄС та однієї з держав-членів ЄС;

вироблення пропозицій щодо уніфікації та гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС.

Результати дослідження. Якщо розглянути окремі показники спеціальної митної статистики переміщення через митний кордон України товарів та транспортних засобів за ділянками кордону Державної митної служби України, то у 2024 році на кордоні з країнами Європейського Союзу було переміщено 60,03 млн. одиниць товарів, 1,44 млн. – через Республіку Молдова, 0,02 млн. – через морські пункти пропуску [4]. Тобто, найбільша кількість товарів переміщується з території України саме до країн ЄС.

Враховуючи повномасштабне вторгнення російської федерації, географічну наближеність України ЄС та активні євроінтеграційні процеси, постає проблема гармонізації вітчизняного законодавства з законодавством ЄС, що направлене на захист інтелектуальної власності в контексті зовнішньо економічної діяльності.

Так, у ЄС діє Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС №608/2013 від 12 червня 2013 року «Щодо забезпечення митними органами дотримання прав інтелектуальної власності» (далі – Регламент) [5]. У вищевказаному документі згадано про всеосяжний європейський план боротьби з контрафактною продукцією та піратством, загострена увага на діях митників щодо товарів, відносно яких є підозра у порушенні певних прав інтелектуальної власності та йде мова про заходи, які слід вживати щодо таких товарів.

У Регламенті надано визначення тому, що ЄС вважає контрафактними товарами. Ними є: товари, що є предметами порушення права на торговельну марку у державі ЄС, у якій їх виявлено, та що містять без дозволу позначення, тотожне законно зареєстрованій торговельній марці, щодо того самого виду товарів або яке неможливо відрізнити від такої торговельної марки за його основними аспектами; товари, що є предметами порушення права на географічне зазначення у державі ЄС, у якій їх виявлено, та що містять найменування чи термін, охоронювані за допомогою такого географічного зазначення, або описані з використанням такого найменування чи терміна; будь-які пакування, етикетки, наліпки, брошури, інструкції з експлуатації, гарантійні документи або інші схожі предмети, навіть якщо представлені окремо, що є предметами порушення права на торговельну марку або географічне зазначення, що охоплює позначення, найменування або термін, які тотожні законно зареєстрованій торговельній марці або охоронюваному географічному зазначенню або які неможливо відрізнити від такої торговельної марки або такого географічного зазначення за їхніми основними аспектами та які можуть використовувати для такого самого виду товарів, як той, для якого зареєстровано торговельну марку або географічне зазначення [5].

В українському ж законодавстві поняття контрафактних товарів надається у Митному кодексі України (далі – МК України) [6]. Так, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 4 МК України, контрафактними товарами є ті, що: «є предметами порушення прав інтелектуальної власності на торговельну марку в Україні, на яких без дозволу міститься позначення, тотожне із охоронюваною в Україні торговельною маркою стосовно одного й того самого виду товарів, або яке є схожим настільки, що його можна сплутати з такою торговельною маркою; є предметами порушення прав інтелектуальної власності на географічне зазначення в Україні й містять назву чи термін або описуються за допомогою назви чи терміна, які захищені таким географічним зазначенням; є будь-яка упаковка, етикетка, наліпка, брошура, інструкція з експлуатації, гарантія чи інший документ такого типу, навіть якщо вони представлені окремо, які є предметами порушення прав інтелектуальної власності на торговельну марку або географічне зазначення, які містять позначення, назву або термін, тотожні із охоронюваною в Україні торговельною маркою чи географічним зазначенням, або які є схожими настільки, що їх можна сплутати з такою торговельною маркою чи географічним зазначенням, та які можуть використовуватися стосовно одного й того самого виду товарів, щодо якого охороняється торговельна марка в Україні чи географічне зазначення [6]. Як бачимо, формулювання дефініцій є досить подібними, проте все ж таки є ряд відмінностей.

Так, можемо зазначити, що Регламент поширює свою дію на держав-членів ЄС, у яких виявлено такі порушення. МК України поширює свою дію лише на територію України.

Також, наявна різниця у визначенні ступенів схожості (щодо торгової марки та супровідних елементів). У Регламенті описано вищі межі схожості оригіналу та підробки, в МК України застосовується більш широке та гнучке тлумачення вищевказаних товарів.

Також, у зазначених нормативно-правових актах існує різниця у використанні юридичної термінології. У Регламенті вживаються такі терміни, як «право на торговельну марку», «право на географічне зазначення», в МК України йде мова про «право інтелектуальної власності на торгівельну марку», «право інтелектуальної власності на географічне значення». Таким чином, у вітчизняному законодавстві чітко визначено, що мова йде про об'єкти інтелектуальної власності, а у законодавстві ЄС використовуються більш «вузька» юридична термінологія. В цілому, можна зробити проміжний висновок, що в аналізованій ситуації українське законодавство істотно наближене до правових стандартів ЄС, а відмінності не є концептуальними та в певній мірі носять суто техніко-юридичний характер.

Підходячи до більш детального аналізу проблематики, слід зосередити увагу на тому, що сама по собі контрафактна продукція несе серйозні ризики для споживачів. Адже, відсутня належна перевірка якості такого товару перед випуском на ринок, що може спричинити серйозні наслідки для життя та здоров'я споживачів. На відміну від підпільного виробника, законний виробник продукції відповідає за якість, проводить різного роду дослідження, перевірки, контролі, процедури сертифікації товару. Зі зростанням об'ємів міжнародної торгівлі, зростає і ризик розповсюдження підробок. Особливо небезпечним є потрапляння такої продукції до дітей.

Наявні аналітичні джерела свідчать про значну залученість України до процесів, пов'язаних із виробництвом та транзитом контрафактної продукції, зокрема в сегменті тютюнових виробів. Так, відповідно до дослідження аналітичного центру GLOBSEC, Україна фігурує серед основних джерел походження контрабандних та фальсифікованих сигарет, що постачаються на ринок ЄС [7]. Слід зазначити, що інтереси «ділків» вказаної тіньової сфери економіки держави розповсюджуються і на інші високоліквідні товари. Зокрема, у 2023 році Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), задокументувало факт функціонування масштабного підпільного виробництва підробленого брендового одягу на території Кіровоградської області. Викриття відповідного злочинного механізму свідчить про наявність в Україні організованих схем виготовлення, зберігання та розповсюдження контрафактної продукції, що потенційно може становити загрозу як національному ринку, так і зовнішньоекономічній безпеці та має наслідком порушення права інтелектуальної власності [8].

В аналітичному звіті щодо заявки України на членство в Європейському Союзі порушувалося питання щодо наявності значних викликів у сфері забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності в Україні, як одного з чотирьох основних транзитних пунктів для постачання контрафактної продукції до ЄС [9]. У звіті зауважено, що наразі процес приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС у сфері інтелектуальної власності перебуває лише на початковому етапі підготовки. Україні було наголошено на важливості продовження гармонізації свого законодавства з нормативно-правовими актами ЄС. Окрему частину було присвячено процесам покращення результатів правозастосування. Наголошено, що боротьба з контрафактною продукцією має бути активізована в усіх правоохоронних інституціях. У звіті також порушено питання співпраці з Відомством Європейського Союзу з питань інтелектуальної власності для зміцнення інституційних спроможностей України краще захищати права інтелектуальної власності [9]. Також, наголошено на тому, що БЕБ, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, а також органи прокуратури відповідають за боротьбу з підробленням, але розмежування їхніх повноважень потребує подальшого уточнення [9].

Сьогодні підпільні виробництва – це не окремі цехи, а масштабні мережі збуту фальсифікату. Каналами поширення є онлайн-магазини та оптові ринки. Джерелами виробництва такої продукції є Китай, Туреччина та вітчизняне «підпілля» [10]. Останнім часом спостерігається тенденція збільшення фактів реалізації контрафактної продукції з використанням соціальних мереж – Telegram, YouTube, Instagram, Tik-Tok та інших [11]. В цьому контексті

варто зазначити про важливість існування в українському законодавстві адміністративної та кримінальної відповідальностей за вчинення порушень у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Зокрема, щодо адміністративної відповідальності: у ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП), передбачена адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності; у ст. 51-4 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення прав на геопросторові дані та метадані; у ст. 164 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення порядку провадження господарської діяльності; у ст. 164-3 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за недобросовісну конкуренцію [12]. У ст. 476 Митного кодексу України передбачена адміністративна відповідальність за переміщення товарів через митний кордон України з порушенням прав інтелектуальної власності; у ст. 483 МК України, передбачена адміністративна відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю [6].

Відповідно до норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), кримінальна відповідальність передбачена за: порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК України); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України) [13].

Відповідно до звіту Офісу Генерального прокурора за 2024 рік на території України було зареєстровано 6 кримінальних правопорушень за ст. 177 (з них – одне кримінальне провадження було закрито), та 102 кримінальних правопорушення за ст. 229 (з них – 24 особам було вручено повідомлення про підозру, 17 проваджень направлено до суду з обвинувальним актом) [14].

Отже, в умовах євроінтеграційних процесів та невтішних антирейтингів, до яких іноді властиво потрапляти нашій державі, постає все більш актуальним питання запозичення досвіду інших держав і боротьбі з контрафактною продукцією та захистом прав інтелектуальної власності. В цьому контексті можливо використовувати успішний досвід Королівства Іспанії (далі – Королівство Іспанія, Іспанія).

Королівство Іспанія входить до числа провідних держав-членів ЄС у боротьбі з контрафактною продукцією. Згідно даних Європейської Комісії за 2018 рік, Іспанія посіла третє місце серед країн ЄС за кількістю випадків затримання контрафактних товарів на митниці [15]. Це свідчить про активну роботу іспанських митних органів у виявленні та припиненні ввезення підробленої продукції. У 2023 році Іспанія очолила міжнародну операцію «Fake Star II», спрямовану на боротьбу з контрафактною продукцією, зокрема в текстильному та взуттєвому секторах. У результаті було вилучено понад 8 млн. підроблених товарів і заарештовано 264 особи. Ця операція проводилася в рамках ініціативи ЄС EMPACT, що підкреслює провідну роль Іспанії в координації зусиль на європейському рівні [16]. У липні 2024 року іспанські податкові та митні органи спільно з Громадянською гвардією провели масштабну операцію в індустріальному парку Кобо Кальєха (Мадрид), під час якої було вилучено понад 6 млн. одиниць контрафактної продукції [17]. Таким чином, Королівство Іспанія демонструє стабільні результати в боротьбі з контрафактною продукцією, особливо в межах ЄС.

Заслуговує поглибленого аналізу кримінальне законодавство Королівства Іспанії з метою окреслення тих діянь у сфері захисту прав інтелектуальної власності, які є кримінально караними. Так, в Кримінальному кодексі Королівства Іспанія (Codigo Penal) [18] передбачена кримінальна відповідальність з більшим ступенем варіативності та адаптивності за діяння у досліджуваній сфері.

Цікаво, що у ст. 247 Codigo Penal передбачено кримінальну відповідальність особи, яка з промисловою або комерційною метою, без згоди власника зареєстрованого права інтелектуальної власності відповідно до законодавства про торговельні марки та знаючи про факт реєстрації, здійснює одну з таких дій: виготовляє, виробляє або імпортує товари, що містять тотожне або схоже до ступеня змішування розрізнювальне позначення, або

пропонує, розповсюджує, або оптом реалізує товари, що містять тотожне або схоже до ступеня змішування розрізнювальне позначення, або зберігає їх із такою метою, якщо йдеться про такі самі або подібні товари, послуги чи види діяльності, для яких зареєстроване відповідне право інтелектуальної власності [18]. Підлягає кримінальній відповідальності також особа, яка з промисловою або комерційною метою, без згоди власника зареєстрованого права інтелектуальної власності відповідно до законодавства про торговельні марки та знаючи про факт реєстрації, здійснює одну з таких дій: пропонує, розповсюджує або реалізує у роздріб товари, або надає послуги чи здійснює діяльність, що містять тотожне або схоже до ступеня змішування розрізнювальне позначення, якщо йдеться про такі самі або подібні товари, послуги чи види діяльності, для яких зареєстроване відповідне право інтелектуальної власності [18]. Покарання застосовується до особи, яка відтворює або імітує тотожне чи схоже до ступеня змішування розрізнювальне позначення з метою його подальшого використання для вчинення дій, передбачених цією статтею [18]. Роздрібна або епізодична торгівля такими товарами, теж є кримінально караним діянням [18]. Також, підлягає покаранню особа, яка з аграрною або комерційною метою, без згоди власника охоронного документа на сорт рослин та знаючи про його державну реєстрацію, здійснює одну з таких дій: виробляє або відтворює, підготовлює з метою подальшого виробництва або відтворення, пропонує для продажу, продає або іншим чином реалізує, експортує чи імпортує, або зберігає з будь-якою з вищевказаних цілей садивний чи репродуктивний матеріал охоронюваного сорту рослин, який підпадає під дію національного законодавства або законодавства Європейського Союзу щодо охорони сортів рослин [18]. Також, кримінальне покарання застосовується до особи, яка вчиняє будь-яку з вищевказаних дій, використовуючи під назвою захищеного сорту рослин репродуктивний матеріал, що не належить до цього сорту [18].

У ст. 273 Codigo Penal встановлено кримінальну відповідальність за діяння особи, яка з промисловою або комерційною метою, без згоди власника патенту або свідоцтва на корисну модель та з обізнаністю про їх державну реєстрацію, виготовляє, імпортує, володіє, використовує, пропонує або вводить в обіг об'єкти, що охороняються зазначеними правами [18]. Кримінальна відповідальність встановлена також до особи, яка таким самим чином і з тією ж метою використовує або пропонує використання способу, що є предметом патенту, або володіє, пропонує, вводить в обіг чи використовує продукт, безпосередньо одержаний шляхом використання запатентованого способу [18]. Підлягає кримінальному покаранню на тих самих підставах особа, яка вчиняє будь-які дії, передбачені у статті 273 Codigo Penal, за наявності аналогічних обставин, щодо об'єктів, що охороняються на користь третіх осіб, – зокрема промисловим або художнім зразком, моделлю або топографією напівпровідникового виробу [18].

В той же час, відповідно до ч. 1 ст. 177 КК України, кримінальна відповідальність у національному законодавстві настає за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі [13]. Відповідно до ч. 1 ст. 229 КК України, кримінально караними є діяння, щодо незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі [13]. Таким чином, варто зазначити, що вітчизняне законодавство в диспозиціях статей охоплює лише частину об'єктів промислової власності, на відміну від іспанського законодавства.

Також, в національному законодавстві є умова наявності шкоди у значному розмірі. Також, помічаємо, що у статтях КК України прямо не зазначені патенти як об'єкт кримінально-правового захисту, що на нашу думку, є певного роду упущенням.

У Кримінальному кодексі Королівства Іспанія більш детально визначена кримінальна відповідальність за незаконне використання запатентованих об'єктів та способів порушення прав на промислові зразки, порушення прав на топографії напівпровідникових виробів.

Відповідно до ст. 275 Codigo Penal, кримінальна відповідальність застосовується до особи, яка умисно та без належного дозволу використовує в господарському обігу назву походження або географічне зазначення, що представляє певну якість і є правовозахищеним, для ідентифікації товарів, що ними охоплюються, з обізнаністю про таку правову охорону [18]. Таким чином, існування такого складу кримінального правопорушення в іспанському законодавстві спрямована на захист географічних зазначень і назв походження, які відповідно до європейського права (Reglamento (UE) 1151/2012), що охороняються як об'єкти інтелектуальної власності.

Українське кримінальне право не містить спеціалізованої статті, що прямо передбачала б кримінальну відповідальність за порушення прав на географічні зазначення. Така охорона реалізується переважно через адміністративно-правові та цивільно-правові засоби.

Таким чином, можна зробити висновок, іспанське кримінальне право детальніше та суворіше регулює кримінальну відповідальність за посягання на права на торговельні марки. Українське законодавство натомість зосереджене, переважно, на недобросовісному комерційному використанні знаків без поділу за видами діяльності чи товарами.

У кримінальному законі Королівства Іспанії більш детально вказується і на процедуру або спосіб як об'єкт охорони інтелектуальної власності. Кримінально караним є не лише незаконне використання продукту, а й методу його виготовлення. У КК України спосіб вчинення кримінального правопорушення не згадується прямо, хоча деякою мірою це може бути охоплено поняттям винаходу або корисної моделі.

Також заслуговує на увагу те, що в українському кримінальному законі відсутня згадка про об'єкти рівня ЄС (наприклад, сорт рослин за законодавством ЄС). У Codigo Penal Королівства Іспанія прямо згадуються об'єкти, зареєстровані відповідно до законодавства ЄС.

Висновок. Прослідковується єдність стратегічних підходів України та ЄС спрямованих на активну боротьбу з контрафактною продукцією та захистом прав інтелектуальної власності. Стрімко інтегруючись до ЄС, Україна має з більшою наполегливістю боротися з контрафактом та направляти роботу профільних інституцій на захист прав інтелектуальної власності.

В контексті порівняння українського кримінального закону із аналогічним законом Королівства Іспанія, слід зауважити, що в українському законодавстві бракує складів кримінальних правопорушень у сфері патентного права. Склад кримінального правопорушення, що передбачений ст. 177 КК України має узагальнену диспозицію, що може ускладнити доказування в конкретних досудових розслідуваннях, оскільки він не містить розширеного тлумачення, як його аналог у Codigo Penal.

Потребують уточнення окремі положення КК України українським законодавцем з метою гармонізації частині процесів, зумовлених інтеграцією права ЄС в українське законодавство.

Список використаних джерел:

1. Global trade Update. March 2025. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2025d1.pdf. (дата звернення 22.04.2025).

2. Зовнішня торгівля України товарами: підсумки 2024 року. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-pidsumky-2024-roku (дата звернення 22.04.2025).

3. European Parliament resolution of 23 June 2022 on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0249_EN.html (дата звернення 22.04.2025).

4. Окремі показники спеціальної митної статистики переміщення через митний кордон України товарів та транспортних засобів за ділянками кордону Державної митної служби України за 2024 рік. URL: https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri (дата звернення 22.04.2025).

5. Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС № 608/2013 від 12 червня 2013 р. «Щодо забезпечення митними органами дотримання прав інтелектуальної власності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-13#Text (дата звернення 22.04.2025).

6. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст. 552.

7. For Ukraine, illicit trade results in billions of revenue losses from taxes, but the problem does not stop there. URL: https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/ukraine-illicit-trade-results-billions-revenue-losses-taxes-problem-does?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 22.04.2025).

8. БЕБ викрило фабрику з пошиття контрафактного «брендового» одягу: вилучено майна на 100 млн грн. URL: https://esbu.gov.ua/news/beb-vykrylo-fabryku-z-poshyttia-kontrafaktnoho-brendovoho-odiahu-vylucheno-maina-na-100-mln-hrn (дата звернення 22.04.2025).

9. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf (дата звернення 22.04.2025).

10. Контрафакт – під прицілом. БЕБ посилює захист інтелектуальної власності під час війни. URL: https://www.komersant.info/kontrafakt-pid-prytsilom-yak-beb-posyliuie-zakhyst-intelektualnoi-vlasnosti-pid-chas-viyny/ (дата звернення 22.04.2025).

11. Вилучили контрафактної побутової хімії на 1,5 млн грн: поліцейські Прикарпаття ліквідували підпільний цех. URL: https://cyberpolice.gov.ua/news/vyluchyly-kontrafaktnoyi-pobutovoyi-ximiyi-na--mln-grn-policzejski-prykarpattya-likviduvaly-pidpilnyj-czex-7544/ (дата звернення 22.04.2025).

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

14. Звіт Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2024 рік. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 22.04.2025).

15. Report on the EU customs enforcement of intellectual property rights. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/70379f9a-da90-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en (дата звернення 22.04.2025).

16. Counterfeit textile and footwear sector booming! URL: https://eud.euipo.europa.eu/en/news/observatory/counterfeit-textile-and-footwear-sector-booming?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 22.04.2025).

17. More than six million counterfeit products seized in Cobo Calleja, including shirts from Euro Cup and Copa America teams. URL: https://sede.agenciatributaria.gob.es/Sede/en_gb/notas-prensa/notas-prensa/2024/julio/13/intervenidos-cobo-calleja-seis-millones-america.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 22.04.2025).

18. Código Penal. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444 (дата звернення 22.04.2025).

ЗАЙЦЕВ Р. С.,
студент V курсу
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

СКАКУН К. В.,
студентка V курсу
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

СОКОЛОВСЬКИЙ М. В.,
доцент
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.2/.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.19

ВИЗНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ ТЕРОРИСТИЧНИМИ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правового регулювання визнання організацій терористичними в Україні та перспективи його вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів. Досліджено законодавчу базу, що включає Кримінальний кодекс України, Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закон України «Про санкції» та підзаконні акти, які визначають процедури визнання організацій терористичними, ведення відповідних списків і застосування санкцій. Окрему увагу приділено ролі державних органів у формуванні та реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом, зокрема Службі безпеки України, Антитерористичному центру, Кабінету Міністрів України, Раді національної безпеки і оборони, Міністерству закордонних.

Розглянуто механізм внесення організацій до переліку терористичних, який базується на судових рішеннях, даних міжнародних організацій та компетентних органів іноземних держав. Визначено ключові проблеми чинного регулювання, серед яких відсутність чітких критеріїв визнання організацій терористичними, що створює ризики суб'єктивного підходу, а також значна тривалість ухвалення відповідних рішень.

Проаналізовано міжнародний досвід Великої Британії, США та Австралії щодо протидії тероризму, зокрема аспекти фінансового блокування, оперативного реагування та парламентського контролю. Обґрунтовано, що впровадження чіткої процедури визнання терористичних організацій на основі аналізу даних спецслужб і правоохоронних органів є важливим кроком для підвищення ефективності боротьби з тероризмом. Такий підхід сприятиме систематизації правозастосовної практики, мінімізує правову невизначеність і забезпечить швидке реагування на нові загрози. Ключовим елементом є також посилення механізмів фінансового моніторингу та санкційного контролю, що дозволить своєчасно виявляти та блокувати фінансові потоки терористичних угруповань, а також запобігати використанню нелегальних схем для їх фінансування.

Додатковим гарантом прозорості та законності ухвалених рішень має стати багаторівнева система контролю, яка включатиме парламентський комітет, що здійснюватиме демократичний нагляд. Важливим аспектом є також регулярний перегляд і оновлення списку терористичних організацій відповідно до змін у безпековій ситуації, що дозволить уникнути застарілих чи необґрунтованих рішень. Використання міжнародного досвіду в цій сфері сприятиме вдосконаленню національної системи протидії тероризму, зробить її більш прозорою та ефективною.

Ключові слова: *тероризм, визнання терористичних організацій, міжнародний досвід, національна безпека.*

Zaitsev R. S., Skakun K. V., Sokolovskyi M. V. Recognition of organizations as terrorist in Ukraine: ways of improvement and implementation of international experience

This article provides a comprehensive analysis of the regulatory framework for recognizing organizations as terrorist in Ukraine and the prospects for its improvement in accordance with international standards. The study examines the legislative framework, including the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Combating Terrorism," the Law of Ukraine "On Sanctions," and subordinate acts that define procedures for recognizing organizations as terrorist, maintaining relevant lists, and applying sanctions. Particular attention is paid to the role of state authorities in shaping and implementing state policy in the field of counterterrorism, including the Security Service of Ukraine, the Anti-Terrorist Center, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council, the Ministry of Foreign Affairs.

The mechanism for including organizations in the terrorist list is considered, which is based on court decisions, data from international organizations, and competent authorities of foreign states. Key issues of the current regulation are identified, including the lack of clear criteria for recognizing organizations as terrorist, which creates risks of a subjective approach, as well as the significant duration of decision-making processes.

The international experience of the United Kingdom, the United States, and Australia in countering terrorism is analyzed, particularly regarding aspects of financial blocking, operational response, and parliamentary oversight. It is substantiated that the introduction of a clear procedure for recognizing terrorist organizations based on the analysis of data from intelligence and law enforcement agencies is a crucial step in enhancing the effectiveness of counterterrorism efforts. Such an approach will contribute to the systematization of law enforcement practices, minimize legal uncertainty, and ensure a rapid response to emerging threats.

A key element is also the strengthening of financial monitoring mechanisms and sanction control, which will enable the timely detection and blocking of financial flows of terrorist groups and prevent the use of illegal schemes for their financing. An additional guarantee of transparency and legality of the adopted decisions should be a multi-level control system, including a parliamentary committee that will exercise democratic oversight. Another important aspect is the regular review and updating of the list of terrorist organizations in accordance with changes in the security situation, which will help avoid outdated or unjustified decisions. The application of international experience in this area will contribute to the improvement of the national counterterrorism system, making it more transparent and effective.

Key words: *terrorism, recognition of terrorist organizations, international experience, national security.*

Вступ. Сучасні виклики у сфері безпеки вимагають ефективних механізмів протидії тероризму, одним із яких є визнання організацій терористичними. В Україні питання внесення організацій до терористичних списків та їх правове регулювання залишається дискусійним, оскільки наявна система має низку недоліків, що ускладнюють своєчасне реагування на загрози. Зокрема, відсутність чітких критеріїв, тривалі судові процедури та недостатня прозорість ухвалення рішень створюють перешкоди для ефективного функціонування механізму визнання організацій терористичними. Крім того, відсутність системного перегляду та оновлення таких списків може призводити до ситуацій, коли застарілі або необґрунтовані рішення залишаються в силі, що негативно позначається на правозастосовній практиці.

У міжнародній практиці Велика Британія, США та Австралія мають розвинуті системи ведення терористичних списків, які передбачають комплексний підхід, включаючи фінансовий моніторинг, оперативне реагування спецслужб та парламентський контроль. Аналіз досвіду цих країн дає змогу визначити оптимальні шляхи вдосконалення національного законодавства в цій сфері. Зокрема, важливим аспектом є впровадження чіткої процедури визнання організацій терористичними, що базується на даних спецслужб і правоохоронних органів. Це сприятиме систематизації правозастосовної практики, мінімізуванню правової невизначеності та оперативному реагуванню на нові загрози. Досвід цих країн демонструє ефективність проактивного підходу, що дозволяє не лише ідентифікувати терористичні організації, а й запобігати їхньому фінансуванню та діяльності.

Ключовим елементом ефективної системи є механізми фінансового моніторингу та санкційного контролю, що дозволяють своєчасно виявляти та блокувати фінансові потоки терористичних організацій, а також запобігати їх фінансуванню через нелегальні канали. У Великій Британії, США та Австралії такі механізми передбачають співпрацю між фінансовими установами та правоохоронними органами, що дозволяє виявляти підозрілі транзакції та своєчасно реагувати на потенційні загрози. Крім того, ці країни активно застосовують санкційні механізми щодо фізичних та юридичних осіб, які можуть бути пов'язані з терористичною діяльністю, що значно ускладнює фінансування незаконних структур.

Важливим фактором прозорості та законності рішень є багаторівнева система контролю, що включає парламентський комітет, відповідальний за демократичний нагляд. Така модель дозволяє забезпечити баланс між ефективністю заходів протидії тероризму та дотриманням прав людини, запобігаючи зловживанням з боку правоохоронних органів. Крім того, необхідним є регулярний перегляд та оновлення списку терористичних організацій відповідно до змін у безпековій ситуації, що дозволяє уникати застарілих або неправомірних рішень.

Враховуючи міжнародний досвід, удосконалення національного механізму визнання організацій терористичними сприятиме підвищенню ефективності боротьби з тероризмом, зміцненню національної безпеки та забезпеченню дотримання правових стандартів. Оскільки Україна стикається з новими викликами у сфері терористичних загроз, впровадження сучасних підходів до визнання терористичних організацій є нагальною необхідністю. Саме тому дана наукова робота присвячена аналізу міжнародної практики та розробці пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства у сфері протидії тероризму.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати особливості чинного механізму визнання організацій терористичними в Україні; визначити ключові проблеми, пов'язані з відсутністю чітких критеріїв, тривалістю процедур та недостатньою прозорістю ухвалення рішень; дослідити міжнародні підходи до перелічення терористичних організацій у Великій Британії, США та Австралії; розробити рекомендації щодо удосконалення українського законодавства у цій сфері, враховуючи міжнародні стандарти та вимоги національної безпеки.

Результати дослідження. Нормативно-правове регулювання визнання організацій терористичними в Україні базується на положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Кримінального кодексу України, Закону України «Про санкції» та інших нормативно-правових актів, які визначають механізми протидії терористичній діяльності. Українське

законодавство передбачає створення системи виявлення та переліку терористичних організацій, а також встановлює санкційні механізми, які застосовуються до таких суб'єктів.

Ключовим нормативним актом у цій сфері є Закон України «Про боротьбу з тероризмом». Відповідно до статті 24 цього закону, в Україні формується та ведеться перелік терористичних організацій (груп), які здійснюють терористичну діяльність на території України або за її межами та створюють загрозу національній безпеці. Ведення цього переліку покладено на Службу безпеки України, яка визначає порядок його формування. Включення організації до переліку здійснюється на підставі відомостей, отриманих від міжнародних організацій, членом яких є Україна, а також виявлених фактів існування терористичних організацій або їх зв'язку з іншими терористичними структурами. Визначальними документами, що підтверджують такий зв'язок, є рішення компетентних органів іноземних держав або іноземних судів, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів, а також вироки судів України про застосування кримінально-правових заходів до юридичної особи за вчинення її представниками кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258–258-6 Кримінального кодексу України. Окрім цього, до переліку можуть бути включені організації, до яких причетні особи, визнані українськими судами винними у вчиненні кримінальних правопорушень терористичного характеру.

Законом визначено механізм передачі інформації щодо терористичних організацій між державними органами. Державна судова адміністрація України протягом п'яти робочих днів з моменту набрання судовим рішенням законної сили, якщо у ньому містяться відомості про організацію, визнану терористичною, забезпечує його надсилання до Антитерористичного центру при СБУ. Аналогічно, Міністерство закордонних справ України надсилає до Антитерористичного центру дані, отримані від міжнародних організацій або компетентних органів іноземних держав, про визнання організацій терористичними чи пов'язаними з терористичною діяльністю. Антитерористичний центр при СБУ відповідає за ухвалення рішень щодо включення або виключення організації з переліку терористичних. Це здійснюється у визначені строки: протягом 15 робочих днів на підставі висновку Антитерористичного центру, погодженого з державними органами та розвідувальними структурами України, або протягом трьох робочих днів у випадках, коли підставами для внесення до переліку є вироки українських судів про визнання осіб винними у терористичній діяльності або рішення компетентних органів іноземних держав [3].

Важливим аспектом є порядок формування переліку осіб, пов'язаних із терористичною діяльністю або щодо яких застосовані міжнародні санкції. Кабінет Міністрів України затвердив цей порядок постановою від 22 липня 2020 року № 622. Документ визначає процедуру включення фізичних та юридичних осіб до відповідного переліку на підставі подання державних органів України або на основі рішень міжнародних організацій. Формування переліку здійснюється із врахуванням критеріїв, визначених міжнародними організаціями та компетентними органами України, з обов'язковим отриманням підтверджуючих матеріалів, таких як судові рішення або санкційні списки іноземних держав [4]. Окремим нормативним актом у цій сфері є наказ Служби безпеки України № 165 від 15 квітня 2024 року, яким затверджено порядок формування та ведення переліку терористичних організацій і груп. У цьому документі визначено механізм збору, перевірки та внесення інформації до переліку, що веде СБУ, а також встановлено процедуру отримання даних від національних та міжнародних правоохоронних органів. Важливими аспектами наказу є використання оперативно-розшукових матеріалів, судових рішень та санкційних списків при визначенні статусу організації, а також механізм оскарження рішень щодо включення або виключення організацій із переліку [5].

Публічний характер переліку терористичних організацій є одним із принципів, що закріплений у національному законодавстві. Закон передбачає, що дані про включені до переліку організації публікуються на офіційному веб-сайті СБУ та Єдиному державному веб-порталі відкритих даних. До відкритих відомостей належать найменування організації та її структурних підрозділів, прізвища, імена та по батькові її керівників, засновників,

кінцевих бенефіціарів, а для юридичних осіб – дата та місце реєстрації, ідентифікаційний код, місцезнаходження та банківські рахунки. Також у відкритому доступі публікуються дата та підстава включення чи виключення з переліку, а також інформація про вид застосованих санкцій або заходів кримінально-правового характеру.

Одним із ключових механізмів боротьби з терористичними організаціями є застосування санкцій. Закон України «Про санкції» передбачає комплекс заходів, що можуть застосовуватися до організацій, визнаних терористичними. Відповідно до статті 5 цього закону, пропозиції щодо застосування, скасування чи зміни санкцій подаються на розгляд Ради національної безпеки та оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України або Службою безпеки України. Якщо санкція передбачає конфіскацію активів осіб, які визнані такими, що пов'язані з терористичною діяльністю, відповідний центральний орган виконавчої влади подає заяву до суду у порядку, визначеному статтею 5-1 Закону «Про санкції» [6].

Таким чином, нормативно-правове регулювання визнання організацій терористичними в Україні є комплексним процесом, що охоплює різні рівні правового регулювання – від міжнародних договорів до національного законодавства та підзаконних актів. Основними органами, що здійснюють реалізацію цієї політики, є Служба безпеки України, Антитерористичний центр, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони, Міністерство закордонних справ та Державна судова адміністрація. Запроваджені механізми дозволяють формувати єдиний перелік терористичних організацій, координувати діяльність державних органів щодо боротьби з тероризмом та застосовувати санкційні інструменти для блокування діяльності таких організацій.

Механізм внесення організацій до переліку терористичних в Україні не є досконалим і потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, відсутність чітко визначених критеріїв та прозорих процедур може ускладнювати процес ухвалення рішень і створювати ризики зловживань або правової невизначеності. Запозичення міжнародного досвіду, зокрема британської моделі урядового та парламентського контролю, американської системи фінансового моніторингу та австралійського підходу до багаторівневої оцінки загроз, дозволить Україні створити більш ефективний, гнучкий та обґрунтований механізм визначення терористичних організацій.

Порядок формування списків терористичних організацій у Великій Британії та Північній Ірландії

Законодавство Великої Британії щодо боротьби з тероризмом базується на положеннях Закону про тероризм 2000 року, який встановлює механізм визнання організацій терористичними та їх заборони. До ухвалення цього закону боротьба з тероризмом у країні була зосереджена переважно на протидії терористичній діяльності в Північній Ірландії, однак новий правовий підхід розширив сферу дії, включивши як внутрішній, так і міжнародний тероризм. Відповідно до чинного законодавства, Міністр внутрішніх справ має повноваження вносити організації до переліку заборонених терористичних угруповань (Proscribed terrorist organizations) або виключати їх із цього списку.

Рішення щодо визнання організації терористичною базується на матеріалах, що надаються британськими та іноземними розвідувальними службами, службою безпеки, правоохоронними органами та юридичними установами. Ці матеріали можуть бути засекреченими, що забезпечує можливість використання оперативної інформації та зменшує ризик розголошення методів роботи спецслужб. Координація процесу збору, аналізу та узагальнення інформації здійснюється спеціальною урядовою робочою групою, яка готує відповідні звіти для прийняття рішень.

Заборона організації має серйозні правові наслідки. Відповідно до закону, особам забороняється бути членами таких організацій, пропагувати чи надавати їм підтримку, організовувати або брати участь у зібраннях, що підтримують заборонені угруповання, а також носити символіку або демонструвати знаки, які можуть свідчити про причетність до таких організацій. За порушення цих норм передбачено максимальне покарання у вигляді 10 років

позбавлення волі та/або значного штрафу. Крім того, до заборонених організацій можуть застосовуватися фінансові санкції, включаючи блокування активів та обмеження економічної діяльності.

Процедура внесення організацій до переліку терористичних передбачає кілька етапів. Спочатку Бюро боротьби з тероризмом збирає інформацію та готує звіт, який передається на розгляд Державного секретаря, Міністра фінансів та Генерального прокурора. Після ухвалення рішення Парламентом воно публікується в урядовому виданні, а Міністерство фінансів вносить організацію до санкційного списку, що передбачає фінансові та інші обмеження. Станом на березень 2024 року у Великій Британії заборонено 80 міжнародних терористичних угруповань та 14 організацій, пов'язаних із Північною Ірландією. Останніми до списку внесено ХАМАС, Групу Вагнера та Хізб ут-Тахрір [7].

Британське законодавство дає чітке визначення тероризму, охоплюючи як безпосередні акти насильства, так і дії, що створюють загрозу життю, серйозну небезпеку для здоров'я або безпеки громадян, а також суттєве втручання в роботу електронних систем. Важливим аспектом є те, що такі дії повинні мати політичну, релігійну, расову або ідеологічну мотивацію та бути спрямованими на вплив на уряд, міжнародні організації або залякування населення.

Україна може використати досвід Великої Британії для вдосконалення власного законодавства у сфері боротьби з тероризмом, зокрема впровадити механізм внесення організацій до переліку терористичних не лише за рішенням суду, а й на основі засекречених даних розвідувальних та правоохоронних органів. Крім того, корисним є механізм ухвалення рішень урядовими структурами та їхнє схвалення парламентом, що забезпечує баланс між державними інтересами та демократичним контролем. Важливим аспектом є й запровадження чіткої системи фінансових санкцій, які можуть запобігти фінансуванню тероризму, а також встановлення відповідальності не лише за участь у терористичних організаціях, а й за їхню пропаганду та демонстрацію символіки.

Порядок формування списків терористичних організацій у Сполучених Штатах Америки

В Сполучених Штатах діє розгалужена система визначення та контролю іноземних терористичних організацій, яка включає Список визначених іноземних терористичних організацій (Designated Foreign Terrorist Organizations, FTO), Перелік виключених іноземних терористичних організацій (Delisted Foreign Terrorist Organizations, DFTO) відповідно до Закону про імміграцію та громадянство (Immigration and Nationality Act) та спеціальне включення в список Глобальних спеціально визначених терористів (Specially Designated Global Terrorists, SDGTs) відповідно до Виконавчого наказу № 13224. Ухвалена законодавством процедура має позасудовий характер і спрямована на оперативне виявлення, блокування та запобігання діяльності терористичних груп як у межах країни, так і на міжнародному рівні. Особливістю американського підходу є суворий контроль фінансових потоків та матеріального забезпечення, які можуть бути спрямовані на підтримку терористичних угруповань.

Визначення та внесення до списків FTO та SDGT здійснює Державний департамент США у співпраці з Бюро з боротьби з тероризмом, Міністерством фінансів та Міністерством юстиції. Процес визначення терористичних організацій розпочинається з Бюро з боротьби з тероризмом Державного департаменту США, яке здійснює збір та аналіз інформації про діяльність підозрюваних організацій. Для цього використовуються дані розвідки, правоохоронних органів, партнерських країн, а також відкриті джерела інформації. За результатами цього аналізу готується детальний звіт, який має довести відповідність організації критеріям, визначеним законодавством [8].

Після підготовки звіту остаточне рішення ухвалює Державний секретар США у координації з міністром фінансів та генеральним прокурором. Ця процедура включає міжвідомче узгодження, щоб забезпечити всебічну оцінку ризиків та можливих наслідків визнання організації терористичною. Після ухвалення рішення інформація передається Конгресу США, який має тиждень на його розгляд. Якщо протягом цього строку не висловлено заперечень,

документ офіційно публікується в урядовому віснику «Федерал реджистер» (Federal Register), що означає його набуття чинності. Після цього Державний департамент США оголошує заборону на діяльність організації на території США, а Міністерство фінансів вносить її до санкційних списків, що блокує її фінансові активи та унеможливлює будь-які транзакції через американські фінансові установи.

Критерії, за якими організація може бути визнана терористичною, чітко визначені законодавством США. Організація повинна:

– Бути іноземною, тобто мати свою основу, керівництво або діяльність за межами США.

– Брати участь у терористичній діяльності або мати намір і можливості для її здійснення. Це охоплює як безпосередню організацію чи вчинення терористичних актів, так і підготовку, фінансування, вербування чи пропаганду насильницьких дій.

– Загрожувати безпеці громадян США та національній безпеці Сполучених Штатів, що включає загрози життю американців, інтересам держави, її обороноздатності та міжнародним зв'язкам.

Після включення організації до списку вона має право оскаржити рішення протягом 30 днів у Апеляційному суді Округу Колумбія. Це дає можливість організаціям, що вважають себе неправомірно внесеними до переліку, звернутися до суду з метою скасування рішення [9].

Досвід США у сфері боротьби з тероризмом може стати важливою моделлю для України, яка стикається з внутрішніми та зовнішніми загрозами. Насамперед, доцільним є запровадження єдиного національного реєстру терористичних організацій та механізму їхнього визначення на основі ретельного аналізу даних спецслужб і правоохоронних органів. Важливим аспектом є підсилення фінансового моніторингу та санкційного контролю, що дозволить блокувати активи терористичних груп і припиняти їх фінансування. Також варто передбачити швидкий адміністративний механізм внесення організацій до списку з подальшою можливістю оскарження, що дозволить оперативно реагувати на терористичні загрози. Інтеграція цих механізмів у правову систему України сприятиме підвищенню ефективності державної політики у сфері боротьби з тероризмом.

Ведення списків терористичних організацій в Австралії

В Австралії процес визнання організації терористичною регулюється Розділом 102 Кримінального кодексу Співдружності 1995 року. Ця правова база дозволяє уряду офіційно вносити до списку групи, причетні до терористичної діяльності, що робить незаконними певні взаємодії з ними. Процес внесення до списку є багаторівневим і включає як законодавчі, так і позазаконодавчі фактори.

Міністр Федеральної поліції Австралії (на практиці Генеральний прокурор) оцінює можливість внесення організації до списку, отримуючи Заяву про підстави, яка складається з відкритих джерел та є публічно доступною, забезпечуючи прозорість процесу. Основна мета документа – підтвердження відповідності організації законодавчим вимогам. Якщо відкритих даних недостатньо, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Національна агенція з управління надзвичайними ситуаціями, Австралійська служби безпеки і розвідки (ASIO) та Австралійська федеральна поліція (AFP), інші державні агентства, залученими за потреби надають секретну розвідувальну інформацію Міністру Федеральної поліції на закритому брифінгу. Такий брифінг дозволяє міністру отримати додаткові відомості про діяльність організації, які не можуть бути розкриті публічно, але є критично важливими для ухвалення обґрунтованого рішення щодо її внесення до списку терористичних організацій.. Відповідно до законодавчих критеріїв, Генерал-губернатор може затвердити внесення організації до списку за умови, що міністр впевнений у її відповідності хоча б одному з критеріїв: організація безпосередньо або опосередковано бере участь у підготовці, плануванні, сприянні чи здійсненні терористичного акту або пропагує чи виправдовує терористичні акти. Ці критерії є обов'язковими для внесення організації до списку.

Окрім законодавчих вимог, уряд Австралії також враховує низку додаткових факторів, які допомагають визначити, чи доцільно вносити організацію до списку. Зокрема, розглядається ступінь залученості організації до терористичної діяльності, її ідеологія, зв'язки з іншими терористичними групами, а також можливий вплив на безпеку Австралії. Важливими чинниками також є наявність організації у списках ООН або аналогічних міжнародних організацій та її участь у мирних або медіаційних процесах. У випадках, коли організація має прямі зв'язки з Австралією чи становить загрозу її інтересам, імовірність її внесення до списку значно зростає.

Процедура внесення організації до списку передбачає кілька етапів. Спочатку Міністерство внутрішніх справ готує Заяву про підстави, яка відображає консолідовану позицію уряду щодо внесення або виключення організації зі списку. Після цього документ проходить оцінку Генерального прокурора, який надсилає окремі листи прем'єр-міністру, лідеру опозиції та главам урядів штатів і територій. Якщо більшість штатів і територій не висловлює заперечень, генерал-губернатор ухвалює рішення про внесення організації до списку. Регуляторний акт щодо внесення організації до списку подається на розгляд парламенту та може бути скасований за рішенням Парламентського спільного комітету з питань розвідки та безпеки (PJCIS). Цей комітет має повноваження переглядати внесення організацій до списку, аналізувати докази та процедуру ухвалення рішень, а також рекомендувати парламенту скасувати відповідне рішення. Громадськість також має можливість висловлювати свою думку щодо доцільності внесення конкретної організації до списку.

Після внесення організації до списку правові наслідки включають кримінальну відповідальність за будь-яку співпрацю з нею, включаючи фінансування та надання ресурсів. Окрім того, усі фінансові активи організації, розташовані на території Австралії, підлягають заморожуванню. Організації вносяться до списку на три роки, після чого необхідно пройти процедуру повторного внесення, аналогічну до первинного розгляду. У цьому процесі беруть участь численні державні органи, включаючи Міністерство внутрішніх справ, Генерального прокурора, Австралійську федеральну поліцію, розвідувальні та правоохоронні структури, а також урядового юриста, який оцінює законність ухвалених рішень [10].

Австралійська практика ведення списків терористичних організацій містить кілька механізмів, які можуть бути імплементовані в Україні для підвищення ефективності антитерористичного законодавства. Поєднання законодавчих і позазаконодавчих факторів дозволяє комплексно оцінювати загрозу від організацій, тоді як відкритий доступ до обґрунтувань внесення організацій до списку підвищує рівень суспільної довіри. Крім того, система багаторівневого контролю, що включає парламентський комітет, сприяє справедливості та законності ухвалених рішень. Важливим аспектом є також процедура регулярного перегляду та повторного внесення організацій до списку, що забезпечує його актуальність відповідно до змін у безпековій ситуації. Запозичення цих механізмів може значно покращити систему боротьби з тероризмом в Україні, зробивши її більш ефективною та прозорою.

Висновки. Отже, аналіз міжнародного досвіду показує, що ключовими елементами ефективної системи протидії терористичним організаціям є наявність чітких правових критеріїв внесення до списку, можливість оперативного реагування на нові загрози, механізм фінансового блокування та багаторівнева система контролю, що включає парламентський нагляд. Водночас в Україні процедура визначення терористичних організацій залишається недостатньо розвиненою: чіткі критерії їхнього визначення не закріплені на рівні законодавства, відсутня ефективна система фінансового моніторингу та швидкого ухвалення рішень. Впровадження найкращих практик Великої Британії, США та Австралії дозволить підвищити ефективність боротьби з тероризмом в Україні, зробивши процес внесення організацій до переліку більш об'єктивним, прозорим і здатним оперативно реагувати на сучасні виклики безпеки.

Водночас необхідно враховувати можливі труднощі адаптації цих моделей до українських реалій. По-перше, слід забезпечити баланс між швидкістю ухвалення рішень та гарантіями захисту прав людини. По-друге, важливим є створення ефективного механізму

парламентського контролю, що сприятиме запобіганню зловживань. По-третє, слід розвивати міжвідомчу співпрацю між розвідувальними, правоохоронними та фінансовими органами для забезпечення комплексного підходу до боротьби з терористичними загрозами. Запозичення міжнародного досвіду вимагає ретельного аналізу та адаптації до національного контексту, проте його впровадження є необхідним кроком для зміцнення національної безпеки України та її відповідності міжнародним стандартам у сфері боротьби з тероризмом.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аспектах удосконалення адміністративних процедур визнання організацій терористичними, що дозволить прискорити процес прийняття рішень і зменшити навантаження на судову систему; дослідження міжнародного досвіду у сфері фінансового моніторингу та його адаптація до українських реалій для ефективнішої протидії фінансуванню терористичних організацій; аналіз можливостей посилення демократичного контролю за процедурами визнання організацій терористичними, включаючи парламентський нагляд та незалежні експертні оцінки; оцінка ефективності чинного законодавства в динаміці, з урахуванням змін у характері терористичних загроз і необхідності адаптації правових норм до нових викликів. Розробка цих аспектів сприятиме формуванню більш ефективної та прозорої системи протидії тероризму в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Мукоіда Р. В. Механізм визнання в Україні організації терористичною. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2015. С. 37–39. URL: https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/12.pdf (дата звернення: 16.03.2025).

2. Резнікова О.О, Місюра А.О. Удосконалення нормативно-правового регулювання боротьби з тероризмом в Україні. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/teror_UA-b03b7.pdf (дата звернення: 16.03.2025).

3. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV: станом на 9 січня. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 16.03.2025).

4. Про затвердження Порядку формування та ведення переліку терористичних організацій і груп : Наказ Служби безпеки України від 15.04.2024 № 165. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0630-24#Text (дата звернення: 16.03.2025).

5. Про затвердження Порядку формування переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-п#Text (дата звернення: 16.03.2025).

6. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII : станом на 21 листопада 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (дата звернення: 16.03.2025).

7. Library H. O. C. Proscribed terrorist organisations. 2024. 78 p. URL: https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN00815/SN00815.pdf (дата звернення: 16.03.2025).

8. Executive Order 13224 : Order of 23.09.2001. URL: https://www.state.gov/executive-order-13224/ (дата звернення: 16.03.2025).

9. Office of the Spokesperson. Terrorism Designations FAQs. Washington, DC, 2018. URL: https://2017-2021.state.gov/terrorism-designations-faqs/ (дата звернення: 16.03.2025).

10. Australian National Security. Protocol for listing terrorist organisations. Canberra, 2024. URL: https://www.nationalsecurity.gov.au/what-australia-is-doing/terrorist-organisations/protocol-for-listing (дата звернення: 16.03.2025).

МОРОЗ Ю. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 342.5 346.6
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.20

СИСТЕМА ЗАХОДІВ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу системи спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання злочинності у сфері оподаткування, що є однією з найбільш деструктивних форм економічної девіантної поведінки. Автором обґрунтовано, що податкові правопорушення в Україні мають високий рівень латентності, значні матеріальні наслідки для державного бюджету та тісно пов'язані з організованою економічною злочинністю і корупційними схемами. У зв'язку з цим актуалізується потреба в удосконаленні превентивної політики держави, зокрема на рівні спеціально-кримінологічних та індивідуально орієнтованих заходів.

У статті розкрито зміст трирівневої структури профілактики податкових правопорушень: загальносоціальної, спеціальної та індивідуальної. Деталізовано механізми спеціально-кримінологічного впливу, що реалізуються уповноваженими суб'єктами, зокрема Бюро економічної безпеки, Державною податковою службою, Національною поліцією та іншими органами, включаючи аналітичну роботу, аудити, оперативно-розшукові заходи та систему ризик-менеджменту. Проаналізовано сучасні інструменти індивідуальної профілактики щодо осіб, схильних до податкової злочинності, які включають виховні, консультативні, правові та психолого-педагогічні заходи.

Особливу увагу приділено нормативно-правовим аспектам і стратегічним підходам, зокрема імплементації інституту податкового комплаєнсу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 854 від 2024 року, що є новим напрямом взаємодії держави з добросовісним бізнесом. Підкреслено важливість міжвідомчої координації в реалізації профілактичної політики та необхідність формування податкової культури як чинника довгострокового стримування правопорушень.

У підсумку зроблено висновок про доцільність поєднання репресивних, превентивних і просвітницьких заходів у боротьбі з податковою злочинністю, а також про необхідність подальшого розвитку науково обґрунтованих спеціально-кримінологічних стратегій на макро- і мікрорівні.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення в сфері оподаткування, запобігання злочинності, профілактика правопорушень, податкова поліція, горизонтальний моніторинг, підприємницька діяльність.*

Moroz Yu. A. System of special criminological and individual preventive measures for combating tax-related crime

The article provides a comprehensive analysis of the system of special criminological and individual preventive measures aimed at countering crime in the field of taxation, which constitutes one of the most destructive forms of economic deviant behavior.

The author substantiates that tax offenses in Ukraine are characterized by a high level of latency, significant financial damage to the state budget, and close ties to organized economic crime and corruption schemes. This underlines the urgency of improving the state's preventive policy, particularly at the levels of special criminological and individually targeted measures.

The article reveals the content of a three-tiered structure for the prevention of tax offenses: general social, special, and individual. It details the mechanisms of special criminological influence carried out by authorized entities, including the Bureau of Economic Security, the State Tax Service, the National Police, and other bodies through analytical activities, audits, operational investigations, and risk management systems. Modern tools of individual prevention aimed at persons prone to tax-related crime are also analyzed, such as educational, consultative, legal, and psycho-pedagogical measures.

Special attention is given to legal and strategic aspects, particularly the implementation of the tax compliance institution in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 854 (2024), which represents a new direction in the interaction between the state and law-abiding businesses. The importance of interagency coordination in implementing preventive policy and the formation of tax culture as a long-term deterrent to offenses is emphasized.

In conclusion, the author argues for the necessity of combining repressive, preventive, and educational measures in the fight against tax crime and stresses the importance of developing scientifically grounded special criminological strategies at both macro- and micro-levels.

Key words: *tax-related criminal offenses, crime prevention, offense prevention, tax police, horizontal monitoring, entrepreneurial activity.*

Постановка проблеми. Злочинність в сфері оподаткування суттєво шкодить економіці країни: ненадходження податків загрожують соціальній стабільності та національним інтересам. Ефективність боротьби з кримінальними правопорушеннями в сфері оподаткування, визначається не лише репресивними заходами, а й системою спеціально-кримінологічних і індивідуально-профілактичних заходів. Науковці наголошують, що профілактика податкових кримінальних правопорушень повинна виходити на загальнодержавний рівень і не обмежуватися діями правоохоронних органів. У статті розкрито поняття кримінального правопорушення в сфері оподаткування та його характеристики, проаналізовано заходи, спрямовані на попередження та припинення таких кримінальних правопорушень, а також індивідуально-профілактичні заходи впливу на підприємців. Особлива увага приділена практичній складовій застосування українського законодавства.

Мета дослідження. Визначити та систематизувати основні заходи спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання злочинності у сфері оподаткування, проаналізувати чинне законодавство, щодо оподаткування, а також узагальнити приклади практичної роботи в цій сфері

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним основам дослідження заходів спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання злочинності у сфері оподаткування, присвячено роботи таких науковців, як: Н. І. Атаманчук, О. О. Бригінець, М. В. Диха, С. П. Завгородня, А. О. Монаєнко Л. А. Парфентій, О. М. Рєзнік, М. В. Савчина, І. В. Скороход та інші. Роботи цих та інших авторів мають фундаментально-прикладний характер і слугують основою для наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. У сучасній кримінології профілактика злочинності традиційно поділяється на три рівні: загальний, спеціальний і індивідуальний. Спеціально-кримінологічні заходи спрямовані на усунення конкретних криміногенних чинників, які формують середовище, сприятливе для злочинної поведінки. Індивідуальна профілактика,

своєю чергою, зосереджена на персоніфікованому впливі на осіб із ризиком девіантної поведінки – як потенційних порушників, так і тих, хто вже притягнутий до відповідальності. У рамках таких заходів застосовуються виховні, правові, соціальні та психологічні інструменти.

У контексті податкових правопорушень кожен рівень профілактики знаходить своє специфічне втілення: 1) загальносоціальний рівень включає розвиток податкової культури, удосконалення правової бази, масово-інформаційні кампанії та просування ідеї фіскальної відповідальності; 2) спеціально-адміністративний рівень реалізується уповноваженими державними органами через аудити, фінансові розслідування, ризик-орієнтований моніторинг та спеціальні превентивні заходи; 3) індивідуальний рівень представлений цільовими діями щодо конкретних суб'єктів господарювання – профілактичні бесіди, юридичне консультування, службові перевірки, психологічна підтримка тощо [1, с. 126–127].

Як підкреслює О. О. Бригінець, профілактика охоплює три основні виміри: загальносоціальний, кримінальний і індивідуальний. У площині спеціальної профілактики пріоритетними завданнями є усунення детермінант правопорушень у сфері оподаткування, стимулювання законослухняної фіскальної поведінки, а також активна протидія податковій злочинності [2, с. 130–131]. До таких заходів належать: зниження рівня корупції в податкових і контролюючих структурах; обмеження тіньової економіки; припинення діяльності шахрайських схем ухилення; створення сприятливих умов для добровільного виконання податкових зобов'язань; безпосереднє виявлення та притягнення до відповідальності правопорушників. Ефективна профілактична політика передбачає комплексну взаємодію між усіма інституціями державної влади – законодавчою, виконавчою, судовою – а також податковими органами, правоохоронною системою і представниками громадянського суспільства [3, с. 146–147]. У цьому контексті важливу роль відіграє «Національна стратегія доходів до 2030 року», яка передбачає запровадження системи управління податковими ризиками та впровадження механізмів податкового комплаєнсу відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 854 від 2024 року.

З позиції кримінального права, кримінальні правопорушення у сфері оподаткування становлять собою умисні дії суб'єктів господарської діяльності, які призводять до суттєвих фінансових втрат бюджету. Відповідно до положень Кримінального кодексу України (далі – ККУ), такі правопорушення охоплюють умисне ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, якщо це спричинило недоотримання бюджетних коштів у значних розмірах [4, с. 135].

Найтиповішим злочинним діянням є порушення, передбачені ст. 212 ККУ – ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Санкції за цим складом кримінального правопорушення залежать від обсягу заподіяної шкоди: передбачено як значні штрафи (від 5 до 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів), так і додаткові заходи впливу – конфіскацію майна, позбавлення права обіймати певні посади. У випадку кваліфікації кримінального правопорушення як такого, що вчинений у великих або особливо великих розмірах, передбачена максимальна межа санкцій. Крім того, ст. 212-1 ККУ, яка стосується ухилення від сплати єдиного соціального внеску, доповнює спектр кримінально караних діянь у сфері податкової дисципліни [5].

Таким чином, боротьба з правопорушеннями у сфері оподаткування вимагає комплексного, багатоаспектного підходу – від формування позитивної податкової ментальності громадян до ефективної реалізації правоохоронної та кримінальної політики держави. З позиції кримінології, правопорушення у сфері оподаткування виступають складовою частиною білокомірцевої злочинності, що часто реалізується через організовані шахрайські схеми [6, с. 291–292]. Основними суб'єктами таких правопорушень є керівники підприємств, бухгалтери, а також підприємці-фізичні особи-підприємці (ФОП), які прагнуть мінімізувати податкові платежі, зокрема шляхом ухилення від сплати податків. Мотиваційною основою таких дій є максимізація прибутку й уникнення високих податкових ставок, що стимулює застосування низки специфічних механізмів ухилення. Найпоширенішими з них є:

– Схема «скрутки» ПДВ, за якою підприємство-транзитер формує податковий кредит шляхом фіктивної «продажі» товарів іншому суб'єкту без фактичного руху товарів. Ця практика типова для торгівлі та логістики, де обіг товарів часто існує лише в документах.

– Завищення собівартості закупівель через змову з постачальниками з метою штучного підвищення цін на бюджетні закупівлі, що може досягати до 300 % націнки. Подібні махінації характерні для будівельного сектору та постачання пального, де є значні обсяги фінансування.

– Невідображення реальних доходів і використання тіньової зайнятості, що дозволяє уникнути сплати єдиного соціального внеску і приховати обсяги доходів від податкових органів.

– Зловживання офшорними структурами та фіктивними підприємствами для нелегального виведення коштів за кордон або імітації операцій із товарами і послугами.

Масштаб проблеми підтверджується статистикою. Так, у 2023 році Державна податкова служба повідомляла про закриття понад 2 тисяч кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків із відшкодованими збитками приблизно в 700 млн грн. Водночас, за даними міжнародних досліджень ООН та Tax Justice Network, лише через недооцінку експортних поставок Україна щорічно втрачає близько 600 млн доларів, що свідчить про значну недооцінку реальних втрат державного бюджету. Щодо кримінальної відповідальності, то законодавство передбачає суворі покарання: окрім штрафів і конфіскації майна, правопорушникам може бути заборонено обіймати певні посади строком від 3 до 6 років. Такий підхід відображає прагнення держави стримувати податкові правопорушення шляхом загрози серйозних юридичних наслідків [7, с. 265–266].

В організаційно-правовому плані в Україні функціонує Бюро економічної безпеки (фінансова поліція), що наділена широкими повноваженнями у сфері оперативно-розшукової діяльності, доступу до фінансової інформації, проведення обшуків та вилучень. Паралельно Державна податкова служба впроваджує інституційні превентивні заходи, зокрема в рамках державної програми «Національна стратегія доходів до 2030 року», яка передбачає розробку галузевих ризик-менеджмент-планів та систематичний моніторинг результатів. Серед інноваційних інструментів виділяють горизонтальний моніторинг і концепцію «території податкової довіри». Ці підходи передбачають встановлення партнерських відносин між сумлінними платниками та податковими органами, зменшення кількості перевірок та розвиток відкритого діалогу, що сприяє ефективнішому адмініструванню податків і підвищенню рівня добровільної податкової відповідальності.

Податкова служба, спільно з правоохоронними органами, проводить аудиторські перевірки підприємств із високим рівнем ризику. За підсумками моніторингу суб'єктів господарювання, які демонструють ознаки порушень (наприклад, завищені суми податкового кредиту), формуються аналітичні матеріали, що передаються до слідчих підрозділів. Так, лише у 2023 році ДПС направила аналітичні звіти щодо ухилення від сплати податків на суму понад 10,6 млрд грн.

Інформаційно-превентивна діяльність ДПС включає регулярне інформування підприємств секторів з підвищеним ризиком (будівництво, торгівля, автоперевезення) про виявлені схеми ухилення та критерії ризику, що сприяє підвищенню обізнаності бізнесу та профілактиці порушень. Оперативно-розшукова діяльність правоохоронних структур містить низку спеціалізованих заходів, зокрема вилучення бухгалтерських документів і звітності, проведення обшуків офісів і особистих обшуків підозрюваних, а також проведення фінансових експертиз банківських транзакцій, бухгалтерських книг та податкових декларацій для встановлення фактів фіктивних операцій. Важливою складовою є координація дій з прокуратурою, НАБУ, СБУ, особливо у провадженнях, пов'язаних з корупцією та масштабними шахрайськими схемами [8, с. 170–171].

Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень у сфері оподаткування спрямована на осіб, які вже вчинили відповідні порушення або належать до групи підвищеного ризику, насамперед на підприємців і відповідальних осіб фінансово-господарських

підрозділів (зокрема бухгалтерів) [9, с. 50–51]. Такий підхід передбачає застосування диференційованого комплексу заходів, серед яких виокремлюють:

1. **Інформаційно-консультативні заходи.** Державна податкова служба України (ДПС) організовує семінари, функціонування телефонних «гарячих ліній», здійснює адресну розсилку методичних рекомендацій і аналітичних листів бізнес-об'єднанням. Такі ініціативи сприяють підвищенню рівня податкової грамотності серед платників, формуванню прозорого правового середовища та зміцненню правосвідомості у підприємницькому середовищі.

2. **Адміністративні превентивні дії**. У випадку виявлення індивідуальних проявів ухилення від оподаткування до конкретного платника податків можуть застосовуватись оперативні адміністративні інструменти – офіційні попередження, штрафні санкції за незначні порушення, тимчасове блокування реєстрації податкових накладних. Так, у межах моніторингу застосування реєстраторів розрахункових операцій (РРО) ДПС виявляє факти розрахунків готівкою без фіскального чека, за що передбачено відповідальність у вигляді штрафів і фінансових санкцій.

3. **Стимулювання добровільної податкової доброчесності.** Держава впроваджує інструменти заохочення платників, які демонструють високий рівень добровільного виконання податкових зобов'язань. Наприклад, таким суб'єктам господарювання можуть надаватися податкові канікули, звільнення від планових перевірок тощо. Один із прикладів такого підходу – ініціатива створення «територій податкової довіри», що має на меті формування партнерських відносин між бізнесом і державою.

4. **Участь громадськості у виявленні порушень.** ДПС активно залучає громадян до процесу контролю за дотриманням податкового законодавства через електронні канали зворотного зв'язку. Повідомлення про неофіційне працевлаштування, незаконний продаж підакцизної продукції або інші порушення сприяють оперативному реагуванню на індивідуальні випадки і посиленню податкової дисципліни.

Таким чином, індивідуально-профілактична діяльність охоплює як м'які механізми впливу (інформаційна підтримка, роз'яснювальна робота, консультації), так і жорсткі заходи адміністративного й кримінально-правового характеру (персоналізовані санкції, блокування господарських операцій, відкриття кримінальних проваджень). Комплексне застосування таких підходів дозволяє скоротити ризики рецидиву податкових правопорушень і впливає на поведінкові установки суб'єктів підприємницької діяльності [10, с. 45–46]. У свою чергу, спеціально-кримінологічна профілактика охоплює інституційні зміни, модернізацію правового регулювання, посилення спроможності контролюючих органів, впровадження ризик-орієнтованого підходу в адмініструванні податків та інтеграцію комплаєнс-механізмів як на рівні державного управління, так і в корпоративному середовищі.

Висновки. У статті розглядається система запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування, яка ґрунтується на поєднанні спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Спеціальні заходи охоплюють оновлення нормативно-правової бази, підвищення ефективності діяльності податкових і правоохоронних органів, упровадження системи ризик-орієнтованого контролю, а також використання сучасних комплаєнс-програм у державному та корпоративному секторах.

Індивідуально-профілактичний рівень передбачає адресне інформування та консультування суб'єктів господарювання, формування у них податкової доброчесності, а також застосування персоналізованих санкцій за вчинення правопорушень. Кожен із зазначених заходів має базуватися на об'єктивному аналізі криміногенних чинників, підтвердженому статистичними даними (зокрема щодо поширення схем фіктивного податкового кредиту, використання незареєстрованої праці тощо), а також на прогностичному моделюванні поведінки потенційних правопорушників. Такий підхід забезпечує науково обґрунтоване конструювання превентивної політики у сфері оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 830 с.
2. Бригінець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України: дис. … д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2017. 464 с.
3. Рєзнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук. Суми. 2019. 509 с.
4. Скороход І. В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 135–138.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Парфентій Л. А. Ухилення від сплати податків в Україні: причини та методи боротьби. *Бізнес Інформ*, № 3, 2018. – С. 290–295.
7. Баїк О., Грицак З. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): сучасний погляд на проблему. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія юридична, 2023, Том 10, № 4(40). С. 263–271.
8. Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави: монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 276 с.
9. Диха М. В. Податки в системі забезпечення економічної безпеки та розвитку національної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 4. С. 49–53.
10. Завгородня С. П. Періодизація формування організаційно-правових засад державного управління забезпеченням економічної безпеки України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2015. № 3. С. 40–47.

ТКАЧЕНКО П. І.,
член Асоціації правників України,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.21

ПОРУШЕННЯ ВИМОГ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено кримінально-правовий аналіз порушень вимог режиму радіаційної безпеки, які становлять реальну загрозу для життя та здоров'я людини, довкілля, об'єктів критичної інфраструктури, а також для загальної екологічної безпеки держави. Актуальність дослідження обумовлена зростанням кількості техногенних і екологічних загроз в умовах дії правового режиму – воєнного стану, що супроводжується пошкодженням чи захопленням об'єктів з джерелами іонізуючого випромінювання, а також зростанням ризиків несанкціонованого доступу до таких джерел третіми особами. Окремим чинником, що зумовлює актуальність дослідження, є стійка тенденція, яка спостерігається на протязі тривалого часу, в молодіжному середовищі, до умисного порушення встановленого правового режиму Чорнобильської зони відчуження, що, у свою чергу, генерує низку кримінально-правових ризиків, зокрема загрози екологічній та національній безпеці держави.

Увагу приділено кримінально-правовій характеристиці складу злочину, передбаченого статтею 267-1 Кримінального кодексу України, з урахуванням доктринальних підходів та судової практики. Розкрито зміст таких елементів складу кримінального правопорушення, як об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, зокрема форма вини, мотиви, мета вчинення злочину, а також специфічні ознаки, що відрізняють цей злочин від суміжних складів.

Окремо висвітлено визначення та кримінально-правове тлумачення понять «переміщення», «придбання», «збут», «використання» в контексті порушення вимог режиму радіаційної безпеки, з урахуванням новітніх тенденцій правозастосування. Визначено поняття «радіаційна безпека» та його місце в нормативно-правовому закріпленні. Виокремлено територіальність зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. Акцентовано увагу на кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознаках, зокрема переміщення без передбаченого законом дозволу предметів з метою збуту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в межах дослідження вперше здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз порушення вимог режиму радіаційної безпеки як окремого та специфічного складу злочину, що належить до посягань на громадську безпеку. На підставі авторського концептуального підходу до сутності та структури цього злочину, узагальнено ключові елементи кримінально-правової характеристики останнього, зокрема об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Одержані результати мають самостійне значення як для розвитку наукової доктрини у сфері кримінального права, так і для вдосконалення правозастосовної практики, оскільки формують концептуальну основу

для інформаційного забезпечення протидії злочинам, пов'язаним із порушенням вимог радіаційної безпеки, та сприяють чіткому розумінню правової природи зазначеного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *радіаційна безпека, радіоекологічна безпека, зона відчуження, зона безумовного (обов'язкового) відселення, порушення вимог режиму радіаційної безпеки, злочини проти громадської безпеки, Чорнобильська зона відчуження, кримінально-правова характеристика.*

Tkachenko P. I. Violation of radiation safety requirements: criminal law analysis

The article presents a criminal-legal analysis of violations of the radiation safety regime requirements, which pose a real threat to human life and health, the environment, critical infrastructure facilities, as well as to the general ecological security of the state. The relevance of the study is due to the increase in the number of man-made and ecological threats under the legal regime of martial law, which is accompanied by damage or seizure of facilities with sources of ionizing radiation, as well as the increase in the risks of unauthorized access to such sources by third parties. A separate factor that determines the relevance of the study is the persistent trend, observed over a long period of time, in the youth environment, to deliberate violation of the established legal regime of the Chernobyl Exclusion Zone, which, in turn, generates a number of criminal-legal risks, in particular threats to the ecological and national security of the state.

Attention is paid to the criminal-legal characteristics of the composition of the crime provided for in Article 267-1 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account doctrinal approaches and judicial practice. The content of such elements of the composition of the criminal offense as the object of criminal-legal protection, the objective side, the subject, the subjective side, in particular the form of guilt, motives, the purpose of committing the crime, as well as specific features that distinguish this crime from related compositions is disclosed.

The definition and criminal-legal interpretation of the concepts of "movement", "acquisition", "sale", "use" in the context of violating the requirements of the radiation safety regime are separately highlighted, taking into account the latest trends in law enforcement. The concept of "radiation safety" and its place in the regulatory and legal framework are defined. The territoriality of the exclusion zone and the zone of unconditional (mandatory) resettlement are highlighted. The emphasis is on qualifying and especially qualifying features, in particular, the movement of objects without a permit provided by law for the purpose of sale.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that within the framework of the study, a comprehensive criminal-legal analysis of the violation of the requirements of the radiation safety regime as a separate and specific element of the crime belonging to the encroachments on public safety was carried out for the first time. Based on the author's conceptual approach to the essence and structure of this crime, the key elements of the criminal-legal characteristics of the latter were summarized, in particular the object of criminal-legal protection, the objective side, the subject and the subjective side. The results obtained have independent significance both for the development of scientific doctrine in the field of criminal law and for the improvement of law enforcement practice, since they form a conceptual basis for information support for countering crimes related to the violation of radiation safety requirements, and contribute to a clear understanding of the legal nature of the specified criminal offense.

Key words: *radiation safety, radioecological safety, exclusion zone, zone of unconditional (mandatory) resettlement, violation of radiation safety regime*

requirements, crimes against public safety, Chernobyl exclusion zone, criminal law characteristics.

Вступ. Радіаційна безпека є складовою національної безпеки держави та визначається як система заходів, спрямованих на захист населення, довкілля та об'єктів критичної інфраструктури від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. В умовах сучасних викликів – як техногенного, так і воєнного характеру – порушення вимог режиму радіаційної безпеки набувають особливої суспільної небезпеки, оскільки можуть призвести до тяжких наслідків, включаючи масові отруєння, тривале забруднення територій та створення умов для техногенних катастроф.

Особливої актуальності досліджувана тема набуває у світлі воєнних дій на території України, що спричинили безпрецедентні ризики для об'єктів з потенційно небезпечними джерелами іонізуючого випромінювання. Водночас, у молодіжному середовищі формується небезпечна тенденція до свідомого порушення режиму доступу до зон з обмеженим перебуванням, що додатково загострює проблему.

Попри очевидну загрозу, правозастосовна практика у сфері боротьби з порушеннями режиму радіаційної безпеки залишається фрагментарною, а кримінально-правове регулювання потребує системного аналізу та наукового переосмислення. Саме тому виникає необхідність грунтовного дослідження складу злочину, передбаченого статтею 267-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних проблем злочинів проти радіаційної безпеки з точки зору юридичної науки приділили увагу такі вітчизняні вчені, як Г. І. Балюк, П. Д. Біленчук, Л. Г. Козлюк, О. В. Маслюк, А. С. Нерсесян, С. А. Новачук, О. О. Пащенко, С. Г. Поліщук, К. В. Плєва, А. А. Тернавська, М. О. Торбєєв, Ю. А. Турлова та ін.

Водночас, кримінально-правова характеристика діянь, пов'язаних із порушенням вимог режиму радіаційної безпеки, залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній юридичній науці.

Постановка завдання. Метою статті є кримінально-правовий аналіз порушення вимог режиму радіаційної безпеки. Статтю спрямовано на визначення та систематизацію складових елементів кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України.

Результати дослідження. У сучасних умовах активного використання джерел іонізуючого випромінювання в промисловості, енергетиці, медицині та наукових дослідженнях питання забезпечення радіаційної безпеки набуває особливої уваги. Радіаційна безпека – це не лише технічне чи екологічне стратегічно важливе завдання, а й один із ключових елементів національної безпеки держави. Порушення встановлених вимог у цій сфері може спричинити тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, стану довкілля та функціонування об'єктів критичної інфраструктури.

Здійснення науково-дослідною групою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України структурного аналізу злочинності у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні дало змогу визначити співвідношення окремих видів кримінально караних діянь у межах зазначеної категорії правопорушень. У ході дослідження вченими виявлено, що домінуючим видом злочину у цій галузі є порушення вимог режиму радіаційної безпеки, передбачене ст. 267-1 КК України. Зазначене кримінальне правопорушення становить 56,8 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів у сфері ядерної та радіаційної безпеки, що свідчить про його системний характер [11, с. 9].

Враховуючи виявлену високу питому вагу зазначеного злочину у структурі правопорушень у цій сфері, законодавець визнав за необхідне забезпечити належну правову відповідь, яка б мала превентивний та стримувальний ефект. Одним із таких засобів стало кримінально-правове реагування шляхом криміналізації відповідних діянь.

Так, усвідомлюючи численні потенційні загрози, що виникають унаслідок недотримання правил та/або порушення вимог режиму радіаційної безпеки, цілком доцільним виявилося забезпечити охорону вимог режиму радіаційної безпеки кримінально-правовими засобами. Криміналізація діянь пов'язаних із порушенням вимог режиму радіаційної безпеки здійснена на підставі Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил радіаційної безпеки» № 966-V від 19 квітня 2007 року [1].

Доповнення чинного КК України статтею 267-1 також було зумовлене необхідністю гармонізації положень національного кримінального законодавства з нормами міжнародних правових актів, які, зокрема, передбачають застосування кримінально-правових заходів у разі порушення вимог радіаційної безпеки. У цьому контексті важливим кроком стало ухвалення раніше згаданого Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил радіаційної безпеки» № 966-V від 19 квітня 2007 року [1]. Водночас, з метою імплементації положень міжнародного права у сфері боротьби з ядерним тероризмом, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» № 1071-V від 24 травня 2007 року [2].

Зважаючи на викладене, вітчизняні дослідниці Ю. А. Турлова та А. А. Тернавська припускають, що процес удосконалення даних норм, які встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, як і процеси криміналізації нових суспільно небезпечних діянь у цій сфері не буде обмежений, адже криміналізація є одним зі способів конструювання соціальної реальності, що є динамічним процесом і відбувається постійно й безперервно [3, с. 296].

До визначення поняття радіаційна безпека. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», радіаційна безпеки визначається як дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки [4]. Головною *метою забезпечення радіаційної безпеки є* захист людей та довкілля від іонізуючого випромінювання, яке може завдати шкоди їхньому здоров'ю персоналу, а також здоров'ю населення, яке проживає на відповідній території [10, с. 84].

Аналіз диспозиції ст. 267-1 КК України свідчить про те, що її кримінально-правові норми спрямовані на охорону правового режиму територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. У такий спосіб держава криміналізує діяння, що посягають на встановлений порядок використання та захисту цих територій, з огляду на їхній особливий статус і підвищений рівень екологічної та радіаційної небезпеки. Так, положеннями ст. 12 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» унормовано види діяльності, заборонені у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення. Землі зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення відмежовуються від суміжних територій і переводяться до категорії радіаційно небезпечних земель. Господарський обіг таких земель може здійснюватися лише з урахуванням особливостей режиму їх використання, визначених цим Законом. У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забороняється, зокрема:

– здійснення діяльності з метою одержання товарної продукції без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення;

– перебування осіб, які не мають на це спеціального дозволу, а також залучення до роботи осіб без їх згоди;

– вивезення за межі зон без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення, землі, глини, піску, торфу, деревини, а також заготівля і вивезення рослинних кормів, лікарських рослин, грибів, ягід та інших продуктів побічного лісокористування, за винятком зразків для наукових цілей;

– винесення або вивезення із зон будівельних матеріалів і конструкцій, машин і устаткування, хатніх речей, іншого рухомого майна без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення і дозиметричного контролю;

– випасання худоби, порушення середовища перебування диких тварин, спортивне та промислове полювання і рибальство;

– перегін тварин, сплав лісу. *В'їзд на територію зони і виїзд з неї здійснюється тільки за спеціальними перепустками з обов'язковим дозиметричним контролем людей та транспортних засобів.* Транзитний проїзд усіх видів транспорту здійснюється за спеціальними перепустками, що видаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення;

– будь-яка інша діяльність, яка не забезпечує режим радіаційної безпеки тощо [5].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», *зона відчуження* – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році, а *зона безумовного (обов'язкового) відселення* – це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км$^{-2}$ та вище, або стронцію від 3,0 Кі/км$^{-2}$ та вище, або плутонію від 0,1 Кі/км$^{-2}$ та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період [5].

Щодо територіальності зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. До зони відчуження, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів Української РСР № 106 від 23 липня 1991 року, віднесено низку населених пунктів у Житомирській та Київській областях, що зазнали найвищого рівня радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. У Житомирській області, зокрема в Народицькому районі, це: села Довгий Ліс, Мотилі, Нове Шарне, Омельники; в Овруцькому районі – Деркачі, Журба та Липські Романи. У Київській області до зони включено значну кількість населених пунктів, зокрема у Чорнобильському районі: м. Прип'ять, м. Чорнобиль, села Копачі, Паришів, Старі Шепеличі, Іванівка, Красне, Купувате, Теремці, Залісся, Розсоха, Чистогалівка, а також селище Чорнобиль-2 та станція Янів – загалом 58 населених пунктів. У Поліському районі цієї ж області до зони відчуження належать села Бобер, Бовище, Варовичі, Весняне, Вільшанка, Володимирівка, Кливини, Ковшилівка, Лісництво Яковецьке, Луб'янка та Стара Рудня. Зазначені території було евакуйовано в 1986 році, офіційно вилучено з житлового фонду, і вони наразі перебувають під особливим режимом екологічного, радіологічного та правового контролю [12].

До зони безумовного (обов'язкового) відселення, відповідно до вищевказаної Постанови, були включені численні населені пункти, розташовані переважно на території Житомирської, Київської, Рівненської та Чернігівської областей, де рівень радіоактивного забруднення перевищив гранично допустимі норми. У Житомирській області така зона охопила населені пункти у Коростенському (с. Обиходи), Лугинському (Малахівка, Мощаниця, Рудня-Жаревці, Рудня-Повчанська), Малинському (Рудня-Калинівка), Народицькому (зокрема смт. Народичі, Базар, Васьківці, Великі Кліщі, Христинівка, Шишелівка тощо – загалом понад 35 пунктів), Овруцькому (Виступовичі, Сидори, Соснівка, Переїзд та інші) та Олевському районах (смт. Діброва, Рудня-Радовельська). У Київській області найбільше забруднення зафіксовано у Поліському районі – до зони відселення увійшли смт. Поліське,

смт. Вільча, села Денисовичі, Пухове, Шевченкове, Стеблі, Тараси, а також селище Становище, загалом близько 20 населених пунктів. Окремі населені пункти, які також потрапили до цієї зони, розташовані на території Рівненської області (Дубровицький район) і Чернігівської області, зокрема в Ріпкинському районі (с. Редьківка) та Чернігівському районі (с. Локотьків) [12].

Положеннями ст. 22 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачено, що особи, винні у порушенні встановленого цим Законом правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, а також у невиконанні приписів державних органів, які здійснюють контроль у цій галузі несуть встановлену законодавством кримінальну, адміністративну, матеріальну чи іншу відповідальність [5].

Таким чином, положення Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» фактично інтегровані у механізм кримінально-правової охорони, оскільки саме вони визначають базові засади поводження з небезпечними об'єктами в межах зон екологічного лиха. Зокрема, ст. 12 цього Закону містить чітко окреслений перелік заборонених видів діяльності у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення, порушення яких може створити загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю. Ці порушення, відповідно, формують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 КК України, що забезпечує кримінально-правову відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки. Такий підхід свідчить про системну взаємодію екологічного та кримінального права з метою забезпечення ефективного контролю у сфері радіаційної безпеки.

Суспільна небезпечність злочину полягає у тому, що внаслідок вчинення дій, зазначених у ст. 267-1 КК України, виникає загроза загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. *Основним безпосереднім об'єктом* злочину є громадська безпека в частині контрольованого переміщення продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин чи будь-яких інших об'єктів за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення. *Додатковим факультативним об'єктом* можуть виступати життя та здоров'я особи, екологічна безпека тощо [6, с. 619].

Предметом злочину є продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риба, рослини чи будь-які інші об'єкти, для переміщення яких за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення необхідний передбачений законом дозвіл або проведення дозиметричного контролю [6, с. 619].

З об'єктивної сторони злочин виражається у переміщенні за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів без отримання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю. Крім того, злочин виражається в придбанні вищевказаних об'єктів, якщо факт їх походження із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення заздалегідь відомий винній особі. Разом з тим, об'єктивна сторона злочину полягає в збуті продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин чи будь-яких інших об'єктів, для переміщення яких за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення необхідний передбачений законом дозвіл або проведення дозиметричного контролю [6, с. 619].

З огляду на диспозицію кримінально-правового припису та характеристики об'єктивної сторони злочину вважаємо за доцільне навести визначення понять *«переміщення», «придбання», «збут».* Так, *переміщення* слід розуміти як зміну місця знаходження об'єкта будь-яким способом (винесення, вивезення тощо) за межі зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення. *Придбання* означає набуття предметів злочину на будь-яких правових або фактичних підставах, зокрема шляхом купівлі, обміну, прийняття у рахунок погашення боргу, отримання у подарунок або як оплати за виконану роботу чи надані послуги. *Збут* полягає в умисному переданні предметів злочину іншим особам шляхом їх

продажу, обміну, дарування, сплати боргу чи в інший спосіб, що передбачає передачу права власності або фактичного володіння [6, с. 619; 7].

Склад злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України, має *формальний* характер, що передбачає визнання діяння *закінченим з моменту* вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції дій – *переміщення*, *придбання* або *збуту* предметів злочину – незалежно від настання шкідливих наслідків. У зв'язку з чим наводимо приклад судової практики. Так, в рамках кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 267-1 КК України встановлено, що 09.12.2018, близько 09 год. 00 хв., *особа_4,* з корисливих мотивів, оминаючи контрольно-перепускні пункти поліції встановлені по периметру зони безумовного (обов'язкового) відселення, пішки, незаконно проник на територію відселеного селища Тараси, яке відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 106 від 23.07.1991 року відноситься до зони безумовного (обов'язкового) відселення, де у певний період часу на вулиці Шевченка із території відселених господарств зібрав об'єкти промислової продукції у вигляді металевих виробів побутового призначення, з метою їх переміщення за межі вказаної зони у с. Мотійки Народицького району Житомирської області, після чого пішки повернувся до місця свого постійного проживання. 10.12.2018, близько 10 год. 00 хв. *особа_4* продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел направлений на порушення вимог режиму радіаційної безпеки, керуючи гужовою повозкою із конем, виїхав із с. Мотійки Народицького району Житомирської області та знову оминаючи контрольно-перепускні пункти поліції, незаконно проник на територію того ж самого відселеного селища, де у певний період часу, завантажив до гужової повозки заготовлені ним напередодні об'єкти промислової продукції у вигляді металевих виробів. Після цього він почав переміщувати їх без надання передбаченого законом дозволу та без проведення дозиметричного контролю у с. Мотійки Народицького району Житомирської області з метою збуту. У подальшому, 10.12.2018, о 12 год. 40 хв., на вулиці Шевченка відселеного села Тараси *особа_4* був виявлений співробітниками Національної поліції України, які здійснювали контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення. Об'єкти промислової продукції у вигляді металевих виробів загальною вагою 74 кг у *особа_4* було вилучено до відділу поліції зони Чорнобильської АЕС ГУНП в Київській області, таким чином останній свій злочинний умисел до кінця довести не зміг з причин, що не залежали від його волі [8]. Дії *особа_4* були правильно кваліфіковані судом за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 267-1 КК України як закінчений замах на вчинення кримінального правопорушення, оскільки *особа_4* виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі.

Вироком Іванківського районного суду Київської області від 10 серпня 2018 року встановлено, що 5 травня 2018 року, близько 07 год. 00 хв., *особа_4* з корисливих мотивів, маючи на меті зібрати на території зони безумовного (обов'язкового) відселення металеві вироби з подальшим збутом, оминаючи контрольно-перепускні пункти Національної поліції України встановлені по периметру зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення на велосипеді, незаконно проник у відселене селище Поліське, яке відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 106 від 23.07.1991 року, належить до зони безумовного (обов'язкового) відселення, де поряд з одним із будинків по вулиці Набережній зібрав три листи жесті, які є об'єктом промислової продукції, з метою їх переміщення без передбаченого законом дозволу і без проведення дозиметричного контролю за межі зони безумовного (обов'язкового) відселення в с. Рагівка Поліського району Київської області, для збуту. Однак, *особа_4* не вчинив усіх дій, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця з причин, які не залежали від його волі, оскільки 5 травня 2018 року о 08 год. 00 хв. його було виявлено правоохоронцями, які здійснювали контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіаційного забруднення, а велосипед та три листи із жесті, загальною вагою 47 кг., вилучено до відділу поліції зони Чорнобильської АЕС ГУНП в Київській області.

Особу_4 визнано винуватим у вчиненні злочину за ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 267-1 КК України і призначено йому покарання у вигляді штрафу [9]. Дії *особа_4* були правильно кваліфіковані судом за ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 267-1 КК України як незакінчений замах на порушення вимог режиму радіаційної безпеки.

У межах доктринального та прикладного кримінально-правового аналізу положень ст. 267-1 КК України особливе значення має правильне визначення *суб'єкта злочину* залежно від кваліфікуючих обставин. Так, *у частинах 1–3 зазначеної статті суб'єктом виступає – загальний суб'єкт* кримінального правопорушення *– фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.* Натомість *ч. 4 ст. 267-1 КК України* передбачає *спеціального суб'єкта,* яким може бути або службова особа, яка зловживає своїм посадовим становищем при здійсненні діяльності, пов'язаної з переміщенням об'єктів з потенційною радіаційною небезпекою, або *особа, яка раніше вже вчиняла аналогічне діяння*, що розцінюється як *повторність злочину –* ознака, що вказує на підвищений ступінь суспільної небезпеки. Таким чином, *ч. 4 ст. 267-1 КК України* окреслює кваліфікований склад злочину, подібно до інших норм проти громадської безпеки: розширює склад злочину через *включення спеціального суб'єкта (службова особа або рецидивіст)* і наявність тяжких наслідків.

Кваліфікуючою ознакою переміщення без передбаченого законом дозволу продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин чи будь-яких інших об'єктів, для переміщення яких за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення необхідний передбачений законом дозвіл або проведення дозиметричного контролю *є мета збуту.* Частина 4 статті 267-1 КК України передбачає як *особливо кваліфікуючі ознаки,* крім двох ознак, що стосуються суб'єкта злочину, також спричинення загибелі людей та інших тяжких наслідків. В особливо кваліфікованому складі щодо порушення вимог режиму радіаційної безпеки можливий лише прямий умисел, а щодо загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків – лише необережність (як злочинна самовпевненість, так і злочинна недбалість). У разі порушенні вимог режиму радіаційної безпеки та умисного заподіяння шкоди відповідальність настає за сукупністю зазначеного злочину та умисного злочину проти життя, здоров'я чи власності [6, с. 620].

Суб'єктивна сторона основного складу злочину характеризується *прямим умислом,* мотив та мета на кваліфікацію не впливають і можуть бути різними. Відповідальність за придбання предметів злочину настає у разі, коли воно вчинюється з метою їх використання або збуту і при цьому винному заздалегідь відомий факт їх походження із зони відчуження. Як використання слід розуміти отримання певних властивостей предметів злочину, зокрема для заподіяння суспільно небезпечних наслідків, передбачених ч. 4 ст. 267-1 КК України [6, с. 620].

Висновки. Проведений аналіз положень статті 267-1 Кримінального кодексу України та суміжного спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», засвідчує високий рівень взаємозалежності кримінально-правового та екологічного механізмів охорони радіаційно небезпечних територій. Криміналізація діянь, пов'язаних із переміщенням, придбанням або збутом продукції, ресурсів і об'єктів із зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення без передбаченого законом дозволу або дозиметричного контролю, обгрунтовано розглядається як форма протидії загрозам життю, здоров'ю людей та довкіллю.

Кримінально-правова модель, реалізована у диспозиції ст. 267-1 КК України, відображає системний підхід до охорони радіаційної безпеки, який базується на чіткому визначенні предмета, об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину, а також враховує підвищену небезпеку, пов'язану із повторністю чи зловживанням службовим становищем. Особливо кваліфіковані склади цієї статті дозволяють ефективніше реагувати на злочини з тяжкими наслідками, що є вкрай актуальним у контексті постчорнобильського простору.

Узагальнюючи результати дослідження, доцільно констатувати, що імплементація положень міжнародного екологічного права, тенденції криміналізації небезпечних діянь

у сфері радіоекологічної безпеки, а також превентивний потенціал кримінального закону свідчать про поступове формування в Україні сталого правового механізму забезпечення радіаційної безпеки. Урахування динамічності соціально-правових викликів зумовлює необхідність подальшого науково обґрунтованого вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил радіаційної безпеки: Закон України від 19 квітня 2007 року № 966-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-16. (Дата звернення: 08.06.2025).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму: Закон України від 24 травня 2007 року № 1071-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-16. (Дата звернення: 08.06.2025).

3. Турлова Ю. А., Тернавська А. А. Злочинність у сфері радіоекологічної безпеки як об'єкт кримінологічного дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2024. Т. 31. № 2. С. 284–302.

4. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80. (Дата звернення: 08.06.2025).

5. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12. (Дата звернення: 08.06.2025).

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

7. Кваліфікація окремих видів злочинів: мультимедійний підручник. Національна Академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_7.html. (Дата звернення: 10.06.2025).

8. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 02.12.2019. Справа № 366/3352/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85277151. (Дата звернення: 10.06.2025).

9. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 10.08.2018. Справа № 366/1219/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75808360. (Дата звернення: 12.06.2025).

10. Тернавська А. А. Доктринальні підходи до систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 1 (31). С. 80–91.

11. Кримінологічний аналіз злочинів у сфері ядерної та радіаційної безпеки / Y. Turlova та ін. *Nuclear and Radiation Safety*. 2024. № 1 (101). С. 9–18. URL: https://doi.org/10.32918/nrs.2024.1(101).01. (Дата звернення: 12.06.2025).

12. Про організацію виконання постанов Верховної Ради Української РСР про порядок введення в дію законів Української РСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи»: Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 23 липня 1991 року № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106%D0%B0-91-%D0%BF#Text. (Дата звернення: 14.06.2025).

ЩЕРБАК Н. М.,
аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
(Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету)

УДК 343.541:316.346.2]:355.1(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.22

СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ЯК ФОРМА ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми сексуальних домагань як однієї з форм гендерно обумовленого насильства в Збройних Силах України. Наголошено, що феномен сексуальних домагань отримав визнання на глобальному рівні як значуща соціальна проблема, яка стосується всіх країн, секторів та родів занять в усьому світі. Діяльність різних держав спрямована на реалізацію заходів, спрямованих на протидію та мінімізацію негативних наслідків цього явища, що свідчить про активну реакцію суспільства на сучасні виклики в контексті захисту прав і свобод особистості. Здійснено огляд статистичних даних поширеності сексуального насильства та сексуальних домагань у збройних силах країн Північноатлантичного альянсу. Констатовано, що на сьогодні в Україні відсутні актуальні офіційні централізовані дослідження та статистичні дані щодо кількості випадків сексуальних домагань у Збройних Силах України. Така ситуація значно ускладнює усвідомлення реального масштабу поширеності сексуальних домагань і сексуального насильства у військовій сфері. Неспроможність зібрати дані, а потім звітувати, що сексуальна агресія не є проблемою, приховує проблему і надає винуватцям свободу дій для продовження деструктивної поведінки. Водночас вкрай важливо, щоб збирання даних не було простою формальністю, а було використане для зміни, трансформації токсичної культури і викорінення цієї проблеми. У процесі дослідження окрему увагу авторами було приділено визначенню поняття «сексуальні домагання». Констатовано, що жертвами сексуальних домагань в армії можуть бути як жінки, так і чоловіки. Водночас з огляду на існування усталених гендерних стереотипів та утвердженням у суспільстві традиційних гендерних ролей, встановлено, що в більшості випадків все ж постраждалими від випадків сексуальних домагань є саме жінки-військовослужбовці. При цьому авторами наголошено, що з початком повномасштабної війни в державній політиці загалом стали помітними ряд позитивних змін у сфері забезпечення гендерної рівності та запобігання випадкам сексуальних домагань у військовій сфері. В той же час, зроблено висновок щодо необхідності подальших системних кроків у розв'язанні цієї проблеми, адже лише за умови комплексного підходу можна забезпечити гідні, безпечні та рівні умови служби для всіх військовослужбовців незалежно від статі.

Ключові слова: *гендерна рівність, гендерно обумовлене насильство, сексуальні домагання, армія, Збройні Сили України, запобігання сексуальним домаганням, російсько-українська війна, права людини.*

Shcherbak N. M. Sexual harassment as a form of gender-based violence in the Armed Forces of Ukraine

The article is devoted to the study of the problem of sexual harassment as one of the forms of gender-based violence in the Armed Forces of Ukraine. It is emphasized

that the phenomenon of sexual harassment has been recognized at the global level as a significant social problem that affects all countries, sectors and occupations around the world. The activities of various states are aimed at implementing measures aimed at counteracting and minimizing the negative consequences of this phenomenon, which indicates an active response of society to modern challenges in the context of protecting individual rights and freedoms. A review of statistical data on the prevalence of sexual violence and sexual harassment in the armed forces of the North Atlantic Alliance countries has been carried out. It is stated that today in Ukraine there are no relevant official centralized studies and statistical data on the number of cases of sexual harassment in the Armed Forces of Ukraine. This situation significantly complicates the understanding of the real scale of the prevalence of sexual harassment and sexual violence in the military sphere. The failure to collect data and then report that sexual assault is not a problem hides the problem and gives perpetrators freedom of action to continue destructive behavior. At the same time, it is extremely important that data collection is not a simple formality, but is used to change, transform the toxic culture and eradicate this problem. In the process of research, the authors paid special attention to the definition of the concept of "sexual harassment". It was found that both women and men can be victims of sexual harassment in the army. At the same time, given the existence of established gender stereotypes and the establishment of traditional gender roles in society, it was found that in most cases, it is female servicemen who are still the victims of sexual harassment. At the same time, the authors emphasized that with the beginning of a full-scale war, a number of positive changes in state policy in the field of ensuring gender equality and preventing cases of sexual harassment in the military have generally become noticeable. At the same time, a conclusion was made regarding the need for further systemic steps in solving this problem, because only with a comprehensive approach can decent, safe and equal conditions of service be ensured for all military personnel, regardless of gender.

Key words: *gender equality, gender-based violence, sexual harassment, army, Armed Forces of Ukraine, prevention of sexual harassment, Russian-Ukrainian war, human rights.*

Вступ. У сучасних умовах збройного конфлікту дедалі гостро постає питання забезпечення прав і свобод військовослужбовців незалежно від статі. Сексуальні домагання як форма прояву гендерно обумовлено насильства є серйозною загрозою не лише для особистої безпеки жінок та чоловіків-військовослужбовців, а й для функціонування військової системи загалом. Державна стратегія забезпечення гендерної рівності в збройних силах насамперед спрямована на зниження існуючого рівня дискримінації серед військовослужбовців та підвищення рівня довіри до складу сил оборони серед громадськості, що безумовно повинно мати позитивний вплив як на атмосферу всередині колективів, так і призвести до поліпшення боєздатності сектора безпеки в цілому. Водночас існування на сьогодні такого явища як сексуальні домагання свідчить про системні проблеми в питаннях реалізації забезпечення гендерної рівності, правового захисту та внутрішньої культури в Збройних Силах України. Відсутність належної правової кваліфікації, замовчування проблеми, низький рівень довіри військовослужбовців до власного командування та правоохоронної системи створюють сприятливе середовище для повторення випадків сексуального насильства. У цьому контексті дослідження сексуальних домагань як специфічної форми гендерно обумовленого насильства в збройних силах має важливе наукове, правове й практичне значення, що дозволить не лише виявити глибинні причини проблеми, а й сприятиме розробці ефективних механізмів реагування, запобігання та підтримки постраждалих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці сексуальних домагань були присвячені праці таких фахівців як Н. В. Аніщук, Д. О. Балабанова, О. В. Губанова, Н. В. Максименко, О. С. Перунова, Н. В. Тидикова, С. В. Якимова та інші.

Зазначеними вченими сформовано велику кількість принципово важливих положень щодо забезпечення принципу гендерної рівності та протидії сексуальним домаганням загалом. Втім, варто наголосити, що до цього часу у вітчизняній науці права відсутні спеціальні комплексні дослідження щодо протидії сексуальним домаганням як формі прояву гендерно обумовленого насильства в Збройних Силах України в умовах триваючої повномасштабної війни, чим, зокрема й обумовлена актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Мета статті – комплексний теоретико-правовий аналіз сексуальних домагань як форми прояву гендерно обумовленого насильства в збройних силах в умовах триваючої повномасштабної війни.

Результати дослідження. Сам термін «сексуальні домагання» вперше вжито в 1973 році в доповіді Мері Роу «Кільця Сатурна», яка була присвячена різноманітним формам гендерних проблем. Водночас сама Мері Роу заявила, що вона не перша, хто використав цей термін, адже проблема сексуальних домагань була темою для активного дискусу ще на початку 1970-х років у жіночих групах штату Массачусетс. Однак, як відомо, Массачусетський технологічний інститут вважається однією з перших великих організацій, на вченій раді якого було висвітлено цю проблему та розроблено відповідні процедури та настанови [1].

Пекінська декларація та Платформа дій, прийняті на Четвертій Всесвітній конференції з питань жінок 1995 року визначають сексуальні домагання як форму насильства проти жінок, яка несумісна з гідністю та цінністю людської особистості, яка заважає жінкам робити внесок в загальний розвиток [2].

Статтею 40 Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» визначається, що сексуальні домагання – це будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякуваного, ворожого, принизливого або образливого середовища [3].

У червні 2019 року на Столітній конференції Міжнародної організації праці було прийнято Конвенцію МОП № 190 «Про викорінення насильства та домагань у сфері праці» та супровідну Рекомендацію МОП № 206. Це перший документ, у якому міжнародна спільнота визнала право кожної людини на працю в середовищі, вільному від насильства та домагань, включаючи гендерно обумовлене насильство. Так, Конвенція містить перше міжнародне визначення насильства та домагань у сфері праці – це низка неприйнятних форм поведінки і практик або загрози таких, здійснених одноразово чи систематично, метою, результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди, включаючи гендерно обумовлені насильство і домагання [4]. Водночас Конвенція не надає окремого визначення терміну «сексуальні домагання», проте дане поняття включено до визначення «гендерно обумовленого насильства та домагань».

Таким чином, автори Конвенції не розмежовують поняття «гендерно обумовлене насильство» та «сексуальні домагання», стверджуючи, що в більшості випадків межа між ними є досить умовною та «розмитою», оскільки певні форми поведінки можуть бути віднесені одночасно як до насильства, так і до сексуальних домагань, вони можуть бути як взаємопов'язані, так і окремими, нашарованими або ж навпаки – такими, що переходять від однієї до іншої.

Станом на травень 2025 року 49 країн ратифікували Конвенцію Міжнародної організації праці № 190 «Про викорінення насильства та домагань у сфері праці» [5]. На необхідності ратифікації даної Конвенції та приведення у відповідність її положенням національного законодавства Україною наголошують й профспілки, зокрема й Федерація професійних спілок України. У 2021 році на прохання Мінсоцполітики за підтримки Міжнародної організації праці було проведено порівняльний аналіз українського законодавства на відповідність положенням Конвенції МОП № 190. Результати аналізу свідчать про наявність необхідної законодавчої бази для ратифікації, зокрема завдяки прийняттю Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», який закріпив поняття «сексуальні домагання» та «гендерно обумовлене насильство» [6].

Так, Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV сексуальні домагання визначаються як дії сексуального характеру (що не посягають на статеву свободу чи статеву недоторканість особи), виражені вербально, невербально або фізично (слова, жести, рухи тіла, доторкування, поплескування або інші аналогічні дії), які ображають чи принижують гідність особи та можуть супроводжуватися створенням щодо неї залякувального, ворожого або образливого, принизливого середовища (ситуації) [7].

Сексуальні домагання є постійною проблемою, яка стосується всіх країн, секторів та родів занять в усьому світі. Попри свою дисциплінованість і формальну ієрархію, не винятком у поширеності випадків сексуальних домагань є й військова сфера. Навпаки, її специфіка створює умови, що сприяють замовчуванню та толеруванню таких форм насильства. Масштаби сексуальних порушень у збройних силах країн Північноатлантичного альянсу (НАТО) викликають небезпідставну тривогу, хоча статистичні данні значно варіюються. Військова сексуальна травма (MST), яка визначається службою у справах ветеранів США як «сексуальна агресія або сексуальне домагання, пережите під час військової служби», як вважають, впливає на 20–45% особового складу [8]. Особливого ризику на військовій службі зазнають жінки, зокрема згідно з результатами дослідження 33% американських, 36,7% французьких і 44,6% канадських жінок впродовж останніх 12 місяців, що передували дослідженню зазнавали тієї чи іншої форми MST. Незважаючи на те, що жінки до цього часу все ще становлять невелику частину особового складу в збройних силах країн світу, особливого занепокоєння викликає те, що вони постійно складають занадто велику частку осіб, постраждалих від сексуального насильства. Так, для прикладу, в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії жінки-військовослужбовці становлять лише 11,8% особового складу, але їм належить 83% скарг на сексуальну агресію до системи військової юстиції. Подібна ситуація склалась і в збройних силах Канади та США, статистичні данні яких вказують на те, що жінки-військовослужбовці від чотирьох до майже шести разів частіше доповідають про те, що зазнавали сексуальну агресію під час служби, ніж їхні колеги-чоловіки [9].

За даними Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, у 2011 році 10% жінок і 5% чоловіків стикалися із сексуальними домаганнями в армії [10, с. 67].

У 2020 році з метою дослідження поширеності сексуальних домагань у військовій сфері, авторками дослідження «Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні» надіслано інформаційні запити, зокрема до Міністерства оборони України, Генерального Штабу Збройних сил України, Національної Гвардії України та Військової прокуратури. Згідно з офіційними даними Міністерства оборони України, у відповідь на запит щодо кількості зафіксованих звернень та облікованих правопорушень з приводу сексуального насильства, сексуального домагання, примушування до вступу у статевий зв'язок, згвалтування у Збройних силах України за 2013–2020 роки військовою службою правопорядку було зафіксовано 5 правопорушень: два з яких за статтею 154 Кримінального кодексу України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» і три – за статтею 152 Кримінального кодексу України «Згвалтування». Натомість у Національній Гвардії України впродовж 2014–2020 років такого роду звернень зафіксовано не було. За офіційними даними Військової прокуратури, наданими у відповідь на надіслані запити, у Південному регіоні у період з 2013 по 2020 рік відсутні звернення військових щодо сексуальних домагань, у Західному регіоні було отримано та розглянуто 3 звернення щодо можливого схиляння жінок-військовослужбовців до сексуальних зв'язків, а у Центральному регіоні розслідувався 1 факт схилення до інтимних стосунків жінки-військовослужбовця, однак, йому так і не знайшли об'єктивного підтвердження. Водночас, як вказують самі авторки, не можна стверджувати, що вищевказана зафіксована кількість офіційних повідомлень є відображенням реальної кількості випадків сексуальних домагань у військовій сфері. Адже лише за перші 6 місяців 2020 року через загальнонаціональну гарячу лінію ГО «Ла Страда» було зафіксовано 51 повідомлення про сексуальні домагання [11].

Станом на початок 2025 року відсутні актуальні офіційні централізовані дослідження та статистичні дані щодо кількості випадків сексуальних домагань у Збройних Силах України. Така ситуація обумовлена існуванням як об'єктивних причин (у Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення відсутня стаття, яка передбачала б відповідальність за сексуальні домагання, зокрема відсутня і норма, яка регулює відповідальність за сексуальні домагання у сфері праці, що унеможливлює юридичну фіксацію подібних випадків на офіційному рівні), так і суб'єктивних причин (зокрема, в умовах триваючої повномасштабної війни державна політика побудована таким чином, щоб уникнути публічного обговорення можливих «гострих кутів» та розголосу тем, які можуть так чи інакше дискредитувати як «образ військового» так і Збройні Сили України загалом).

Водночас сексуальні домагання у військовій сфері – це також частина набагато ширших проблем: дискримінації за ознакою статі, токсичної маскулінності, упередженості та зневаги до жінок, а у випадку української армії це ще одна ознака радянської спадщини у професійній культурі.

На нашу думку, сексуальні домагання на робочому місці є особливою формою переслідування, що пов'язано насамперед з «нормалізацією» такої поведінки як в суспільстві загалом, так і в окремому колективі зокрема, недостатньою обізнаністю працівників щодо того, які саме дії є сексуальними домаганнями, страхом репресій з боку керівників, роботодавців та/або колег, усталеними стереотипами звинувачення жертви, відсутністю ефективних механізмів реагування та протидії. Зокрема, робочим місцем військовослужбовця є не лише традиційне робоче місце, а й будь-яке місце, де працівник знаходиться з метою реалізації службових цілей (військова частина, навчальний центр, окопи, блокпости, морські судна, літаки тощо). Крім цього, варто наголосити на тому, що навіть, якщо сексуальні домагання були вчинені в поза робочий час та поза робочим місцем, але його результатом було здійснення відповідного впливу на робочі стосунки із жертвою, такі діяння повинні кваліфікуватись як сексуальне домагання на робочому місці.

Важливо зауважити, що жертвою сексуальних домагань в армії можуть бути як жінки, так і чоловіки. Однак, часто такі діяння ґрунтуються на зловживанні владою, а зареєстровані випадки стосуються домагань жінок-військовослужбовців з боку чоловіків. Така ситуація обумовлена існуванням гендерних стереотипів та утвердженням у суспільстві традиційних гендерних ролей. Так, головною для чоловіків вважається роль «захисника» та професійна роль, функція матеріального забезпечення сім'ї, натомість жінка визнається «берегинею домашнього вогнища». Тому, коли жінка між тихим, сімейним життям та захистом своєї Батьківщини здійснює вибір на користь військової служби, жінка фактично виходить за межі своєї усталеної соціальної ролі, займаючись діяльністю, у якій традиційно переважають чоловіки, таким чином, сексуальні домагання можуть використовуватися останніми, як форма покарання або засіб залякування. Однак, сама проблема сексуальних домагань в армії не може бути підставою для відгородження жінок від служби в збройних силах нібито «з міркувань безпеки». Адже саме по собі залучення жінок до військової служби є не лише проявом гендерної рівності, а й чинником зміцнення армії як сучасної, мобільної та інклюзивної структури. Натомість невирішення означеної проблеми може призвести до демотивування жінок, які хотіли б проходити службу в армії, тоді як в умовах повномасштабної війни Україні вкрай необхідні жінки-добровольці.

Варто зауважити, що з початком повномасштабної війни в державній політиці загалом стали помітними ряд позитивних змін у сфері забезпечення гендерної рівності та запобігання випадкам сексуальних домагань у військовій сфері. Так, у травні 2024 року набули чинності зміни до деяких нормативно-правових актів щодо забезпечення прав військовослужбовців на соціальний захист. Зокрема, абзац восьмий статті 11 «Загальні обов'язки військовослужбовця» «Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України» викладено в такій редакції: «поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, які перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини, не допускати порушень, пов'язаних із дискримінацією за ознакою

статі, сексуальним домаганням, насильством за ознакою статі, правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості» [12].

Окрім цього, статтю 85 «Дисциплінарного статуту Збройних Сил України» доповнили новою частиною третьою: «Службове розслідування щодо випадків, пов'язаних з дискримінацією за ознакою статі, сексуальним домаганням, насильством за ознакою статі, правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості, проводиться комісією, до складу якої призначаються представники обох статей, а також психолог органу військового управління для вивчення психологічних аспектів та організації психологічної допомоги потерпілим» [12].

Вищезазначені доповнення та зміни є вкрай необхідними, оскільки саме вони є передумовою для створення внутрішніх механізмів реагування та притягнення до дисциплінарної відповідальності кривдників безпосередньо в самій внутрішній системі Збройних Сил України. Наступним етапом в системі нормативно-правового врегулювання, на нашу думку, повинен стати процес розробки та ефективного впровадження «Інструкції з протидії випадкам гендерно обумовленого насильства та сексуальним домаганням у військовій сфері», яка обов'язково у своїх положеннях містила б як конкретні рекомендації для керівників щодо виявлення, реагування та запобігання сексуальним домаганням, так і алгоритм дій для осіб-військовослужбовців, які постраждали від сексуального насильства та/або сексуальних домагань (ці процедури повинні бути чітко роз'яснені та передбачати захист від вчинення тиску, зокрема завдяки відповідним вимогам щодо дотримання конфіденційності).

Ще одним позитивним аспектом стало створення Міністерством оборони України Центрального управління захисту прав військовослужбовців з уповноваженим відділом з питань забезпечення гендерної рівності, який відповідає за забезпечення рівних прав та можливостей для військовослужбовців незалежно від статі, здійснюючи, зокрема й розгляд скарг [13].

Однак, все ще недостатньою залишається просвітницька робота «на місцях», адже у більшості випадків жінки та чоловіки можуть навіть не усвідомлювати, що певна їх поведінка є неприйнятною і потрапляє під означення «домагання». Саме тому, окрема увага законодавця повинна бути присвячена та закцентована на важливості превентивної роботи і значній ролі командування підрозділу в питаннях запобігання сексуальним домаганням, поширення інформації та проведення систематичного навчання для військовослужбовців та інших зацікавлених осіб.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає змогу констатувати, що саме війна стала тим потужним каталізатором, спрямованим на подолання гендерної нерівності в Збройних Силах України, оскільки кожен, хто бере участь у захисті нашої країни, незалежно від статі, має велике значення.

Водночас проблема сексуальних домагань в армії залишається однією з найбільш замовчуваних і чутливих, що свідчить про наявність глибоко вкорінених структурних і культурних бар'єрів. Військове середовище, що характеризується жорсткою ієрархією, закритістю та низьким рівнем гендерної чутливості, створює сприятливі умови для поширення сексуальних домагань, які часто залишаються невидимими або недоведеними через страх репресій, відсутність довіри та слабкість правових інструментів.

Розв'язання цієї проблеми потребує не лише політичної волі та правових змін, а й глибоких трансформацій у військовій культурі, формуванні гендерно чутливого середовища та залученні громадських і міжнародних партнерів до системної протидії насильству. Насамперед йдеться про потребу в офіційному визнанні проблеми, проведення аналітичних досліджень актуальних статистичних даних кількості випадків сексуальних домагань, розробці чітких внутрішніх інструкцій, створенні незалежного механізму захисту постраждалих та впровадженні системного навчання з гендерної грамотності для командного складу.

Таким чином, запобігання сексуальним домаганням у військовій сфері має стати невід'ємною складовою державної політики у сфері оборони, прав людини та гендерної рівності, що сприятиме як підвищенню морально-психологічного клімату в армії, так і зміцненню її авторитету в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Герасименко Г. UNFPA Ukraine. Гендерна рівність та відповідь на домашнє насильство в приватному секторі в Україні: заклик до дії. 2019. 65 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/BADV2019 (дата звернення: 20.05.2025).
2. Fourth World Conference on Women Beijing Declaration. URL: https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm/ (дата звернення: 20.05.2025).
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція від 11.05.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення: 20.05.2025).
4. Міжнародна організація праці. Конвенція МОП № 190 та Рекомендація МОП № 206. Короткий огляд. URL: https://bit.ly/3LOxQEs (дата звернення: 20.05.2025).
5. Cyprus ratifies the ILO Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). URL: https://www.ilo.org/resource/news/cyprus-ratifies-ilo-violence-and-harassment-convention-2019-no-190?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.05.2025).
6. Профспілки закликають до ратифікації Конвенції МОП №190 в Україні. URL: https://fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/20779-profspilki-zaklikayut-do-ratifikatsiji-konventsiji-mop-190-v-ukrajini.html (дата звернення: 20.05.2025).
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 52, ст. 561. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2866-15#Text (дата звернення: 20.05.2025).
8. Laura C. Wilson. The Prevalence of Military Sexual Trauma: A Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse.* 2018. Volume 19, Issue 5, 74–97. https://doi.org/10.1177/1524838016683459
9. Сексуальні домагання і сексуальне насильство в збройних силах. URL: https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/09/13/index.html (дата звернення: 20.05.2025).
10. Кротиков В. П., Топальський В. Л., Малюга В. М. Актуальні проблеми гендерної політики в Збройних Силах України: навч.-метод. посібник / за ред. Б. П. Андресюка. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2011. С. 67–68.
11. Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні / за ред. Тамари Марценюк. Київ, 2021. С. 67–70.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист: Закон України від 21 березня 2024 р. № 3621-IX. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text (дата звернення: 20.05.2025).
13. В Україні створили Центральне управління захисту прав військовослужбовців. URL: https://armyinform.com.ua/2024/04/03/v-ukrayini-stvoryly-czentralne-upravlinnya-zahystu-prav-vijskovosluzhbovcziv/ (дата звернення: 20.05.2025).

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БРОНЕВИЦЬКА О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ)

АФТАНАСІВ В. М.,
студентка ІІІ курсу
(Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ)

ВЕРГУН В. А.,
студент ІІІ курсу
(Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ)

УДК [343.148:577.212]:[343.132:343.6]
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.23

РОЛЬ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВСТАНОВЛЕННІ ВИНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Молекулярно-генетична експертиза займає важливе місце у кримінальному провадженні, забезпечуючи встановлення вини шляхом ідентифікації обвинуваченого на основі аналізу біологічних маркерів. У статті здійснено аналіз міжнародних та національних нормативно-правових актів, що регламентують правовий статус судово-генетичних досліджень у механізмі доказування. Разом з тим, висвітлено імперативні положення ратифікованих міжнародних договорів та конвенцій, а також розглянуто рекомендаційні акти, що визначають біоетичні та процедурні стандарти застосування ДНК-експертизи у кримінальному судочинстві.

Окрему увагу авторів приділено аналізу положень Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України від 13.04.2012 № 4651-VI [1], що встановлюють процесуальні засади призначення експертизи, критерії її належності, допустимості та достовірності у судовому розгляді, а також механізми забезпечення процесуальних гарантій при отриманні біологічних зразків.

Також, у статті здійснено аналіз національної судової практики, який ілюструє як вагомість і доказову цінність генетичних досліджень, так і наявні методологічні та процесуальні проблеми у їх застосуванні. Авторами виокремлено основні виклики, пов'язані з правовим регулюванням процедури проведення

молекулярно-генетичних експертиз, а також процесуальними гарантіями їх належної оцінки в суді.

На основі критичного осмислення законодавчих положень визначено напрямки вдосконалення правового регулювання молекулярно-генетичних експертиз у кримінальному процесуальному законодавстві України, з урахуванням міжнародних стандартів правосуддя та принципів захисту прав особи.

Стаття є актуальним внеском у розвиток кримінально-правової доктрини та практики, вона має практичне значення для законодавців, суддів, прокурорів, адвокатів та експертів.

Ключові слова: *молекулярно-генетична експертиза, судова експертиза, кримінальне провадження, вина, доказування, генетичні маркери, ідентифікація особи.*

Bronevytska O. M., Aftanasiv V. M., Vergun V. A. The role of molecular genetic examination in establishing guilt for the investigation of crimes against human life and health

Molecular genetic examination plays an important role in criminal proceedings, ensuring the establishment of guilt by identifying the accused based on the analysis of biological markers. The article analyzes the international and national legal acts regulating the legal status of forensic genetic research in the mechanism of proof. At the same time, the authors highlight the mandatory provisions of ratified international treaties and conventions, and also consider the recommendations that define bioethical and procedural standards of DNA examination in criminal proceedings.

The authors pay special attention to the analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code (hereinafter – the CPC) of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI [1], which establishes the procedural principles of the examination, the criteria for its relevance, admissibility and reliability in court proceedings, as well as the mechanisms for ensuring procedural guarantees when obtaining biological samples.

At the same time, the article analyzes the national case law, which illustrates both the significance and evidentiary value of genetic research and the existing methodological and procedural problems in its application. The authors identify the main challenges associated with the legal regulation of the procedure for conducting molecular genetic examinations, as well as procedural guarantees of their proper assessment in court.

Based on a critical analysis of the legislative provisions, the authors identify the areas for improving the legal regulation of molecular genetic examinations in the criminal procedure legislation of Ukraine, taking into account international standards of justice and principles of protection of human rights.

The article is a relevant contribution to the development of criminal law doctrine and practice, and it is of practical importance for legislators, judges, prosecutors, attorneys, and experts.

Key words: *molecular genetic examination, forensic examination, criminal proceedings, guilt, evidence, genetic markers, identification of a person.*

Вступ. У межах кримінального провадження встановлення вини особи у вчиненні злочину є фундаментальним елементом доказування, що впливає на винесення законного й обґрунтованого судового рішення. Молекулярно-генетична експертиза, як один із спеціальних методів судової експертизи, набуває дедалі більшого значення при розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи.

Проте правозастосовна практика демонструє низку теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із використанням даних молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні. Зокрема, виникають питання щодо належності та допустимості таких

доказів у межах національного кримінального процесуального законодавства, їхньої доказової сили та співвідношення з іншими видами експертних висновків.

Станом на сьогодні, важливо дослідити питання дотримання процесуальних гарантій під час вилучення біологічних зразків, їхнього дослідження та подальшого використання у процесі доказування, а також забезпечення принципу презумпції невинуватості та змагальності сторін при застосуванні результатів таких експертиз у судовому розгляді.

Крім того, необхідним є аналіз міжнародної практики застосування молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному судочинстві, порівняння відповідності вітчизняних норм міжнародним стандартам кримінальної юстиції та можливі перспективи вдосконалення нормативного врегулювання зазначеного питання в Україні.

Загалом, дослідження ролі молекулярно-генетичної експертизи є актуальним для вдосконалення механізму доказування, забезпечення законності та обґрунтованості судових рішень, а також для зміцнення принципів правосуддя у кримінальному процесі.

Стан дослідження ролі судових експертиз у кримінальному судочинстві України свідчить про активний інтерес науковців, практиків та правозахисників до зазначеної сфери. Так, значну увагу вивченню даної проблематики у своїх працях приділяли, зокрема: О.М. Дуфенюк [2], яка у своїй монографії здійснювала компаративне дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних із функціонуванням інституту судових експертиз в Україні та Польщі; Н.В. Кравець [3], що розглянув роль експерта, його висновку у кримінальному провадженні та досліджував новели законодавства щодо особливостей призначення та проведення експертиз; Р.В. Куций (у співавторстві з П.Є. Антонюк та А.О. Антощук) [4], предметом дослідження яких стала тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні; Є.І. Макаренко [5], який аналізував проблеми призначення судових експертиз у кримінальному провадженні та інші.

Однак, незважаючи на значний прогрес, існують напрямки, які залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого дослідження. Зокрема, методологічні аспекти проведення експертиз є одним із таких напрямків. Хоча існують загальні рекомендації щодо проведення молекулярно-генетичних експертиз, детальні методологічні підходи, які б враховували специфіку різних видів злочинів, залишаються недостатньо розробленими. Це стосується, насамперед, стандартів відбору та обробки зразків, а також інтерпретації їх результатів.

Разом з тим, вплив технологічного прогресу на криміналістичну практику та правове регулювання потребує пріоритетного вивчення. Адже швидкий розвиток технологій у сфері генетики вимагає постійного оновлення знань і практик, тоді як дослідження впливу новітніх технологій, таких як CRISPR та інші методи редагування генів, на цю сферу є недостатніми.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану застосування молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному судочинстві України, а також виявлення основних проблем і викликів, що виникають у зазначеній сфері. Крім того, стаття має на меті обґрунтувати необхідність удосконалення законодавчого регулювання, зокрема внесення змін до КПК України, для забезпечення високої якості та достовірності експертних досліджень, підвищення рівня захисту прав учасників кримінального провадження та сприяння справедливому і об'єктивному встановленню вини у справах, пов'язаних із злочинами проти життя і здоров'я особи.

Результати дослідження. Як зазначалося вище, молекулярно-генетична експертиза постає як важливий елемент кримінально-процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення ознак злочину та формування належної доказової бази для кримінального переслідування особи. В умовах сучасного кримінального судочинства її застосування детермінується необхідністю точного ідентифікаційного аналізу біологічних маркерів обвинуваченого, що вимагає всебічного дослідження нормативно-правових засад її використання як інструменту доказування.

У межах кримінального провадження експертиза є інструментом для встановлення об'єктивних фактичних даних, що мають значення для кримінально-правової кваліфікації

діяння, шляхом застосування спеціальних знань у відповідній галузі. Експертний висновок як форма процесуального доказу не лише забезпечує механізм збору та верифікації доказової інформації, а й уможливлює її критичне оцінювання всіма суб'єктами кримінального судочинства [4, с. 282]. В умовах здійснення ідентифікаційних і діагностичних експертиз виникає обґрунтована необхідність отримання порівняльних зразків, що можуть бути предметом дослідження у межах судово-експертної діяльності.

Як влучно зазначають науковці, процедура отримання таких зразків належить до складних процесуальних дій, що мають комплексний процесуальний характер, оскільки джерелом інформації виступають одночасно як фізична особа, так і матеріальне середовище [4, с. 282]. Відповідне правове регулювання зазначених аспектів потребує детального аналізу імперативних норм кримінального процесуального законодавства з урахуванням доктринальних положень та міжнародних стандартів правосуддя.

Імперативність міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, визначає доктринальний підхід до правозастосування судової експертизи, пов'язаної з генетичними дослідженнями. Зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [6] встановлює необхідність забезпечення процесуальних гарантій, що обмежують необґрунтоване втручання у сферу приватного життя особи. Разом з тим, Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 [7] формує біоетичні стандарти, які мають фундаментальне значення у забезпеченні належного регулювання процедур експертизи, їхньої процесуальної допустимості та відповідності критеріям кримінального судочинства.

В даному контексті доречно підкреслити, що Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 [8], доповнена відповідними протоколами, окреслює межі транскордонного обміну експертними висновками, що безпосередньо корелює з проблематикою інтеграції результатів молекулярно-генетичних досліджень у механізм доказування.

Водночас, важливу роль відіграють міжнародні нормативні акти, які мають рекомендаційний характер і визначають стандарти та принципи організації кримінального провадження і здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, такі як Rec (2006) 13 [9], встановлюють параметри процесуального статусу експертних висновків, підкреслюючи необхідність забезпечення їхньої легітимності, об'єктивності, достовірності та процедурної прийнятності в рамках кримінального процесу. Також звернення уваги на захист прав людини та гарантії справедливого судочинства відображені у відповідних рекомендаціях Організації Об'єднаних Націй.

Національне законодавство України також передбачає нормативне регулювання судово-експертної діяльності, включаючи молекулярно-генетичні дослідження, що використовуються у кримінальному провадженні. Зокрема, у Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 № 2391-IX п. 6 ч. 1 ст. 1 визначено, що «*молекулярно-генетична експертиза (дослідження)* – дослідження біологічного матеріалу людини, що здійснюється з метою отримання її геномної інформації» (курсив наш) [10].

У межах судової молекулярно-генетичної експертизи основним об'єктом дослідження виступає ДНК людини, представлена у двох основних формах: ядерній та мітохондріальній. Ядерна ДНК утворює основу хромосомного апарату клітини, і має найбільшу ідентифікаційну інформативність, оскільки містить унікальний генетичний код особи, що уможливлює її використання у межах кримінального судочинства з метою вирішення завдань персоніфікованого визначення причетності до злочину. Наприклад, у ході розслідування умисних вбивств встановлення молекулярних слідів є одним із найважливіших аспектів формування доказової бази. Біологічні зразки, що містять ядерну ДНК, можуть бути виявлені у крові, слині, спермі, волосяному покриві, часточках епітеліальних тканин, а також у морфологічних структурах органів і тканин трупа [11, с. 175]. Відповідно, їх виявлення, вилучення та процесуальне збереження у ході огляду місця події та здійснення інших слідчих (розшукових) дій є особливо важливим для подальшого проведення експертного аналізу.

КПК України встановлює загальні принципи доказування, процесуальні аспекти формування експертної бази кримінального переслідування, а також критерії належності, допустимості та достовірності висновків молекулярно-генетичних експертиз. Так, відповідно до ст. 242 КПК України, експертиза призначається у випадках, коли для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання у відповідній сфері [1]. Молекулярно-генетична експертиза входить до переліку судових експертиз, які можуть бути призначені слідчим, прокурором або судом у процесі доказування факту вчинення злочину.

Окрім того, ст. 243 КПК України регламентує порядок залучення експерта. Зазначимо, що у межах кримінального провадження молекулярно-генетичні дослідження проводяться акредитованими судово-експертними установами, що володіють відповідним матеріально-технічним забезпеченням [1]. Відповідність таких експертиз критеріям допустимості оцінюється судом у рамках судового розгляду.

Процесуальне регулювання отримання біологічних зразків у кримінальному провадженні ґрунтується на положеннях ст. 245 КПК України, яка визначає процедуру відібрання зразків для експертного дослідження. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Проте, у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово [1].

З даного приводу в науковій доктрині існує позиція, відповідно до якої питання примусового отримання біологічних зразків залишається правовою прогалиною, що обумовлює варіативність правозастосовної практики та безпосередню залежність реалізації відповідної слідчої (розшукової) дії від інституційних можливостей органу досудового розслідування [4, с. 283]. При цьому, відсутність чітко визначеного механізму нормативного закріплення процедури примусового відібрання біологічного матеріалу у підозрюваної чи обвинуваченої особи як на рівні загального законодавчого регулювання, так і на рівні відомчих інституцій призводить до ситуаційної обумовленості застосування такого заходу, що корелює із процесуальним статусом особи, особливостями правового позиціонування сторони захисту, тактикою слідчих дій та загальною метою кримінального переслідування.

Крім того, КПК України передбачає критерії оцінки експертного висновку у межах ст. 102, що окреслює допустимість доказів у кримінальному процесі [1].

Однією з основних проблем, яка виникає у межах застосування молекулярно-генетичних експертиз у кримінальному процесі, є їхнє необґрунтоване призначення за широким спектром речових доказів, навіть за умови низької ймовірності виявлення на них біологічного матеріалу, що має істотне доказове значення для встановлення істини у справі.

Правозастосовна практика свідчить про численні випадки надмірного використання зазначеного виду експертиз, що не завжди корелює з потребами об'єктивного розслідування та може призводити до перевантаження експертних установ без фактичного внеску у процес доказування. Так, у межах кримінального провадження щодо звинувачення особи у вчиненні умисного вбивства слідчими органами було ініційовано проведення дванадцяти судових молекулярно-генетичних експертиз за різними об'єктами. Однак у вироку Голосіївського районного суду м. Києва від 01.06.2018, що розглядав цю справу, прямо вказано, що отримані експертні висновки не мають доказового значення, оскільки інформація, здобута на їх основі, не підтверджує винуватість підсудного ані у відриві, ані в сукупності з іншими доказами [12].

Відтак, ефективне застосування молекулярно-генетичних експертиз у кримінальному процесі передбачає необхідність раціонального підходу до відбору об'єктів дослідження. До

проведення такого виду експертизи повинні залучатися виключно ті матеріальні об'єкти, на яких існує обґрунтована можливість виявлення біологічних слідів, що мають потенціал для ідентифікаційного аналізу та можуть сприяти встановленню обставин справи.

У межах принципу змагальності кримінального провадження процесуальна допустимість доказів, сформованих на основі експертного дослідження, перебуває у сфері судової оцінки та детермінується відповідністю процедури отримання біологічних зразків вимогам законодавства. Відсутність належного правового обґрунтування або порушення встановленого порядку відбору матеріалу для експертизи може бути правовою підставою для визнання недопустимими відповідних доказів судом, що, своєю чергою, унеможливлює їх використання у механізмі кримінального переслідування.

Суд, як суб'єкт контролю за дотриманням принципів законності та допустимості доказів, здійснює критичну оцінку способу їх здобуття, враховуючи як процесуальний статус особи, у якої було вилучено біологічний матеріал, так і кореляцію такого заходу з гарантіями захисту прав людини, включаючи презумпцію невинуватості та право на справедливий судовий розгляд.

Разом з тим, Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII [13] регламентує функціонування експертних установ, визначає процесуальний статус експертних висновків та встановлює засади методологічного забезпечення генетичних досліджень у кримінальних справах. Своєю чергою, Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI [14] окреслює обмеження щодо використання біологічного матеріалу у кримінальному судочинстві, встановлюючи імперативні вимоги до їхньої обробки, збереження та захисту від несанкціонованого втручання.

Наприкінці, підкреслимо, що судово-експертна діяльність у кримінальному провадженні виступає фундаментальним інструментом для об'єктивізації фактів і встановлення істини у справі. Зокрема, молекулярно-генетична експертиза, яка ґрунтується на дослідженні ДНК-матеріалу, зумовлює новий рівень доказування, оскільки надає змогу не лише ідентифікувати біологічний зв'язок із подією злочину, але й опосередковано впливати на визначення суб'єктивної сторони дій обвинуваченого.

Однак, незважаючи на значний потенціал молекулярно-генетичної експертизи, в практиці кримінального провадження існують суттєві проблеми в межах нормативно-правового регулювання та методологічних аспектів її застосування.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, для впровадження уніфікованих підходів щодо застосування молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні, до КПК України пропонуємо внести зміни. Зокрема, необхідно визначити, що призначення молекулярно-генетичної експертизи здійснюється лише за наявності відповідних доказів або обставин, які обґрунтовують її доцільність і необхідність, а також передбачити чіткі строки проведення такої експертизи з пріоритетним розглядом у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Дуфенюк О.М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: *монографія*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

3. Кравець Н.В., Бегма А.П., Ховпун О.С. Особливості призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні: новели законодавства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 2019. Вип. 15. С. 167–173.

4. Антонюк П.Є., Антощук А.О., Куций Р.В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*, 2021. Вип. 5. С. 281–289.

5. Макаренко Є.І., Здор В.М. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*, 2019. Вип. 3. С. 218–222.

6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

8. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text

9. Рекомендація Rec (2006) 13 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань з Пояснювальною запискою, прийнята Комітетом Міністрів 27.09.2006. URL: https://rm.coe.int/16806f40e5

10. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text

11. Степанюк Р.Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2019. № 3 (100). С. 174–180.

12. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 01.06.2018 у кримінальній справі № 752/13790/15-к (провадження № 1-кп/752/479/18). URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74398980

13. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

14. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

БУТ Ю. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант
(Науково-дослідний інститут публічного права)

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.24

ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті розкриваються проблемні питання юридичної визначеності кримінального процесуального законодавства, яке регламентує порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи при проведенні обшуку, огляду чи слідчого експерименту. Визначено, що гарантування засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій забезпечується чіткістю, зрозумілістю та передбачуваністю кримінального процесуального законодавства.

Зауважується, що недоторканність житла чи іншого володіння особи є конституційною засадою кримінального судочинства, її обмеження дозволяється під час проведення слідчих (розшукових) дій. Визначено, що підставами проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій є: добровільна згода володільця житла; ухвала слідчого судді; наявність невідкладних випадків, визначених у частині 3 статті 233 Кримінального процесуального кодексу України.

Системний аналіз норм кримінального процесуального законодавства дозволяє стверджувати, що положення частини 3 статті 233 Кримінального процесуального кодексу України. України не відповідають вимозі юридичної визначеності. Звертається увага на відсутності чіткого та однозначного розуміння терміну «врятування майна», як підстави невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи. Аналізується рішення Верховного Суду від 7 жовтня 2024 року, де визначено, що невідкладним випадком, який дозволяє увійти до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді, слід вважати також врятування матеріальних об'єктів (майна), що потенційно можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, від прогнозованого знищення, втрати.

Ключові слова: *верховенство права, недоторканність житла чи іншого володіння особи, врятування майна, слідчі (розшукові) дії, обшук.*

But Yu. A. Penetration into a person's dwelling or other possession during investigative (search) actions: problems of legislative certainty

Problematic issues of legal certainty of criminal procedural legislation which regulates penetration into a person's dwelling or other possession during a search, inspection or investigative experiment are revealed in the article. It is determined that guaranteeing the principle of the rule of law during investigative (search) actions is ensured by clarity, comprehensibility and predictability of criminal procedural legislation.

It is noted that the inviolability of a person's dwelling or other possession is a constitutional principle of criminal justice, its restriction is permitted during investigative (search) actions. It is determined that the grounds for entering a person's

dwelling or other possession during investigative (search) actions are: voluntary consent of the owner of the dwelling; a writ of the investigating judge; the presence of urgent cases specified in Part 3 of Article 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

A systematic analysis of the norms of criminal procedural legislation allows to assert that the provisions of Part 3 of Article 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine do not meet the requirement of legal certainty.

Attention is drawn to the lack of a clear and an unambiguous understanding of the term «saving property» as a basis for penetration into a person's dwelling or other possession. The decision of the Supreme Court of October 7, 2024, which determines that an urgent case that allows penetration into a person's dwelling or other possession before the issuance of a writ of the investigating judge should also include saving material objects (property), which may potentially be of evidence value in criminal proceedings, from predicted destruction or loss is analysed.

Key words: *rule of law, inviolability of a person's dwelling or other possession, saving property, investigative (search) actions, search.*

Вступ. Відповідно до ч. 1 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1]. Від інших процесуальних дій слідчі (розшукові) дії відрізняються тим, що вони мають пізнавальний характер. Разом з цим, пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення може супроводжуватися втручанням у сферу прав людини, які гарантовані як нормами Конституції України, так і міжнародно-правовими актами, зокрема – Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій можливе обмеження таких конституційних прав людини як право на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), право на невтручання в особисте чи сімейне життя (ст. 32 Конституції України).

У зв'язку з наведеним, регламентація процесуальної форми обмеження конституційних прав людини має відповідати вимозі верховенства права, що передбачає юридичну визначеність, чіткість та передбачуваність кримінального процесуального законодавства. Окремої уваги потребує проблема законодавчої визначеності проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема під час обшуку чи огляду. Адже це ті слідчі (розшукові) дії результати проведення яких досить часто визначають долю всього кримінального провадження.

Слідчі (розшукові) дії, які супроводжуються проникненням до житла чи іншого володіння особи були предметом дослідження багатьох вчених-процесуалістів, а саме: І. В. Басистої, І. В. Гловюк, Н. В. Глинської, В. І. Галагана, О. М. Дроздова, О. В. Капліної, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Михайленко, М. Я. Никоненка, В. В. Рожнової, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Г. К. Тетерятник, О. О. Торбаса, Л. Д. Удалової, М. Є. Шумила тощо. Незважаючи на значний внесок вказаних науковців у розвиток досліджуваного питання, потребує додаткової уваги проблема гарантування засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій, проведення яких супроводжується проникненням до житла чи іншого володіння особи.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення проблеми законодавчої визначеності норм, які регламентують процесуальну форму проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи.

Результати дослідження. Проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, супроводжується втручання у права людини,

гарантовані Конституцією України. Конституційний Суд України у рішенні від 31 травня 2011 року наголосив, що гарантування кожному прав на повагу та недоторканність житла є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. Зазначені міжнародні акти згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України [2].

Зокрема, у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Як зауважує В. В. Михайленко, «структура ст. 8 Конвенції гарантує право на чотири блага – повагу до приватного життя, сімейного життя, житла і кореспонденції. Причому використані поняття «сімейне життя», «приватне життя», «житло» та «кореспонденція» є автономними і не зв'язаними національними дефініціями» [4, с. 123]. В національному законодавстві ці блага гарантуються різними конституційними нормами.

Зокрема, недоторканність житла чи іншого володіння особи гарантується ст. 30 Конституції України, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції – ст. 31 Конституції України, невтручання в особисте чи сімейне життя – ст. 32 Конституції України. При цьому у ст. 30 Конституції України визначено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [5].

У вищезгаданому рішенні Конституційного Суду України з цього приводу зауважується, що конституційна гарантія недоторканності житла не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Обмеження права людини на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага [2].

Підстави легітимного обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи визначені у ч. 3 ст. 30 Конституції України, де вказано, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [5]. Аналіз положень цієї норми дозволив Об'єднаній палаті Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) стверджувати, що із положень ст. 30 Конституції України слідує таке: – допускається наявність невідкладних випадків, коли дозволений інший, за відсутності вмотивованого рішення суду, встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку; – невідкладність випадків законодавець обумовлює врятуванням життя людей, майна чи безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину [6].

Недоторканність житла чи іншого володіння особи, як конституційна засада кримінального судочинства знайшла своє відображення у ст. 13 КПК України, де визначено, що «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим Кодексом» [1]. Такі випадки визначені у ч. 1 ст. 233 КПК України, де вказано, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 ст. 233 КПК України [1]. А відповідно до положень

ч. 3 ст. 233 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку [1].

Вищенаведене дозволяє виділити такі підстави проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій: – добровільна згода особи, яка володіє цим житлом чи іншим володінням; – ухвала слідчого судді; – наявність невідкладних випадків, визначених у ч. 3 ст. 233 КПК України.

Отже, норм як національного законодавства, так і міжнародно-правових актів визначають випадки легітимного обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, що дозволяє стверджувати про відносний, а не абсолютних характер цього права.

Втім, будь-яке втручання у права людини, зокрема і у право на недоторканність житла чи іншого володіння особи, має здійснюється згідно із законом та бути необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Аналіз правозастосовної практики дозволяє стверджувати, що найбільше ризиків нелегітимного обмеження прав людини виникає при проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій. Адже невідкладність слідчих (розшукових дій) обумовлюють проблематику дотримання прав людини, у зв'язку з неможливістю передбачити і суворо регламентувати всі випадки їх проведення [4, с. 122]. Так у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гаїбова проти Азербайджану» (Gayibova v. Azerbaijan) 2023 року визнано порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з тим, що в постанові про проведення обшуку не містилось жодного обґрунтування необхідності застосування спеціальної процедури, а саме проведення обшуку без попереднього судового дозволу. Слідчим було зазначено лише про порушення кримінальної справи та необхідність знайти підроблені документи та готівку, які отримав підозрюваний. Подальший судовий перегляд постанови про обшук не усунув цих недоліків [7, с. 41].

Аналіз норм кримінального процесуального законодавства та практики його застосування дозволяє стверджувати, що окремі положення ч. 3 ст. 233 КПК України, які визначають невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи не відповідають вимозі юридичної визначеності. Зокрема, проблемним питанням є чіткість та однозначність розуміння терміну «врятування майна», як підстави невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Правомірність проведення обшуку у невідкладних випадках неодноразово була предметом звернення до Верховного Суду. При цьому рішення суду касаційної інстанції різнилися. З метою забезпечення сталості та єдності судової практики справа щодо тлумачення «врятування майна» як невідкладного випадку в розумінні ч. 3 ст. 233 КПК була передана на розгляд Об'єднаної палати ККС ВС. Підставою передачі була необхідність відступу від висновків про застосування норми права, передбаченої ч. 3 ст. 233 КПК, що відображені в постановах ККС ВС .

Так, в одних випадках врятування майна, що має ознаки речових доказів, визнавалося підставою для невідкладного проведення обшуку. Наприклад, колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС у постанові від 6 вересня 2023 року (справа № 688/647/19) дійшла висновку, що з положеннями ч. 3 ст. 233 КПК України цілком узгоджується те, що підставою для задоволення клопотання є врятування майна, яке є знаряддям, засобом або предметом злочину і яке могло бути знищено. Аналогічні висновки зроблені і в постановах Третьої судової палати ККС ВС від 18 жовтня 2023 року (справа № 303/3224/20) та Першої судової палати ККС ВС від 27 лютого 2024 року (справа № 185/4212/21) [6].

На відміну від вищенаведеного, є рішення ККС ВС в яких визначено, що врятування майна (речових доказів) не є підставою для невідкладного проведення обшуку. Так, колегія суддів Першої судової палати ККС ВС у постанові від 8 квітня 2021 року (справа № 573/2028/19) виходила з того, що не відноситься до підстав проведення невідкладного обшуку необхідність відшукання викрадених речей та одягу, в якому був одягнений злочинець та на якому могли залишитися сліди фарби, вилученої в ході огляду місця події, які можуть бути використані як докази, що мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. Адже такі підстави проведення обшуку не відносяться до переліку невідкладних. Тому колегія суддів дійшла переконання, що обшук було проведено без достатніх правових підстав, з огляду на що погодилася із судами попередніх інстанцій про недопустимість доказів, отриманих за його результатами, навіть з урахуванням того, що обшук було легалізовано ухвалою слідчого судді (пункти 34–37) [8]. Аналогічним є рішення колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 1 листопада 2023 року (справа № 462/3127/22).

Здійснивши системний аналіз кримінального процесуального законодавства, Об'єднана палата ККС ВС у постанові від 7 жовтня 2024 року дійшла висновку, що слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, зокрема з метою врятування матеріальних об`єктів (майна), що потенційно можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, від прогнозованого знищення, втрати. При цьому зауважується, що у контексті ч. 3 ст. 233 КПК про невідкладність такого випадку свідчать дані про реальну загрозу знищення, втрати майна. У клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку ч. 3 ст. 233 КПК, наданих на його обґрунтування матеріалах, в ухвалі слідчого судді, постановленій ex post factum, має бути вказано, які саме обставини на момент проникнення свідчили, що зволікання може спричинити знищення речових доказів, що відомості про загрозу їх знищення, втрати давали підстави сприймати її як реальну [6].

При цьому, у вказаній постанові Об'єднаної палати ККС ВС зазначається, що вимога про наведення мотивів для проведення обшуку саме невідкладно, безпосередньо пов'язана з ефективністю наступного судового контролю. Якщо слідчим суддею в порядку судового контролю або судом під час перевірки допустимості доказів не буде встановлено (підтверджено) наявності підстав для невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді, результати відповідного обшуку слід вважати такими, що отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [6].

Втім, такий висновок не однозначно був сприйнятий як науковою, так і адвокатською спільнотою. Зокрема, О. М. Дроздов Н. В. Глинська, стверджують, що проведення обшуку до постановлення ухвали слідчого судді, суду з метою відшукання та збереження майна, яке може бути використано як докази у кримінальному провадженні не є невідкладним випадком, пов'язаним з врятуванням майна. Адже наведені обставини є обставинами загального (ординарного) характеру, а отже не є нагальними чи екстраординарними обставинами, які прямо передбачені законом та ймовірно вимагають невідкладного (термінового) проведення обшуку без попереднього дозволу суду, що чітко і недвозначно випливає з позицій Європейського суду з прав людини [9, с. 622–623].

Висновки. Право на недоторканність житла чи іншого володіння особи має відносний, а не абсолютних характер та може обмежуватися під час проведення слідчих (розшукових) дій. Нормативна регламентація обмеження конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи має відповідати вимозі верховенства права. Системний аналіз положень ст. 233 КПК України дозволяє стверджувати про відсутність юридичної визначеності при регламентації невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи, зокрема з метою врятування майна, яке може бути доказами у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного процесуального кодексу України від 31 трав. 2011 р. № 4-рп/2011. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11#Text

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.

5. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. ; зі змін. та доповн. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Постанова Об`єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 жовт. 2024 р. у справі № 466/525/22 *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945

7. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав за період 01.01.2023–01.04.2023. *«Бюлетень: Верховенство права. Права людини»*. 2023. № 1. С. 22–45.

8. Постанова Колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 квітня 2021 року у справі *№ 573/2028/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:* https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208231

9. Дроздов О.М., Глинська Н.В. Невідкладний Обшук: у пошуках балансу між ефективністю та дотриманням прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 612–624.

ГОРБАНЬОВ І. М.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

ПРОДАНЕЦЬ Н. М.,
кандидат юридичних наук, інспектор факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.25

УНІВЕРСАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: «ВІД ЗЛОЧИНЦЯ ДО ЗЛОЧИНУ» ТА «ВІД ЗЛОЧИНУ ДО ЗЛОЧИНЦЯ»

У статті досліджено два універсальні підходи до виявлення та розслідування кримінальних правопорушень – «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину». Обґрунтовано їхню методологічну, правову та криміналістичну природу, проаналізовано сфери доцільного застосування кожного з них з урахуванням сучасних викликів у сфері протидії злочинності. Підхід «від злочину до злочинця» визначено як класичну модель доказової діяльності, що передбачає поетапне з'ясування особи правопорушника шляхом вивчення об'єктивних слідів злочину. У роботі охарактеризовано епістемологічну природу зазначеного методу як інструменту, що поєднує емпіричні дані, логічну дедукцію, елементи криміналістичної профілізації та структурно-аналітичні підходи. Його ефективність пов'язується з формалізованістю, процесуальною бездоганністю та спиранням на криміналістичну теорію відображення. Натомість підхід «від злочинця до злочину» має проактивний характер, орієнтується на особу як потенційного суб'єкта злочину, базується на оперативно-розшукових та аналітичних інструментах, і є ефективним у викритті серійної, організованої, економічної або латентної злочинності. Зазначено, що ефективність застосування методу залежить від глибини аналізу, системності логічних переходів, використання криміналістичних обліків, цифрових інструментів і спеціальних знань. Стаття містить порівняльний аналіз переваг і ризиків обох підходів та формулює практичні рекомендації щодо їх вибору в конкретних слідчих ситуаціях. Підкреслює, що згадані методи не є взаємовиключними, а навпаки – у практиці розслідування часто ефективно поєднуються, доповнюючи один одного залежно від вихідної ситуації. Зроблено висновок про необхідність комплексного, зваженого використання обох підходів з урахуванням характеру злочину, наявних доказів та оперативної інформації.

Ключові слова: *криміналістична методика, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, криміналістичний метод, від злочинця до злочину, від злочину до злочинця, криміналістична тактика, доказування, версія, ситуація.*

Gorbanov I. M., Prodanets N. M. Universal approaches to detecting and investigating criminal offenses: "from criminal to crime" and "from crime to criminal"

The article examines two universal approaches to the detection and investigation of criminal offenses – "from crime to criminal" and "from criminal to crime". Their methodological, legal and forensic nature is substantiated, the areas of appropriate application of each of them are analyzed, taking into account modern challenges in the field of combating crime. The "from crime to criminal" approach is defined as a classical model of evidentiary activity, which involves the gradual clarification of the identity of the offender by studying the objective traces of the crime. The paper characterizes the epistemological nature of the specified method as a tool that combines empirical data, logical deduction, elements of forensic profiling and structural-analytical approaches. Its effectiveness is associated with formality, procedural integrity and reliance on the forensic theory of reflection. In contrast, the "criminal-to-crime" approach is proactive, focuses on the individual as a potential subject of crime, is based on operational-detective and analytical tools, and is effective in exposing serial, organized, or latent crime. It is noted that the effectiveness of the method depends on the depth of analysis, the systematicity of logical transitions, the use of forensic accounting, digital tools, and specialized knowledge. The article contains a comparative analysis of the advantages and risks of both approaches and formulates practical recommendations for their choice in specific investigative situations. It emphasizes that the aforementioned methods are not mutually exclusive, but on the contrary – in investigative practice they are often effectively combined, complementing each other depending on the initial situation. The conclusion is made about the need for a comprehensive, balanced use of both approaches, taking into account the nature of the crime, available evidence, and operational information.

Key words: *forensic methodology, criminal proceedings, investigative (detective) actions, forensic method, from criminal to crime, from crime to criminal, forensic tactics, evidence, version, situation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективне розслідування кримінальних правопорушень є ключовим елементом забезпечення верховенства права та справедливості у кримінальному процесі, а також засобом реалізації завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України, зокрема: охорони прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, а кожний учасник кримінального провадження був позбавлений необґрунтованих процесуальних обмежень [1]. У цьому контексті ефективне розслідування виступає не лише інструментом юридичної відповідальності, а й дієвим механізмом протидії злочинності, що забезпечує суспільне благо через відновлення справедливості, стабільність правопорядку та запобігання новим правопорушенням. Таким чином, належна організація та результативність діяльності органів досудового розслідування є критично важливою умовою підтримання правової держави.

Необхідність перегляду та подальшої адаптації традиційних універсальних підходів «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» зумовлена сукупністю наступних об'єктивних факторів: 1) інтенсифікація транснаціональної та організованої злочинності, яка характеризується високим рівнем конспірації, складною структурою злочинних угруповань та міждержавною координацією. У таких умовах традиційні підходи втрачають ефективність без адаптації до реалій транснаціонального злочинного середовища; 2) технологізація злочинної діяльності – широке використання цифрових технологій, Інтернету, анонімних

платформ, шифрування, криптовалют тощо, призводить до того, що сліди злочину часто є віртуальними, що значно ускладнює чи унеможливлює ідентифікація суб'єкта злочину; 3) зміна характеру кримінальних правопорушень, зростання частки латентної злочинності та злочинів із ознаками гібридності (поєднання економічної, інформаційної, психологічної складових), що ускладнює застосування лінійного підходу в розслідуванні; 4) динамічні зміни законодавства та процесуальних стандартів, зокрема щодо допустимості доказів, меж втручання в приватне життя, міжнародного співробітництва, що вимагає нового осмислення методів виявлення та документування, а також розслідування злочинів; 5) зростання ролі превенції та розвідувального елементу в кримінальному процесі, що зумовлює потребу в проактивному моделюванні злочинної поведінки, а не лише реагуванні на вже вчинене правопорушення. Це потребує інтеграції оперативної інформації у процесуальну площину ще до моменту фіксації складу злочину; 6) необхідність забезпечення ефективності досудового розслідування відповідно до ст. 2 КПК України, де проголошено, що його завданням є не лише викриття особи, яка вчинила злочин, а й запобігання злочинам, своєчасне їх виявлення та належне документування для досягнення мети кримінального провадження – забезпечення суспільного блага через справедливий судовий розгляд.

Усі вищевказані чинники свідчать про те, що універсальні підходи не можуть залишатися статичними та повинні постійно оновлюватися відповідно до реалій практики й наукових досягнень. Їх переосмислення та інтеграція з новітніми методами криміналістичного аналізу, оперативного прогнозування та цифрової криміналістики є обов'язковою умовою забезпечення ефективного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній науці кримінального процесу та криміналістики тривалий час домінують дві універсальні концепції організації виявлення, розкриття та розслідування злочинів – «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину». Наведені підходи постійно знаходилися у центрі уваги національних та іноземних вчених-криміналістів, таких як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, О.О. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.А. Гросс, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.А. Колесник, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, В.Т. Нор, О.О. Подобний, М.Я. Сегай, Р.Л. Степанюк, В.Є. Тарасенко, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, С.І. Яковенко та інших. Вченими створено міцне теоретико-наукове підґрунтя криміналістичної методології для подальших розвідок та досліджень. Подальше удосконалення вказаного напряму здійснюють науковці, серед яких: Н.С. Карпов «Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності» (2007 р.); І.І. Котюк «Судова гносеологія: проблеми методології та практики» (2008 р.); І.І. Когутич «Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді» (2010 р.); Ю.Б. Пастернак «Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України» (2011 р.); О.М. Цільмак та інші «Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень» (2017 р.) та інші. Незважаючи на ефективність підходів «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» у класичних умовах, сучасна криміногенна ситуація вимагає критичного переосмислення цих підходів у зв'язку зі зростаючою складністю, динамічністю та технологізацією злочинності.

Концепція «від злочину до злочинця» передбачає, що розслідування починається з аналізу події злочину, виявлення слідів, оцінки місця події, після чого поступово відбувається встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Такий підхід ефективний у випадках відкритої, явної злочинності (наприклад, умисне вбивство, грабіж, розбій), коли місце події та матеріальні сліди є доступними для фіксації та аналізу. Проте в умовах інформаційно-технологічних злочинів, де місце події є віртуальним, а злочинець може діяти анонімно, такий підхід істотно втрачає ефективність.

З іншого боку, концепція «від злочинця до злочину» реалізується здебільшого в рамках оперативно-розшукової діяльності та передбачає наявність попередньої інформації про потенційного злочинця, що дає змогу задокументувати його протиправну діяльність, а відтак – і сам злочин. Цей підхід більш притаманний роботі з організованими угрупованнями,

професійною злочинністю або у разі реалізації проактивної моделі кримінального процесу. Проблематика виникає тоді, коли оперативна інформація не має достатньої доказової сили, або коли правозастосовна практика стикається з труднощами інтеграції розшукових даних у процесуальне поле.

Обидві концепції мають фундаментальне значення для теорії та практики, проте їх застосування у сучасних умовах повинно бути не лише гнучким, а й концептуально оновленим. Зокрема, виникає потреба у моделюванні гібридних підходів, де оперативно-аналітична інформація, цифрова криміналістика та кримінологічне прогнозування поєднуються в єдиний механізм забезпечення ефективного, швидкого й обґрунтованого реагування на злочини.

Таким чином, критичне осмислення наявних концепцій полягає не у запереченні їхньої цінності, а у визнанні обмежень у контексті трансформацій злочинності та необхідності розробки адаптивних, комплексних і проактивних стратегій виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. На нашу думку, у науковій літературі недостатньо опрацьоване питання інтегративного застосування підходів «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» в умовах трансформації злочинності, використання новітніх технологій та ускладнення механізмів вчинення кримінальних правопорушень. Відсутність комплексного бачення взаємозв'язку та взаємодоповнюваності цих підходів обмежує ефективність формування адаптивних та ситуаційно обґрунтованих моделей протидії злочинності у ході здійснення оперативно-розшукової діяльності та під час досудового розслідування.

Ціллю статті є теоретичне обґрунтування та практичне уточнення універсальних підходів до виявлення й розслідування кримінальних правопорушень – «від злочинця до злочину» та «від злочину до злочинця», а також у визначенні критеріїв та умов доцільності їх застосування в конкретних кримінальних провадженнях із урахуванням сучасних викликів у сфері протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підхід «від злочину до злочинця» є одним з фундаментальних методологічних орієнтирів у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Його теоретико-правовий зміст полягає у поетапному просуванні від аналізу об'єктивно зафіксованих слідів злочину – до встановлення особи, яка його вчинила, з використанням комплексного арсеналу криміналістичних, процесуальних, аналітичних та розшукових засобів.

Цей підхід ґрунтується на доказовому характері кримінального процесу (ст. 91 КПК України), згідно з яким обов'язковому встановленню підлягає не лише сам факт учинення кримінального правопорушення, а й особа винного [1]. Його юридична природа пов'язана з об'єктивною обумовленістю причинно-наслідкових зв'язків, які існують між злочином як подією, його механізмом і суб'єктом, що його вчинив. Саме це зумовлює епістемологічну логіку розслідування – від наслідків до причини.

У межах цього підходу ключовим є застосування системи криміналістичних методів і засобів: виявлення та фіксації слідів злочину; їхньої криміналістичної класифікації; логіко-аналітичного узагальнення; формулювання версій щодо суб'єкта злочину; поступового звуження кола можливих осіб і переходу до конкретного підозрюваного.

Наукову основу підходу становлять положення криміналістичної теорії відображення (сліду), що розглядає слід як наслідок матеріального або ідеального впливу злочинця на навколишнє середовище, який може бути зафіксований, досліджений і використаний у доведенні. Також він спирається на концепцію ідентифікації особи за результатами її діяльності, теорію криміналістичних версій і логічну модель доказування. Крім того, у правовому аспекті цей підхід відображає презумпцію невинуватості (ст. 17 КПК України), адже встановлення особи можливе лише на підставі належних, допустимих і достовірних доказів, здобутих законним шляхом. Саме тому рух від події до особи вимагає дотримання процесуальних гарантій і використання правових інструментів, визначених кримінальним процесуальним законом.

Таким чином, теоретико-правовий зміст методу «від злочину до злочинця» полягає у формалізованому, обґрунтованому і доказовому з'ясуванні особи злочинця через дослідження об'єктивних даних про злочин, з дотриманням норм матеріального і процесуального права.

Підхід «від злочинця до злочину» у криміналістиці й кримінальному процесі розглядається як аналітична та практична стратегія розслідування, що передбачає початкове зосередження уваги на конкретній особі (або категорії осіб), яка викликає оперативний, слідчий чи розвідувальний інтерес, з подальшою перевіркою її можливого зв'язку з певними кримінальними правопорушеннями.

Юридично-правова основа цього підходу закладена в положеннях Кримінального процесуального кодексу України, зокрема: 1) у ст. 214 КПК, яка визначає підстави для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування; 2) у ст. 93 КПК – щодо способів збирання доказів; 3) у ст. 41 КПК – щодо повноважень органу досудового розслідування та оперативних підрозділів [1].

Теоретично цей підхід ґрунтується на концепції оперативно-розшукової профілактики та превенції злочинів, а також на положеннях інформаційно-аналітичного забезпечення слідчої діяльності, де особа (реальна чи ймовірна) може розглядатися як носій кримінального ризику, за яким здійснюється спостереження, контроль або перевірка з метою виявлення ознак учинених нею злочинів.

Криміналістичне підґрунтя підходу «від злочинця до злочину» включає: 1) використання інформації про раніше судимих осіб, осіб з кримінальним минулим; 2) аналіз їхньої поведінки, способу життя, комунікаційних зв'язків; 3) застосування методів кримінального профілювання; 4) формування та перевірку версій щодо участі особи в нерозкритих злочинах.

Такий підхід не суперечить презумпції невинуватості (ст. 17 КПК України), за умови, що перевірка причетності особи здійснюється в межах правового поля, із дотриманням вимог щодо допустимості доказів і недопущення порушень прав людини.

У правовому сенсі підхід «від злочинця до злочину» найчастіше реалізується: у ході оперативно-розшукової діяльності до початку кримінального провадження; при розслідуванні серійних, службових, системних або замовних злочинів; у рамках спеціального досудового розслідування, якщо особа ухиляється від правосуддя (глава 24[1] КПК України).

Змістовно цей підхід репрезентує проактивну логіку розслідування, коли ініціатива переходить до суб'єктів протидії злочинності, які завдяки аналізу поведінки, минулого досвіду та аналітичних даних формують гіпотези щодо можливого злочинного минулого або потенційної злочинної активності конкретної особи.

Кожен з підходів як «від злочину до злочинця», так «від злочинця до злочину» має практичні переваги та обмеження, що зумовлює доцільність їхнього порівняльного аналізу.

Підхід «від злочину до злочинця» є класичною моделлю розслідування, яка передбачає, що відправною точкою діяльності слідчого виступає сам факт вчинення кримінального правопорушення. Суть цього підходу полягає у послідовному збиранні доказової інформації про обставини злочину, механізм його вчинення, сліди, залишені злочинцем, з метою встановлення особи, причетної до протиправного діяння. Цей підхід відповідає конституційним принципам кримінального провадження, зокрема презумпції невинуватості, змагальності та верховенства права. Він ґрунтується на об'єктивних доказах та забезпечує високий рівень процесуальних гарантій особи, мінімізуючи ризики необґрунтованих переслідувань [2, с. 8, 10].

Сильними сторонами цього підходу є його універсальність – застосування до злочинів різного типу; системність та процесуальна бездоганність, що завдяки структурованості дозволяє вибудовувати логічний ланцюг доказів; об'єктивність – спирається на факти, а не припущення, а також широке застосування криміналістичних методів, таких як огляд місця події, трасологічна, біологічна, дактилоскопічна експертиза, допити свідків тощо. Водночас, слабкою стороною цього підходу може бути його недостатня результативність у ситуаціях, коли злочинець діє професійно, не залишаючи суттєвих слідів, або коли оперативна

інформація про його особу наявна, але формальних підстав для негайного процесуального реагування немає.

Натомість підхід «від злочинця до злочину» базується на виявленні, аналізі та перевірці потенційної причетності конкретної особи до вчинення одного або декількох кримінальних правопорушень. В основі цього підходу лежить наявність оперативної інформації про раніше судиму особу, учасника злочинного угруповання чи суб'єкта, який перебуває у полі зору правоохоронних органів. Основною перевагою цього підходу є його ефективність у боротьбі з серійними, організованими та тяжкими злочинами, зокрема коли існує потреба встановлення зв'язку особи з низкою правопорушень, про які раніше не було відомо або які не були повністю розкриті. Підхід «від злочинця до злочину» нерідко використовується у межах аналітичної діяльності кримінальної розвідки, кримінального профілювання, а також стратегічної оперативно-розшукової роботи.

Разом із тим, слабкими сторонами зазначеного підходу є ризик процесуальної упередженості, ймовірність формального зловживання оперативними повноваженнями, а також можливе порушення прав і свобод особи у разі перевищення меж допустимого втручання в її приватне життя. Застосування цього підходу вимагає особливої обережності, дотримання вимог статей 8, 17 та 214 КПК України, а також чіткого розмежування між оперативно-розшуковими заходами й процесуальними діями. Будь-які докази, здобуті в результаті реалізації цього підходу, мають бути здобуті законним шляхом та відповідати критеріям допустимості, належності, достовірності та достатності.

Таким чином, кожен із підходів має свою сферу доцільного застосування. Підхід «від злочину до злочинця» є реактивним, формалізованим і максимально узгодженим з принципами кримінального процесу. Він найчастіше використовується при розслідуванні типових правопорушень. У свою чергу, підхід «від злочинця до злочину» є проактивним, спрямованим на попередження або виявлення «прихованих» злочинів, однак вимагає високого рівня правової обґрунтованості та контрольованості з боку органів досудового розслідування і суду.

Основними умовами ефективності застосування підходу «від злочину до злочинця» є:

1. Наявність детальної інформації про спосіб вчинення правопорушення, місце, час, засоби, механізм подолання перешкод, особливості слідів, залишених на місці події, дозволяє сформувати ймовірний образ злочинця та окреслити коло осіб, які могли бути причетними. Це є ключовою умовою побудови слідчих версій та реалізації логіки, притаманної зазначеному підходу [3].

2. Професійне проведення огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій, застосування сучасних криміналістичних прийомів та методик з належної фіксація та збереження слідів злочину, створює об'єктивну доказову базу, що дозволяє здійснити логічний перехід від встановлених слідів до встановлення особи правопорушника [4].

3. Злагоджена взаємодія підрозділів поліції, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зі слідчими забезпечує оперативне реагування на подію, правильну кваліфікацію дій, ефективне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, своєчасне виявлення та фіксацію доказів.

4. Ефективне використання відомчих та міжвідомчих інформаційно-аналітичних систем дозволяє швидко співставляти отримані дані з уже відомими профілями злочинців та обставинами аналогічних правопорушень.

5. Застосування підходу «від злочину до злочинця» вимагає від суб'єкта розслідування здатності логічно мислити, формувати слідчі версії, критично аналізувати факти, приймати обґрунтовані процесуальні рішення, а також знати методики розслідування певних категорій злочинів [5].

6. Дотримання принципів кримінального процесу (законності, процесуальної форми, презумпції невинуватості та інших) забезпечує легітимність отриманих доказів, їхню допустимість і, зрештою, судову перспективу кримінального провадження.

7. Застосування методів психологічного профілювання дозволяє сформувати імовірний портрет злочинця, що є дієвим інструментом для звуження кола підозрюваних.

А реконструкція події дозволяє перевірити версії, уточнити часові й просторові характеристики дій злочинця, виявити суперечності або додаткові сліди [6, с. 184–193].

Таким чином, ефективне застосування підходу «від злочину до злочинця» можливе лише за умов високого рівня криміналістичного та процесуального забезпечення, аналітичної готовності до комплексного аналізу ситуації.

Ефективне застосування підходу «від злочинця до злочину» є типовим для профілактичної, оперативно-розшукової та агентурно-пошукової діяльності, і передбачає встановлення причетності конкретної особи до вчинення правопорушення шляхом ініціювання розслідування з аналізу її способу життя, поведінки, зв'язків, а також кримінального минулого за наявності таких умов:

1. Наявність обґрунтованої оперативної інформації про особу, яка, згідно з оперативними джерелами, можливо, готує або вже вчинила кримінальне правопорушення. Достовірність, повнота і своєчасність отриманої інформації (дані спостереження, агентурні повідомлення, результати НСРД) є ключовою передумовою для формування обґрунтованої версії щодо участі цієї особи у злочині [7].

2. Високий рівень професійної компетентності оперативного співробітника або слідчого дозволяє встановити характерні риси поведінки та інші ознаки, особливості «почерку» раніше судимої особи, її звичну тактику або знаряддя вчинення злочину. У поєднанні з методами психологічного аналізу це дає змогу встановити логічний зв'язок між особою та конкретним правопорушенням.

3. Використання криміналістичних обліків і аналітичних баз даних, а також порівняльний аналіз слідів дозволяє виявити збіги за методом, місцем, часом або жертвами злочину, або майновим становищем, рівнем доходів та повноваженнями службової особи [8].

4. Підхід «від злочинця до злочину» має високий ризик трансформації у суб'єктивну підозру без належного підтвердження. Щоб уникнути упередженого переслідування, необхідна внутрішня процесуальна перевірка всіх версій, забезпечення змагальності у розслідуванні, а також належне прокурорське наглядове забезпечення.

5. В умовах, коли особа потенційно готує злочин, може бути ефективним комплексне використання превентивних і доказових інструментів не лише для викриття, а й для попередження правопорушення (негласних заходів, технічних засобів фіксації, контроль за вчиненням злочину і т.д.).

6. Ефективність підходу значно підвищується у випадках рецидивної злочинності, діяльності організованих груп або осіб із кримінальною репутацією. У таких випадках характер злочину часто обумовлений особистістю правопорушника, що дозволяє інтерпретувати конкретні факти з урахуванням його соціально-поведінкових моделей.

Вибір методологічного підходу до виявлення та розслідування кримінальних правопорушень – «від злочину до злочинця» чи «від злочинця до злочину» – здійснюється з урахуванням наявних вихідних даних у конкретному кримінальному провадженні. Основоположним критерієм для визначення тактичної моделі розслідування виступає характер початкової інформації, яка доступна уповноваженим суб'єктам кримінального провадження на момент фіксації події або оперативного надходження відомостей.

У разі коли об'єктивно встановлено факт учинення кримінального правопорушення, проте особа, яка його вчинила, залишається невідомою, доцільним є застосування підходу «від злочину до злочинця». Така модель розслідування передбачає початкову орієнтацію на аналіз результатів огляду місця події, виявлених слідів, речових доказів, показань очевидців або потерпілих, матеріалів технічної фіксації, результатів судових експертиз тощо. Зазначений підхід спирається на принцип об'єктивності та всебічності дослідження обставин події, дозволяє реконструювати механізм злочинної діяльності, ідентифікувати особу злочинця на підставі зібраних доказів та побудованих слідчих версій.

Натомість підхід «від злочинця до злочину» обирається у випадках, коли на початковому етапі розслідування наявна достовірна інформація про конкретну особу, яка може бути причетною до вчинення злочинної діяльності. Така інформація, як правило, надходить

з оперативних джерел, у межах реалізації заходів оперативно-розшукової діяльності, або отримується в результаті інших форм взаємодії правоохоронних органів із населенням, зокрема через інститут конфідентного співробітництва. У цьому випадку розслідування має на меті не лише перевірку достовірності підозр щодо відповідної особи, а й пошук об'єктивних доказів, які б підтверджували або спростовували її причетність до конкретного кримінального правопорушення. Такий підхід вимагає виваженого дотримання процесуальних гарантій та виключає можливість фабрикації обвинувачення, оскільки основним завданням є документування фактичних дій особи, що мають ознаки протиправності [9, с. 54–55, 118, 164–165].

У практиці досудового розслідування зазначені підходи не є взаємовиключними, а навпаки – часто застосовуються комплексно, доповнюючи один одного. Так, у процесі розслідування, розпочатого за підходом «від злочину до злочинця», після встановлення можливого суб'єкта злочину, можуть бути використані елементи моделі «від злочинця до злочину» з метою перевірки його причетності до інших епізодів протиправної поведінки. Водночас на основі інформації про злочинну діяльність конкретної особи може бути ініційовано виявлення раніше не задокументованих або не розкритих кримінальних правопорушень.

Таким чином, вибір тактичної моделі розслідування обумовлюється характером початкової інформації: у разі встановлення факту злочину без відомостей про злочинця – застосовується підхід «від злочину до злочинця»; у разі наявності даних про потенційного суб'єкта злочину – підхід «від злочинця до злочину». Застосування обраного підходу повинно ґрунтуватися на принципах процесуальної законності, оперативної доцільності, доказової обґрунтованості та ефективності розслідування.

Перспективи комбінованого використання підходів «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» на різних стадіях досудового розслідування є значними й свідчать про еволюцію сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень у напрямі гнучкості, адаптивності та максимального врахування контексту конкретного кримінального провадження.

Сутність комбінованого застосування полягає у поетапному або паралельному використанні обох методологічних підходів залежно від динаміки змін слідчої ситуації, результатів первинних слідчих (розшукових) дій та надходження нових доказових джерел. На початковому етапі розслідування зазвичай переважає підхід «від злочину до злочинця», оскільки слідчий або інший уповноважений суб'єкт має справу з фактологічно зафіксованою подією правопорушення, але без конкретних даних про особу правопорушника. У таких умовах здійснюється огляд місця події, вилучення слідів, збирання свідчень та інших джерел доказів, які у своїй сукупності формують обґрунтовані версії щодо можливого суб'єкта злочину.

Після встановлення особи, яка потенційно причетна до вчинення кримінального правопорушення, або за умов оперативного виявлення осіб із криміногенними характеристиками, може бути застосовано елементи підходу «від злочинця до злочину». Це дозволяє перевірити її причетність не лише до досліджуваного епізоду, а й до інших злочинів, що мали аналогічний спосіб учинення, спрямованість, час або місце вчинення [10, с. 41, 67, 78]. Таким чином, у межах одного провадження може бути здійснено розширене кримінальне профілювання підозрюваного та ефективно реалізована ідея криміналістичної профілактики повторної злочинної поведінки.

Особливо ефективним є комбінований підхід на етапі реалізації оперативно-розшукових заходів, де оперативна інформація про підготовку злочину або про злочинну активність конкретної особи може бути використана як основа для ініціювання процесуального розслідування. Це відкриває можливості для тактичного супроводу особи до моменту фіксації її протиправних дій, із подальшим документуванням шляхом негласних слідчих (розшукових) дій. У такий спосіб забезпечується високий рівень доказовості, знижується ризик втрати слідів злочину або спотворення обставин події.

Перспективність комбінованого підходу також полягає в тому, що він дозволяє адаптувати розслідування до змін зовнішнього середовища, підвищує ймовірність викриття

організованих форм злочинності, дозволяє виявляти латентні правопорушення та встановлювати зв'язки між окремими епізодами злочинної діяльності. У складних, багатоепізодних матеріалах (наприклад, про економічні, серійні або корупційні злочини) саме комбінація обох підходів забезпечує системність і глибину пізнання злочинної діяльності.

Отже, перспектива комбінованого використання зазначених підходів на різних стадіях досудового розслідування полягає в підвищенні ефективності кримінального провадження, повноті дослідження обставин, процесуальній гнучкості та посиленні доказового обґрунтування прийнятих процесуальних рішень. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку криміналістичної теорії та практики й має бути інтегрований у навчальні програми, методичні рекомендації та практику досудового розслідування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Подвійний підхід («від злочину» і «від злочинця») є взаємодоповнюючими стратегіями, що дозволяють ефективно організувати процес виявлення та розслідування кримінальних правопорушень в умовах підвищеної складності та латентності злочинності. Підхід «від злочину до злочинця» демонструє високу ефективність на етапі первинного огляду місця події, фіксації слідів, аналізу матеріальних доказів і вибору слідчих дій. Він є класичним для реактивного розслідування і дозволяє швидко встановити коло підозрюваних, ґрунтуючись на об'єктивних фактах. Підхід «від злочинця до злочину» базується на аналітичній роботі, профілюванні, оперативно-розшуковій діяльності, оцінці ризиків, поведінкових моделях та інформації з баз даних. Він набуває особливого значення в боротьбі з організованою, рецидивною та кіберзлочинністю, а також у превентивній діяльності.

Сучасні інформаційно-аналітичні системи, штучний інтелект та цифрові бази даних посилюють можливості обох підходів, дозволяючи глибше аналізувати зв'язки між подіями, об'єктами та особами, виявляти приховані закономірності та прогнозувати потенційні загрози. Оптимальним у сучасних умовах вважаємо інтегрований підхід, що забезпечує гнучке поєднання стратегій «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» залежно від вихідної інформації, характеру правопорушення та наявних ресурсів. Вектор логічного руху між підходами різниться, однак практика потребує їх комбінування та адаптації через створення гібридних моделей розслідування, що орієнтовані на ефективне реагування в умовах мінливої оперативної обстановки. Таким чином, ефективна кримінальна політика вимагає не протиставлення, а синергетичного поєднання зазначених підходів, що дозволяє підвищити результативність розслідування

Універсалізація правоохоронної діяльності вимагає постійного удосконалення та системного оновлення навчально-методичних матеріалів з урахуванням трансформації класичних моделей розслідування – «від злочину до злочинця» та «від злочинця до злочину» за такими напрямами: 1) поглиблення теоретичної та прикладної підготовки, шляхом систематизації та розширення викладання базових понять, етапів і методів реалізації обох підходів з урахуванням типу злочину та оперативної (слідчої) ситуації; 2) запровадження модулів з гібридних моделей, що допоможуть сформувати адаптивні алгоритми розслідування, що поєднують елементи обох підходів; 3) практичні заняття за сценаріями у форматі case-based learning для відпрацювання логіки дій у межах кожного підходу; 4) аналіз прикладів із практики для ілюстрації ефективності чи недоліків обраної моделі розслідування; 5) інтеграція цифрових інструментів (OSINT, big data тощо) у межах кожного підходу; 6) формування критичного мислення щодо свідомого вибору моделі розслідування, що базується на характеристиках злочину та злочинця, слідчій ситуації, версіях, ресурсах, правових і етичних межах оперативно-розшукової та слідчої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 11.04.2025).

2. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за ред. А.Ф. Волобуєва та ін. Харків : Право, 2018. Т.1. 384 с.

3. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 556 с.

4. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

5. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.

6. Телійчук В. Г., Зінченко С. С. Щодо застосування профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності підрозділами кримінальної поліції Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. Вип. 12. 2020. С. 184–193.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон Україні від 18.02.1992. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 11.04.2025).

8. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / І. В. Сервецький та ін. Київ : Людмила, 2022. 691 с.

9. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

10. Пекарський С. П. Основи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції : навчальний посібник. Київ : ВД Дакор, 2022. 186 с.

ЗАСТРОЖНІКОВА К. С.,
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Академія адвокатури України)

УДК 343.137
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.26

ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено системний теоретико-прикладний аналіз особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. Авторка обґрунтовує актуальність дослідження крізь призму викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією проти України, що суттєво дестабілізувала функціонування системи кримінальної юстиції та оголила її вразливі сегменти. Визначено, що особливий режим не є різновидом класичного особливого порядку, а має самостійний тимчасовий характер, спрямований на забезпечення безперервного функціонування органів досудового розслідування та суду в умовах системної нестабільності.

Звертається увага на нормативні підстави та фактичні умови застосування положень розділу IX[1] КПК України, зокрема, статті 615, яка забезпечує гнучкість правозастосування за наявності об'єктивної неможливості реалізації загального порядку. Особливу увагу присвячено розкриттю змісту поняття «особливий режим» у кримінальному провадженні, його відмінності від процесуальних форм особливого порядку. У дослідженні використано приклади сучасної судової практики, які демонструють реальні виклики і правові підходи до функціонування кримінального провадження у прифронтових та тимчасово окупованих регіонах.

У статті аргументовано доцільність виокремлення норм про особливий режим в окремий розділ КПК України, враховуючи його міждисциплінарну природу, що поєднує кримінальні процесуальні та конституційні компоненти. Зроблено висновок про необхідність формування чіткого дефінітивного визначення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, що забезпечить єдність правозастосування та сприятиме дотриманню стандартів прав людини навіть за умов відповідного правового режиму. Запропоновано концептуальні підходи до удосконалення законодавства у цій сфері, зокрема шляхом нормативної конкретизації умов і підстав допустимих процесуальних відступів.

Ключові слова: *воєнний стан, особливий режим, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, процесуальні гарантії.*

Zastrozhnikova K. S. Special criminal proceedings under martial law: theoretical and practical dimensions

The article presents a systematic theoretical and applied analysis of the special regime of criminal proceedings under martial law. The author justifies the relevance of the study through the lens of challenges caused by the full-scale armed aggression against Ukraine, which has significantly destabilized the functioning of the criminal justice system and exposed its vulnerable segments. It is determined that the special regime does not represent a variation of the classical simplified procedure but has an independent and temporary nature aimed at ensuring

the uninterrupted operation of pre-trial investigation bodies and courts under conditions of systemic instability.

Attention is drawn to the normative grounds and actual conditions for the application of the provisions of Section IX[1] of the CPC of Ukraine, in particular Article 615, which provides for flexibility in law enforcement in cases where it is objectively impossible to implement the general procedure. Particular attention is paid to clarifying the meaning of the concept of "special regime" in criminal proceedings and how it differs from procedural forms of special procedure. The study uses examples from contemporary judicial practice that demonstrate the real challenges and legal approaches to the functioning of criminal proceedings in areas close to the front line and temporarily occupied regions.

The article justifies the expediency of separating the regulations on the special regime into a separate section of the CPC of Ukraine, given its interdisciplinary nature, which combines criminal procedural and constitutional components. It concludes that there is a need to formulate a clear and definitive definition of the special regime of criminal proceedings under martial law, which will ensure uniformity in the application of the law and promote compliance with human rights standards even under the relevant legal regime. Conceptual approaches to improving legislation in this area are proposed, in particular through the normative specification of the conditions and grounds for acceptable procedural deviations.

Key words: *martial law, special regime, criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings, procedural guarantees.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку української державності виняткової актуальності набуває питання здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду як у контексті забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального провадження, так і щодо гарантування та захисту основоположних прав і свобод людини. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України стала не лише загрозою територіальній цілісності та суверенітету держави, а й виявилася серйозним викликом для інституційної стійкості системи кримінальної юстиції. Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та судів зазнала суттєвої системної дестабілізації, оскільки відбувається під час постійної загрози фізичній безпеці учасників кримінального провадження та в умовах фактичної правової невизначеності. Здійснення кримінального провадження за таких обставин потребує не лише збереження формального функціонування процесуальних механізмів, а й їх гнучкої адаптації до реалій воєнного часу та одночасного забезпечення балансу між публічним інтересом захисту правопорядку та дотриманням основоположних прав та свобод людини.

В Україні ці питання вивчали В. В. Абламська, П. О. Балов, О. О. Гущин, Т. О. Лоскутов, О. С. Малюта, П. В. Овчаренко, Д. О. Пилипенко, С. О. Софієв, А. А. Теслицький, В. М. Трофименко, О. Ю. Хабло, Ю. В. Шинкарьов та ін. Разом з тим дослідження кримінального процесуального законодавства України, літературних джерел, статистичних матеріалів, слідчо-судової практики дозволяє стверджувати, що сучасний етап вирішення вищезазначених проблем вимагає якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне теоретико-прикладне обґрунтування правової природи, сутності, підстав та умов застосування особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану, з урахуванням конституційних принципів, міжнародних стандартів прав людини та практичних викликів, які постають перед органами кримінальної юстиції в умовах системної нестабільності.

Результати дослідження. В умовах правового режиму воєнного стану значно посилюється державний інтерес у сфері кримінального провадження. Передусім це обумовлюється наявністю об'єктивної небезпеки для всіх учасників кримінального провадження, що у свою чергу, унеможливлює здійснення кримінальної процесуальної діяльності в загальному

порядку. З метою адаптації процесуальної моделі до умов воєнного часу держава змушена реалізовувати кримінальне провадження в особливому порядку.

Масштаб деструктивних змін, спричинених повномасштабною збройною агресією проти України об'єктивно засвідчують емпіричні дані. Так, станом на 15.04.2025 р. офіційно зафіксовано пошкодження 155 приміщень у 145 судових установах, з них 147 пошкоджень саме у будівлях судів різних інстанцій. Найбільшої руйнації зазнали судові установи Харківської (25 приміщень), Донецької (24 приміщення) та Миколаївської (21 приміщення) областей, що були географічно наближені до районів найбільш інтенсивних бойових дій.

Здебільшого пошкодження мають критичний характер: відсутність віконних і дверних конструкцій, руйнування систем опалення, водопостачання та електропостачання, знищення внутрішніх перегородок, повна або часткова руйнація залів судових засідань і службових приміщень. У низці випадків зафіксовано як повне знищення, так і систематичне розкрадання матеріально-технічного забезпечення судів, що не лише унеможливлює відновлення їхньої роботи в найближчій перспективі, а й позбавляє необхідних умов для належного кримінального провадження [1].

О. В. Чорна зауважує, що в умовах дії правового режиму воєнного стану чимало органів досудового розслідування та судові установи об'єктивно втратили можливість здійснювати кримінальне провадження у встановленому законом порядку. Ключовими чинниками у цій ситуації стають: фактична неспроможність проведення слідчих (розшукових) дій; нездатність забезпечити завершення досудового розслідування та підготовку обвинувального акта для передачі до суду; істотні порушення процесуальних строків досудового розслідування внаслідок організаційної дезінтеграції системи правосуддя.

Досить суттєвою стає проблема втрати матеріалів кримінальних проваджень і процесуальних документів у зв'язку з неможливістю їх належного зберігання та захисту в зоні активних бойових дій. Крім того, гостроти набуває ситуація, пов'язана з етапуванням та конвоюванням підозрюваних і обвинувачених осіб до слідчих суддів або суду, інколи виконання даних процедур унеможливлюється через загрозу життю та безпековим обмеженням у регіонах бойових дій. Складнощі виникають й на етапі забезпечення утримання осіб під вартою через: дефіцит ресурсів, руйнацію місць тримання під вартою та порушення логістичних ланцюгів постачання, що створює додаткові загрози для дотримання мінімальних стандартів гуманного поводження з особами, узятими під варту [2, с. 261].

На думку О. Яновської, повномасштабна збройна агресія проти України значно загострила наявні системні проблеми вітчизняної кримінальної юстиції. Унаслідок воєнних дій істотно ускладнюється реалізація ключових процесуальних гарантій, які традиційно забезпечували справедливість та ефективність кримінального провадження, зокрема, суттєво порушуються вимоги щодо забезпечення розумних строків розгляду справ, що є інтегральною складовою права на справедливий суд. Серйозних змін зазнала й система контролю за досудовим розслідуванням, діяльність якої спрямована на запобігання свавільному обмеженню прав учасників провадження. Особливо проблематичним стає доступ до правосуддя в небезпечних регіонах, у яких об'єктивно унеможливлюється здійснення судового захисту в традиційних формах через фізичну недоступність до органів досудового розслідування і судів, а також ризик для життя учасників провадження [3].

Таким чином, обставини здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану об'єктивно зумовили потребу у впровадженні нормативно закріпленого механізму – особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду, який би забезпечував функціонування кримінального провадження в умовах правової, інституційної та територіальної нестабільності без порушення основоположних процесуальних прав і гарантій особи.

Системне дослідження особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану має враховувати конституційні засади, які визначають базові гарантії прав людини, а також встановлюють межі їх допустимого обмеження в надзвичайних умовах. Незважаючи на те, що в Конституції України не передбачено спеціальних

норм, які б регламентували здійснення кримінального провадження під час воєнного стану, її положення залишаються ключовою нормативною основою, що визначає зміст і межі будь-якого правового регулювання в екстремальних умовах. Так, ст. 55 Основного Закону гарантує кожному право на судовий захист, що не підлягає обмеженню навіть у період дії надзвичайного чи воєнного стану. Стаття 64 Конституції України передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод громадян, проте, не допускає обмеження тих прав, які є фундаментальними для демократичного правопорядку, зокрема, право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд. Зазначені положення визначають конституційні межі допустимих відступів у реалізації кримінального провадження, яких необхідно дотримуватися навіть у випадку системних загроз державності. Крім того, ці норми є своєрідним правовим критерієм, за яким можна визначити правомірність запровадження та функціонування особливого режиму кримінального провадження.

Нормативною основою особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду на рівні спеціального процесуального законодавства став розділ IX[1] КПК України. Даний розділ запроваджено у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яка з 2014 р. суттєво ускладнила можливість органів досудового розслідування та суду здійснювати кримінальне провадження у звичайному порядку.

Зміни, унесені до ст. 615 КПК України, передбачили докладне врегулювання нових процесуальних механізмів, зокрема щодо: дистанційного виконання окремих слідчих (розшукових) дій; обрання запобіжних заходів у разі відсутності суду або його недієздатності; гнучкого порядку зміни підслідності тощо.

Разом з тим зауважимо, що розбудова нормативної основи особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду повинна ґрунтуватися не лише на положеннях Конституції та КПК України, а й враховувати підзаконні нормативно-правові акти, рішення Вищої ради правосуддя та роз'яснення Верховного Суду. Прикладом, у зв'язку з активізацією воєнних дій у Донецькій області, Вища рада правосуддя на підставі подання Голови Верховного Суду ухвалила рішення від 10.10.2024 р. № 2994/0/15-24 щодо зміни з 21.10.2024 р. територіальної підсудності судових справ Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області, передавши їх на розгляд Бабушкінському районному суду міста Дніпропетровська [4]. Вважаємо, що такі рішення стають важливими організаційно-правовими інструментами, які дозволяють безперервно здійснювати правосуддя в умовах фактичної недієздатності окремих судів через бойові дії, окупацію чи знищення інфраструктури. Вони сприяють збереженню цілісного функціонування судової системи шляхом перерозподілу навантаження між судами загальної юрисдикції.

Зазначена нормативна складова особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану доводить адаптування традиційних кримінальних процесуальних процедур до умов, спричинених воєнним станом. Це має ключове значення для розуміння того, як держава забезпечує баланс між ефективною протидією злочинності та захистом прав людини в період кризових ситуацій.

Дослідження судової практики дозволяє стверджувати, що особливий режим кримінального провадження не лише має належне нормативне закріплення, а й успішно втілюється за реальних умов функціонування системи правосуддя в період воєнного стану. Застосування на практиці нормативно-правових механізмів особливого режиму доводить його ефективність як належного інструменту забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах істотної правової непередбачуваності.

Яскравим прикладом практичного застосування положень особливого режиму є вирок Івано-Франківського міського суду від 30.01.2025 р. у справі № 344/1070/25, у межах якої суд затвердив угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором і обвинуваченим за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 358 КК України. Під час ухвалення рішення суд окремо наголосив про застосування положень ст. 615 КПК України, які визначають особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Суд врахував об'єктивну неможливість повноцінного дотримання процесуальних стандартів у звичайному

порядку, але забезпечив законність та ефективність розгляду справи за умов обмежених ресурсів судочинства [5].

Показовою також є ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 2.04.2025 р. у справі № 123/4567/25, у якій суд розглядав питання щодо продовження строку тримання під вартою обвинуваченого. Зважаючи на реальні обмеження, запроваджені через воєнний стан, суд обґрунтовано застосував ст. 615 КПК України та підтвердив допустимість ухвалення відповідного рішення з урахуванням особливостей процесуального режиму [6].

Зазначені вище приклади доводять реальну потребу втілення положень особливого режиму кримінального провадження на практиці, оскільки це дозволяє забезпечити ефективність кримінальної юстиції та зберегти дотримання мінімальних стандартів прав людини в умовах воєнного стану.

Заслуговує уваги факт термінологічної неузгодженості, допущеної законодавцем у кримінальному процесуальному законодавстві України під час регулювання правовідносин, що виникають у період дії воєнного стану. Зокрема, у ч. 3 ст. 7 КПК України міститься загальне поняття «кримінальне провадження в умовах воєнного стану», проте як у розділі IX¹ КПК України використано більш конкретизовану конструкцію – «особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».

На нашу думку, зазначена вище розбіжність у термінології не є випадковою та підлягає осмисленню з погляду як формальної логіки, так і системного аналізу кримінального процесуального законодавства. Використання узагальненого терміна «кримінальне провадження в умовах воєнного стану» у ч. 3 ст. 7 КПК України відображає основоположну нормативну ідею, що навіть за умов надзвичайних ситуацій здійснення кримінального провадження має ґрунтуватися на дотриманні ключових принципів кримінального процесу. Дане поняття є своєрідним загальним орієнтиром, що підкреслює пріоритетність верховенства права, законності, справедливості та гарантій прав і свобод людини незалежно від умов правового режиму.

Разом з тим термін «особливий режим досудового розслідування, судового розгляду» у розділі IX¹ КПК України має характер більш конкретної процесуальної категорії. Він конкретизує способи адаптації кримінального провадження до реальних обмежень, які запроваджено внаслідок ведення бойових дій, і передбачає систему спеціальних процедурних спрощень та винятків, покликаних для забезпечення ефективності досудового розслідування і судового розгляду. Таким чином, у розділі IX¹ КПК України йдеться вже не про загальні принципи, а про прикладну правову модель, яка пристосовує традиційний порядок здійснення кримінального провадження відповідно до специфіки воєнного стану.

Доречно зауважити, що особливий режим кримінального провадження не охоплює всі стадії кримінального процесу в їх класичному розумінні. Його основна мета передусім полягає в забезпеченні безперервного функціонування основних стадій, а саме досудового розслідування та судового розгляду, які мають вирішальне значення для підтримання ефективності системи кримінальної юстиції. Разом з тим окремі елементи особливого можуть безпосередньо впливати і на інші стадії кримінального процесу.

Досліджуючи сутність особливого режиму кримінального провадження О. В. Лазукова зазначила, що даний режим містить «суспільний компроміс», зумовлений винятковістю обставин, з якими доводиться стикатися під час досудового розслідування та судового розгляду. Особливий режим має комплексний характер, оскільки його зміст формується і розвивається, керуючись правовими нормами інших інститутів кримінального процесуального права, що стосуються: суб'єктів кримінального провадження, підслідності, підсудності, слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо [7, с. 39, 43].

У науковій літературі існує чимало різних підходів щодо співвідношення особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду з іншими формами особливих порядків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України. Зокрема П. О. Балов вважає, що законодавець свідомо не відніс кримінальне провадження в умовах

воєнного стану до переліку особливих порядків, передбачених у розділі VI КПК України. Науковець підкреслює, що термін «особливий режим» використовується замість традиційного «особливий порядок» через винятковість та екстраординарність даного правового явища, зумовленого необхідністю реагування на збройну агресію та захистом суверенітету й територіальної цілісності держави [8, с. 111].

Водночас інші науковці сумніваються на рахунок доцільності виокремлення норм щодо особливого режиму в окремий розділ КПК України. Так, В. М. Трофименко вважає доречним положення особливого режиму віднести до розділу VI КПК України, аргументуючи таку інтеграцію спорідненістю процедурних механізмів з вже існуючими особливими порядками [9, с. 22]. Аналогічну думку висловлює й В. В. Абламська, стверджуючи, що особливий режим досудового розслідування та судового розгляду під час воєнного часу є різновидом особливого порядку [10, с. 141].

Якщо системно підійти до цього питання, слід зауважити, що в розділі VI КПК України передбачено такі форми особливого порядку кримінального провадження, як: провадження на підставі угод (гл. 35); провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36); наслідки втрати кримінальним законом чинності (гл. 36[1]); провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37) та ін. Зазначені форми особливого порядку в кримінальному провадженні є процесуальними моделями, які діють у межах загального правового режиму. Їх застосування зумовлюється специфікою суб'єкта чи об'єкта кримінального провадження. Дані моделі мають постійний і незалежний характер від політичної чи безпекової ситуації в країні, вони адаптують кримінальний процес до окремих категорій справ без втручання в базові механізми процесуальної діяльності.

На відміну від зазначених вище постійно діючих особливих порядків, особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану має винятковий і тимчасовий характер. Даний режим передбачає певну правову модель кризового реагування, що запроваджується в умовах серйозного порушення стабільного правопорядку та функціонування державних інституцій. Основним завданням особливого режиму стає забезпечення можливості здійснення кримінального провадження в умовах об'єктивної неможливості реалізувати звиклу процесуальну форму. Особливий режим не пов'язаний із суб'єктною чи предметною специфікою; вводиться задля забезпечення функціонування системи кримінальної юстиції в цілому, а не в інтересах окремої особи чи категорії кримінального провадження; діє винятково на час існування правового режиму воєнного стану; забезпечує функціонування органів досудового розслідування та суду, навіть за умов порушення логістичних, територіальних або комунікаційних зв'язків; передбачає процесуальні спрощення або відступи, що поширюються на всі кримінальні провадження.

Таким чином, особливий режим не є різновидом особливого порядку в класичному розумінні, а становить самостійний процесуальний механізм, покликаний зберегти базові функції кримінального провадження в умовах надзвичайної правової ситуації. Ураховуючи зазначене, вважаємо, що закріплення норм про особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в окремому розділі КПК України є юридично обґрунтованим та виваженим кроком законодавця, який має юридико-системне, методологічне та політико-правове підґрунтя.

У межах цього дослідження викликає сумнів пропозиція деяких науковців щодо доцільності використання в назві розділу IX[1] КПК України терміна «режим» замість більш звичного для кримінального процесу поняття «порядок». Зокрема, Д. О. Пилипенко та А. Г. Андріяшевський сумніваються на рахунок прийнятності вживання терміна «режим» у визначенні процесуальних конструкцій, що регулюють здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Науковці вважають, що термін «режим» у кримінальному процесуальному законодавстві здебільшого використовується для опису технічних чи організаційних умов проведення окремих процесуальних дій, прикладом, у контексті застосування відеоконференції під час судового засідання (ст. ст. 35, 232, 336 КПК). У зв'язку з цим, вони пропонують замінити слово «режим» на «порядок», вважаючи, що

така термінологія підкреслить процесуальну сутність і структуру норм розділу IX[1] КПК України [11, с. 163].

На нашу думку, уживання терміна особливий режим у назві розділу IX[1] КПК України навпаки є цілком доречним, оскільки демонструє намір законодавця виокремити особливе правове становище, що охоплює не окрему категорію кримінальних проваджень, а весь спектр процесуальних дій, які потребують модифікації у зв'язку з наявним воєнним станом.

Таким чином, можна зазначити, що особливі порядки кримінального провадження являють собою постійно діючі правові інститути, що адаптують процесуальну форму відповідно до специфіки окремих видів кримінальних проваджень. Разом з тим особливий режим є тимчасовим процесуальним інструментом, спрямованим на забезпечення належного функціонування органів досудового розслідування, суду до умов воєнного стану. Законодавець логічно розмежував ці інститути, що дозволило оперативно реагувати на кризові обставини, не порушуючи цілісності процесуальної архітектоніки кримінального процесуального законодавства України.

Особливої уваги потребує проблема відсутності в кримінальному процесуальному законодавстві України законодавчого визначення поняття особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану. Наразі в положеннях розділу IX[1] КПК України наявний лише нормативний опис відповідних процесуальних спрощень і модифікацій без формулювання узагальненого дефінітивного підходу.

На сьогодні серед науковців визначити поняття особливого режиму спробувала лише О. В. Лазукова, на думку якої особливим режимом досудового розслідування та судового розгляду є особливий порядок регулювання правовідносин, заснований на поєднанні спеціальних юридичних засобів, які найчастіше стають винятками із загальної процедури, оскільки «традиційне» правове регулювання унеможливлене з об'єктивних причин [12, с. 6].

Вважаємо, що запропоноване визначення, хоч і відображає окремі функціональні ознаки особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду, але видається методологічно обмеженим. Воно інтерпретує особливий режим кримінального провадження як сукупність «виняткових процесуальних рішень» без урахування його глибинної трансформаційної сутності. Проте особливий режим не являє собою певний перелік відступів від процесуальної норми, а передбачає зміну самого способу існування системи кримінального провадження, який в умовах воєнного стану змінює свою функціональну логіку. Така перебудова вимагає не лише технічного коригування процедур, а й переосмислення ціннісного балансу між правами особи та публічним інтересом.

На нашу думку, особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану являє собою закріплений у кримінальному процесуальному законодавстві України тимчасовий порядок проведення кримінального провадження, що запроваджується в умовах дії відповідного правового режиму та передбачає нормативно встановлені відступи від загальновизначених процесуальних механізмів і гарантій, для забезпечення безперервності здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Варто також зауважити, що особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану впроваджується на основі чітко визначених законом підстав та умов. Разом з тим важливо усвідомлювати змістовну відмінність цих понять у контексті кримінального процесуального права.

На нашу думку, однією з визначальних особливостей правової природи особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану є концептуальне поєднання правових підстав із фактичними умовами його застосування. Така правова конструкція дозволить не лише формально легалізувати відступ від загального порядку виконання кримінального провадження, а й забезпечить високий рівень гнучкості та здатності процесуальної системи адаптуватися у відповідь на надзвичайні обставини.

З погляду на системний підхід, підстава являє собою юридичний факт нормативного характеру, наявність якого дозволяє застосувати особливий режим кримінального провадження. У контексті розділу IX[1] КПК України даною підставою є запровадження правового

режиму воєнного стану на всій території України або в окремих її регіонах. Цей факт має публічно-правовий характер і створює нормативну передумову для потенційної трансформації процесуальних механізмів. Застосування положень розділу IX[1] КПК України є юридично неприпустимим без наявності відповідної підстави.

Разом з тим наявність лише правової підстави не може ініціювати автоматичного введення особливого режиму. Законодавцем передбачено наявність додаткових фактичних підкріплень, тобто умов, які вказують на конкретні обставини для легітимного застосування норм особливого режиму. Аналіз кримінального процесуального законодавства України доводить, що умови застосування особливого режиму мають багатовимірний характер і передбачають як процесуальні, так і територіальні чинники.

Зокрема, до процесуальних умов, передбачених ч. 1 ст. 615 КПК України, належать: відсутність технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що унеможливлює реєстрацію чи належну фіксацію кримінальних проваджень у загальному порядку; відсутність технічної можливості доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що блокує можливість здійснювати судовий розгляд та облік процесуальних дій у звичайній процедурі; об'єктивна неможливість виконання слідчим суддею своїх повноважень, передбачених ключовими нормами КПК України (ст.ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250 та 294) та ін. Як вбачається, процесуальні умови застосування ст. 615 КПК України формуються на зразок моделі фактичної об'єктивної необхідності, що виникає через комбіноване порушення нормальної інституційної діяльності органів досудового розслідування та суду внаслідок безпекових, технічних або організаційних причин.

Окремої уваги у системі умов потребують територіальні чинники: особливий режим застосовується лише на територіях, на яких запроваджено правовий режим воєнного стану і на яких об'єктивно відсутня можливість здійснювати кримінальне провадження на загальних підставах.

На сьогодні в наукових колах точаться різні дискусії щодо територіального запровадження особливого режиму. Прикладом, С. О. Софієв та А. А. Теслицький вважають, що особливий режим має впроваджуватися на всій території України, оскільки правовий режим воєнного стану охоплює всю державу [13, с. 474]. Водночас більшість науковців не поділяють такої думки. Так, П. О. Балов застерігає, що застосування таких правил на територіях, де відсутня реальна небезпека, пов'язана з веденням безпосередніх бойових дій, може призвести до необґрунтованого відходу від гарантій, передбачених загальним порядком здійснення досудового розслідування, і безпідставного обмеження прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Власне, законодавець, урегульовуючи норми особливого порядку, уживає словосполучення «відсутня технічна можливість», «відсутня об'єктивна можливість» та ін., що вказує на винятковий характер даних правовідносин [8, с. 115, 116].

На нашу думку, особливий режим досудового розслідування та судового розгляду не має підлягати автоматичному та однаковому імперативному застосуванню на всій території України лише на підставі самого факту запровадження воєнного стану. Законність застосування такого режиму повинна визначатися як фактичними обставинами на конкретній території, так і наявністю відповідних процесуальних умов. Використання цього режиму в регіонах, у яких відсутня пряма загроза, що пов'язана з безпосередніми бойовими діями або суттєвими ризиками для безпеки, становитиме необґрунтований відступ від загального порядку кримінального провадження та призведе до невиправданого обмеження прав і свобод його учасників.

Таким чином, механізм особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану ґрунтується на інституційній взаємодії двох рівнів: нормативного (підстава) та фактичного (умови). Дана модель являє собою суть субсидіарного підходу в правозастосуванні, за якого держава допускає звуження процесуальних гарантій лише за умов необхідності і пропорційності, а також з урахуванням реальної ситуації. Зважаючи на зазначене, особливий режим не стає правомірним автоматично з моменту запровадження

воєнного стану, а вимагає належного процесуального обґрунтування та документального підтвердження наявності умов, які унеможливлюють дотримання загального порядку. Лише поєднання правової підстави та фактичних умов дозволяє вважати реалізацію особливого режиму легітимною і виправданою з позиції доктрини прав людини та принципів кримінального процесу.

Висновки. Проведений нами аналіз поняття та сутності особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану дозволяє обґрунтовано стверджувати про формування в кримінальному процесуальному законодавстві України специфічної процесуальної конструкції адаптивного характеру, що спрямована на забезпечення функціональної стійкості системи кримінального провадження в особливий період. Запровадження особливого режиму має винятковий характер і допускається виключно за умови доведеної об'єктивної неможливості дотримання загального порядку кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Інформація станом на 15.04.2025 про пошкоджені приміщення внаслідок збройної агресії Російської Федерації та стан їх відновлення. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/analit_poshkodj_prymish/analit_15_04_25.pdf.

2. Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266.

3. Судовий розгляд кримінальних проваджень, пов'язаних з війною, має бути ефективним і справедливим, щоб захистити права потерпілих – суддя ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1455427.

4. Рішення Вищої ради правосуддя від 10.10.2024 р. № 2994/0/15-24 «Про зміну територіальної підсудності судових справ Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/2994_10_10_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com.

5. Івано-Франківський міський суд. Вирок від 30 січня 2025 року у справі № 344/1070/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12479649.

6. Кіровський районний суд м. Кіровограда. Ухвала від 2 квітня 2025 року у справі № 123/4567/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12479649.

7. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 276 с.

8. Балов П. О. Спрощені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Хмельницький, 2024. 252 с.

9. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : автор. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 43 с.

10. Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2. С. 140–148.

11. Пилипенко Д. О., Андріяшевський А. Г. Щодо питання визначення окремих аспектів особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1. С. 162–165.

12. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.

13. Софієв С. О., Теслицький А. А. Проблемні питання щодо застосування на практиці норм кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 473–478.

МІРОШНИЧЕНКО С. С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

ЛУКОВ Р. М.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.27

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

У статті проаналізовано ретроспективу розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні з урахуванням соціально-правових орієнтирів, політичних трансформацій та ідеологічних поглядів упродовж середини XX – початку XXI століття. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, зокрема Кримінальний кодекс УРСР 1960 року та Кримінальний кодекс України 2001 року, в контексті їх ролі стосовно майнових прав. Проаналізовано трансформацію підходів до класифікації майнових злочинів та правозастосовної практики. Відзначається вплив соціально-економічних і політичних змін на зміст кримінальної відповідальності, а також напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства України в цій сфері. Розкрито особливості радянського періоду, перехідного етапу 1990-х років, а також сучасного етапу становлення кримінального законодавства. Обґрунтовано тенденції кримінально-правової політики та уніфікації підходів до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності. Звертається увага на те, що прийняття Кримінального кодексу України 2001 року стало переломним моментом у формуванні національного кримінального права у сфері захисту власності, започаткувавши принципово нові засади відповідальності, що відповідають стандартам правової держави та європейським підходам. Тож ретроспективний аналіз дозволяє краще зрозуміти історичні закономірності та розвиток кримінального права України у сфері захисту власності. Водночас, незважаючи на проведені реформи, залишаються актуальними проблеми ефективного правозастосування, потреба у диференціації кримінальної відповідальності. Ці важливі питання вимагають наукового обґрунтування, що визначило вибір теми статті, обумовило постановку мети.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, власність, злочини проти власності, періодизація, кримінальне право, ретроспектива.*

Miroshnychenko S. S., Lukov R. M. Retrospective analysis of criminal liability for crimes against property

The article analyzes the retrospective of the development of criminal liability for crimes against property in Ukraine, taking into account socio-legal guidelines, political

transformations and ideological views during the mid-twentieth and early twenty-first centuries. The author reveals the peculiarities of the Soviet period, the transitional stage of the 1990s, and the current stage of criminal legislation development. The author substantiates the trends in criminal law policy and unification of approaches to criminal liability for crimes against property. These important issues require scientific substantiation, which determined the choice of the topic of the article and led to the statement of the purpose.

The study found that criminal liability for crimes against property in Ukraine has undergone significant transformations due to both socio-economic and political and legal changes. In the Soviet period, criminal legislation was characterized by the predominance of a punitive function and subordination to ideological goals. In independent Ukraine, the process of humanization of criminal legislation was launched, accompanied by its adaptation to European legal standards. It should be noted that not only the corpus delicti of crimes have changed, but also the very concept of property protection as an institution of law, regardless of its forms of collective or private ownership.

A retrospective analysis allows not only to better understand the historical features of legal regulation, but also helps to identify areas for further improvement of Ukrainian criminal legislation in the field of combating crimes against property, overcoming the difficult and controversial path from a strict punitive model to humanistic, systematic and human rights-based regulatory framework.

It is advisable to continue further scientific research with a comparative legal analysis of Ukrainian legislation and a study of the effectiveness of modern criminal policy in the field of property relations.

Key words: *criminal liability, property, crimes against property, periodization, criminal law, retrospective.*

Вступ. Злочини проти власності є одними з найдавніших видів правопорушень, які супроводжують людство протягом всієї його історії. Починаючи від крадіжок у первісних суспільствах до складних шахрайських схем у сучасному цифровому світі, питання кримінальної відповідальності за такі діяння залишається актуальним. У різні історичні періоди, зокрема у середині XX – на початку XXI століття, еволюція кримінальної політики України щодо протидії таким злочинам зазнавала суттєвих змін, що зумовлено трансформацією державного устрою, правової системи, економічних умов та ціннісних суспільних орієнтирів.

В цьому контексті ретроспективний аналіз еволюції кримінальної відповідальності за злочини проти власності дозволяє не лише простежити зміну підходів до кваліфікації таких діянь та запровадження видів покарання, а й оцінити ефективність нормативного регулювання на різних історичних етапах. Такий аналіз сприяє глибшому розумінню сучасних проблем правозастосовної практики, а також може стати підґрунтям для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України. Відтак, дослідження кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності в історичному контексті є актуальним як для розвитку правової науки, так і для формування ефективної державної політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Постановка завдання. Метою статті є ретроспективний аналіз еволюції кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності в Україні у період середини XX – початку XXI століття, виявлення закономірностей розвитку кримінального законодавства та окреслення актуальних проблем правозастосування.

Результати дослідження. Упродовж історії розвитку кримінального законодавства України особлива увага приділялася захисту права власності як одного з фундаментальних елементів суспільних відносин. Злочини проти власності є соціально небезпечними діяннями, що порушують економічну безпеку, правовий порядок та особисту безпеку громадян.

При цьому слід відмітити, що законодавець протягом десятиліть вдавався до різних підходів у регулюванні кримінальної відповідальності за злочини проти власності.

Особливого значення набуває аналіз еволюції кримінально-правових норм у цій сфері у період, що охоплює часи радянської правової системи, добу становлення незалежності України, а також етапи реформування кримінального законодавства в умовах збройної агресії і воєнного стану. Переважна більшість вчених акцентували увагу у своїх працях, що значна частина кримінально-правових норм того періоду існувала у вигляді окремих декретів і нормативних актів, які лише фрагментарно регламентували відповідальність за так звані «майнові злочини» [1; 4; 5]. У переважній більшості таких актів відсутня чітка диференціація складів злочинів, а юридичні ознаки протиправних діянь визначалися загальними, неуніфікованими категоріями, що ускладнювало їх практичне застосування.

Законодавчі ініціативи радянської влади щодо протидії правопорушенням у сфері власності на ранньому етапі не передбачали чіткої класифікації чи комплексної побудови відповідного інституту кримінального права. Лише окремі склади злочинів отримували спеціальне законодавче закріплення, але й у цих випадках вони подавалися без повного розкриття об'єктивних і суб'єктивних ознак, що значно знижувало ефективність правозастосування. Таким чином, відсутність концептуальної єдності в законодавстві, спрямованому на охорону відносин власності, свідчить про незавершеність формування цілісного інституту злочинів проти власності в кримінальному праві раннього радянського періоду.

Соціальну спрямованість обумовлювали законодавчі ініціативи 1958 року, коли Верховною Радою СРСР були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, які започаткували процес уніфікації кримінально-правових норм на території СРСР та стали концептуальною базою для розроблення нових кримінальних кодексів союзних республік. На їх основі був ухвалений третій, останній Кримінальний кодекс УРСР, що набрав чинності з 1 квітня 1961 року [12]. В основі зазначеного нормативно-правового акту лежали не лише загальні тенденції кодифікації радянського кримінального права, але й зафіксовано історичний факт затвердження соціалістичної (державної) форми власності як домінантної в економічній системі Української РСР.

Структура КК УРСР 1960 року чітко репрезентувала ідеологічну пріоритетність соціалістичної власності у правовій системі того часу. Зокрема, глава 2 «Злочини проти соціалістичної власності» розміщувалася перед главою 5 «Злочини проти особистої власності громадян», що мало не лише редакційне, а й символічне значення. Така послідовність законодавчих положень підкреслювала домінування державних інтересів над інтересами окремих громадян, а також відображала систему цінностей, властиву егалітарній моделі кримінальної політики.

Слід зазначити, що проведене дослідження дає підстави для висновку, що у межах цієї редакції законодавець приділяв особливу увагу охороні державного, кооперативного та колгоспного майна, встановлюючи за посягання на ці об'єкти більш сувору відповідальність, порівняно з аналогічними діяннями щодо особистої власності. Останній кримінальний кодекс радянської України став не лише кодифікованим джерелом кримінального права, а й інструментом ідеологічного впливу, що закріплював пріоритетність соціалістичної форми власності як основи правопорядку тогочасного радянського суспільства. Його кримінально-правові норми, передбачали жорсткі санкції, включаючи довготривале позбавлення волі та, в окремих випадках, смертну кару.

Водночас, норми, що регулювали відповідальність за посягання на особисту власність громадян, мали менш суворі санкції. Така диференціація була зумовлена панівною ідеологічною доктриною, відповідно до якої особиста власність громадян визнавалася другорядною формою власності, допустимою лише в межах, визначених державою. Більше того, у правозастосовній практиці часто спостерігалося штучне розширення меж тлумачення соціалістичної власності, що дозволяло кваліфікувати суміжні випадки як більш небезпечні злочин зі значно суворішим покаранням.

Разом з тим, слід зазначити, що формальне закріплення злочинів проти власності хоча й у різних главах Кодексу сприяло певній систематизації кримінального законодавства, що

було значним кроком унормування відповідальності порівняно з фрагментарними правовими нормами 1920–1930-х років [8; 14]. Проте така систематизація залишалася підпорядкованою ідеологічному критерію та забезпеченню домінування соціалістичних відносин, а відтак і контролю за економічною сферою в умовах централізованої командної економіки.

В цьому зв'язку варто відзначити, що основним у КК УРСР 1960 року вбачався пріоритет державного над приватним, відображаючи цим не лише кримінально-правову, але й соціально-економічну політику СРСР. Така модель кримінального законодавства зберігалася фактично до розпаду Радянського Союзу та мала істотний вплив на становлення і трансформацію кримінального права України вже в період її незалежності.

Для позначення протиправного заволодіння соціалістичним майном у тексті кодексу використовувався термін «розкрадання», що був ключовим у нормативному визначенні складів відповідних злочинів. Узагальнюючий характер цього терміну охоплював різні форми протиправного вилучення майна із законного володіння такі як крадіжку, привласнення, розтрату, шахрайство, зловживання службовим становищем тощо. Усі ці дії вважалися формами розкрадання, якщо об'єктом посягання виступала соціалістична власність. Такий підхід демонстрував підвищену чутливість кримінального законодавства до охорони державного і колективного майна, що вважалося основою економічного фундаменту соціалістичного суспільства.

Виходячи з такої класифікації у статтях, що стосувалися злочинів проти особистої власності громадян, термін «розкрадання» не використовувався, а застосовувалися конкретні визначення складів злочинів, зокрема таких як «крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, вимагательство, умисне знищення або пошкодження особистого майна громадян, злочини проти власності об'єднань, що не є соціалістичними організаціями», що розширювало рівень юридичного трактування подібних діянь. Це свідчило про сутнісну нерівність форм власності в кримінально-правовому аспекті, оскільки соціалістична власність визнавалася пріоритетною не лише з економічного, а й з правового погляду.

Однією з ключових засад формування кардинальних змін у всіх сферах правового регулювання, зокрема й кримінальної відповідальності за злочини проти власності, був розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності України в 1991 році [16; 17]. Відповідно, становлення національної правової системи вимагало перегляду підходів до охорони права власності, яке відтепер визнавалося як основоположне конституційне право, незалежно від форми її належності.

Ринкова трансформація економіки України спричинила докорінні зміни стосовно роздержавлення та приватизації значних обсягів державного майна і, як наслідок, створила нові виклики у сфері кримінального права, що зумовило необхідність реформування кримінального законодавства, зокрема у частині, що регламентує злочини проти власності.

Незважаючи на те, що Кримінальний кодекс УРСР 1960 року залишався чинним протягом усього періоду 1990-х років, його зміст зазнав суттєвих змін: починаючи з 1992 року, до нього було внесено низку важливих поправок, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності, скасування каральних норм радянської доби та започаткування однакового підходу до кримінально-правової охорони всіх форм власності.

Однією з ключових реформ стало виключення ідеологічного розмежування між соціалістичною та особистою власністю. Замість цього закріплювалися норми універсального поняття «власність» як об'єкта кримінально-правової охорони. Наприклад, у процесі реформування законодавства було переглянуто санкції за майнові злочини, зокрема, скасовано смертну кару за розкрадання в особливо великих розмірах, розширено можливості застосування штрафів, громадських робіт та інших альтернатив позбавленню волі.

Також варто відзначити, що в цей період активно велась підготовка до прийняття нового Кримінального кодексу України, який би відповідав сучасним демократичним стандартам, ґрунтувався на принципах верховенства права, юридичної рівності всіх форм власності та невідворотності покарання. Зокрема, проєкт нового кримінального кодексу був завершений у другій половині 1990-х і ухвалений Верховною Радою у 2001 році [13].

Важливе значення у реформуванні вітчизняного кримінального законодавства відбулося 15 квітня 2008 року, коли було внесено зміни до ряду положень Кримінального кодексу України, у тому числі до розділу VI Особливої частини, присвяченого злочинам проти власності. Зміни мали системний характер і ґрунтувалися на принципі соціальної справедливості, відповідно до якого кримінально-правова санкція має не лише відповідати ступеню суспільної небезпечності конкретного діяння, а й бути пропорційною порівняно з санкціями за інші злочини аналогічного рівня тяжкості.

Крім того, важливим аспектом реформування стало подальше розширення підстав і умов для індивідуалізації покарання, що дозволяє суду враховувати обставини вчинення конкретного правопорушення, особу винного та інші пом'якшувальні чи обтяжуючі чинники. У такий спосіб, закріпилися загальні тенденції гуманізації кримінального права та затвердження основ правової держави, орієнтованої на верховенство права, де є забезпечення суспільних та індивідуальних інтересів.

Водночас, на наше переконання, прийняття у квітні 2001 року Кримінального кодексу України стало ключовим етапом у розвитку національного кримінального законодавства, що знаменувало завершення пострадянського перехідного періоду та закріпило нові концептуальні підходи до відповідальності за злочини проти власності. У контексті європейської інтеграції Україна обрала напрям гармонізації свого кримінального права із загальноєвропейськими стандартами, що передбачає юридичну рівність усіх форм власності, її ефективну охорону та кримінально-правове забезпечення інституту приватної власності як базового елементу правової держави. Крім того, доповнено кваліфікуючі ознаки, які враховують розмір шкоди, вчинення злочину організованою групою, злочинною організацією, корумпованості тощо. Окремо слід зазначити, що сучасна кримінально-правова доктрина визнає власність як об'єкт не лише кримінально-правового, а й конституційного, цивільно та адміністративно-правового захисту. Такий комплексний підхід забезпечує ефективну реалізацію права власності як фундаментального права людини, закріпленого у ст. 41 Конституції України [10] та ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини [9].

Таким чином, Кримінальний кодекс України 2001 року заклав нормативну основу для інтегрованого, неідеологічного та системного підходу до кримінально-правового захисту власності, що відповідає вимогам демократичного суспільства, заснованого на принципах верховенства права, рівності всіх форм власності.

Ретроспективний аналіз розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні упродовж середини XX – початку XXI століття засвідчує наявність чітко сформованих історичних етапів, кожен із яких характеризувався специфікою законодавчого регулювання, зміною підходів до охорони власності.

Як наслідок, еволюція кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Україні пройшла шлях від ідеологічного інструмента радянської доктрини колективізації і індустріалізації держави до правового інституту демократичної держави, що визнає право власності одним із фундаментальних прав людини. Вважаємо, що досвід минулого є важливим джерелом для подальшого вдосконалення національного кримінального законодавства в контексті верховенства права, правової визначеності та ефективного захисту майнових прав усіх суб'єктів.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що кримінальна відповідальність за злочини проти власності в Україні зазнавала істотних трансформацій, зумовлених як соціально-економічними, так і політико-правовими змінами. У радянський період кримінальне законодавство відзначалося переважанням каральної функції та підпорядкованістю ідеологічним цілям. В незалежній Україні започатковано процес гуманізації кримінального законодавства, який супроводжувався адаптацією його до європейських правових стандартів. Слід зазначити, що змінювалися не лише склади злочинів, а й сама концепція захисту власності як інституту права, незалежно від її форм колективної чи приватної.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість законодавчих змін, залишаються актуальними питання ефективності правозастосування, диференціації відповідальності залежно від суспільної небезпечності діяння, а також удосконалення механізмів протидії і запобігання.

Ретроспективний аналіз дозволяє не лише краще зрозуміти історичні особливості правового регулювання, але й допомагає визначити напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії злочинам проти власності, долаючи складний і суперечливий шлях від жорсткої каральної моделі до гуманістичного, системного та правозахисного нормативного регулювання.

Подальші наукові дослідження доцільно продовжити на порівняльно-правовому аналізі українського законодавства та дослідженні ефективності сучасної кримінальної політики у сфері майнових правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П.П. Поняття та види конкуренції кримінально-правових норм. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 13-15 квітня 2007 р. у 2 ч., ч. 1. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2007. С. 42–47.

2. Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : монографія. К.: Логос, 2007. С. 5–6.

3. Газдайка-Василишин І.Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

4. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: дис...д-ра юрид.наук:12.00.08 /Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1992. 438 с.

5. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: нац. торг.-екон. ун-т., 2016.744 с.

6. Дьоменко С. В. Деякі проблеми відмежування вимагання від суміжних складів злочинів та кваліфікації за сукупністю. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 10. С. 30–39.

7. Захарченко П.П. Історія держави та права України : навч. посіб. для дист. навч. Київ : Університет «Україна», 2005. с. 90.

8. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік. *Народний комісаріат юстиції*. Харків: Укрголовліт, 1927. 820 с.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

10. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. Київ: Паливода А. В., 2024. – 72 с.

11. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

12. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text

13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

14. Кримінальний кодекс УСРР в редакції 1922 року. 2-ге офіційне видання. Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, Харків-друк, 1922.

15. Кримінальний кодекс УСРР 1927, Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік/ Народний комісаріат юстиції. Харків: Укрголовліт, 1927 – 820 с. 1927. Відділ 2. Ч. 1 – 46.

16. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР: Постанова Верховної Ради України від 12.09.1991 № 1545-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1545-12.

17. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-XII від 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text

СОКОЛОВ В. О.,
співробітник Національної поліції України

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.28

МЕТОД ДИСТАНЦІЙНОГО ЗНИЩЕННЯ МІН ТА САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ ЗА ДОПОМОГОЮ БПЛА

Кожний масштабний військовий конфлікт є причиною численних інвестицій у військово-оборонний комплекс воюючих сторін. Як наслідок, кожен такий конфлікт отримує модернізований арсенал озброєння, який спричиняє нові виклики та необхідність подальшої адаптації.

Так, оволодіння тактичними знаннями нових видів озброєння представниками злочинного середовища і правоохоронними органами, визначають криміналістичний потенціал розвитку впровадження у діяльність правоохоронних органів України та зарубіжних країн сучасних засобів озброєння для виявлення, розслідування, розкриття та запобігання кримінальним правопорушенням.

Таким чином, важливим аспектом для роботи правоохоронних органів є дослідження та вивчення принципів дії не лише стандартних технологій, а й інноваційних методів застосування модернізованого арсеналу озброєння.

Дослідження нових підходів для розкриття та запобігання кримінальних правопорушень із застосуванням інноваційних технологій у інформаційно-пізнавальному та технологічному аспекті, дозволить правоохоронним органам комплексно застосувати методи, прийоми та засоби для вирішення стратегічних і тактичних завдань для досудового розслідування.

У статті розглядається інноваційний підхід до дистанційного розмінування з використанням безпілотних літальних апаратів (БпЛА).

Враховуючи розвиток військових технологій (ударних БпЛА, мін та саморобних вибухових пристроїв), робота саперів та криміналістів з вибухонебезпечним предметом (ВНП) несе більшу загрозу при виконання завдань безпосередньо біля небезпечного об'єкта. Розроблений автором метод дозволяє мінімізувати фізичну присутність саперів та криміналістів поблизу небезпечних об'єктів, що значно знижує ризики для їхнього життя та здоров'я та дозволить підвищити ефективність знешкодження мін і саморобних вибухових пристроїв (СВП) у військовому, гуманітарному та криміналістичному контекстах.

Ключові слова: *дистанційне розмінування, БпЛА, вибухонебезпечні предмети, саморобні вибухові пристрої, радіопідрив, гуманітарне розмінування, криміналістика, нетехнічне обстеження, ортофотоплан, датчик цілі, ВНП, плата ініціації, нейронна мережа, візуальна детекція.*

Sokolov V. O. Method of remote destruction of mines and improvised explosive devices using UAVs

Each large-scale military conflict leads to numerous investments in the defense-industrial complex of the warring parties. As a result, every such conflict receives a modernized arsenal of weapons, which brings about new challenges and the need for further adaptation.

Thus, the acquisition of tactical knowledge of new types of weapons by both criminal elements and law enforcement agencies defines the forensic potential for integrating modern weaponry into the activities of law enforcement bodies in Ukraine

and abroad for the purposes of detection, investigation, solving, and prevention of criminal offenses.

Therefore, an important aspect for the work of law enforcement agencies is the study and understanding of the principles of operation not only of standard technologies, but also of innovative methods for the application of a modernized arsenal of weapons.

Research into new approaches for detecting and preventing criminal offenses using innovative technologies in informational-cognitive and technological aspects will allow law enforcement to comprehensively apply methods, techniques, and tools to solve strategic and tactical tasks in pre-trial investigations.

The article presents an innovative approach to remote demining using unmanned aerial vehicles (UAVs).

Given the development of military technologies (strike UAVs, mines, and improvised explosive devices), the work of sappers and forensic experts with explosive objects (EOs) poses greater danger when performed directly near hazardous objects. The method developed by the author minimizes the physical presence of sappers and forensic experts near dangerous objects, significantly reducing risks to their lives and health, and enables improved effectiveness in neutralizing mines and improvised explosive devices (IEDs) in military, humanitarian, and forensic contexts.

Key words: *remote demining, UAV, explosive hazards, improvised explosive devices, radio detonation, humanitarian demining, forensics, non-technical survey, orthophotomap, target sensor, EH, initiation board, neural network, visual detection.*

Вступ. Застосування мін широко розповсюдилось під час Першої світової війни, далі жоден воєнний конфлікт не проходив без застосування цього озброєння. В пергу чергу, це пов'язано з тим, що основна мета використання мін є сповільнення або унеможливлення просування ворожих військ, знищення чи каліцтво живої сили противника, вихід з ладу ворожої техніки тощо. Разом з тим, міни минулих зразків, які й досі залишаються на військових складах великої кількості держав не відповідають вимогам міжнародного права, оскільки не мають механізму самознищення, що призводить до багатьох нещасних випадків серед цивільного населення, зокрема дітей впродовж десятиліть.

Відповідно питання розмінування територій буде гострим та життєвонеобхідним для будь-якої країни на території, якої велись бойові дії.

Так, російсько-українська війна стала каталізатором розвитку новітніх технологій у сфері мінування та виготовлення вибухових пристроїв. Також суттєвий відсоток небезпеки складають бойові частини дронів різних типів.

Як наслідок, варіативність вибухових пристроїв кратно збільшилась, при сталих методах роботи з ними. З метою зменшення загроз життю та здоров'ю персоналу, що працює з ВНП, було розроблено метод дистанційної доставки вибухового заряду до міни чи СВП з подальшим його підривом.

Дослідження використання безпілотних літальних апаратів, нових типів розмінування знайшли своє відображення у працях багатьох зарубіжних та українських науковців. Зокрема, В.В. Білоус визначає, що завдання органів безпеки й оборони, ефективність вирішення яких може бути значно покращена завдяки використанню БпЛА відповідного функціонального призначення [3]. Також слід погодитись з думками науковців А.А. Саковський, С.М. Науменко, С.І. Кравченко, І.М. Єфіменко, що безпілотний літальний комплекс є достатньо корисним техніко-криміналістичним засобом, що здатний оперативно і мобільно виявляти та фіксувати криміналістичну значиму інформацію [10, с. 55]. Разом з тим, також варто врахувати твердження науковців, що безпілотні літальні апарати (БпЛА) активно використовуються в різних сферах людської діяльності, демонструючи чудові результати. Основною перевагою БпЛА в гуманітарному розмінуванні є безпека, яку вони забезпечують,

дозволяючи людям працювати в небезпечних умовах, що виходять за межі фізіологічних та психофізіологічних можливостей [15].

Таким чином, питання розмінування та робота криміналістів з вибухонебезпечними предметами, потребує інноваційних рішень та сучасних підходів, які зможуть впоратись із новими викликами в даній сфері.

Постановка завдання полягає в науковому дослідженні та пошуку нових рішень у сфері знешкодження вибухонебезпечних предметів та саморобних вибухових пристроїв, які суттєво знизять ризик загрози життю та здоров'ю осіб, залучених до роботи з такими видами об'єктів.

Результати дослідження. Станом на 2025 рік, Україна залишається однією з найбільш замінованих країн світу. Повномасштабна війна створила безпрецедентну кількість мінних полів, пасток, нерозірваних боєприпасів і саморобних вибухових пристроїв.

За даними, викладеними Міністерством оборони України станом на 2024 рік 17 000 км^2 територій України повернуто до використання, 227 502 вибухонебезпечних предмета виявлено та знищено підрозділами розмінування Сил безпеки та оборони, 10 923 вибухонебезпечних предметів виявлено та знищено операторами протимінної діяльності, підготовлено 3 735 фахівців гуманітарного розмінування [1]. За даними Міністерства економіки України протягом лютого саперні підрозділи ДСНС, ДССТ та неурядових операторів обстежили понад 32 тисячі гектарів земель сільськогосподарського призначення. Усього з початку року обстежено 53,7 тис. га земель [5]. За даними ДСНС України за 2024 рік було залучено 42 531 піротехнічних підрозділів, знешкоджено 86 536 ВНП, очищено 55 520 га території України [4].

Варто зазначити, що у лютому 2024 року Україна разом з державами-партнерами підписала Протокол про наміри щодо створення Коаліції розмінування, оскільки забруднення земель України вибухонебезпечними предметами та вибухонебезпечними залишками війни є однією з найбільших загроз для цивільного населення України. Учасники Коаліції з розмінування обговорили потреби України в техніці та озброєнні та узгодили Дорожню карту допомоги на 2025–2034 рр. та зазначили про необхідність рішучих дій та додаткових зусиль для очищення територій, захисту людей та забезпечення стабільності в постконфліктний період.

За оцінками українських та міжнародних організацій, десятки тисяч квадратних кілометрів території можуть бути забруднені ВНП. Це становить загрозу як для військових, так і для цивільного населення. За оцінками експертів, замінована територія України настільки велика, що для її розмінування знадобиться 757 років на повне очищення. За оцінками GLOBSEC, один сапер може очистити дев'ять квадратних метрів на день, залежно від рельєфу місцевості та концентрації вибухівки. За найоптимістичнішими прогнозами деяких фахівців, розмінування території України може сягати 5–7 років.

Згідно даних, наданих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідацію надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежну та техногенну безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності за період з 2022 по 2024 рр. було знищено 555 462 вибухонебезпечних предметів [2], що наглядно може показати ступінь забрудненості та масштабу проблеми очищення замінованих територій.

На жаль, в Україні адаптація до сучасних викликів відбувається повільніше, аніж виготовлення нових методів застосування мінного озброєння.

Особливо небезпечною є тенденція до масового виготовлення СВП. Завдяки широкій доступності вибухових речовин, електроніки, знань та інструкцій у відкритому доступі, зростає ризик поширення таких пристроїв не лише у військовій, а й у кримінальній сфері. Велика кількість осіб, які в умовах війни здобули практичні навички роботи з вибухівкою, після завершення бойових дій можуть використати ці знання у злочинній діяльності. Це створює серйозну загрозу для національної безпеки та громадського порядку.

Враховуючи досвід інших конфліктів (наприклад, в Афганістані, Іраку, Сирії), існує висока ймовірність, що наслідки розповсюдження ВНП в Україні матимуть довготривалий вплив. Саме тому, вкрай важливо впроваджувати новітні технології дистанційного розмінування, які дозволяють оперативно реагувати на загрози, забезпечувати безпеку громадян та прискорити процес очищення територій від небезпечних предметів.

Згідно приписів статті 3 Основного Закону держави людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, відтак задля збереження життя та здоров'я людей та забезпечення їх безпеки у поствоєнний період, мною було впроваджено наступний метод дистанційного знищення мін та саморобних вибухових пристроїв.

Нормативно-правові акти, які регламентують основні засади поводження, знешкодження, утилізації вибухових матеріалів, викладені у постанові Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 р. № 812 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 2010 р. № 469) Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин та Наказі Міністерства внутрішніх справ України від 19.08.2019 № 691 Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Слід констатувати той факт, що вказані нормативно-правові акти потребують внесення змін та вдосконалення відповідно до вимог сучасності аби залишатись релевантними.

Згідно «Посібника з базової ідентифікації боєприпасів в Україні» від 19.11.2024 р. розробленого саперами Bomb techs without borders [12], за час повномасштабного вторгнення російської федерації було зафіксовано на території України понад півтори тисячі зразків вибухонебезпечних предметів, із різноманітними тактико-технічними характеристиками та принципами дії.

Певні види вибухонебезпечних предметів мають специфічні конструкційні особливості, що практично унеможливлюють роботу саперів безпосередню біля боєприпасу. Яскравим прикладом цього є міна ПОМ-3 [11], що має сейсмічний датчик цілі, та спрацьовує від вібрації ґрунту, спричиненою ходьбою людини, оскільки ця міна призначена для ураження живої сили противника. Цю та інші міни із специфічними датчиками цілі слід знищувати дистанційно, так як загроза нещасного випадку надто висока.

Разом з тим, розвиток ударних БпЛА всіх типів, призвів до суттєвого збільшення типів ВНП, які потенційно можуть бути виявлені при веденні робіт з розмінування, оскільки на даний час не має уніфікованих боєприпасів та плат ініціації до них, що унеможливлює виконання робіт згідно чинних Стандартних операційних процедур.

Слід додати, що міни також можуть містити додаткові пастки немеханічного впливу, наявність яких практично неможливо ідентифікувати безпосередньо біля ВНП.

Таким чином, перед нами постає низка проблем, а саме: у безпечному виявлені тих об'єктів, які можуть вибухнути не від безпосереднього механічного впливу, а від фізичної присутності поряд (магнітний, сейсмічний, радіо датчики цілі), безпечному процесі доставки вибухового заряду із подальшим знищенням ВНП, контролю якості проведених підривних робіт та гарантування знищення ВНП.

Одним із методів вирішення вищезазначених проблем є використання БпЛА на всіх етапах проведення робіт з розмінування.

Проведення нетехнічного обстеження та створення ортофотопланів дають змогу провести аналіз потенційно небезпечної ділянки на наявність певного виду ВНП, що дозволить застосувати відповідний алгоритм виконання поставленого завдання. Комбінуючи цю процедуру із наявними технічними можливостями аналізу за допомогою нейронних мереж візуальної детекції об'єктів значно прискорить процес обстеження, а також пришвидшить процедуру деблокування потенційно небезпечних територій, які не підтвердили свій попередній статус. Також виявлення об'єктів на ортофотоплані дає змогу зберігати їх координати, що значно спростить подальшу роботу з ними.

Слід зауважити, що не кожен вибухонебезпечний предмет підлягає знищенню, оскільки може бути повторно використаним як засіб стримування агресії ворога. Після встановлення типу ВНП, керівник робіт по розмінуванню встановлює можливість транспортування ВНП з подальшою передачею відповідним оборонним відомствам або утилізації.

Застосування БпЛА не вичерпується виключно проведенням розвідки, оскільки їх можна використовувати як засіб доставки вибухового заряду, які на відміну від наземних роботизованих комплексів не мають загрози підриву на протипіхотних та/або протитранспортних мінах, що підтверджує їх перевагу при виконанні даного завдання.

Мною, як безпосереднім учасником розмінування, була проведена робота з аналізу та оптимізації процесів виявлення та знищення ВНП.

Так, наявні методи знищення боєприпасів та сучасні технічні можливості дають змогу адаптувати новий досвід застосування БпЛА та створити нові пристрої у сфері дистанційного знищення ВНП та СВП.

Розроблений автором пристрій поєднує стандартний дрон (наприклад, DJI Mavic 2/3) з лебідкою власного виробництва, здатною доставити вибуховий заряд до ВНП. Додатково дрон та лебідка оснащуються спеціальною платою радіопідриву, яка наступні особливості:

1) цифровий радіозв'язок;
2) шифрування каналу зв'язку;
3) велику відстань спрацювання (до 4 км);
4) низьку вартість виготовлення.

Рис. 1. Модифікація БпЛА для доставки вибухового заряду

Джерело: розроблено автором

Слід зазначити, що підготовка БпЛА із вибуховим зарядом відбувається не оператором, а сапером, із дотриманням всіх норм та правил згідно законодавства. Після підготовки БпЛА відбувається виліт із спеціально відведеного майданчика, який знаходиться на безпечній відстані від оператора до небезпечного предмету. По прибуттю на місце БпЛА за допомогою лебідки, опускає вибуховий заряд, залишаючи мотузку приєднаною до лебідки з одного боку та до вибухового заряду з іншого, що дозволяє оператору коригувати точне розташування заряду над небезпечним предметом, а також працювати у важкодоступній місцевості (наприклад: висока трава, чагарники). Після точного позиціонування заряд від'єднується, залишаючись у визначеній точці, після чого БпЛА покидає небезпечну територію та продовжує спостереження місця проведення підривних робіт. По завершенню всіх підготовчих заходів відбувається процес дистанційної ініціації вибухового заряду з подальшим знищенням ВНП. Останнім етапом даного алгоритму є візуальне підтвердження знищення ВНП.

Варто виокремити наступні переваги методу:

– мінімізація часу перебування сапера чи криміналіста в небезпечній зоні тим самим знижується ризик нещасного випадку;

– прискорення процесу знищення загроз;

– відсутність втрат часу на розгортання магістральної лінії дротів для проведення підриву;

– можливість перевірки знищення об'єкта та його вивчення безпосередньо з дрона;

– ефективне знешкодження сучасних мін з вбудованими сейсмічними та магнітними датчиками;

– низька вартість виготовлення пристрою;

– широка доступність БпЛА у державних та приватних структурах.

Таким чином, запропонований автором пристрій можна імплементувати у різні сфери, зокрема у військову сферу (знищення мін та СВП у зонах бойових дій без ризику для особового складу), гуманітарне розмінування (очищення територій від вибухонебезпечних предметів для забезпечення безпеки цивільного населення), криміналістику (знешкодження вибухових пристроїв у міських умовах без необхідності фізичного втручання).

Слід зауважити, що даний метод дистанційного знищення мін та саморобних вибухових пристроїв за допомогою БпЛА не може бути застосований виключно у всіх випадках проведення робіт із ВНП, проте він значно спрощує роботу з об'єктами, які мають декілька датчиків цілі або не можуть бути ідентифікованими.

Висновки. Запропонований метод та пристрій дистанційного розмінування за допомогою БпЛА є ефективним та безпечним рішенням для знешкодження мін та СВП. Він дозволяє мінімізувати ризики для персоналу, прискорити процес розмінування та знизити вартість операцій.

З огляду на масштаб проблеми мінування в Україні та інших країнах, впровадження таких технологій є надзвичайно актуальним. У довгостроковій перспективі дистанційні методи мають стати основою для державних програм розмінування, а також інтегруватися в системи правопорядку та національної безпеки.

Слід зазначити, що комплексна реакція на сучасні загрози також потребує їх закріплення на законодавчому рівні та відображення у нормативно-правових актах, що може слугувати для подальших наукових досліджень у галузі права.

Список використаних джерел:

1. 17 000 кв. км територій України повернуто до використання – підсумки протимінної діяльності у 2024 році. URL: https://mod.gov.ua/news/17-000-kv-km-teritorij-ukrayini-povernuto-do-vikoristannya-pidsumki-protiminnoyi-diyalnosti-u-2024-roczi (дата звернення: 30.04.2025).

2. Аналіз виконання робіт щодо очищення території України від вибухонебезпечних предметів по роках. URL: https://dsns.gov.ua/protiminna-diyalnist/gumanitarne-rozminuvannya/analiz-vikonannya-robit-schodo-ochischennya-teritoriyi-ukrayini-vid-vibuhonebezpechnih-predmetiv-po-rokah\ (дата звернення: 30.04.2025).

3. Білоус В.В. Особливості впровадження в криміналістичну практику безпілотних літальних технологій, апаратів і систем. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики. – 2021. – № 1(25). – С. 45–51.

4. Гуманітарне розмінування. URL: https://dsns.gov.ua/protiminna-diyalnist/gumanitarne-rozminuvannya (дата звернення: 30.04.2025).

5. Гуманітарне розмінування: З початку року обстежено понад 53,7 тис. га земель сільгосппризначення. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e69e447e-5c55-4319-b3e0-912c3b523313&title=GumanitarneRozminuvannia\ (дата звернення: 30.04.2025).

6. Hutsul T., Khobzei M., Tkach V., Krulikovskyi O., Moisiuk O., Ivashko V., Samila A. Review of approaches to the use of unmanned aerial vehicles, remote sensing and geographic information systems in humanitarian demining: Ukrainian case. Heliyon. – 2024. –

ISSN 2405-8440. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844024051739 (дата звернення: 30.04.2025).

7. Hutsul T., Tkach V., Khobzei M. Humanitarian demining: How can UAVs and Internet of Things help? SISIOT. – 2023. – Vol. 1, No. 2, p. 02004.\

8. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.04.2025).

9. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.08.2019 № 691 Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text (дата звернення: 30.04.2025).

10. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А.А. Саковський, С.М. Науменко, С.І. Кравченко, І.М. Єфіменко та ін. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. – 72 с.

11. ПОМ-3 «Медальйон» [вебсайт]. URL: https://www.psdinfo.pro/post/%D0%BF%D0%BE%D0%BC-3-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B9%D0%BE%D0%BD (дата звернення: 30.04.2025).

12. Посібник з базової ідентифікації боєприпасів в Україні В. 7.0, 19.11.2024. URL: https://ukr.bulletpicker.com/pdf/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B1%D0%BE%D1%94%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%B2%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D0%92.%207.0%2019.11.2024.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 р. № 812 (в редакції постанови від 16.06.2010 № 469) Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2006-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.04.2025).

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.04.2025).

15. Тягай С.В. Застосування сучасних безпілотних літальних апаратів щодо розвідки ділянок державного кордону. Військові науки. – 2011. – № 56. – С. 27–30.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КУШНІР В. В.,
аспірант кафедри морського
та міжнародного права
*(Міжнародний гуманітарний
університет)*

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.29

ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена аналізу підходів та концепцій до змісту поняття «інформаційна війна».

Позначено, що сьогоднішні міжнародно-правові проблеми ускладнюють зусилля міжнародної спільноти щодо здійснення відповідей на певні атаки інформаційної війни. Принципи міжнародного права регулюють певні моменти, безумовно, які застосовуватимуться до інформаційної війни, та позначають юридичні обмеження щодо вчинення агресивних дій. Однак зміст положення норм Статуту ООН не містить прямої вказівки на інформаційні атаки. Такі атаки потрібно виявити та довести, що вони є актом агресії.

Підкреслено, що фундаментальний принцип міжнародного права сьогодні потрібно розширено тлумачити, щоб застосовувати його до інформаційної війни. Так, має бути встановлено зв'язок інформаційних атак з порушенням принципу незастосування сили чи погрози силою. Так само незрозуміло яким чином міжнародне гуманітарне право покликане стримувати інформаційні атаки.

Позначено, що неоднозначний стан міжнародного права щодо інформаційної війни може надавати країнам можливість вчиняти інформаційні атаки безкарно. Прикладом в цьому випадку є збройний конфлікт в Україні.

Підкреслено, що доречно укласти угоди щодо захисту критично важливих інформаційних систем, або заборонити атаки на певні системи чи об'єкти, або створити міжнародні режими захисту для окремих систем. Так, інформаційна війна може бути відповідною сферою для укладання угод щодо контролю над озброєнням.

Зроблено акцент на думках зарубіжних та українських вчених, які надають своє бачення в розумінні того, що таке інформаційна війна і, яким чином вона пов'язана з пропагандою та впливом на свідомість населення, які дії можна прирівняти до актів інформаційної агресії.

Позначено, що інформаційні технології швидко розвиваються та змінюють спосіб комунікації в міжнародній спільноті. Поточна база міжнародного права може бути ефективно застосована до інформаційних операцій і війни, якщо запровадити системну співпрацю та ефективний контроль над інформаційними системами.

Зроблено висновок, що інформаційна війна – це певні наступальні інформаційні операції чи атаки, які використовуються під час кризи чи конфлікту для досягнення або просування конкретних цілей проти конкретного противника.

Ключові слова: *інформаційна війна, Статут ООН, збройний конфлікт, пропаганда, інформаційна атака, інформаційні технології, принципи міжнародного права.*

Kushnir V. V. The concept of information warfare in international law

The article is devoted to the analysis of approaches and concepts to the content of the concept of "information war".

It is noted that today's international legal problems complicate the efforts of the international community to respond to certain attacks of information warfare. The principles of international law regulate certain points, of course, which will be applied to information warfare, and indicate legal restrictions on committing aggressive actions. However, the content of the provisions of the UN Charter does not contain a direct indication of information attacks. Such attacks must be identified and proven to be an act of aggression.

It is emphasized that the fundamental principle of international law today needs to be broadly interpreted in order to apply it to information warfare. Yes, the connection between information attacks and the violation of the principle of non-use of force or the threat of force must be established. It is also unclear how international humanitarian law is designed to deter information attacks.

It is noted that the ambiguous state of international law regarding information warfare may give countries the opportunity to carry out information attacks with impunity. An example in this case is the armed conflict in Ukraine.

It is emphasized that it is appropriate to conclude agreements on the protection of critical information systems, or to prohibit attacks on certain systems or objects, or to create international protection regimes for individual systems. Yes, information warfare may be an appropriate area for arms control agreements.

It is noted that information technologies are rapidly developing and changing the way of communication in the international community. The current framework of international law can be effectively applied to information operations and warfare if systematic cooperation and effective control over information systems are implemented.

It is concluded that information warfare is certain offensive information operations or attacks that are used during a crisis or conflict to achieve or advance specific goals against a specific adversary.

Key words: *information war, UN Charter, armed conflict, propaganda, information attack, information technologies, principles of international law.*

Вступ. Розвиток концепції поняття «інформаційна війна» представляє собою актуальне питання міжнародного права. Сьогоднішні міжнародно-правові проблеми ускладнюють зусилля міжнародної спільноти щодо здійснення відповідей на певні атаки інформаційної війни, зокрема ті, що використовують комп'ютери, телекомунікації або мережі для атак на інформаційні системи противника.

Сучасні міжнародні відносини все частіше супроводжуються використанням інформаційних технологій як інструментів впливу, дестабілізації та досягнення політичних цілей. У зв'язку з цим виникає потреба в науковому аналізі явища інформаційної війни, яке дедалі більше загрожує міжнародному миру, безпеці та суверенітету держав. Міжнародне право традиційно регулює збройні конфлікти, кібероперації, пропаганду війни та втручання у внутрішні справи держав, проте поняття «інформаційна війна» досі не має чіткого та усталеного визначення в міжнародно-правових документах. Це ускладнює розробку ефективних правових механізмів протидії інформаційній агресії, захисту інформаційного суверенітету та притягнення до відповідальності за відповідні дії.

Принципи міжнародного права регулюють певні моменти, безумовно, які застосовуватимуться до інформаційної війни, та позначають юридичні обмеження щодо вчинення агресивних дій. Тим не менш, новизна окремих методів інформаційної війни може вивести їх з-під застосування встановлених правових категорій. Крім того, здатність інформаційних сигналів поширюватися міжнародними мережами та впливати на системи управління

у віддалених країнах суперечить давньому принципу – національного територіального суверенітету.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження поняття інформаційної війни в контексті міжнародного права, зокрема виявлення прогалин у нормативному регулюванні цього явища, аналіз існуючих правових підходів до визначення та кваліфікації інформаційної агресії, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення міжнародно-правового механізму протидії інформаційним загрозам.

Результати дослідження. Термін «інформаційна війна» з'явився в середині 1970-х років. Його запропонував вчений-фізик Томас Рон, який не тільки першим зрозумів, але і науково обґрунтував те, що саме інформація є найслабшою ланкою будь-якої армії [1, с. 300].

Які ж проблемні моменти в міжнародному праві сьогодні виникають щодо змісту та сутті поняття «інформаційна війна».

По-перше, має бути встановлено зв'язок інформаційних атак з порушенням принципу незастосування сили чи погрози силою. Треба встановити зв'язок між такою атакою та наслідками, особливо якщо вони не є смертельними або фізично руйнівними.

Таким чином, такі напади можуть бути легальними формами примусу навіть у мирний час, і використання звичайних збройних сил може бути невідповідною відповіддю на такі напади. Відповідно до Статуту ООН таку відповідь дійсно можна вважати вже актом агресії, а не самозахистом. З іншого боку, жодне положення міжнародного права не заважає країнам вживати дії проти інших держав, таких як ембарго, які завдають великих труднощів цим державам та їх населенню.

Як позначають І. Жаровська, Н. Ортинська: «Стаття 51 Статуту ООН визначає, що цей документ «жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки». Отож принципи міжнародного права вказують чітко про збройний напад на територію, тому немає чіткої прив'язки до можливості застосування даної норми широко» [2, с. 59].

По-друге, так само незрозуміло, чи є частина шкоди, яку можуть завдати атаки інформаційної війни, як-от порушення урядових або приватних баз даних і систем, шкодою, яку покликане стримувати міжнародне гуманітарне право.

Як позначає І. В. Фещенко: «Міжнародне право не має притаманних йому «силових» механізмів і структур примусу, тому виконання його вимог складає особливу проблему. Зважаючи на відсутність потужних важелів виконання приписів міжнародного гуманітарного права (суд, поліція, армія) ефективність його регулятивної функції залежить від дійсної імплементації та функціонування механізму реалізації» [3, с. 101].

Нарешті, там, де атаки можуть бути здійснені через міжнародні мережі, державі/державам може знадобитися звернутись за допомогою до іншої країни чи міжнародної організації у виявленні та реагуванні на тих, хто здійснив інформаційну атаку.

Неоднозначний стан міжнародного права щодо інформаційної війни може надавати країнам можливість вчиняти інформаційні атаки безкарно. І навпаки, це може дозволити супротивникам атакувати країну-агресора та їх інформаційні системи. Прикладом в цьому випадку є збройний конфлікт в Україні.

Яскравим прикладом інформаційної війни може стати міждержавний конфлікт між Україною та Росією, в якому використовується політична та соціологічна пропаганда, комплекс заходів, постійно здійснюваних урядовими та неурядовими організаціями Росії та України в інформаційному просторі України, Росії, інших країн та міжнародних організацій, спрямованих на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману противника та протидії заходам іншої сторони у глобальному протистоянні Росії і України, а також протистоянні Росії та «Західного світу» [4].

Анексія Криму, військовий конфлікт на Сході нашої держави – це наслідок цілеспрямованого впливу інформаційної війни, тому питання правового регулювання вказаної проблеми є особливо актуальним. Вказане підтверджує той факт, що Спеціальна європейська

група по боротьбі з фальшивими прокремлівськими повідомленнями повідомила про більш ніж 5 тисяч випадків російської дезінформації з 2015 року, з них близько 2 тис стосувалися України [2, с. 58].

Тим не менш, ми можемо обговорити кілька міжнародно-правових підходів, які можуть використовувати держави для захисту своїх інформаційних систем та мереж або уточнення своїх наступальних, оборонних і інших варіантів відповіді.

По-перше, міжнародна спільнота могла б вже сьогодні використовувати до інформаційної атаки такі поняття, як «сила» або «збройний напад», які стосуються інформаційної війни; такі визначення можуть допомогти визначити, коли такі атаки можуть бути здійснені та як країни можуть на них відповісти.

По-друге, на рівні ООН чи інших міжнародних організацій потрібно організувати платформа для обговорення та дискусії щодо міжнародного співробітництва проти атак інформаційної війни, заохочуючи співпрацю у розслідуванні та переслідуванні відповідальних за атаки, зокрема терористів та інших злочинців.

По-третє, доречно укласти угоди щодо захисту критично важливих інформаційних систем, або заборонити атаки на певні системи чи об'єкти , або створити міжнародні режими захисту для окремих систем.

По-четверте, деякі припускають, що інформаційна війна може бути відповідною сферою для укладання угод щодо контролю над озброєнням. Однак кілька факторів, у тому числі новизна багатьох технологій і методів інформаційної війни, широке розповсюдження, малий розмір і переважно цивільний характер багатьох інформаційних технологій, а також небезпека того, що контроль над озброєннями не поширюватиметься на недержавних акторів, таких як терористи, все свідчить про те, що прагнення до контролю над озброєнням було б у кращому випадку передчасним, особливо у зв'язку з переважно над нелетальними технологіями. Незважаючи на очевидну привабливість вжиття правових заходів для захисту інформаційних систем, міжнародно-правова регламентація може бути достатньо повільно здійснена, щоб встигнути за технологічними змінами, і, отже, втрачає в деякому сенсі свою актуальність.

Оскільки всесвітній розвиток інформаційних технологій, включаючи комп'ютери, телекомунікації та мережі, змінює спосіб ведення бізнесу, урядування та освіти, він вимагає змін до розуміння підходів для регулювання інформаційної сфери. Інформаційні технології поширюються практично на всю військову зброю, засоби зв'язку і системи командування та управління, а також цивільні системи, які підтримують сучасні економіки та їхні військові зусилля. Як позначають Лоуренс Т. Грінберг, Сеймур Е. Гудмен, Кевін Дж. Су Ху деякі з нових способів ведення інформаційних атак було названо «інформаційною війною», яка в широкому сенсі визначається як «будь-яка дія, спрямована на заперечення, використання, пошкодження або знищення інформації супротивника та його функцій; захист себе від цих дій і використання власних військових інформаційних функцій» [5, p. 1]. Таким чином, інформаційна війна включає як нові методи, такі як комп'ютерне втручання та збій і телекомунікаційний спуфінг, так і старі, такі як хитрощі, маскування та фізичні атаки на спостережні пости та лінії зв'язку.

Дехто припускає, що інформаційна війна може започаткувати еру здебільшого безкровного конфлікту; битва відбуватиметься в «кіберпросторі», оскільки «інформаційні воїни» зможуть вивести з ладу важливі ворожі системи командування та управління або цивільну інфраструктуру з невеликими, якщо взагалі будуть, жертвами. Інші науковці прогнозують майбутні конфлікти, у яких кровопролиття лише посилюється завдяки покращенню та розширенню комунікацій [6, p. 22]. Треті – припускають, що інформаційні технології можуть сприяти розвитку нових форм соціальної організації разом із новими формами конфлікту [7, p. 275].

Незалежно від того, що розвиток і розповсюдження інформаційних технологій означають для майбутнього війни, очевидно, що деякі з нових форм атак, створених інформаційними технологіями, можуть якісно відрізнятися від попередніх форм атак. Використання таких засобів, як комп'ютерне вторгнення та комп'ютерні віруси, наприклад, може вивести війну

з фізичного, кінетичного світу та перенести її в нематеріальний, електронний. Ці нові форми атак, деякі з яких можуть здатися продуктом наукової фантастики, варіюються вздовж континуумів, починаючи від тих, які не мають фізичного впливу на ворога, до таких, які можуть спричинити серйозні руйнування або загибель людей, від тих, які не мають фізичного втручання за межами національних кордонів до тих, що вимагають традиційних військових вторгнень, і від тих, що вражають суто цивільні цілі, до тих, які вражають суто військові. Атаки можуть здійснюватися на відстані, через радіохвилі або інтернет, без фізичного вторгнення за межами ворожих кордонів. Збитки можуть варіюватися від загибелі військових чи цивільних через збої в системі, до відмови в обслуговуванні важливих військових чи державних систем під час кризи, до економічних труднощів або просто незручностей для цивільного населення, яке залежить від інформаційних систем у своєму повсякденному житті.

Я. Малик позначає, що «інформаційна війна – це форма ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами, наприклад, державами, неурядовими, економічними та іншими структурами, яка передбачає проведення комплексу з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери, конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки» [8].

Наведемо деякі приклади інформаційних атак, які впливають на розуміння поняття «інформаційна війна». «Інфоблокада» може дозволити певній кількості інформації не потрапляти до певної країни чи не виходити за її межі. Також інфраструктура командування та контролю в країні може бути порушена, а окремі військові підрозділи не зможуть спілкуватися між собою або з центральним командуванням. Інший приклад – фондові або товарні біржі, електромережі та муніципальні системи управління рухом, системи управління повітряним рухом або навігації можуть бути піддан і маніпуляціям або збоям, що супроводжується економічними чи суспільними порушеннями, фізичним знищенням або людськими жертвами.

В.С. Яковчук, Б.І. Малець, Ю.О. Борзов розуміють що інформаційна війна – складова частина ідеологічної боротьби, елементом якої є пропаганда. Пропаганда є механізмом холодної війни, потреба в якій надала суттєвий поштовх розробці теорії комунікації, бо виникла велика кількість суто прикладних завдань у галузі комунікації [9].

І. Жаровська, Н. Ортинська підкреслюють, що «особливістю інформаційної війни є не тільки те, що вплив здійснюється з використанням новітніх засобів, а й те, що це непідконтрольний ресурс, який дуже слабко піддається правовій регламентації, тому активно застосовує неправдиву, перекручену інформацію як засіб маніпуляції свідомістю» [2, с. 60].

І.І. Проноза в цьому ж аспекті надає визначення інформаційній війні: «Так, в рамках психологічної парадигми інформаційна війна розуміється як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості» [10, с. 78].

В період ведення інформаційної війни для широкомасштабної експансії ворог може маніпулювати свідомістю і загрожувати національній безпеці України. Тому необхідна адекватна інформаційна протидія як з боку нашої країни, так і міжнародної спільноти.

П. Шевчук з цього приводу пропонує здійснення конкретних кроків, які З метою покращать стан вітчизняної інформаційної політики та національної безпеки загалом, зменшать інформаційно-психологічний вплив російської федерації та захистять інформаційне поле нашої держави [11].

Висновки. Отже, інформаційні технології швидко розвиваються та змінюють спосіб комунікації в міжнародній спільноті. Інформаційні технології у сфері міжнародного права, це ще один інструмент в розвитку військових технологій, який не змінив основних фундаментальних принципів права та ведення війни в нашій нинішній парадигмі міжнародного права. Поточна база міжнародного права може бути ефективно застосована до інформаційних операцій і війни. Це досягається шляхом використання оперативного контролю. Такий підхід передбачає поступові, еволюційні зміни та перегляд сучасної системи міжнародних відносин з метою адаптації до мінливого інформаційного середовища.

Інформаційна війна як явище набуває дедалі більшої актуальності в сучасних міжнародних відносинах, порушуючи фундаментальні принципи суверенітету, невтручання та миру. Водночас міжнародне право залишається недостатньо адаптованим до викликів, що пов'язані з масштабними та системними інформаційними впливами, особливо в умовах цифровізації та глобалізації. Незважаючи на наявність низки міжнародно-правових актів, що торкаються окремих аспектів інформаційної діяльності – таких як заборона пропаганди війни, кібербезпека, права людини в інформаційному просторі – уніфікованого та загальновизнаного поняття «інформаційної війни» міжнародне право поки що не містить.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що інформаційна війна має багатовимірний характер і може включати елементи дезінформації, кібератак, психологічного впливу, пропаганди та втручання у внутрішні справи держав. Це вимагає формування нового підходу до правової кваліфікації відповідних дій, а також розробки міжнародно-правового інструментарію, який би встановлював чіткі межі відповідальності та засоби захисту від інформаційної агресії.

Таким чином, подальший розвиток міжнародного права має передбачати як доктринальне осмислення інформаційної війни, так і нормативну кодифікацію цього явища через прийняття відповідних багатосторонніх угод або оновлення вже існуючих міжнародних документів у сфері безпеки, гуманітарного права та прав людини.

Отже, наступальні інформаційні операції чи атаки, які використовуються під час кризи чи конфлікту для досягнення або просування конкретних цілей проти конкретного противника, називаються інформаційною війною.

Список використаних джерел:

1. Короход Я.Д. Інформаційно-психологічні війни – зброя XXI. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 299–307.

2. Жаровська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2020. Т. 7. № 2. С. 56–61.

3. Фещенко І.В. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021 Т. 13. № 1. С. 96–103.

4. Російсько-українська інформаційна війна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 10.05.2025).

5. Greenberg Lawrence T., Goodman Seymour E., Soo Hoo Kevin J. Information Warfare and International Law. National Defense University Press, 1998. 53 p.

6. Dunlap Jr. Charles J. How We Lost the High-Tech War of 2007: A Warning for the Future, *The Weekly Standard*. 1996. January 29. P. 22–28.

7. Arquilla John, Ronfeldt David. The Advent of Netwar. *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*. 1997. P. 275–294.

8. Малик Я.Й. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3 (дата звернення: 10.05.2025).

9. Яковчук В.С., Малець Б.І., Борзов Ю.О. Інформаційні війни в сучасному світі. *Захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах*: збірних тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Львів, ЛДУ БЖД, 2020. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/7424 (дата звернення: 10.05.20245).

10. Проноза І.І. Інформаційна війна: сутність та особливості прояву. *Актуальні проблеми політики.* 2018. Вип. 61. С. 76–84.

11. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_11 (дата звернення: 10.05.2025).

ЛЕГКА О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 34
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.30

LOCUS STANDI У ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правової регламентації та практичної реалізації права на судовий захист (locus standi) в адміністративних судах України. З'ясовано, що захист прав людини забезпечується через правові механізми, найефективнішим з яких є судовий захист. Констатовано, що захисту в адміністративному судочинстві України підлягають права, які належать конкретній приватній особі та які об'єктивно порушено суб'єктом владних повноважень. Право на відкриття провадження у справі адміністративного судочинства реалізується через позов. Для набуття процесуального засобу щодо захисту прав, свобод чи інтересів у сфері публічно-правових відносин потрібні суб'єктивні та об'єктивні передумови для звернення до адміністративного суду. Розглянуто сутність та особливості locus standi. Визначено умови, за яких особа має право на locus standi. Констатовано, що строки для звернення до адміністративного суду є різними в залежності від особи звернення. Теоретично обґрунтовано, що locus standi – одна з основних вимог щодо ініціювання позову до адміністративного суду. Позивач повинен чітко обґрунтувати порушення своїх прав та наявність юридичного інтересу. Без цього суд може відмовити у розгляді справи, посилаючись на відсутність належного процесуального статусу. Право на адміністративний судовий захист у фізичних та юридичних осіб виникає за умови доведення ними порушення їх суб'єктивних публічних прав. Проаналізовано рішення КАС ВС (справи від 13.06.2024 № 500/3310/22, від 26.09.2023 № 320/2015/22), ВСУ (справи № 522/3665/17, № 522/1611/17, № 640/21611/19, № 802/350/17-а, справа № 635/6172/17), ЄСПЛ (справа «Alaverdyan v. Armenia»). Констатовано, що у різних країнах критерії надання locus standi формуються відповідно до характеру правової системи. Незважаючи на те, що основна мета адміністративного судочинства в усіх правових системах – захист правової сфери приватних осіб, концепція між захистом прав особи та захистом публічних інтересів у рамках судового процесу дещо відрізняється. Розглянуто особливості практичної реалізації locus standi у США, Німеччині, Великій Британії.

Ключові слова: *locus standi, право на захист, публічний інтерес, оскарження, позов, адміністративне судочинство, правосуб'єктність.*

Lehka O. V. Locus standi in public law: domestic and international experience of administrative protection of human rights

The article is devoted to the study of the features of legal regulation and practical implementation of the right to judicial protection (locus standi) in the administrative courts of Ukraine. It is found that the protection of human rights is ensured through legal mechanisms, the most effective of which is judicial protection. It is stated that the rights that belong to a specific private person and that are objectively violated

by a subject of government authority are subject to protection in the administrative proceedings of Ukraine. The right to initiate proceedings in an administrative proceedings case is implemented through a lawsuit. In order to obtain a procedural remedy for the protection of rights, freedoms or interests in the sphere of public legal relations, subjective and objective prerequisites for applying to an administrative court are required. The essence and features of locus standi are considered. The conditions under which a person has the right to locus standi are determined. It is stated that the terms for applying to an administrative court vary depending on the person applying. Theoretically, it is justified that locus standi is one of the main requirements for initiating a lawsuit in an administrative court. The plaintiff must clearly substantiate the violation of his rights and the presence of a legal interest. Without this, the court may refuse to consider the case, citing the lack of proper procedural status. The right to administrative judicial protection for individuals and legal entities arises if they prove a violation of their subjective public rights. The decisions of the CAS of the Supreme Court of Ukraine (cases dated 06/13/2024 No. 500/3310/22, dated 09/26/2023 No. 320/2015/22), the Supreme Court of Ukraine (cases No. 522/3665/17, No. 522/1611/17, No. 640/21611/19, No. 802/350/17-a, case No. 635/6172/17), the ECHR (case "Alaverdyan v. Armenia") were analyzed. It was found that in different countries the criteria for granting locus standi are formed in accordance with the nature of the legal system. Despite the fact that the main goal of administrative proceedings in all legal systems is the protection of the legal sphere of private individuals, the concept between the protection of individual rights and the protection of public interests within the framework of the judicial process is somewhat different. The features of the practical implementation of locus standi in the USA, Germany, and Great Britain are considered.

Key words: *locus standi, right to defense, public interest, appeal, lawsuit, administrative proceedings, legal personality.*

Вступ. Захист прав людини забезпечується через правові механізми, найефективнішим з яких є судовий захист. Право на справедливий судовий захист визначено ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема кожному гарантовано захист прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім та справедливим судом. Доступність правосуддя забезпечено для кожної особи у порядку, визначеному законодавством, і Конституцією України [1].

Частиною 1 ст. 5 Кодексу про адміністративне судочинство України (КАС України) передбачено, що кожна особа має право звертатися до адміністративного суду і просити захисту у разі, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень порушено її права, свободи чи законні інтереси [2]. Звертаючись до адміністративного суду, особа, як правило, намагається захистити публічний інтерес (суспільний та державний), який потребує наявності у неї відповідних повноважень (у тому числі і звернення до суду з позовом).

Основне ж завдання адміністративного судочинства, відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України, справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб та прав і інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [2]. Зазначена норма передбачена і ст. 13 Європейської конвенції з прав людини, зокрема кожна особа, права та свободи якої порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть за умови, якщо порушення вчинене особами, що здійснюють офіційні повноваження [3]. Разом з тим, захисту в адміністративних судах України підлягають права, які належать конкретній приватній особі та які об'єктивно порушено суб'єктом владних повноважень.

Незважаючи на законодавче регламентування даного напряму, проблематика locus standi в адміністративних судах України залишається невирішеною, що, як наслідок, породжує на практиці суттєві правозастосовні труднощі. Для прикладу, рішенням Конституційного Суду України (КСУ) № 5-р(II)/2021 визначено, що право на захист у суді, передбачене ч. 1 ст. 55 Конституції України (КУ), доцільно визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства (приписи ч. 2 ст. 129 КУ), так і з урахуванням змісту права на справедливий суд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) [4]. Разом з тим, ст. 129 КУ у повній мірі не передбачено право на судовий захист, аналогічна ситуація і з ст. 8 КУ, яка гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Тобто у змісті мова йде виключно про конституційні права і свободи, а про «незакріплені права» («цивільні права»), які виникають з практики правовідносин, не згадується [5].

Питанням щодо права на судовий захист приділяли увагу у своїх наукових працях С. Абрамов, В. Бевзенко, Я. Берназюк, О. Гетманцев, С. Гебеш, І. Желтобрюх, А. Єзеров, В. Комаров, О. Константий, В. Кравчук, М. Смокович, О. Штефан та інші. Незважаючи на суттєвий внесок даних наукових надбань у науку права, сучасний механізм правового регулювання реалізації права на судовий захист потребує додаткового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей правової регламентації та практичної реалізації права на locus standi в адміністративних судах України, аналіз міжнародного досвіду, практики ВС України та ЄСПЛ, окреслення проблематики та надання пропозицій щодо шляхів її вирішення.

Результати дослідження. Право на відкриття провадження у справі адміністративного судочинства реалізується через позов, який виражається у процесуальній формі вимоги позивача до відповідача, через звернення до адміністративного суду, з метою вирішення адміністративно-правового спору, який виникає у зв'язку з необхідністю визнання неправомірним рішення, дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [6, с. 91]. Для того, щоб адміністративний позов набув процесуального засобу щодо захисту прав, свобод чи інтересів у сфері публічно-правових відносин, потрібні суб'єктивні та об'єктивні передумови для звернення до адміністративного суду [7, с. 210; 8].

Locus standi (з латинської «loci» (місце) та «standi» (право на вирішення справи) – право ініціювати справу у суді або мати юридичну компетенцію це зробити (правосуб'єктність у суді) [9, с. 2]. Locus standi – юридичний термін, який вказує, що особа, наділена повноваженнями ініціювання чи участі у судовому розгляді, має безпосередній інтерес у предметі розгляду, хоча сфера застосування даної норми, як правило, залежить від юрисдикції і типу позову; умова, відповідно до якої позивач, який потребує правового захисту, повинен обґрунтувати суду зв'язок і шкоду від закону чи оскаржуваної діяльності (дій чи бездіяльності) [10].

В адміністративному судочинстві України locus standi – одна з основних вимог щодо ініціювання позову до адміністративного суду. Конституційний Суд України, розглядаючи позови, неодноразово наголошував на тому, що заявнику необхідно довести реальний та безпосередній зв'язок із предметом спору, інакше провадження не відкривається. Без адміністративно-процесуальної правосуб'єктності особа не може бути ні учасником адміністративних процесуальних відносин, ні стороною у справі, ні суб'єктом адміністративного процесуального права [11, с. 129].

Про це зазначено і у рішенні Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (КАС ВС) (справа від 13.06.2024 № 500/3310/22) – з'ясування правової заінтересованості позивача передує розгляду питання щодо правомірності рішення, яке оскаржується [12]. Відповідно, її відсутність – об'єктивна підстава щодо відмови у задоволенні позову незалежно від правомірності чи неправомірності оскарженого рішення (аналогічні рішення винесені у постановах Верховного Суду України від 20.02.2019 у справі № 522/3665/17, від 10.08.2020 у справі № 522/1611/17, 31.03.2021 у справі № 640/21611/19 та від 28.09.2021 у справі № 802/350/17-а). Таким чином, *locus standi* – «процесуальний квиток», без якого неможливо потрапити до судової зали.

Правовим підґрунтям права суб'єкта владних повноважень на звернення до суду з адміністративним позовом є пп. 8–9 ч. 1 ст. 4 КАС України. Строк для звернення до адміністративного суду є різним в залежності від суб'єкта звернення. Частиною 2 ст. 122 КАС України визначено термін звернення до адміністративного суду – шість місяців з дня, коли особа дізналася про порушення своїх прав, свобод чи інтересів та три місяці суб'єкту владних повноважень. Слід зазначити, що відповідач, що не є суб'єктом владних повноважень, наділений правом пред'явити зустрічний позов для подання відзиву (ч. 9 ст. 47, ст. 177–178 КАС України).

Особа має право на locus standi за умови, якщо:

– безпосередньо піддається несприятливому впливу як нормативно-правового акту, так і дії. Відповідно, завдана шкода триватиме до того часу, поки суд не відшкодує збитків чи не визнає, що закон не застосовується до сторони, є недійсним чи може бути анульований. Тобто, позивач може постраждати через умови, щодо яких подає позов.

Для прикладу, Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду розглянуто справу від 26.09.2023 № 320/2015/22 за позовом Особи-1 до Калинівської селищної ради Київської області щодо визнання протиправним та скасування рішення Калинівської селищної ради «Про затвердження містобудівної документації «Генеральний план села Красилівка Броварського району Київської області». Позивач обґрунтувала позовні вимоги тим, що спірним рішенням відповідача запроєктовано розміщення додаткового кладовища на території, на якій наразі знаходиться її земельна ділянка, що змінює цільове призначення земельної ділянки та унеможливлює подальше її повноцінне використання. За результатами розгляду матеріалів, Суд прийняв рішення позов задовольнити, так як спірне рішення селищної ради має ознаки нормативно-правового акту [13], обґрунтування сумісне з вимогами ст. 55 Конституції України, статей 2, 19 та 264 КАС України (обов'язок позивача довести факт порушення спірним рішенням, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень своїх прав та законних інтересів), суди попередніх інстанцій не перевірили викладених у позові доводів позивачки, не надали їм належної правової оцінки і не встановили на цій підставі правомірність спірного рішення селищної ради [13];

– не зазнає прямої шкоди через умови, згідно з якими звертається до суду, разом з тим, подальше існування зазначеної шкоди може мати безпосередній вплив на інших осіб, які можуть не мати змоги просити суд про компенсацію (для прикладу, у Сполучених Штатах Америки це є підставою для скасування закону (доктрина «охолоджувальних ефектів»));

– автоматично отримує locus standi.

Слід зазначити, що право на ініціювання locus standi у суді щодо визнання протиправним та нечинним рішення суб'єкта владних повноважень, якому притаманні ознаки нормативно-правового акту, ґрунтується на зазначеному статусі оскаржуваного акту. Для прикладу, фізична особа може застосувати locus standi для оскарження рішення місцевого органу влади, якщо це рішення прямо впливає на її права (право власності); підприємство – для оскарження рішення податкової інспекції, якщо це рішення наносить фінансової шкоди підприємству.

Суд може відмовити стороні в праві на пред'явлення позову, якщо вона не постраждала від закону чи дії, чи якщо шкода, заподіяна стороною, не є прямою чи достатньо тісно пов'язаною зі справою. Відповідно до Європейської конвенції з прав людини «… суд має право визнати неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо є підстави вважати, що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви» [3].

Відмова ж у доступі до суду особи зазначеної категорії спорів у подальшому може призвести до ситуації, коли рішення суб'єктів владних повноважень, яке має ознаки нормативно-правового акту, залишиться за межами судового контролю.

Особливої актуальності право на locus standi набуває в умовах воєнного стану, коли вводяться певні обмеження прав людини. У таких випадках суди зобов'язані ще ретельніше перевіряти, чи дійсно особа, яка звертається за захистом, має достатній інтерес і зазнала

реального порушення. Це запобігає зловживанню правом на судовий захист, з одного боку, і гарантує, що ті, хто постраждав від дій держави, не залишаться без правової допомоги – з іншого.

Слід зазначити, що з уведенням в Україні правового режиму воєнного стану були введені обмеження на виїзд громадян за кордон. У випадках, коли особа оскаржує таке обмеження, суди перевіряють, чи є вона безпосередньо зацікавленою стороною. Якщо позивач не може довести, що обмеження стосується саме його, суд може відмовити у розгляді справи. Це підкреслює важливість наявності конкретного правового інтересу для визнання locus standi.

Для прикладу, позивачка звернулася до суду з позовом до Кабінету Міністрів України та Державної казначейської служби України (справа № 635/6172/17), вимагаючи відшкодування шкоди, завданої внаслідок терористичного акту, що призвів до загибелі її чоловіка. Верховний Суд України, розглянувши матеріали справи, дійшов висновку, що для визнання права на звернення до суду (locus standi) позивач повинен обґрунтувати порушення конкретного обов'язку держави, передбаченого Європейською конвенцією з прав людини, а також наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю держави та завданою шкодою [14]. Зважаючи на те, що позивачка не надала достатніх доказів щодо порушення державою конкретних обов'язків щодо захисту права на життя її чоловіка, Суд визнав відсутність підстав для визнання locus standi.

Таким чином, принцип locus standi – ключовий фільтр для доступу до правосуддя. Позивач повинен чітко обґрунтувати порушення своїх прав та наявність юридичного інтересу. Без цього суд може відмовити у розгляді справи, посилаючись на відсутність належного процесуального статусу. Право на адміністративний судовий захист у фізичних та юридичних осіб виникає за умови доведення ними порушення їх суб'єктивних публічних прав.

Продовжуючи, зазначимо, що право на locus standi у публічно-правових відносин суб'єктивних прав конкретної особи позивача у адміністративних судах України співвідноситься з практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Для прикладу, у п. 34, 36 рішення ЄСПЛ у справі «Alaverdyan v. Armenia» визначено, що у разі відсутності правових підстав, як предмету спору між двома протилежними сторонами, п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини не підлягає застосуванню. L*ocus standi* є ключовим для визнання індивідуальних заяв допустимими, тобто заявник доводить, що є жертвою порушення Європейської конвенції з прав людини. Для прикладу, у разі оскарження особою відсутності доступу до правосуддя чи дискримінацію, їй необхідно обґрунтувати, що саме ці обставини порушили її права [15].

У різних країнах критерії надання locus standi формуються відповідно до характеру правової системи. Незважаючи на те, що основна мета адміністративного судочинства в усіх правових системах – захист правової сфери приватних осіб, концепція між захистом прав особи та захистом публічних інтересів у рамках судового процесу дещо відрізняється.

Так, у Сполучених Штатах Америки (США) дане поняття є певним жорстким бар'єром, що надає доступ до суду лише особам, які зазнали певної шкоди, яка може бути урегульована чи виправлена судовим рішенням. Верховний суд США неодноразово відмовляв у розгляді справ, де заявники не могли довести наявність «фактичної шкоди» (actual injury).

У Федеративній Республіці Німеччини, у рамках континентального права, вимоги щодо прав на locus standi «дещо м'якші». Відповідно до п. 4 ст. 19 Основного Закону Німеччини, адміністративне судочинство повинно бути спрямоване насамперед на захист прав приватних осіб. Основний критерій – порушення особистого права заявника, а не загального інтересу. Для прикладу, громадяни звертаються до Федерального конституційного суду за умови, якщо вважають, що закон чи дія держави порушує їх основні права, передбачені Основним Законом (Grundgesetz). Слід звернути увагу на те, що для такого роду звернень необхідно попередньо вичерпати всі національні засоби захисту – і лише тоді заявник набуває права на locus standi.

У Великій Британії, яка тривалий час дотримувалась доволі обмежувального підходу (після прийняття Human Rights Act 1998 ситуація кардинально змінилася), особа має право звертатися до суду за умови, що вона є «жертвою» порушення прав, аналогічно до підходу ЄСПЛ. Однак суди все ще застосовують так званий «test of sufficient interest» (тест на «достатній інтерес»).

Висновки. Підсумовуючи, ми дійшли наступних висновків. Захист людини забезпечується через правові механізми, найефективнішим з яких є судовий захист. Захисту в адміністративному судочинстві України підлягають права, які належать конкретній приватній особі та які об'єктивно порушено суб'єктом владних повноважень. Право на адміністративний судовий захист у фізичних та юридичних осіб виникає за умови доведення ними порушення їх суб'єктивних публічних прав. Locus standi в адміністративному судочинстві України – важливий інструмент, який забезпечує баланс між захистом індивідуальних прав та публічного інтересу, дозволяючи уникнути надмірного навантаження на судову систему та зловживань процесуальними правами. Право на звернення до суду (locus standi) не просто формальна вимога, а певний фільтр легітимності участі особи у судовому процесі, який є дієвим механізмом для захисту прав і свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747.

3. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. *Урядовий кур'єр.* 17.11.2010. № 215. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Кременчуцького А.М. та Павлика В.В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21.07.2021 № 5-р(II)/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text.

5. Котюк І., Котюк О. Право на судовий захист: проблемні аспекти визначення, правової регламентації та практичної реалізації. 2024. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravo-na-sudovyj-zahyst-problemni-aspekty-vyznachennya-pravovoyi-reglamentatsiyi-ta-praktychnoyi-realizatsiy.

6. Константий О.В. До проблеми поняття та видів адміністративного позову як засобу захисту прав і законних інтересів у публічно-владній сфері. *Підприємство, господарство і право.* 2012. № 4. С. 90–93.

7. Котенко В.М. Реалізація права на звернення з адміністративним позовом: передумови та зміст. *Форум права.* 2009. № 2. С. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

8. Гебеш С.А. Відкриття провадження в адміністративній справі як стадія адміністративного судочинства: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2021. 251 с.

9. Mishra S. Impact of liberalisation of locus standi on social justice in international human rights: analytical study et al. *International journal for multidisciplinary research.* 2023. Vol. 5. № 4. URL: https://www.ijfmr.com/papers/2023/4/4577.pdf.

10. Берназюк Я. Вирішення адміністративних спорів між суб'єктами владних повноважень. URL: https://constitutionalist.com.ua/vyrishennia-administratyvnykh-sporiv-mizh-subiektamy-vladnykh-povnovazhen.

11. Желтобрюх І.Л. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність та адміністративно-процесуальний статус сторін (теоретичні аспекти співвідношення). *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського.* Серія: «*Юридичні науки*». 2020. № 4. Т. 31 (70). С. 128–133.

12. Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (КАС ВС) (справа № 500/3310/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119722822.

13. Рішення Верховного Суду України у справі від 26.09.2023 № 320/2015/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113738792.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.05.2022 № 635/6172/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/104728593.

15. Алавердян проти Вірменії: рішення Європейського суду з прав людини від 24.08.2010. URL: http://echr.ketse.com/doc/4523.04- en-20100824/view.

МАРЧЕНКО Д. В.,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

УДК 34.241:341.924(083.74)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.31

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМИ ДОГОВОРУ: КОЛІЗІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується питання міжнародних стандартів та національних підходів до форми договору в умовах правової глобалізації. Сучасна правова глобалізація істотно трансформує традиційні підходи до регулювання договірних відносин, зокрема в частині вимог до форми договору. В умовах зростаючої міжнародної інтеграції, транскордонної взаємодії та розвитку глобальних бізнес-мереж виникає необхідність узгодження міжнародних стандартів з різноманіттям національних правових систем де транскордонні угоди стають все більш поширеними. Це стимулює необхідність узгодження міжнародних стандартів із національними правовими системами, що не завжди є сумісними через різні підходи до формальних вимог. Важливим завданням є досягнення балансу між національними традиціями та вимогами міжнародної практики, що дозволить зберегти правову визначеність та забезпечити ефективне функціонування міжнародних ринків.

У статті розглядаються колізійні норми, застосовні до форми договору, аналізується співвідношення автономії волі сторін та імперативних приписів внутрішнього права. Особлива увага приділяється міжнародним конвенціям (наприклад, Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів), а також практиці окремих держав, що демонструє різні підходи до визнання та дійсності договорів, укладених у письмовій, усній або іншій формі. Підкреслюється важливість уніфікації та гармонізації правових норм, а також виокремлюються проблеми, що виникають під час вибору застосовного права та встановлення формальних вимог у транснаціональних контрактах. Дослідження спрямоване на виявлення напрямів розвитку колізійного права, що сприятимуть створенню передбачуваного і стабільного правового середовища в міжнародній комерційній практиці. Особлива увага приділяється аналізу ролі уніфікованих правових актів, типових договорів та модельних законів, які здатні забезпечити баланс між гнучкістю договірних відносин і вимогами правової визначеності. У статті також підкреслюється необхідність узгодження підходів до форми договору в умовах впровадження цифрових та електронних засобів укладення угод, що ще більше ускладнює застосування традиційних колізійних норм.

Зроблено висновок, що дослідження спрямоване на інтеграцію міжнародних стандартів та національних підходів у правову систему, дозволяє забезпечити правову безпеку, сприяючи ефективному функціонуванню міжнародної торгівлі, бізнесу та правових відносин на глобальному рівні. У цьому контексті обґрунтовується потреба в модернізації національного законодавства та активізації міжнародного правового діалогу з метою формування більш

гармонізованого підходу до визначення форми договору в транскордонних правовідносинах.

Ключові слова: *міжнародне приватне право, форма договору, автономія волі, колізійні норми, транскордонні договори, електронні угоди, уніфікація, правова гармонізація.*

Marchenko D. V. International standards and national approaches to the form of the contract: conflict of laws in the context of legal globalisation

The article examines the issue of international standards and national approaches to the form of a contract in the context of legal globalization. Modern legal globalization significantly transforms traditional approaches to the regulation of contractual relations, in particular in terms of requirements for the form of a contract. In the context of growing international integration, cross-border interaction and the development of global business networks, there is a need to harmonize international standards with the diversity of national legal systems where cross-border agreements are becoming increasingly common. This stimulates the need to harmonize international standards with national legal systems, which are not always compatible due to different approaches to formal requirements. An important task is to achieve a balance between national traditions and the requirements of international practice, which will allow maintaining legal certainty and ensuring the effective functioning of international markets. The article examines the conflict of laws rules applicable to the form of a contract, analyzes the relationship between the autonomy of the parties' will and the imperative requirements of domestic law. Particular attention is paid to international conventions (for example, the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods), as well as the practice of individual states, which demonstrates different approaches to the recognition and validity of contracts concluded in written, oral or other form. The importance of unification and harmonization of legal norms is emphasized, and problems that arise when choosing the applicable law and establishing formal requirements in transnational contracts are also highlighted. The study is aimed at identifying directions for the development of conflict of laws law that will contribute to the creation of a predictable and stable legal environment in international commercial practice. Particular attention is paid to the analysis of the role of unified legal acts, standard contracts and model laws, which are able to provide a balance between the flexibility of contractual relations and the requirements of legal certainty. The work also emphasizes the need to harmonize approaches to the form of a contract in the context of the introduction of digital and electronic means of concluding agreements, which further complicates the application of traditional conflict of laws rules.

It is concluded that the study is aimed at integrating international standards and national approaches into the legal system, allows ensuring legal security, contributing to the effective functioning of international trade, business and legal relations at the global level. In this context, the need for modernization of national legislation and intensification of international legal dialogue is justified in order to form a more harmonized approach to determining the form of a contract in cross-border legal relations.

Key words: *private international law, form of contract, autonomy of will, conflict of laws rules, cross-border contracts, electronic contracts, unification, legal harmonization.*

Постановка проблеми. З розвитком глобалізації та посиленням міжнародних економічних і правових зв'язків актуалізується проблема формування гармонізованого підходу до регулювання договірних відносин, особливо в контексті вимог до форми договору. Колізійне право,

будучи важливим інструментом врегулювання транскордонних спорів, стикається з викликами, пов'язаними з відмінностями в національних правових системах і міжнародних стандартах.

В умовах правової глобалізації виникає необхідність вироблення єдиного підходу до питань форми договору, який враховував би специфіку різних правових систем, а також вимоги міжнародних договорів та угод. Багато держав мають свої особливості щодо визнання та застосування форми договору – наприклад, для одних держав достатньо усної форми договору, а інші вимагають письмового підтвердження, що може створити правові складнощі в міжнародних угодах.

Ключова проблема полягає в узгодженні міжнародних стандартів із національними підходами, а також у виявленні оптимальних механізмів для вирішення колізій у питаннях форми договору. Сучасна міжнародна практика вимагає враховувати нові форми договорів, такі як електронні угоди та контракти, укладені через цифрові платформи, що додає складнощів у правове регулювання та застосування традиційних колізійних норм.

Метою статті є дослідження міжнародних стандартів та національних підходів до форми договору в умовах правової глобалізації.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження міжнародних стандартів та національних підходів до форми договору в умовах правової глобалізації зверталися такі українські науковці як: Бірюкова А. [1], Задорожна С. М. [2], Кисіль В. І. [3], Мироненко І. [4], Удовика Л. Г. [5], Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. [6] та інші.

Виклад основного матеріалу. В умовах постійного зростання транснаціональних економічних зв'язків та розширення сфери міжнародного співробітництва виникає необхідність у створенні узгоджених правових норм, які можуть бути застосовні до різних правових систем. Форма договору, як одна із найважливіших елементів цивільно-правових відносин, грає ключову роль в забезпеченні правової визначеності та стабільності угод. Однак вимога щодо дотримання певної форми договору варіюється в залежності від національної юрисдикції. Наприклад, у деяких державах достатньо усної форми для визнання договору дійсним, тоді як інші вимагають обов'язкового письмового оформлення. Ці відмінності можуть викликати значні труднощі під час укладання транснаціональних угод, і навіть під час вирішення суперечок, що виникли у зв'язку з формою договору.

В умовах правової глобалізації ці проблеми стають особливо актуальними, оскільки участь у міжнародних торговельних і ділових операціях вимагає врахування безлічі чинників, включно з відмінностями в правових традиціях і підходах до нормативного регулювання. Крім того, з розвитком цифрових технологій і зростанням популярності електронних контрактів виникає необхідність в адаптації національних правових систем до нових форм угод, що ще більше ускладнює завдання узгодження різних юрисдикцій. Таким чином, для забезпечення правової визначеності в міжнародних угодах необхідно розробити гнучкі та взаємно визнані стандарти, які могли б ураховувати як національні особливості, так і вимоги глобального ринку.

Проте різні правові системи можуть створювати проблеми при застосуванні одних і тих самих міжнародних стандартів, оскільки кожна юрисдикція може мати свої специфічні підходи до визначення форми договору, що призводить до колізій у правозастосуванні. Одним з важливих інструментів, який допомагає врегулювати конфлікти між різними правовими системами є колізійне право. Колізійні питання форми договору в міжнародному приватному праві виникають через різницю в правових системах різних країн, що може призводити до юридичних суперечок та ускладнень у визнанні та виконанні міжнародних угод. Так, у деяких державах можуть вимагати обов'язкову письмову форму для певних типів угод, у той час як інші можуть визнавати усні або навіть електронні угоди як дійсні. Ці відмінності можуть ускладнити визнання міжнародних контрактів, укладених відповідно до різних правових систем, що в свою чергу створює правову невизначеність і ризики для учасників міжнародних угод.

Зокрема, в Україні колізійні питання форми договору регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» [7]. Згідно з цим законом, форма правочину визначається

за правом держави, в якій він укладається, або за правом, обраним сторонами (*lex loci regit actum* або *lex voluntatis*). Однак у випадках, коли застосування цих норм призводить до результатів, які суперечать основним принципам українського правопорядку, може бути застосовано право України (*lex fori*) [6]. Така норма дозволяє зберігати баланс між міжнародною практикою та національним суверенітетом, забезпечуючи, щоб застосування іноземного права не порушувало основних принципів правопорядку України, таких як захист прав споживачів, охорона державних інтересів та забезпечення справедливості в правових відносинах.

Таким чином, міжнародне приватне (колізійне) право України, з одного боку, гармонізує національне законодавство з міжнародними стандартами, а з іншого – надає можливість зберігати правову ідентичність держави, забезпечуючи захист від ситуацій, коли застосування іноземного права могло б призвести до несправедливих або неконституційних наслідків. Цей підхід сприяє розвитку міжнародних відносин, одночасно враховуючи особливості національної правової системи та інтереси держави.

Ці колізійні норми сприяють визначенню застосовного права до форми договору в міжнародних правовідносинах, що є важливим для забезпечення правової визначеності та стабільності у міжнародній торгівлі та ділових відносинах.

Міжнародне приватне право активно розвивається в умовах глобалізації бізнесу та технологічного прогресу, що вимагає гармонізації правових норм, зокрема щодо форми договору. Різні держави мають свої вимоги до форми договорів, що укладаються на їхній території, що може призводити до правових розбіжностей у міжнародних правовідносинах. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні стандарти, які сприяють уніфікації норм, що стосуються форми договору.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року, що стосується колізійних норм в міжнародному приватному праві є одним з основних міжнародних документів та містить важливе положення у статті 11, що регулює питання форми договору в міжнародних правовідносинах [8]. Згідно з цією статтею, при визначенні форми договору застосовується принцип favor validitatis – на користь дійсності договору. Це означає, що якщо одна з юрисдикцій вимагає письмової форми, а інша дозволяє усну форму, то договір буде визнано дійсним, якщо хоча б одна зі сторін виконала договір у відповідності з вимогами однієї з юрисдикцій. Цей підхід дозволяє забезпечити юридичну визначеність і зменшити правові ризики при укладанні міжнародних угод.

Ще одним важливим стандартом є Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (*UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*), які були розроблені Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (UNIDROIT) [9]. Ці принципи надають загальні правила щодо укладення, тлумачення та виконання міжнародних комерційних договорів, сприяючи гармонізації підходів до форми договору серед різних правових систем. Вони можуть бути застосовані за згодою сторін і служать основою для вирішення колізійних питань щодо форми договору в міжнародному приватному праві.

Таким чином, застосування міжнародних стандартів, таких як Конвенція ООН та Принципи УНІДРУА, є важливим інструментом для забезпечення ефективного регулювання форми договорів у глобалізованому правовому середовищі. Вони допомагають зменшити правові ризики, створюючи єдині правила для укладання та виконання міжнародних угод, а також сприяють розвитку міжнародної торгівлі та бізнесу. Ці стандарти сприяють уніфікації правових підходів, що дозволяє сторонам з різних юрисдикцій укладати контракти з більшою правовою визначеністю та меншою ймовірністю виникнення суперечок.

Проте важливо зазначити, що національні правові системи повинні адаптувати міжнародні норми відповідно до своїх правових традицій та економічних реалій. Така адаптація дозволяє зберігати баланс між вимогами міжнародної гармонізації та захистом національних інтересів і суверенітету. Наприклад, окремі держави можуть коригувати умови застосування міжнародних стандартів залежно від специфіки своєї правової системи чи особливостей

національної економіки, щоб забезпечити справедливість і захист прав громадян та бізнесу. У результаті, інтеграція міжнародних стандартів в національні правові системи створює сприятливе правове середовище для міжнародної комерції, одночасно зберігаючи національну правову ідентичність та інтереси. Це забезпечує ефективний розвиток міжнародних угод та підтримує правову безпеку на глобальному рівні.

В умовах глобалізаційних процесів та розвитку електронної форми договору важливим стандартом є Регламент ЄС № 910/2014 (eIDAS) та Модельний закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи (2001). Ці нормативні акти становлять фундамент сучасного підходу до правового регулювання електронних правочинів у транскордонному вимірі. Вони не лише забезпечують нормативну базу для визнання юридичної сили електронних підписів і документів, а й закладають принципи довіри, технічної сумісності та правової нейтральності, що є критично важливими для уніфікації національних підходів.

Універсальність та абстрактність норм, які закладені у цих актах дозволяє використовувати їх як модель для формування національного законодавства, яке відповідає викликам цифрової трансформації та інтенсифікації міжнародного електронного обігу. У контексті колізійного права їх значення полягає у сприянні гармонізації різних правових систем, зменшенні правової фрагментації та посиленню стабільності міжнародних договірних відносин.

Регламент ЄС № 910/2014 (eIDAS) встановлює правову основу для електронної ідентифікації та довірчих послуг у Європейському Союзі, забезпечуючи юридичну силу електронним підписам і документам у всіх країнах ЄС. Це суттєво спрощує укладання транскордонних електронних контрактів.

Основними важливими положеннями eIDAS можна визначити: юридична сила електронних підписів, кваліфіковані довірчі послуги та взаємне визнання електронної ідентифікації.

Згідно зі статтею 25 Регламенту eIDAS, електронний підпис не може бути відхилений як доказ у судовому процесі лише через те, що він має електронну форму або не відповідає вимогам до кваліфікованих електронних підписів. Кваліфікований електронний підпис має таку ж юридичну силу, як і власноручний підпис.

Регламент також визначає вимоги до кваліфікованих довірчих послуг, включаючи електронні підписи, електронні печатки, електронні часові мітки, електронні рекомендовані поштові послуги та сертифікати для автентифікації веб-сайтів. Ці послуги повинні надаватися кваліфікованими постачальниками довірчих послуг, які відповідають встановленим стандартам безпеки та надійності.

Даний документ передбачає взаємне визнання електронної ідентифікації між державами-членами ЄС. Це означає, що електронна ідентифікація, яка відповідає вимогам eIDAS в одній країні, повинна визнаватися в інших країнах ЄС [10].

Модельний закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи (MLES), прийнятий у 2001 році, є важливим інструментом для сприяння використанню електронних підписів у міжнародній торгівлі. Він встановлює критерії технічної надійності, які дозволяють електронним підписам мати юридичну силу, еквівалентну власноручним підписам.

Закон визначає критерії, за якими електронний підпис може вважатися надійним, зокрема, якщо він:

– є унікальним для підписувача;

– може бути ідентифікований;

– створений за допомогою засобів, які під контролем підписувача;

– пов’язаний з даними таким чином, що будь-яка зміна даних після підписання може бути виявлена.

Якщо електронний підпис відповідає зазначеним критеріям, він презюмується як дійсний і має таку ж юридичну силу, як і власноручний підпис. Закон не надає переваги жодній конкретній технології електронного підпису, дозволяючи державам адаптувати його відповідно до своїх технічних можливостей та потреб. Цей закон допомагає державам створити сучасну, гармонізовану та справедливу законодавчу базу для ефективного регулювання

електронних підписів і надання їм юридичної визначеності. Застосування цього модельного закону сприяє розвитку міжнародної електронної торгівлі та забезпечує правову основу для визнання електронних підписів у транскордонних правовідносинах [11].

Обидва акти, eIDAS та Модельний закон ЮНСІТРАЛ, сприяють уніфікації та гармонізації правових норм щодо електронних підписів. Регламент eIDAS забезпечує обов'язкове визнання електронних підписів у межах ЄС, встановлюючи однакові критерії для їхньої юридичної сили, зокрема щодо кваліфікованих електронних підписів, які прирівнюються до власноручних. Водночас Модельний закон ЮНСІТРАЛ не має обов'язкової сили, проте надає універсальні рекомендації для держав, що прагнуть розробити або адаптувати своє законодавство до міжнародних стандартів у сфері електронних комунікацій, підписів і договорів. Його гнучкість дозволяє враховувати національні особливості правових систем, водночас сприяючи поступовій уніфікації основних правових підходів.

Разом ці акти створюють правову основу для визнання електронної форми договорів, що є важливим кроком до забезпечення юридичної визначеності і передбачуваності у міжнародних правовідносинах. Їх значення полягає не лише у спрощенні договірного процесу, але й у подоланні правових бар'єрів, що виникають через відмінності у трактуванні чинності електронних форм правочинів. Уніфікація в цій сфері також сприяє формуванню єдиного цифрового простору, який гарантує стабільність і взаємну довіру між суб'єктами різних правових систем.

Така уніфікація особливо важлива при вирішенні колізійних питань, пов'язаних із формою договору, коли сторони походять із країн з різним рівнем цифровізації або законодавчим підходом до електронних транзакцій. Відсутність єдиного підходу може спричинити правову невизначеність, оспорюваність договору або відмову у визнанні його чинності у певній юрисдикції. У цьому контексті eIDAS та Модельний закон ЮНСІТРАЛ виступають інструментами не лише нормативної гармонізації, але й дипломатії права, що забезпечує баланс між суверенітетом національних правових систем та необхідністю створення узгодженого правового середовища для цифрових трансакцій у глобальному масштабі.

Таким чином, у сучасних умовах інтенсивної глобалізації та цифровізації колізійні питання форми договору набувають особливої актуальності, вимагаючи ефективних механізмів правового узгодження між різними юрисдикціями. Аналіз як національного законодавства України, так і ключових міжнародних актів – таких як Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, Принципи УНІДРУА, Регламент eIDAS та Модельний закон ЮНСІТРАЛ – свідчить про прагнення до уніфікації підходів та правової гармонізації. Ці документи створюють основу для формування взаємно визнаних стандартів у сфері укладення договорів, зокрема в електронній формі, що є вирішальним фактором для зміцнення стабільності, передбачуваності й довіри у міжнародних правовідносинах. Уніфіковані колізійні норми щодо форми договору сприяють не лише мінімізації правових ризиків, але й ефективному функціонуванню транскордонної торгівлі в умовах цифрової епохи.

Висновки. Підводячи підсумок, можна зазначити, що міжнародні стандарти та національні підходи до форми договору, а також колізійне право, відіграють ключову роль у правовій глобалізації, яка спрощує взаємодію між правовими системами різних країн. У сучасних умовах глобалізації бізнесу та технологій виникає необхідність у гармонізації національних правових норм для забезпечення ефективного і безпечного укладання транскордонних угод.

Колізійне право, яке визначає, яка правова система застосовується до конкретного договору в умовах міжнародних угод, є основою для вирішення конфліктів, що виникають у глобальному середовищі. Його розвиток і адаптація до нових реалій правової глобалізації дозволяють зберегти правову визначеність і стабільність у міжнародних відносинах.

Таким чином, інтеграція міжнародних стандартів та національних підходів у правову систему дозволяє забезпечити правову безпеку, сприяючи ефективному функціонуванню міжнародної торгівлі, бізнесу та правових відносин на глобальному рівні. Це забезпечує не лише правову визначеність у транскордонних угодах, але й знижує юридичні ризики для учасників міжнародної економіки. Водночас гармонізація правових норм сприяє розвитку

інновацій, полегшує доступ до міжнародних ринків і підтримує дотримання прав людини та основних свобод у глобальному контексті. З огляду на зростаючу важливість електронних технологій та міжнародної інтеграції, ефективне регулювання правових відносин між різними юрисдикціями є важливим фактором стабільності та довіри у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємство, господарство і право.* 2018. № 5. С. 198–202.

2. Задорожна С.М. Автономія сторін в міжнародному приватному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці. 2006. 202 с.

3. Кисіль, В. І. Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві [Текст] : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук / В. І. Кисіль. К. 2001. 27 с.

4. Мироненко І. Колізійне регулювання міжнародних комерційних договорів в Україні: сучасні підходи та перспективи розвитку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* С. 145–151. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.24

5. Удовика Л. Г. Глобалізація як критерій типології національних правових систем. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 72. С. 21–27.

6. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право. Київ, 2021. URL: https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Fedinyak_MPP_21_Zmist.pdf?srsltid=AfmBOorxjL4X-QVhsTX1QVtMyYZh6IWRgi4IVeMSLyWimmhvQJiyZxB6

7. Законом України «Про міжнародне приватне право». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text

9. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. URL: https://www.unidroit.org/contracts/?utm_source=chatgpt.com

10. Regulation (eu) no 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32014R0910&utm_source=chatgpt.com

11. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures. 2001. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_signatures/status?utm_source=chatgpt.com

МОСЕЙКО А. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Вищій навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 327.84:316.42(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.32

ХАРД І СОФТ СКІЛИ УКРАЇНСЬКИХ ВОЛОНТЕРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

Сучасна війна в Україні стимулювала небачену активізацію волонтерського руху, який сьогодні не лише виконує гуманітарні функції, а й дедалі частіше постає як неформальний суб'єкт міжнародної дипломатії. У цьому контексті актуалізується дослідження hard і soft skills українських волонтерів як інструментів формування позитивного глобального іміджу держави. У статті проаналізовано, як професійні hard skills (твердих навичок) та міжособистісні soft skills (м'яких навичок) навички волонтерів сприяють реалізації стратегій міжнародної гуманітарної дипломатії, зокрема у сферах публічного впливу, комунікацій, логістики, координації допомоги та взаємодії з іноземними партнерами. Висвітлено приклади ефективного застосування навичок у волонтерській діяльності, що дуже позитивно позначається на репутації України за кордоном. Також у статті розглянуто феномен волонтерства як частину м'якої сили (soft power), яка безперечно здатна впливати на міжнародну громадську думку, залучати додаткову допомогу та мобілізувати міжнародні спільноти до солідарності з Україною. Зазначено, що українські волонтери мають високу професійну підготовку у сфері IT, медицини, логістики, юриспруденції, комунікацій. Здатність волонтерів до швидкої адаптації, емоційного інтелекту та міжкультурної комунікації дозволяє ефективно взаємодіяти з партнерами за кордоном. Особливу увагу приділено тому, як волонтерські мережі стали каналами так званої «народної дипломатії» у воєнний час. Зроблено висновки щодо необхідності підтримки, розвитку та інституціоналізації волонтерського ресурсу в зовнішньополітичній стратегії України. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, який поєднує складові політичної науки, міжнародного права, соціології та комунікацій. Запропоновано концептуальну модель оцінювання результативності волонтерських ініціатив у сфері публічної дипломатії. Результати здатні бути використані для розробки практичних порад державним органам та міжнародним партнерам України.

Ключові слова: *волонтерство, гуманітарна дипломатія, міжнародна підтримка, імідж держави, публічна дипломатія, Україна. soft skills (м'яких навичок) та hard skills (твердих навичок).*

Moseiko A. H. Hard and soft skills of Ukrainian volunteers as a tool of international humanitarian diplomacy: shaping the global image of Ukraine

The ongoing war in Ukraine has stimulated an unprecedented activation of the volunteer movement, which today not only performs humanitarian functions but is increasingly emerging as an informal actor in international diplomacy. In this context, the study of Ukrainian volunteers' hard and soft skills as tools for shaping

the country's positive global image becomes highly relevant. The article analyzes how professional (hard) and interpersonal (soft) skills of volunteers contribute to the implementation of international humanitarian diplomacy strategies, particularly in the fields of public engagement, communications, logistics, aid coordination, and cooperation with foreign partners. Examples of the effective application of these skills in volunteer activities are highlighted, showing their positive impact on Ukraine's reputation abroad. The article also explores the phenomenon of volunteerism as a component of soft power, capable of influencing international public opinion, attracting additional assistance, and mobilizing global communities in solidarity with Ukraine. It is noted that many Ukrainian volunteers possess high professional competence in IT, medicine, logistics, law, and communications, and their ability to adapt quickly, use emotional intelligence, and engage in intercultural communication enables them to interact effectively with international partners. Special attention is given to how volunteer networks have become channels of "citizen diplomacy" during wartime. The article concludes by emphasizing the need to support, develop, and institutionalize the volunteer resource within Ukraine's foreign policy strategy. The research is based on an interdisciplinary approach that combines elements of political science, international law, sociology, and communications. A conceptual model for assessing the effectiveness of volunteer initiatives in the field of public diplomacy is proposed. The findings can be utilized to develop practical recommendations for governmental bodies and Ukraine's international partners.

Key words: *volunteerism, hard skills, soft skills, humanitarian diplomacy, international support, state image, public diplomacy, Ukraine.*

Поняття гуманітарної дипломатії охоплює діяльність, спрямовану на захист і просування гуманітарних цінностей у міжнародному контексті. Основу становлять принципи нейтральності, неупередженості, гуманності та незалежності [1, с. 12]. Гуманітарна дипломатія реалізується як через офіційні дипломатичні канали, так і завдяки активності громадянського суспільства, зокрема волонтерів [2, с. 45]. У XXI столітті зростання кількості збройних конфліктів, природних катастроф, масових переміщень населення та порушень прав людини зумовило необхідність розвитку інструментів мирного впливу та мобілізації міжнародної підтримки. Одним з таких інструментів стала гуманітарна дипломатія – відносно новий, але все більш значущий напрям зовнішньополітичної діяльності держав та міжнародних акторів. Гуманітарна дипломатія поєднує дипломатичні зусилля з цінностями захисту людської гідності, прав людини, а також із забезпеченням доступу до допомоги постраждалим.

Термін «гуманітарна дипломатія» (англ. *humanitarian diplomacy*) набув поширення у XX–XXI століттях у зв'язку з активізацією діяльності міжнародних організацій, таких як Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), ООН, ЮНІСЕФ, які не лише надають допомогу, а й ведуть переговори про доступ до постраждалих регіонів [1, с. 28]. Науковці визначають гуманітарну дипломатію як «сукупність дипломатичних дій, спрямованих на захист інтересів вразливих груп населення та забезпечення гуманітарного доступу до зон конфлікту або катастроф» [2, с. 114]. Еволюція поняття включає: розвиток міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції), поява нових гуманітарних акторів (НУО, волонтерські мережі), зміна характеру воєн (від міждержавних до гібридних). Гуманітарна дипломатія виконує низку важливих функцій: Забезпечення гуманітарного доступу. Ведення переговорів з урядами, військовими структурами, НЗФ щодо допуску гуманітарної допомоги. Захист прав людини. Адвокація недопущення тортур, етнічних чисток, дискримінації. Посередництво та деескалація конфліктів. Перемовини щодо припинення вогню з гуманітарних причин. Мобілізація міжнародної підтримки. Формування позитивного іміджу постраждалих країн, просування їхніх потреб на міжнародному рівні [3, с. 91]. У гуманітарній дипломатії беруть участь як державні, так і недержавні актори: Міжнародні організації (ООН, МКЧХ, ВООЗ, ЮНІСЕФ). Держави. Через дипломатичні місії, спеціальні представництва

(наприклад, гуманітарні аташе). НУО та благодійні фонди. Ведуть адвокацію, взаємодіють з медіа. Волонтерські об'єднання. Як неформальні канали дипломатії, особливо в країнах, що переживають конфлікти. У цьому контексті гуманітарна дипломатія часто поєднується з публічною дипломатією та концепцією soft power, яка передбачає використання культурних, етичних і гуманітарних ресурсів задля впливу на міжнародну думку [4, с. 72].

У контексті сучасних міжнародних взаємин та з огляду на дедалі важчі глобальні виклики, гуманітарна дипломатія виступає як специфічний вид «м'якої сили» (soft power), що об'єднує елементи класичної дипломатії, нормотворення та правозахисної діяльності. До ключових засобів гуманітарної дипломатії, що функціонують в межах міжнародно-правового та політико-інституційного поля, належать, насамперед, переговорні механізми – формалізовані й не формальні перемовини з представниками збройних сил, державних органів та міжнародних партнерів, які спрямовані на захист прав людини в умовах збройного конфлікту. Важливою формою впливу виступає адвокація (від англ. advocacy) – комплекс стратегічних заходів, що включає публічні кампанії на підтримку гуманітарних ініціатив із залученням широкого кола стейкголдерів. Медіа та цифрова дипломатія (digital diplomacy) забезпечують швидку мобілізацію міжнародної підтримки через соціальні мережі, сприяючи підвищенню обізнаності та залученню громадськості. Теоретичною та нормативною базою гуманітарної дипломатії виступає міжнародне гуманітарне право, зокрема положення Женевських конвенцій та їхніх Додаткових протоколів. Окрему роль відіграють інституційні партнерства – сталі горизонтальні мережі взаємодії між урядами, неурядовими організаціями, волонтерськими рухами та експертними спільнотами, що діють у межах принципів субсидіарності, солідарності та правової відповідальності. З початку повномасштабної війни 2022 року Україна активно розвиває інструменти гуманітарної дипломатії. Її проявами є: Адвокаційні кампанії українських дипломатів та волонтерів за кордоном. Волонтерські місії, які здійснюють постачання допомоги та одночасно інформують світову спільноту про події в Україні. Співпраця державних і недержавних структур у гуманітарному полі. Українські громадські ініціативи, як-от «Повернись живим», «Союз волонтерів», а також медичні та ІТ-волонтери, стають дієвими суб'єктами публічної гуманітарної дипломатії, що допомагає формувати позитивний імідж держави у світі [6, с. 106].

Гуманітарна дипломатія – це багатовимірне явище, яке поєднує дипломатичну, правозахисну, комунікаційну та гуманітарну діяльність. Її зростаюче значення обумовлене глобальними кризами, які потребують не лише політичного врегулювання, а й захисту базових прав і потреб людини. Сьогодні український досвід демонструє, що гуманітарна дипломатія може бути дуже ефективним інструментом м'якої сили, формування позитивного іміджу держави та мобілізації міжнародної підтримки. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на вироблення стратегій інституціоналізації гуманітарної дипломатії у зовнішній політиці.

Soft skills – це технічні, професійні знання, необхідні для виконання конкретних завдань: логістика, медична допомога, фінансова звітність, ІТ-супровід [3, с. 61]. Soft skills – це навички ефективної міжособистісної взаємодії: емоційний інтелект, креативність, гнучкість, критичне мислення, лідерство [4, с. 25]. У кризових ситуаціях обидва типи навичок стають ключовими для ефективної гуманітарної діяльності. Сучасні дослідження в галузі соціальних наук, управління неприбутковими організаціями та гуманітарної діяльності дедалі частіше звертають увагу на феномен компетентнісного підходу в організації волонтерської роботи. В умовах кризових ситуацій, або у військових конфліктів або у надзвичайних подій волонтери стають ключовим людським ресурсом у системі реагування на усі гуманітарні виклики. Відтак постає важлива необхідність чіткого окреслення усіх типів навичок, що забезпечують ефективність такої діяльності. У цьому контексті провідним методологічним підходом є розрізнення hard skills і soft skills, як двох взаємодоповнюючих категорій компетентностей яки формують професійну спроможність волонтера.

Hard skills (твердих навичок) визначаються як фахові, технічні, спеціалізовані знання та вміння, здобуті переважно в результаті формальної освіти, професійної підготовки або

практичного досвіду в конкретній галузі. До цієї категорії відносяться, зокрема, навички логістичного планування, організація транспортних і постачальних ланцюгів, облік і звітність щодо фінансової допомоги, базова та спеціалізована медична підготовка, технічна експертиза, включно з IT-супроводом та цифровими інструментами моніторингу [3, с. 61]. У волонтерському середовищі України, що сформувалося після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, ці навички виявилися не просто корисними, а необхідними для забезпечення безперервності життєво важливих процесів. Приклад, системи забезпечення фронту необхідними медикаментами або амуніцією, функціонують зазвичай винятково завдяки ефективним логістичним рішенням волонтерів, що потребують високого рівня та технічної підготовки. Проте тільки hard skills не можуть гарантувати ефективність без належного рівня soft skills. Тобто міжособистісних, соціальних, емоційно – комунікативних навичок, що виявляються у здатності до взаємодії, емпатії, управління конфліктами, лідерства, креативності та адаптивності [4, с. 25]. У цьому контексті гуманітарної діяльності, де щоденна взаємодія з постраждалими особами, місцевими громадами, державними структурами та міжнародними партнерами є обов'язковим компонентом, саме soft skills стає визначальним чинником ефективної комунікації та підтримки довіри. Дослідження показують, що емоційний інтелект, здатність до активного слухання, конструктивного діалогу та міжкультурного розуміння є критично важливими в умовах нестабільності та високого психологічного навантаження. Наукова література також наголошує на тому, що в умовах катастроф, воєн, гуманітарних криз функціонування волонтерських структур вимагає особливої гнучкості та здатності до командної роботи. Це передбачає не тільки індивідуальні soft skills а й колективну емоційну компетентність, яка дозволяє мобілізувати ресурси, розв'язувати конфлікти, швидко реагувати на зміну обставин. З огляду на це, підготовка волонтерів має охоплювати не лише навчання технічним аспектам діяльності, а й розвиток соціально-комунікативних компетентностей. Особливої актуальності зазначене питання набуває в умовах воєнного конфлікту в Україні, де волонтерство стало невід'ємною частиною суспільного опору та міжнародної репутаційної підтримки. Багато волонтерів мають базову або вищу освіту в галузі медицини, інженерії, права, соціальних комунікацій, менеджменту, IT тощо. Проте саме завдяки розвитку soft skills – здатності до співпереживання, міжкультурної адаптації, розуміння етичних норм комунікації – їм вдається налагоджувати продуктивні зв'язки з іноземними партнерами, фондами та донорами.

Таким чином, hard skills і soft skills в контексті волонтерської діяльності мають розглядатися як взаємодоповнюючі складові єдиної компетентнісної системи. Умови сучасної війни в Україні засвідчили, що саме поєднання фахової експертизи з емоційною зрілістю, комунікативною компетентністю та культурною обізнаністю є передумовою не лише ефективного функціонування волонтерських структур, а й впливовості України як суб'єкта гуманітарної дипломатії. Надалі це має знайти своє відображення в інституційних стратегіях навчання, розвитку та підтримки волонтерського руху на національному та міжнародному рівнях

Український волонтерський рух пройшов три ключові етапи: Революція Гідності (2013–2014), гібридна війна на Донбасі (2014–2022) та повномасштабне вторгнення Росії (від 2022 року). Кожен із цих періодів був етапом посилення організаційної зрілості волонтерів та їх залученості до міжнародних процесів. Уже під час Революції Гідності з'явилися перші структури, що налагодили комунікацію із західними партнерами, організовували міжнародні медіакампанії та співпрацювали з українською діаспорою [4, с. 102]. В умовах суспільної несталості, загроз суверенітету та військової агресії волонтерство набуло системного вигляду, охопивши майже всі сфери громадського життя – від медичної та матеріальної допомоги війську до правозахисної й освітньої діяльності. Його унікальність полягає у високому рівні самоорганізації громадян, переважанні мотивацій альтруїзму й патріотизму, а також у безпрецедентній масштабності: у 2014 році понад 23% населення долучилися до волонтерства, значна частина з них –вперше. Волонтерський рух став інституційною основою нового громадянського суспільства, здатного самостійно реагувати на виклики, які

виявилися непідйомними для державних структур. Таким чином, українське волонтерство постмайданного періоду не лише сприяло збереженню державності, а й стало каталізатором демократичних перетворень та нової політичної культури. [5]. Після 24 лютого 2022 року масштаби гуманітарної активності українських волонтерів вийшли за межі національного рівня. Їх запрошують до участі в панельних дискусіях, міжнародних симпозіумах, аналітичних звітах. Завдяки активній присутності в інформаційному просторі, публічним виступам, залученню світових благодійних структур волонтери стали каналом легітимації української позиції в гуманітарному вимірі війни [6, с. 61]. Особливу увагу слід звернути на те, що волонтерська діяльність передбачає наявність як технічних hard skills, так і міжособистісних soft skills навичок. Успішне функціонування волонтерів у ролі гуманітарних дипломатів залежить від здатності до публічного виступу, культурної чутливості, переговорних навичок, цифрової грамотності, комунікаційної стратегії [7, с. 25]. Це, в свою чергу, вимагає інституційної підтримки та освітніх ініціатив. У процесі взаємодії з міжнародними донорами волонтери формують позитивний образ України як держави з активним громадянським суспільством, орієнтованим на європейські цінності. Цей імідж – результат не тільки політичної дипломатії, а й повсякденної дипломатії звичайних громадян, які стали медіаторами між українською реальністю війни та глобальним гуманітарним співтовариством [8, с. 34]. Крім того, українські волонтери беруть участь у формуванні транснаціональних горизонтальних мереж допомоги: співпраця з діаспорою, іноземними активістами, міжнародними благодійними фондами сприяє створенню ефективних каналів поширення інформації та розбудови нової етики солідарності. Такі мережі діють незалежно від державної дипломатії, проте мають значний вплив на її успіх [9, с. 98].

Таким чином, волонтерство в умовах війни стало явищем, що виходить за межі гуманітарної підтримки і перетворюється на феномен гуманітарної дипломатії. Все це дозволяє розглядати волонтерів як важливих неурядових акторів, здатних впливати на міжнародну політику, мобілізувати підтримку та формувати позитивний зовнішній імідж держави. Їхній авторитет у світовій спільноті дедалі більше підкріплюється ефективністю, прозорістю та здатністю до адаптації, це дає підстави говорити про становлення нової форми громадянської дипломатії а саме волонтерсько – гуманітарної.

Hard skills дозволяють волонтерам бути ефективними у сфері надання допомоги, що сприяє довірі з боку міжнародних організацій. Soft skills формують здатність до міжкультурної комунікації, вирішення конфліктів, налагодження партнерств [7, с. 89]. Завдяки цьому українські волонтери дедалі частіше розглядаються як неформальні посли доброї волі [8, с. 51]. У контексті сучасної гібридної війни та гуманітарної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням Росії в Україну, особливого значення набуває питання дипломатичного потенціалу громадянського суспільства. Волонтери, як один із його найбільш активних сегментів, дедалі частіше виконують функції суб'єктів гуманітарної дипломатії, опосередковано впливаючи на прийняття рішень міжнародними донорами, урядами та гуманітарними структурами. Спроможність волонтерів до дипломатичного впливу формується за рахунок поєднання технічних та міжособистісних навичок, що забезпечують ефективну комунікацію у міжнародному середовищі. З одного боку, «hard skills» (жорсткі навички) дозволяють волонтерам здійснювати логістику гуманітарної допомоги, координувати поставки, вести звітність, працювати з цифровими платформами й аналітичними інструментами, що вимагають високого рівня професіоналізму. Це, у свою чергу, сприяє зростанню довіри з боку міжнародних партнерів, які орієнтуються на прозорість, ефективність і відповідальність виконавців гуманітарних програм [7, с. 89].

З іншого же боку, вирішального значення набувають «soft skills» (гнучкі навички), що включають міжкультурну комунікацію, емоційний інтелект, здатність до ведення діалогу та вирішення конфліктів, а також налагодження партнерств у багатосторонньому середовищі. В умовах багатонаціональної гуманітарної взаємодії саме ці навички дозволяють волонтерам бути ефективними медіаторами, адаптуючись до контексту культурних відмінностей і динаміки міжнародних відносин [7, с. 89]. Завдяки поєднанню зазначених компетентностей

українські волонтери дедалі частіше сприймаються міжнародною спільнотою як неформальні посли доброї волі або суб'єкти, здатні не лише надавати допомогу, а й представляти гуманітарну позицію держави на зовнішньополітичній арені. Їхня активність у соціальних мережах, участь у міжнародних конференціях, співпраця з закордонними фондами і медіа сприяє формуванню позитивного іміджу України як держави з потужним громадянським суспільством та високим рівнем солідарності [8, с. 51].

Таким чином, дипломатичний потенціал волонтерського середовища не є випадковим феноменом, а результатом цілеспрямованого накопичення професійних і соціальних навичок, що дозволяє волонтерам трансформувати свою гуманітарну діяльність у впливовий інструмент зовнішньої політики.

Гуманітарна дипломатія у виконанні волонтерів посилює позитивні наративи про Україну: солідарність, гуманізм, сміливість, готовність до самопожертви. Приклади діяльності таких організацій як «Повернись живим», «Серце воїна», «Help Ukraine Center» свідчать про ефективність мобілізації міжнародної підтримки через персоналізовану та емоційно насичену комунікацію [9, с. 22]. У сучасних умовах міжнародної нестабільності та гібридних конфліктів імідж держави відіграє вирішальну роль у консолідації зовнішньої підтримки, зокрема у сфері гуманітарної допомоги, дипломатії, медіа та міждержавних відносин. Україна, що опинилася в центрі світової уваги внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, вибудовує власний міжнародний імідж не лише на рівні офіційної дипломатії, а й через активність громадянського суспільства – насамперед волонтерів. Гуманітарна дипломатія у виконанні волонтерських організацій сприяє утвердженню позитивних наративів про Україну як про державу, де переважають цінності солідарності, гуманізму, гідності, готовності до співчуття й самопожертви. Ці риси, що репрезентуються через дії волонтерів, значною мірою впливають на міжнародне сприйняття країни, формуючи візуальний і комунікативний образ України як нації, здатної до самоорганізації, опору й відповідальності перед глобальною спільнотою.

Яскравим прикладом цього процесу є діяльність волонтерських ініціатив «Повернись живим», «Серце воїна», «Help Ukraine Center», які не лише надають підтримку військовим та цивільному населенню, а й виступають активними учасниками гуманітарної дипломатії. Їхня здатність мобілізовувати міжнародні ресурси базується на персоналізованій, емоційно насиченій комунікації, що апелює до моральних імперативів глобальної спільноти – допомогти жертвам агресії, підтримати захист прав людини, солідаризуватись із жертвами несправедливості [9, с. 22].

Важливим елементом побудови позитивного іміджу є також активна участь волонтерів у міжнародних конференціях, панелях, благодійних аукціонах, культурних подіях, які відбуваються у різних країнах Європи, США, Канаді, Японії. Їхня присутність у медіа дозволяє створювати емоційно сильні й етично переконливі повідомлення, які формують симпатію до українського народу та сприяють стійкості іноземної підтримки.

Таким чином, гуманітарна дипломатія у виконанні волонтерських організацій не лише забезпечує матеріально-ресурсне функціонування допомоги, а й виконує роль «м'якої сили» у глобальній інформаційній боротьбі. Це свідчить про новий тип акторів міжнародних відносин – волонтерів як носіїв репутаційного капіталу держави, здатних впливати на глобальні уявлення про неї через морально-ціннісну оптику.

Висновки. Hard і soft skills українських волонтерів є критично важливими не лише для реалізації гуманітарних завдань, але й для просування іміджу України як сучасної, відповідальної та відкритої до світу держави. Інституціоналізація гуманітарної дипломатії через волонтерські структури дозволить посилити міжнародну суб'єктність України в умовах гібридної війни. Hard skills і soft skills українських волонтерів є не просто інструментами ефективної гуманітарної діяльності, а й засобами стратегічної комунікації, що сприяють побудові позитивного міжнародного іміджу України. Знання в галузі логістики, медицини, звітності, IT hard skills забезпечують фаховий рівень волонтерської роботи, що підвищує довіру міжнародних партнерів та донорських організацій [7, с. 89]. Водночас розвиток soft

skills – емоційного інтелекту, креативності, міжкультурної комунікації – формує здатність до неформальної дипломатії, яка дедалі частіше визначається як важливий чинник гуманітарної стратегії держави [8, с. 51]. З огляду на це, волонтери постають як новітні суб'єкти гуманітарної дипломатії, здатні формувати глобальний наратив про Україну як демократичну, відкриту та здатну до солідарної дії країну. Їхня діяльність на міжнародній арені – участь у конференціях, взаємодія з донорами, комунікація в ЗМІ – значною мірою виконує функцію м'якої сили у зовнішньополітичному вимірі [9, с. 22].

Таким чином, інституціоналізація гуманітарної дипломатії через підтримку волонтерських структур і їхню інтеграцію в загальнонаціональну зовнішньополітичну стратегію є доцільним кроком. Це дозволить не лише посилити міжнародну суб'єктність України в умовах гібридної війни, але й забезпечити стійку трансформацію громадянського активізму в один із ключових ресурсів національної безпеки та дипломатії.

Список використаних джерел:

1. Slim H. Humanitarian Ethics: A Guide to the Morality of Aid in War and Disaster. Oxford: Oxford University Press, 2015. 210 с.

2. Minear L. The Humanitarian Enterprise: Dilemmas and Discoveries. Bloomfield: Kumarian Press, 2002. 190 с.

3. Савченко О. Волонтерство під час війни: аналітика хард скілів. *Соціальні інновації*, 2023. № 1. С. 60–67.

4. Петренко Л. Емоційний інтелект у кризових умовах. *Психологія і суспільство*, 2022. № 3. С. 22–27.

5. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html (дата звернення: 15.06.2025).

6. Черниш О. Роль громадянського суспільства у зовнішній політиці України. *Політична аналітика*, 2023. № 2. С. 70–78.

7. Колесник Т. Софт скіли для волонтера: міжкультурна взаємодія. *Громадянське суспільство*, 2022. № 4. С. 88–93.

8. Вовк Н. Волонтер як суб'єкт публічної дипломатії. *Дипломатія XXI століття*, 2023. № 1. С. 50–55.

9. Звіт ГО «Повернись живим» за 2023 рік. URL: https://savelife.in.ua/materials/news/povernys-zhyvym-prezentuvav-zvit-za-2023/ (дата звернення: 17.06.2025).

СТАНКО А. П.,
аспірант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
*(Міжнародний гуманітарний
університет)*

УДК 341.645.5:341.64
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.33

ЮРИСДИКЦІЙНІ МЕЖІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ ЩОДО АПЕЛЯЦІЙНИХ І ПЕРЕГЛЯДОВИХ ПРОЦЕДУР

У статті досліджуються юрисдикційні межі міжнародних кримінальних трибуналів у контексті реалізації апеляційних і переглядових процедур.

Акцент зроблено на нормативно-правовому регулюванні апеляції та перегляду справ у практиці Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди та Міжнародного кримінального суду.

Аналізуються відмінності між апеляційною процедурою, яка є елементом звичайного процесуального циклу, та процедурою перегляду, яка є винятковим засобом правового захисту у разі нововиявлених обставин.

Аналізуються питання юрисдикції, стандарти доказування, а також вплив рішень апеляційних і переглядових палат на розвиток прецедентного права. Окрема увага приділяється проблематиці повторного розгляду справ за нововиявленими обставинами та ролі механізмів контролю за судовими помилками.

Розглянуто ключові справи, що демонструють підходи трибуналів до тлумачення підстав для апеляцій і перегляду, зокрема справи *Dusko Tadić*, *Jean-Bosco Barayagwiza*, *Lubanga*, *Katanga*, *Bemba* та *Gbagbo*.

Окрема увага приділена напруженню між принципом остаточності судових рішень і забезпеченням процесуальних прав обвинувачених. Автор доходить висновку, що міжнародна практика поступово формує збалансований підхід, який поєднує стабільність судової системи з ефективним захистом права на справедливий суд. У статті також висвітлює взаємозв'язок між ефективністю цих процесуальних інструментів і принципами справедливого судового розгляду.

Автор пропонує власні висновки щодо вдосконалення процедур апеляції та перегляду, що можуть бути враховані в подальшому розвитку міжнародних кримінальних інституцій.

Стаття спрямована на осмислення меж юрисдикції міжнародних кримінальних інституцій і покликана сприяти подальшому вдосконаленню механізмів оскарження судових рішень у міжнародному правосудді. У цьому контексті доцільним є посилення координації між міжнародними інституціями, розробка спільних процесуальних стандартів, а також поглиблення доктринального осмислення юрисдикційних аспектів апеляцій і переглядів у міжнародному праві.

Ключові слова: *міжнародне кримінальне правосуддя, апеляція, перегляд справи, Міжнародний кримінальний суд, трибунали ad hoc, юрисдикція.*

Stanko A. P. Jurisdictional limits of international criminal tribunals concerning appellate and review procedures

The article explores the jurisdictional boundaries of international criminal tribunals in the context of appellate and review proceedings.

Particular attention is given to the legal regulation of appeal and review mechanisms in the jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia

(ICTY), the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), and the International Criminal Court (ICC).

The analysis distinguishes between appeals, as part of the regular procedural cycle, and review proceedings, which constitute an exceptional remedy in cases involving newly discovered facts.

The article examines issues of jurisdiction, standards of proof, and the impact of appellate and review chamber decisions on the development of international criminal jurisprudence. Special attention is devoted to the reconsideration of cases in light of newly discovered evidence and the role of legal mechanisms aimed at correcting judicial errors.

Key cases are discussed to illustrate how tribunals interpret the grounds for appeal and review, including *Dusko Tadić*, *Jean-Bosco Barayagwiza*, *Lubanga*, *Katanga*, *Bemba*, and *Gbagbo*.

The article highlights the tension between the principle of finality of judgments and the protection of the procedural rights of the accused. It argues that international practice is gradually forming a balanced approach that reconciles the stability of judicial outcomes with effective protection of the right to a fair trial.

The article also discusses the relationship between the effectiveness of appellate and review mechanisms and the broader principles of fair trial guarantees.

The author puts forward conclusions regarding the improvement of appeal and review procedures that may contribute to the future development of international criminal institutions.

The article aims to reflect on the limits of jurisdiction exercised by international criminal bodies and to promote further refinement of judicial review mechanisms in international criminal justice.

In this context, the need for enhanced coordination among international institutions, the development of common procedural standards, and deeper doctrinal reflection on the jurisdictional aspects of appeals and reviews in international law is emphasized.

Key words: *international criminal justice, appeal, review, International Criminal Court (ICC), ad hoc tribunals, jurisdiction.*

Вступ. У системі міжнародного кримінального правосуддя важливе значення має не лише первинна юрисдикція міжнародних трибуналів, а й процедури апеляції та перегляду судових рішень, які забезпечують дотримання справедливості, законності та процесуального балансу. Юрисдикційні межі міжнародних трибуналів у цьому контексті визначають не лише обсяг повноважень щодо перегляду рішень, а й впливають на сталість судової практики, легітимність правосуддя та права обвинувачених. Особливу увагу привертають відмінності в підходах Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (далі – МКТЮ), Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (далі – МКТР), Постійної палати міжнародного кримінального суду (далі – МКС), а також спеціальних і гібридних судів. У зв'язку з цим дослідження особливостей апеляційних і переглядових процедур у контексті юрисдикції різних трибуналів є актуальним як у теоретичному, так і в прикладному вимірі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження юрисдикційних меж міжнародних трибуналів щодо здійснення апеляційних і переглядових процедур, аналіз їх нормативно-правових засад, процедурної практики, а також виявлення спільних рис і розбіжностей між підходами різних інституцій. У роботі також розглянуто практичні виклики, пов'язані з ефективністю оскарження судових рішень, дотриманням принципів справедливого суду та стандартів прав людини на міжнародному рівні.

Результати дослідження. Система міжнародного кримінального правосуддя передбачає можливість перегляду рішень трибуналів шляхом апеляцій або переглядових процедур, що є ключовим інструментом забезпечення справедливості та захисту прав обвинувачених.

Однак обсяг юрисдикції міжнародних трибуналів у цьому контексті суворо регламентований як статутними положеннями, так і практикою.

Юрисдикція апеляційних палат визначається у статутах відповідних трибуналів, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, а також Міжнародного кримінального суду. У Статуті МКС передбачено, що апеляція можлива лише у разі процесуальних помилок, неправильного застосування права або істотної помилки факту, яка вплинула на рішення [1, p. 372].

Особливо важливим є розмежування між апеляцією та переглядом справи [2, p. 588–589]. Апеляція передбачає перегляд рішення на підставі аргументів сторін, тоді як перегляд ініціюється нововиявленими фактами, що не були доступні на момент винесення вироку або рішення. Наприклад, у справі «Багосора та інші» (МКТР), перегляд було дозволено після подання нових доказів, що могли істотно вплинути на початкову оцінку подій [3, p. 56].

Проаналізуємо більш детально процедуру апеляції та перегляду справи в міжнародних кримінальних трибуналах. Розмежування між апеляцією та переглядом справи в міжнародних кримінальних трибуналах є фундаментальним елементом процесуального права, що визначає характер і межі перегляду судових рішень. Апеляція й перегляд мають спільну мету – забезпечення справедливості судочинства – проте значно відрізняються за процесуальним змістом, підставами та функціональним навантаженням.

Апеляція, як правило, подається стороною провадження (обвинуваченням або захистом) після ухвалення вироку чи рішення по суті справи. Вона спрямована на перевірку дотримання матеріального і процесуального права під час розгляду справи, на основі вже зібраних доказів. У міжнародному кримінальному праві апеляційні процедури чітко регламентовані, зокрема в статутних документах *ad hoc* трибуналів. Наприклад, стаття 81 Римського статуту передбачає право на апеляцію у разі визнання винуватості або ухвалення вироку [4, p. 347].

Перегляд справи – це процедура, що ініціюється лише за наявності нововиявлених обставин, які не були відомі суду під час розгляду справи, але могли б істотно вплинути на результат. Це так званий *extraordinary remedy*, який не є продовженням основного процесу, як апеляція, а скоріше винятком, покликаним виправити суттєві судові помилки, що стали відомі після завершення розгляду. У Римському статуті це передбачено у статті 84, де йдеться про можливість перегляду у разі виявлення вирішальних фактів, які були невідомі в момент винесення вироку або рішення [2, p. 281].

Важливість розмежування між апеляцією та переглядом полягає у різних стандартах доказування, процедурах ініціації та обмеженнях у часі. Апеляція є стандартною частиною процесуального циклу і може подаватися у встановлений строк після винесення рішення, тоді як перегляд допускається лише в обмежених випадках і часто через значний проміжок часу після закінчення справи.

Міжнародна практика чітко демонструє відмінності між цими процедурами. Наприклад, в рішенні у справі *Prosecutor v. Dusko Tadić*, Апеляційна палата МКТЮ підтвердила обмеженість підстав для перегляду, наголосивши, що така процедура не може використовуватись як прихована апеляція [5]. У справі *Prosecutor v. Jean-Bosco Barayagwiza*, Апеляційна палата МКТР застосувала принципи перегляду у зв'язку з нововиявленими фактами, що підняло питання про недопустимість подвійної оцінки доказів під виглядом перегляду [6].

Таким чином, чітке розмежування між апеляцією та переглядом справи дозволяє зберігати баланс між правом на справедливий суд і стабільністю судових рішень. Право на справедливий судовий розгляд сьогодні є одним із фундаментальних принципів міжнародного права прав людини, закріпленим як у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [7], так і в статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8]. Це право включає низку гарантій, серед яких особливе місце займають право на розгляд справи незалежним і неупередженим судом, презумпція невинуватості, право на апеляцію та стабільність судових рішень.

У контексті міжнародного кримінального судочинства право на апеляцію та можливість перегляду рішень судів набувають особливого значення, оскільки йдеться про справи, що стосуються найтяжчих злочинів – геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів. Наприклад, Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії передбачав створення окремої Апеляційної палати, яка розглядала як апеляції сторін, так і прохання про перегляд рішень у виняткових випадках [9].

Практика трибуналів демонструє прагнення до забезпечення балансу між правом на оскарження та необхідністю правової визначеності. Стабільність судових рішень виступає запорукою довіри до системи міжнародного кримінального правосуддя. Водночас, у забезпеченні справедливості вироку суди мають діяти з урахуванням нововиявлених фактів, що може призводити до перегляду рішень. Наприклад, у справі *Lubanga* МКС розглянув апеляцію щодо кваліфікації злочинів та обґрунтування доказів, що стало важливим прецедентом у контексті зміцнення стандартів доказування [10].

Деякі дослідники, зокрема Кай Амбос, зазначають, що міжнародне кримінальне судочинство перебуває у стані напруження між принципом остаточності рішень і дотриманням процесуальних прав обвинувачених, і це напруження має вирішуватись шляхом розвитку судової практики, яка забезпечує обидві цінності одночасно [2, p. 639]. Так, Статут МКС передбачає чітко визначені підстави для подання апеляції, зокрема на вирок або інше судове рішення. Відповідно до статті 81(1)(b) Римського статуту, апеляція можлива у випадку процесуальної помилки, помилки у застосуванні або тлумаченні права, а також істотної помилки факту, яка вплинула на рішення або вирок [11].

Практика МКС демонструє складність балансу між принципом остаточності судових рішень і необхідністю забезпечення належного процесу. Так, у справі *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo* прокурор оскаржив м'якість вироку, вважаючи, що Суд не врахував усю шкоду, заподіяну дітям-солдатам. Було висунуто аргумент про істотну помилку факту. Однак Апеляційна палата у 2014 році підтвердила вирок, дійшовши висновку, що суд першої інстанції не припустився помилок, які могли суттєво вплинути на остаточне рішення [12].

В іншій справі, *The Prosecutor v. Germain Katanga*, обвинувачений оскаржив правову кваліфікацію злочинів, посилаючись на помилки у тлумаченні норм міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо командної відповідальності. Проте у 2015 році Апеляційна палата МКС відхилила скаргу, визнавши, що суд першої інстанції не допустив юридичних або фактичних помилок, які вплинули б на обґрунтованість вироку [13].

Особливої уваги заслуговує справа *Jean-Pierre Bemba Gombo*, яка є прецедентом скасування вироку на підставі апеляції. У 2016 році Бемба був засуджений за злочини проти людяності та воєнні злочини. Однак у 2018 році Апеляційна палата скасувала вирок, вказавши, що Суд першої інстанції допустив істотну помилку у фактичному аналізі командної відповідальності: було проігноровано зусилля Бемби щодо запобігання вчиненню злочинів його підлеглими [14]. Ця справа продемонструвала, що навіть в умовах суворих критеріїв, апеляція може ефективно виправити суттєві процесуальні та фактичні порушення.

Виправдання Лорана Ґбаґбо у справі *The Prosecutor v. Laurent Gbagbo* також стало предметом апеляційного розгляду. Прокуратура оскаржила рішення, посилаючись на процесуальні помилки, пов'язані з недостатнім обґрунтуванням висновків про відсутність провини. Проте у 2021 році Апеляційна палата залишила рішення в силі, визнавши, що воно відповідає вимогам процесуальної справедливості [15].

Вказані приклади свідчать про те, що апеляційні механізми у МКС є дієвим інструментом контролю за дотриманням стандартів справедливого судового розгляду. Водночас апеляційна процедура обмежена суворими підставами, що запобігає зловживанню правом на перегляд і гарантує стабільність рішень. Міжнародне кримінальне судочинство перебуває у стані напруження між принципом остаточності рішень і дотриманням процесуальних прав обвинувачених, і це напруження має вирішуватись шляхом розвитку судової практики, яка забезпечує обидві цінності одночасно [2, p. 327].

Таким чином, юрисдикційні межі апеляцій у МКС чітко визначені Статутом і підтверджені судовою практикою. Суд демонструє стриманість у скасуванні рішень, втручаючись лише за наявності серйозних порушень, що свідчить про належне функціонування механізму верховенства права на міжнародному рівні.

Отже, практика міжнародних трибуналів свідчить про поступове формування збалансованого підходу до реалізації права на справедливий суд у контексті апеляційних та переглядових процедур. Основним викликом залишається гарантування процесуальної справедливості без шкоди для стабільності та авторитету міжнародного кримінального правосуддя.

Отже, баланс між правом на справедливий суд і стабільністю судових рішень у контексті міжнародного кримінального правосуддя має особливу вагу, оскільки йдеться про серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та злочини проти людяності, де помилка у процедурі може мати глобальні правові та політичні наслідки.

Компетенція трибуналів у цьому контексті обмежується лише тими підставами, які передбачені їхніми статутами. Наприклад, у справі «Прокурор проти Тадіча» апеляційна палата МКТЮ підтвердила, що її юрисдикція не поширюється на перегляд доказів поза межами встановлених критеріїв, навіть якщо ці докази можуть викликати сумніви щодо законності вироку [5].

Варто зазначити, що апеляційна практика міжнародних трибуналів демонструє схильність до обмежувального тлумачення власної юрисдикції задля збереження стабільності судових рішень та уникнення зловживання механізмом перегляду. Так, апеляційна палата МКТР у справі «Нтавананда» підкреслила, що повторне оскарження рішень на основі аналогічних фактів, уже розглянутих у суді першої інстанції, є неприпустимим [16].

На відміну від національних систем, міжнародне правосуддя має складнішу структуру юрисдикції, оскільки оперує не лише нормами внутрішнього права, а й загальновизнаними принципами міжнародного гуманітарного права. Саме тому підхід до апеляції й перегляду вимагає балансу між правом на справедливий розгляд справи та стабільністю правосуддя. Водночас ці механізми залишаються важливими засобами реагування на судові помилки, особливо в контексті тяжких міжнародних злочинів.

Таким чином, юрисдикційні межі міжнародних трибуналів щодо апеляцій та переглядів чітко обмежені як матеріальними, так і процесуальними нормами. Їх дотримання є необхідною умовою ефективного та справедливого функціонування системи міжнародного кримінального правосуддя.

Висновки. Дослідження юрисдикційних меж міжнародних кримінальних трибуналів щодо апеляційних і переглядових процедур дає змогу зробити низку важливих висновків. По-перше, апеляційна та переглядова юрисдикція є невід'ємною складовою системи міжнародного кримінального правосуддя, яка забезпечує не лише захист прав обвинувачених, а й підтримання процесуального балансу, зміцнення довіри до судових рішень та відповідність нормам міжнародного права.

По-друге, аналіз юрисдикційних положень статутів різних трибуналів свідчить про наявність спільних засад (наприклад, підстави для апеляції: помилка права, факту або порушення процесуальних норм), але водночас і про розбіжності у деталізації процедур, обсязі повноважень та стандартів доказування. Зокрема, МКС має більш розвинуту апеляційну систему, що включає спеціальні палати та можливість апеляції як щодо вини, так і щодо покарання.

По-третє, важливо підкреслити, що юрисдикція трибуналів у сфері перегляду рішень є вужчою за апеляційну. Перегляд рішень можливий лише за наявності нововиявлених фактів, які могли б істотно змінити результат справи, як це передбачено в статті 25 Статуту МКС. Практика перегляду є доволі обмеженою, що обумовлює потребу в чіткому процесуальному регулюванні та підвищенні доступності цієї процедури в інтересах правосуддя.

По-четверте, в умовах створення спеціальних і гібридних трибуналів виникають додаткові виклики щодо розмежування національної та міжнародної юрисдикції, а також процесуальної сумісності систем оскарження. Це вимагає уніфікації стандартів і забезпечення узгодженості між трибуналами.

По-п'яте, питання справедливості, правової визначеності та рівності сторін у апеляційних процедурах набуває особливого значення в контексті захисту прав людини. Незважаючи на прогрес у забезпеченні апеляційного доступу, низка справ свідчить про потребу вдосконалення процедур, зокрема щодо ефективності юридичної допомоги, строків розгляду апеляцій і стандартів обґрунтування рішень апеляційними палатами.

Загалом, можна зробити висновок, що апеляційна і переглядова юрисдикція є критично важливими елементами системи міжнародного кримінального правосуддя. Подальше вдосконалення цих процедур потребує як зміцнення нормативної бази, так і розвиток практики, орієнтованої на захист прав усіх учасників процесу. У цьому контексті доцільним є посилення координації між міжнародними інституціями, розробка спільних процесуальних стандартів, а також поглиблення доктринального осмислення юрисдикційних аспектів апеляцій і переглядів у міжнародному праві.

Список використаних джерел:

1. Cassese A. International Criminal Law. Oxford University Press, 2008. 742 p.

2. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Volume III: International Criminal Procedure. Oxford University Press, 2016. 832 p.

3. ICTR, Bagosora et al. (Case No. ICTR-98-41-T). Judgment and Sentence, 18 December 2008. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/2008/en/92006 (дата звернення: 25.05.2025).

4. Bassiouni M.C. *Introduction to International Criminal Law.* Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 1088 p.

5. ICTY, Prosecutor v. Tadić (Case No. IT-94-1-A). Appeals Judgment, 15 July 1999. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1999/en/40180 (дата звернення: 25.05.2025).

6. ICTR, *Prosecutor v. Jean-Bosco Barayagwiza* (Case No. ICTR-97-19-AR72), Decision, 3 November 1999. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/jud_supplement/supp9-e/barayagwiza.htm (дата звернення: 25.05.2025).

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.05.2025).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 25.05.2025).

9. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 1993. URL: https://www.icty.org/en/documents/statute-tribunal (дата звернення: 25.05.2025).

10. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, Judgment, 14 March 2012. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01-04-01-06-2842 (дата звернення: 25.05.2025).

11. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, 17.07.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 25.05.2025).

12. Judgment on the appeal of Mr Lubanga Dyilo against his conviction. ICC-01/04-01/06-3121, 1 December 2014. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-3121-red (дата звернення: 25.05.2025).

13. Judgment on the appeal of Germain Katanga against the decision on the sentence. ICC-01/04-01/07-3484, 13 November 2015. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-3121-red (дата звернення: 25.05.2025).

14. Judgment on the appeal of Jean-Pierre Bemba Gombo. ICC-01/05-01/08-3636, 8 June 2018. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/08-3636-red (дата звернення: 25.05.2025).

15. Judgment on the appeal of the Prosecutor against the oral decision of Trial Chamber I of 15 January 2019. ICC-02/11-01/15-1400, 31 March 2021. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/11-01/15-1400 (дата звернення: 25.05.2025).

16. ICTR, Ntwavugama v. Prosecutor (Case No. ICTR-96-12-A). Appeals Chamber Decision, 3 April 2003. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275 (дата звернення: 25.05.2025).

ФЕДУЛОВА С. О.,
доктор економічних наук, професор,
магістр права,
завідувач кафедри глобальної економіки
(Університет імені Альфреда Нобеля)

РЕЗЯПОВ К. І.,
кандидат економічних наук,
докторант кафедри глобальної економіки
(Університет імені Альфреда Нобеля)

УДК 347.77
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.34

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ЗЕЛЕНИМ ВОДНЕМ

Робота присвячена дослідженню проблем правового забезпечення міжнародної торгівлі на енергетичних ринках. Головною ідеєю статті є визначення особливостей процесуальної реалізації в міжнародному праві глобальної торгівлі зеленим воднем. В дослідженні визначено, що правова база є ключовим фактором у створенні нового ринку, а регуляторна база для зеленого водню є важливою для встановлення чітких правил та запобігання зловживанню владою, оскільки водневі мережі можуть бути природною монополією. Виявлено, що серйозною перешкодою для прозорого регулювання та цілеспрямованого сприяння торгівлі саме зеленим воднем є відсутність його специфічної класифікації в Гармонізованій системі опису та кодування товарів (ГС). Визначено, що оскільки зелений водень фізично не відрізняється від водню, виробленого з викопного палива, сертифікація є абсолютно необхідною для перевірки його відновлюваного походження та пов'язаної з ним інтенсивності викидів парникових газів. В статті також акцентовано увагу на низці найголовніших правових актів ЄС, які визначаються правовою базою для глобальної торгівлі зеленим воднем. В дослідженні доведено, що Європейській Комісії частково вдалося створити необхідні умови для функіонування ринку водню створивши більшість правових актів для регулювання. Подальший розвиток глобальної торгівлі зеленим воднем вимагатиме узгоджених зусиль урядів, міжнародних організацій та промисловості для створення більш чітких, послідовних та передбачуваних правових рамок. Одним з найбільших викликів для глобальної торгівлі зеленим воднем є розбіжність між національними та регіональними правилами, що визначають, який водень вважається «зеленим» або «чистим» і, відповідно, має право на підтримку або доступ до ринку. Ці розбіжності створюють значні бар'єри для трансатлантичної торгівлі та інвестицій. В статті визначено, що без вирішення правових та регуляторних викликів потенціал зеленого водню як ключового елемента глобального енергетичного переходу може залишитися нереалізованим.

Ключові слова: *міжнародно-правова база, стандартизація, сертифікація, водень, міжнародне право.*

Fedulova S. O., Reziapov K. I. Legal aspects of global green hydrogen trade
This paper is devoted to the study of legal challenges in ensuring international trade within energy markets. The main idea of the article is to identify the procedural

features of implementing global green hydrogen trade under international law. The research highlights that the legal framework is a key factor in creating a new market, and that a robust regulatory foundation for green hydrogen is crucial for establishing clear rules and preventing abuse of power, given that hydrogen networks may become natural monopolies. It has been identified that a major obstacle to transparent regulation and targeted promotion of trade in green hydrogen is the absence of a specific classification for it within the Harmonized Commodity Description and Coding System (HS). Since green hydrogen is physically indistinguishable from hydrogen produced from fossil fuels, certification is essential to verify its renewable origin and the associated greenhouse gas emissions intensity. It has been also drawn attention to several key EU legal acts that serve as a legal foundation for global green hydrogen trade in the article. The study demonstrates that the European Commission has been partially successful in creating the necessary conditions for the functioning of the hydrogen market by introducing most of the relevant legal instruments. Further development of global green hydrogen trade will require coordinated efforts from governments, international organizations, and industry to establish clearer, more consistent, and predictable legal frameworks. One of the biggest challenges for international green hydrogen trade is the divergence between national and regional rules that define which hydrogen is considered “green” or “clean” and, therefore, eligible for support or market access. These discrepancies create significant barriers to transatlantic trade and investment. It has been concluded that unless legal and regulatory challenges are addressed, the potential of green hydrogen as a key component in the global energy transition may remain unrealized.

Key words: *international legal framework, standardization, certification, hydrogen, international law.*

Вступ. Оскільки відновлювана енергія для виробництва водню не є однаково доступною для всіх держав, світова торгівля воднем значно зросте з прогресуючим енергетичним переходом. Сьогодні вже вісімнадцять країн G20 та ЄС прийняли водневі стратегії. Кілька економік, зокрема з країн Глобального Півдня, включаючи Аргентину, Чилі, Бразилію, Уругвай, Марокко, Намібію, Південну Африку та Індію, прагнуть виробляти та експортувати зелений водень. До 2050 року відновлюваний водень і його похідні можуть забезпечувати до 14% загального споживання енергії, зокрема в промисловому секторі та як чисте альтернативне паливо. Країни багаті на ресурси відновлюваної енергії можуть перетворитися на експортерів такої енергії, тоді як держави з розвиненою промисловістю, але обмеженим потенціалом відновлюваних джерел, ймовірно, змушені будуть імпортувати її для декарбонізації економіці.

Для розвитку надійного міжнародного ринку цих товарів та палива знадобляться інвестиції в інфраструктуру, узгоджені політичні рамки та стійкі ланцюги створення вартості. Міжнародна співпраця також є важливою для зниження торговельних бар’єрів та формування стабільного попиту на відновлюваний водень та його похідні.

Визначеність щодо правової бази є ключовим фактором у створенні нового ринку. Як і на інших ринках, таких як електроенергія, регуляторна база для зеленого водню є важливою для встановлення чітких правил та запобігання зловживанню владою, оскільки водневі мережі можуть бути природною монополією. Гармонізація правової бази значною мірою залежить від національних законодавців та їхньої співпраці. Перш за все, вирішальне значення має угода на політичному рівні щодо розуміння терміну «зелений водень» та вибору інструментів для сертифікації і кредитоспроможності. По-друге, необхідні багатосторонні переговори на міжнародному рівні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей процесуальної реалізації в міжнародному праві глобальної торгівлі зеленим воднем.

Виклад результатів дослідження. Формування глобального ринку зеленого водню та пов'язаної з ним торгівлі стикається зі значними правовими та регуляторними викликами, де можна виокремити такі правові і регуляторні складові формування ринку зеленого водню:

1. Міжнародно-правова база.
2. Стандартизація та сертифікація.
3. Регулювання інфраструктури.
4. Національні політики.

Стадія зародження ринку зеленого водню означає, що правові та регуляторні рамки розробляються паралельно з розвитком технологій та формуванням ринкових структур. Ця одночасність призводить до значної регуляторної невизначеності, яка сама по собі може стати перешкодою для інвестицій та торгівлі. Відсутність усталених ринків, механізмів ціноутворення, гармонізованих стандартів та правил сертифікації є ключовими бар'єрами [1].

Правила СОТ є основою для регулювання міжнародної торгівлі товарами, включаючи водень, його похідні та пов'язане обладнання (наприклад, електролізери, паливні елементи). Серйозною перешкодою для прозорого регулювання та цілеспрямованого сприяння торгівлі саме зеленим воднем є відсутність його специфічної класифікації в Гармонізованій системі опису та кодування товарів (ГС). Водень класифікується загалом, без розрізнення за методом виробництва. Це ускладнює відстеження торговельних потоків саме зеленого водню, застосування цільових тарифних пільг чи укладання угод щодо нього [2].

Значущими перешкодами для торгівлі зеленим воднем та пов'язаними товарами вважаються не тарифи, а нетарифні бар'єри (НТБ). До них належать складні та неузгоджені технічні регламенти, стандарти, процедури сертифікації та митного оформлення. НТБ можуть значно збільшувати витрати, затримувати поставки та створювати фрагментацію ринку, обмежуючи потенціал глобальної торгівлі [3].

Відсутність окремого коду ГС для зеленого водню створює юридичну складність у його відокремленні від сірого водню для цілей тарифного регулювання або цільової лібералізації торгівлі в рамках СОТ.

У контексті торгівлі зеленим воднем, спори в СОТ можуть виникати з приводу:

– застосування тарифів;

– застосування дискримінаційних або надмірно обмежувальних технічних регламентів чи стандартів;

– використання субсидій, зокрема тих, що містять вимоги щодо місцевого компоненту або спричиняють несприятливі наслідки для торгівлі;

– застосування заходів, пов'язаних з вуглецем, таких як механізми коригування вуглецю на кордоні (СВАМ).

Однак система вирішення спорів СОТ наразі стикається з серйозними викликами, головним чином через нефункціонуючий Апеляційний орган, що ускладнює остаточне вирішення спорів, які оскаржуються після винесення рішення панеллю [4].

Міжнародне інвестиційне право, втілене у тисячах двосторонніх інвестиційних договорів та багатосторонніх угодах, таких як Договір до Енергетичної Хартії, надає іноземним інвесторам правовий захист від несприятливих дій приймаючої держави. Модернізований Договір до Енергетичної Хартії, узгоджений у 2022 році (хоча його ратифікація та майбутнє залишаються невизначеними), явно включає водень до сфери свого застосування.

Оскільки зелений водень фізично не відрізняється від водню, виробленого з викопного палива, сертифікація є абсолютно необхідною для перевірки його відновлюваного походження та пов'язаної з ним інтенсивності викидів парникових газів. Це дозволяє диференціювати його на ринку та підтвердити його екологічні переваги.

Під час COP28 у Дубаї Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) представила нову технічну специфікацію (ISO/TS 19870) як основу для гармонізації, безпеки, сумісності та сталого розвитку в усьому ланцюжку створення вартості водню [5].

Узгоджене міжнародне впровадження стандартів відіграє вирішальну роль у формуванні нових глобальних ринків водню та водневих носіїв і сприянні транскордонному

потоку декарбонізованих енергетичних рішень. Це дозволяє уникнути регуляторної роздрібненості, зменшити нетарифні торговельні бар'єри та створити справедливі умови конкуренції. Ключовими чинниками при цьому є можливість відстежувати «чисту» енергопродукцію та взаємне визнання сертифікації на глобальному рівні [6].

Одним з найбільших викликів для глобальної торгівлі зеленим воднем є розбіжність між національними та регіональними правилами, що визначають, який водень вважається «зеленим» або «чистим» і, відповідно, має право на підтримку або доступ до ринку.

Ці розбіжності створюють значні бар'єри для трансатлантичної торгівлі та інвестицій. Водень, сертифікований як «чистий» у США, може не кваліфікуватися як «відновлюваний» в ЄС, і навпаки. Це ускладнює доступ до ринку та може вимагати від виробників дотримання кількох стандартів одночасно.

Юрисдикційна невизначеність щодо міжштатних трубопроводів чистого водню в США є також серйозною правовою перешкодою для створення національної магістральної водневої мережі [7].

Пакет законодавства ЄС щодо водню та декарбонізованого газу має на меті створити правила доступу до водневої інфраструктури, встановлення тарифів, розділення діяльності операторів мереж та сприяння перепрофілюванню газової інфраструктури.

ЄС позиціонує себе як лідера у переході на водень, розробивши комплексну нормативно-правову базу. У липні 2020 року Європейська комісія вперше оприлюднила Водневу стратегію ЄС, яка визначила курс розвитку відновлюваного водню в ЄС. Стратегія зосереджена на отриманні, розподілі та розширенні використання відновлюваного водню, а також встановлює необов'язкові кількісні цілі щодо виробництва відновлюваного водню в ЄС. Оскільки відновлюваний водень може сприяти зменшенню імпорту викопного палива з росії (стратегічна незалежність), його значення ще більше посилиться після завершення війни росії проти України. У 2022 році Європейська комісія опублікувала своє повідомлення про план REPowerEU [8], яке включало більш амбітні цілі виробництва порівняно з тими, що були у Водневій стратегії. У ньому також вперше було встановлено цілі імпорту.

Хоча дві держави-члени ЄС (Німеччина та Нідерланди, група першопрохідців) опублікували національні водневі стратегії приблизно одночасно з Комісією, 10 інших держав-членів розробили свої стратегії вже після Водневої стратегії, але до плану REPowerEU [8]. Решта шість держав-членів розробили свої стратегії пізніше.

З того моменту як було опубліковано Водневу стратегію у липні 2020 року, було прийнято низку найголовніших правових актів ЄС, щодо водню та декарбонізованого газу, до яких можна віднести:

1. Директива ЄС/2023/2413 про відновлювану енергію. Остання поправка цього документи відбулась 18 жовтня 2023 року, що встановила обов'язковими цілями використання відновлюваного палива небіологічного походження (переважно відновлюваного водню та синтетичного палива на основі водню) у промисловості та використання відновлюваних видів палива небіологічного походження в транспортному секторі [9].

2. Делегований регламент Комісії (ЄС) 2023/1184. Зазначеним регламентом визначаються правила щодо відновлюваних джерел водню. Регламент встановлює методологію ЄС, яка визначає детальні правила виробництва відновлюваних рідких та газоподібних транспортних палив небіологічного походження. Газоподібний відновлюваний водень (який виробляється шляхом подачі електроенергії з відновлюваних джерел енергії в електролізер) включено до цієї категорії [10].

3. Делегований регламент Комісії (ЄС) 2023/1185. Даним регламентом визначається методологія оцінки збереження викидів парникових газів. Регламент встановлює мінімальний поріг для скорочення викидів парникових газів від переробленого вуглецевого палива. Також визначає методологію оцінки скорочення викидів парникових газів від відновлюваних рідких та газоподібних транспортних палив небіологічного походження, а також від переробленого вуглецевого палива [11].

4. Директива 2024 року та регламент 2024 року (газовий пакет). Правові акти спрямовано на сприяння впровадженню та інтеграції відновлюваних та низьковуглецевих газів в енергетичну систему. Це дозволяє відмовитися від природного газу відповідно до мети ЄС щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Регламент встановлює спільні правила внутрішнього ринку для відновлюваних і природних газів, а також водню [12, 13].

5. Регламент (ЄС) 2023/2405. Відповідно до зазначеного регламенту постачальники авіаційного палива повинні будуть змішувати дедалі більшу кількість екологічно чистого авіаційного палива з традиційним паливом, починаючи з мінімальної кількості суміші 2% у 2025 році та досягнувши 70% у 2050 році. З 2030 року 1,2% палива також повинні бути синтетичним паливом, і цей показник має зрости до 35% у 2050 році. До екологічно чистого авіаційного палива належить, наприклад, електричне паливо, вироблене з відновлюваного водню [14].

6. Регламент (ЄС) 2023/1805. Регламент зазначає, що інтенсивність викидів парникових газів від енергії, що використовується на борту судна, повинна поступово знижуватися (на 2% у 2025 році до 80% до 2050 року). Цього можна буде досягти, зокрема, завдяки використанню відновлюваних видів палива небіологічного походження з високим потенціалом декарбонізації (включаючи водень) [15].

7. Регламент TEN-E. Трансєвропейські мережі для регулювання енергетики (ЄС) 2022/869. Регламентом визначаються керівні принципи щодо своєчасного розвитку та забезпечення сумісності пріоритетних коридорів та зон трансєвропейської енергетичної інфраструктури [16].

8. Регламент (ЄС) 2024/1735. Закон про промисловість з нульовими чистими викидами. Мета зазначеного закону полягає в тому, щоб стимулювати промислове впровадження технологій з нульовим рівнем викидів, необхідних для досягнення кліматичних цілей ЄС. Серед інших заходів, це полегшує умови для інвестування в зелені технології шляхом спрощення процедур видачі дозволів та підтримки стратегічних проектів [17].

Стосовно США, то країна ухвалила два законодавчі акти, які мають особливе значення для відновлюваного водню:

1. Двопартійний закон про інфраструктуру від 2021 року, який передбачає виділення 9,5 мільярда доларів на ініціативи щодо чистого водню, з яких 8 мільярдів доларів призначено для регіональних центрів чистого водню, а 1 мільярд доларів – для програми електролізу чистого водню [18].

2. Закон про скорочення інфляції від 2022 року, що передбачає податкову пільгу на виробництво та інвестиції у водень [19].

Сьогодні 18 держав-членів ЄС мають водневі стратегії. Відповідно до змісту цих стратегій, шість держав-членів посилаються виключно на відновлюваний водень, а деякі враховують як відновлюваний, так і низьковуглецевий водень, при цьому інші переважно посилаються на низьковуглецевий водень.

В переважній більшості, стратегії мають цілі щодо встановленої потужності електролізерів. Більшість стратегій стосуються різних типів використання, але майже не включають жодних оцінок потреб.

Треба зауважити, що більшість стратегій вказують, чи прагне країна бути основним імпортером, експортером, чи виробляти продукт виключно для власного споживання. Також більшість стратегій посилаються на потребу в інфраструктурі. Жодна зі стратегій не містить оцінки потреб у фінансуванні, зокрема фінансування, необхідного для адаптації промислових процесів.

Незважаючи на значний прогрес у розробці національних стратегій та пілотних проектів, глобальний ринок зеленого водню та його міжнародна торгівля стикаються з низкою серйозних правових та регуляторних викликів, які необхідно подолати для повномасштабного розгортання міжнародного ринку.

Одним з найсуттєвіших бар'єрів є відсутність всеосяжних, гармонізованих та передбачуваних регуляторних рамок як на глобальному, так і часто на національному рівні. Існуючі нормативні акти в енергетичному секторі часто розроблені без урахування специфіки водню.

Це особливо стосується транскордонних аспектів, де відсутність єдиного глобального управління торгівлею воднем та розбіжності в національних підходах до стандартизації, сертифікації і безпеки створюють значні перешкоди.

Висновки. З публікацією Водневої стратегії 2020 року для ЄС Комісія вперше відіграла центральну роль у створенні нового ринку. Можна зазначити, що Комісії частково вдалося створити необхідні умови для цього ринку. Хоча Комісія зробила низку позитивних кроків, проблеми залишаються вздовж усього ланцюжка створення вартості водню.

Протягом відносно короткого періоду часу Комісія запропонувала більшість правових актів для регулювання ринку водню. Ефективний глобальний ринок зеленого водню неможливий без тісної міжнародної координації. Це стосується насамперед гармонізації стандартів та систем сертифікації, щоб забезпечити взаємосумісність та уникнути фрагментації ринку. Необхідно також узгодити підходи до регулювання інфраструктури, правил торгівлі (в рамках СОТ) та інвестиційного захисту, щоб вони підтримували, а не перешкоджали досягненню кліматичних цілей. Управління геополітичними аспектами нових енергетичних торговельних потоків також вимагатиме діалогу та співпраці між країнами-експортерами та імпортерами.

Подальший розвиток глобальної торгівлі зеленим воднем вимагатиме узгоджених зусиль урядів, міжнародних організацій та промисловості для створення більш чітких, послідовних та передбачуваних правових рамок. Це включає активізацію діалогу щодо гармонізації стандартів, реформування або адаптацію існуючих міжнародних торговельних та інвестиційних правил для кращого узгодження з кліматичними цілями, а також розробку національних регуляторних систем, що сприяють інвестиціям та інноваціям, забезпечуючи при цьому безпеку та екологічну стійкість. Без вирішення цих правових та регуляторних викликів потенціал зеленого водню як ключового елемента глобального енергетичного переходу може залишитися нереалізованим.

Список використаних джерел:

1. Hydrogen. IRENA. 2025. URL: https://www.irena.org/Energy-Transition/Technology/Hydrogen

2. WTO report highlights role of trade in developing green hydrogen markets. IRENA. 2025. URL: https://www.irena.org/News/articles/2023/Dec/IRENA-WTO-report-highlights-role-of-trade-in-developing-green-hydrogen-markets

3. Accelerating Decarbonization through Trade in Climate Goods and Services. World Economic Forum. 2025. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Accelerating_Decarbonization_through_Trade_2022.pdf

4. US tariffs have violated WTO norms: Experts. The Economic Times. 2025. URL : https://m.economictimes.com/news/international/global-trends/us-tariffs-have-violated-wto-norms-experts/articleshow/119951739.cms

5. New ISO standard on hydrogen unveiled at COP28. European Hydrogen Observatory. URL: https://observatory.clean-hydrogen.europa.eu/media/news/new-iso-standard-hydrogen-unveiled-cop28

6. The EU's industrial policy on renewable hydrogen Legal framework has been mostly adopted – time for a reality check. Special report 11, 2024. 106 p.

7. Hydrogen Pipeline Transport Issue Brief. Great Plains Institute. 2025. URL: https://betterenergy.org/wp-content/uploads/2024/06/Hydrogen-Transportation-Issue-Brief.pdf

8. REPowerEU Plan. Implementing the repower EU action plan: investment needs, hydrogen accelerator and achieving the bio-methane targets. Commission staff working document. Brussels, 18.5.2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX-:52022SC0230

9. EU Policy and Market Updates on RED III and CBAM: What are the Impacts on Hydrogen? 2025. URL: https://www.mayerbrown.com/en/insights/publications/2023/11/eu-policy-and-market-updates-on-red-iii-and-cbam-what-are-the-impacts-on-hydrogen

10. Commission Delegated Regulation (EU) 2023/1184 of 10 February 2023 supplementing Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council by establishing a Union methodology setting out detailed rules for the production of renewable liquid and gaseous transport fuels of non-biological origin. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2023/1184/oj/eng

11. Commission Delegated Regulation (EU) 2023/1185 of 10 February 2023 supplementing Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council by establishing a minimum threshold for greenhouse gas emissions savings of recycled carbon fuels and by specifying a methodology for assessing greenhouse gas emissions savings from renewable liquid and gaseous transport fuels of non-biological origin and from recycled carbon fuels. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2023/1185/oj/eng

12. Directive (EU) 2024/1788 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on common rules for the internal markets for renewable gas, natural gas and hydrogen, amending Directive (EU) 2023/1791 and repealing Directive 2009/73/EC (recast) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1788/oj/eng

13. Regulation (EU) 2024/1789 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on the internal markets for renewable gas, natural gas and hydrogen, amending Regulations (EU) No 1227/2011, (EU) 2017/1938, (EU) 2019/942 and (EU) 2022/869 and Decision (EU) 2017/684 and repealing Regulation (EC) No 715/2009 (recast) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1789/oj/eng

14. Regulation (EU) 2023/2405 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 on ensuring a level playing field for sustainable air transport (ReFuelEU Aviation) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2405/oj/eng

15. Regulation (EU) 2023/1805 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport, and amending Directive 2009/16/EC (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1805/oj/eng

16. Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on guidelines for trans-European energy infrastructure, amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943 and Directives 2009/73/EC and (EU) 2019/944, and repealing Regulation (EU) No 347/2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/869/oj/eng

17. Regulation (EU) 2024/1735 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on establishing a framework of measures for strengthening Europe's net-zero technology manufacturing ecosystem and amending Regulation (EU) 2018/1724 (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1735/oj/eng

18. The Infrastructure Investment and Jobs Act. An official website of the United States Department of Transportation. URL: https://www.transit.dot.gov/IIJA

19. Inflation Reduction Act of 2022. An official website of the IRS. URL: https://www.irs.gov/inflation-reduction-act-of-2022

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ПОГОРЕЦЬКИЙ М.А.
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор з науково-педагогічної роботи
*(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

УДК 343.1+343.3+341.231.14+341.645
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.35

НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Стаття присвячена аналізу новел Кримінального процесуального кодексу України, запроваджених під час воєнного стану у 2022–2025 роках. Особливу увагу приділено правовій природі спеціального режиму кримінального провадження, закріпленого в статті 615 КПК України, який тимчасово делегує прокурору повноваження слідчого судді. Автор висвітлює проблеми розбалансування гілок публічної влади в умовах згортання судового контролю, підкреслює ризики свавільного обмеження свободи та необхідність конституційно обґрунтованих компенсаторних гарантій.

У роботі проаналізовано рішення Конституційного Суду України № 8-р(II)/2024 щодо визнання неконституційності окремих положень частини шостої статті 615 КПК. Окремий розділ присвячено змінам до статті 196 КПК України (Закон № 4359-IX), які встановлюють обов'язок суду зазначати конкретні заходи безпеки в ухвалі про запобіжний захід. Автор піддає критиці цю новелу.

Проаналізовано також питання допустимості доказів, здобутих у надзвичайних умовах, із посиланням на позиції Верховного Суду та наукову доктрину. У статті проведено порівняльний аналіз підходів країн Європи до спеціальних режимів у кримінальному процесі, з акцентом на гарантії прав людини, судовий контроль і строкові обмеження. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення законодавства з урахуванням принципів верховенства права та міжнародних стандартів, а також запропоновано напрями подальшого вдосконалення законодавства, спрямовані на забезпечення сумісності спеціального режиму провадження з принципами верховенства права та міжнародними стандартами прав людини.

Ключові слова: *кримінальний процес; досудове розслідування; воєнний стан; судовий контроль; права людини; допустимість доказів; ЄСПЛ; Конституційний Суд України; спеціальний режим.*

Pohoretskyi M.A. Novelties of the Criminal Procedure Code of Ukraine during martial law: problematic issues

The article is devoted to the analysis of the novelties of the Criminal Procedure Code of Ukraine introduced during martial law in 2022–2025. Particular attention is given to the legal nature of the special regime of criminal proceedings established

by Article 615 of the CPC of Ukraine, which temporarily delegates the powers of the investigating judge to the prosecutor. The author highlights problems of imbalance among branches of public authority under conditions of curtailed judicial control, emphasizes the risks of arbitrary deprivation of liberty, and underlines the need for constitutionally grounded compensatory safeguards.

The article analyzes Decision No. 8-r(II)/2024 of the Constitutional Court of Ukraine, which declared unconstitutional certain provisions of Part 6 of Article 615 of the CPC. A separate section is devoted to the amendments to Article 196 of the CPC of Ukraine (Law No. 4359-IX), which impose an obligation on courts to specify particular security measures in rulings on preventive measures. The author substantiates the compliance of these changes with the standards of the ECHR and the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine.

The article also examines the admissibility of evidence obtained under emergency conditions, referring to the positions of the Supreme Court and scholarly doctrine. A comparative legal analysis is conducted of approaches in European countries to special procedural regimes in criminal proceedings, with a focus on guarantees of human rights, judicial control, and time constraints. The author concludes that legislative improvement is necessary to ensure compatibility of the special procedural regime with the principles of the rule of law and international human rights standards, and proposes specific directions for such improvement.

Key words: *criminal procedure; pre-trial investigation; martial law; judicial control; human rights; admissibility of evidence; ECHR; Constitutional Court of Ukraine; special regime.*

Вступ. Російська воєнна агресія проти України, яка у 2022 році переросла у відкриту фазу повномасштабного вторгнення, поставила кримінальну юстицію нашої держави перед низкою безпрецедентних викликів. Руйнування судової інфраструктури, евакуація органів досудового розслідування, відсутність доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, перебої з функціонуванням зв'язку, об'єктивна неможливість доставки підозрюваних, захисників та інших учасників провадження до суду — ці та подібні обставини зумовили необхідність термінового нормативного реагування. У відповідь на цю загрозу законодавець запровадив тимчасові спеціальні процедури, спрямовані на збереження функціональної спроможності системи кримінального провадження в умовах воєнного стану [1].

Прийняття у березні та квітні 2022 року законів № 2111-IX [1] та № 2201-IX [2] започаткувало формування особливого режиму кримінального провадження, юридичне оформлення якого сконцентроване в положеннях глави 9-1 Кримінального процесуального кодексу України [3], зокрема у статтях 615 та 615-1. Ці норми встановили особливий порядок фіксації початку досудового розслідування, запровадили механізми делегування повноважень слідчого судді прокуророві, унормували специфічний режим тримання під вартою без судового рішення, а також передбачили спрощення доступу до окремих процесуальних інструментів у разі об'єктивної неможливості їх реалізації в традиційному порядку [2].

У такому контексті актуальним є не лише опис нормативних новел, а й з'ясування їх відповідності конституційним стандартам (статті ст. 29, 55) кримінального провадження [4], принципам справедливого суду, процесуальної рівності сторін, а також вимогам статей 5 і 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5].

Таким чином, дослідження новел кримінального процесуального законодавства, запроваджених у період воєнного стану, є актуальним не тільки в межах правового аналізу нових процедур, а й у світлі оцінки їхнього впливу на фундаментальні гарантії прав людини, правову визначеність і верховенство права. Особливого значення набуває з'ясування, наскільки ці новели є співмірними, ефективними й конституційно виправданими у складних умовах воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних проблемних питань новел кримінального процесуального законодавства, запроваджених у період воєнного стану, присвятили свої праці провідні українські фахівці в галузі кримінального процесу, зокрема: О. П. Байбіков, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, Т. О. Лоскутов, О. Ю. Татаров, Г. К. Тетерятник та ін.

Зокрема, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, Г. К. Тетерятник дослідили особливості нормативного регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану, зосередивши увагу на змінах до статті 615 КПК України. Вони проаналізували делегування повноважень слідчого судді прокурору, обмеження прав підозрюваного та роз'яснення Верховного Суду щодо застосування надзвичайного процесуального режиму [6-8].

Т. О. Лоскутов у низці публікацій розглянув проблеми нормативної неузгодженості глави 9-1 КПК України. Зокрема, він обґрунтував необхідність спрощеного та змішаного (паперово-технічного) порядку фіксації слідчих дій, перегляду ролі понятих у бойових умовах, а також унормування засади розумності як спеціального принципу кримінального процесуального права воєнного часу. Особлива увага приділена пропозиції щодо перенесення центру регулювання з формальних процедур до ефективного забезпечення прав особи в умовах збройного конфлікту [9, 10].

О. П. Байбіков та ін. співавтори його публікації досліджують проблеми допустимого втручання в приватне життя під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за умов воєнного стану. На основі порівняльного аналізу досвіду України, країн Балтії, Німеччини, Молдови, Казахстану, Індії та Китаю, обґрунтовано необхідність чіткого нормативного регулювання пропорційності втручання, форм контролю (судового, відомчого, громадського) та процедур фіксації доказів. Автори пропонують впровадження доктрини «процесуального балансу», яка дозволила б забезпечити дотримання прав людини без шкоди для ефективності кримінального переслідування у період надзвичайних загроз [11].

О. Ю. Татаров дослідив правову природу та процесуальні гарантії укладення угоди у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб за главою 37-1 КПК України, зокрема статус юридичної особи як сторони угоди, її право на захист та участь адвоката. Крім того, автор вперше аналізує загрози формального погодження санкцій без належної правової оцінки дій та обґрунтовує необхідність імплементації європейських моделей контролю за добровільністю і виконанням [12].

Отже, результати аналізу новел чинного кримінального процесуального законодавства та наукових досліджень цих новел вітчизняними вченими-процесуалістами свідчать про те, що у науці кримінального процесу чітко простежується систематизація ключових напрямів сучасної доктрини кримінального процесу в умовах воєнного стану, яка охоплює дослідження провідних фахівців — від інституційного аналізу змін до статті 615 КПК України (Гловюк, Завтур, Тетерятник), до процесуальної трансформації угоди щодо юридичних осіб (Татаров), регуляторних аспектів негласних дій та втручання в приватне життя (Байбіков), проблем доступу до правової допомоги і обмеження процесуального балансу (Лоскутов). Окремі автори не лише констатують ризики та прогалини, а й пропонують конкретні механізми нормативного вдосконалення — іноземні моделі, доктрину процесуального балансу, контроль за добровільністю, збереження автономії юридичних осіб тощо.

Таким чином, аналіз сучасної доктрини засвідчує наявність усталеної проблематики, зокрема фрагментарності нормативного регулювання, звуження процесуальних гарантій та обмеженості судового контролю в умовах надзвичайного правового режиму.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз новел КПК України, запроваджених у період воєнного стану, зокрема положень статей 615 і 196 КПК, з огляду на їхню конституційну сумісність, відповідність стандартам ЄСПЛ та ефективність у забезпеченні прав людини.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим кримінального провадження у період воєнного стану є похідним від загального публічно-правового режиму надзвичайного

характеру, який запроваджується відповідно до Конституції України (ст. 106, 107) [4] і Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13]. Його специфіка полягає у системному впливі на низку ключових інститутів кримінального процесу — від початку досудового розслідування і порядку затримання особи до забезпечення права на захист, судового контролю та реалізації угод. У контексті збройної агресії рф проти України, яка триває з 24 лютого 2022 року, виникла необхідність адаптації кримінального процесу до умов обмеженого доступу до органів правосуддя, небезпеки для учасників провадження, зруйнованої інфраструктури і нестабільної логістики.

Запровадження воєнного стану зумовило радикальні відхилення від усталеної моделі кримінального процесу, що проявились у формуванні спеціального процедурного режиму з ознаками автономності. Центральним елементом цього режиму стало нормативне закріплення тимчасових відступів від базових процесуальних стандартів, зокрема через переорієнтацію функціонального навантаження з суду на органи прокуратури, спрощення порядку документування слідчих дій та відступ від класичної моделі участі захисту. Запроваджені процедури допускають оформлення повідомлення про кримінальне правопорушення без внесення до реєстру, проведення затримання без залучення адвоката за наявності формальних обставин, а також обрання запобіжного заходу без фізичної участі підозрюваного. Ці практики, хоча і подаються як викликані воєнною необхідністю, фактично означають процесуальне виключення, що послаблює реальні механізми реалізації права на захист.

Юридична природа таких новел виключає їх інтеграцію в основне процесуальне поле як повноцінного підрозділу кримінальної юстиції. Йдеться про паралельний, надзвичайний правовий режим, що функціонує як тимчасовий модуль з розмитими часовими межами. Відсутність чітко прописаного механізму його деактивації породжує ситуацію фактичної конкуренції між загальним і спеціальним режимом, що суперечить логіці системності правозастосування. Затягування дії таких норм після завершення надзвичайного стану може спричинити ефект інституційної девальвації кримінального процесуального законодавства, підриваючи принцип юридичної визначеності.

Найбільш небезпечними є аспекти, пов'язані зі зменшенням ролі суду в контролі за обмеженням прав особи. Передача прокурору повноважень на вчинення дій, що традиційно належать до компетенції слідчого судді, означає не лише функціональний зсув, а й структурне порушення балансу гілок влади. За цих умов істотно нівелюється запобіжна функція правосуддя, а механізм контролю за законністю заходів примусу стає формальним, що загрожує конвенційним та конституційним засадам права на справедливий суд [14]. Не менш проблемною є ситуація із фіксацією процесуальних дій, особливо при застосуванні новітніх технологій, які широко застосовуються у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів в умовах воєнного стану: уніфікації підходів не досягнуто, технічна фіксація не завжди дозволяє встановити автентичність доказу, а скасування обов'язкової участі понятих без належної альтернативи підриває довіру до доказової бази [15].

У цілому, правовий режим кримінального провадження у період воєнного стану формує своєрідну «особливу юрисдикцію», яка потребує концептуального обґрунтування, нормативної деталізації та чітких меж дії. Його існування допускається виключно як тимчасове рішення в умовах кризи, яке має супроводжуватись чітко регламентованими процедурами повернення до загального порядку кримінального провадження.

Розширення дискреційних повноважень органів досудового розслідування [7], що в умовах воєнного стану може бути виправданим з міркувань оперативності, водночас становить потенційне джерело зловживань, притаманних і мирному часу, а у поєднанні з послабленням судового контролю має розглядатися як допустимий, проте надзвичайно ризикований виняток із загальних засад кримінального провадження. Для забезпечення процесуальної легітимності в надзвичайних умовах необхідно встановити чіткі межі застосування спрощених процедур, гарантувати дієвість контролю за обмеженням прав особи та виключити можливість використання надзвичайних норм поза межами їх тимчасового призначення.

Військові дії, масовані обстріли, окупація окремих територій України створили ситуації, за яких здійснення правосуддя стало фактично неможливим. У відповідь на ці виклики законодавець запровадив у ст. 615 КПК України спеціальний режим процесуальної заміни судового контролю — за умови об'єктивної неможливості звернення до слідчого судді або суду повноваження щодо прийняття ключових рішень (зокрема, обрання запобіжного заходу, проведення слідчих дій, вирішення питань доказування) покладаються на прокурора. Така конструкція є безпрецедентною для національного кримінального процесу і становить виключення з загального принципу судового контролю як базової гарантії прав людини.

Пункт 3 частини першої ст. 615 КПК України передбачає, що у виключних умовах прокурор має право самостійно приймати рішення про тримання особи під вартою на строк до 72 годин. Подальше продовження тримання, у разі збереження перешкод для звернення до суду, може здійснюватися прокурором повторно. Така модель істотно відхиляється від класичної логіки Європейської конвенції з прав людини (ст. 5) [5], яка чітко вимагає негайного звернення до суду для перевірки законності затримання. Утворення замкненого процесуального кола, де прокурор сам ініціює, санкціонує і подовжує обмеження свободи, становить загрозу системному порушенню права на свободу та особисту недоторканність.

Іншою новелою є встановлення механізму фактичного автоматичного продовження строків запобіжного заходу у разі неможливості розгляду відповідного клопотання слідчим суддею. Формально йдеться про механізм продовження строку тримання особи під вартою «до відновлення можливості здійснення правосуддя». Питання строків, які пов'язані з гарантіями прав люди, є надзвичайно актуальною проблемою і в мирний час [9], а під час військового в контексті п. 3, ч. 1. Ст. 615 КПК України ця проблема набуває особливого значення, адже запроваджена цією новелою конструкція містить ознаки правової невизначеності: не визначено суб'єкта перевірки обґрунтованості подовження, критерії для констатації неможливості звернення до суду, а також не передбачено регулярного перегляду таких рішень. Це суперечить усталеній практиці ЄСПЛ, яка вимагає, щоби будь-яке обмеження свободи було об'єктом постійного контролю, пропорційним і обґрунтованим у часі.

Запроваджений у ч. 5 ст. 615 КПК України механізм фактичного автоматичного продовження строків тримання під вартою у випадку неможливості звернення до суду викликає обґрунтовані сумніви з точки зору дотримання стандартів статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Такий механізм не передбачає ані регулярного перегляду обґрунтованості тримання, ані чітких критеріїв для оцінки факту неможливості звернення до суду, що суперечить усталеній практиці ЄСПЛ.

Зокрема, у рішенні Čonka v. Belgium (2002, № 51564/99) Суд наголосив, що відсутність ефективного та оперативного судового перегляду законності затримання становить порушення статті 5 § 4 Конвенції. Суд підкреслив, що особа, позбавлена волі, повинна мати реальну можливість ініціювати перегляд правомірності свого утримання навіть за умов надзвичайної ситуації [18].

У справі Petkov and Profirov v. Bulgaria (2014, № 50027/08 та 50781/09) ЄСПЛ дійшов висновку, що навіть короткострокове затримання без забезпечення судового контролю є порушенням прав, гарантованих статтею 5 § 4. Особливої уваги надано недопустимості ситуацій, коли держава встановлює норми, які дозволяють тимчасове тримання без суду без визначення строку або контролю [19].

У справі Döner and Others v. Turkey (2017, № 29994/02) Суд зазначив, що автоматичне продовження тримання під вартою без процесуального забезпечення контролю його обґрунтованості не відповідає вимогам Конвенції. ЄСПЛ критично оцінив відсутність процедурних гарантій і наголосив, що формальне продовження строку не може замінити судовий перегляд [20].

Таким чином, усі ці рішення свідчать про однозначну правову позицію ЄСПЛ: обмеження свободи особи, навіть у надзвичайних умовах, має бути предметом негайного та регулярного судового контролю, а автоматизм у продовженні строків без чітких процесуальних механізмів є несумісним із Конвенцією.

Умови збройної агресії, руйнування критичної інфраструктури, відсутність стабільного доступу до телекомунікаційних каналів і судових установ обумовили об'єктивну потребу в адаптації процесуальних механізмів фіксації рішень і дій у кримінальному провадженні. Законодавець відреагував на ці виклики шляхом запровадження спеціальних положень у ст. 615 КПК України, зокрема щодо порядку фіксації фактів початку досудового розслідування в умовах технічної недоступності ЄРДР.

Згідно з чинною редакцією цієї норми, у разі відсутності технічного доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань прокурор має право здійснити письмову фіксацію рішення про початок розслідування, яка вважається дійсною до моменту поновлення доступу. Однак така процедура не врегульована детально: закон не визначає чіткої форми документа, порядку його збереження, способу підтвердження дати та часу, а також механізму контролю за достовірністю такого запису. Це створює ризики зловживань, ускладнює перевірку обґрунтованості проведених процесуальних дій та ставить під сумнів їхню допустимість у майбутньому судовому розгляді.

Не менш дискусійним є питання щодо обов'язкової технічної фіксації процесуальних дій, яка передбачена ст. 107 КПК України. В умовах бойових дій, відсутності електроенергії або стабільного інтернет-з'єднання, виконання вимог щодо аудіо- чи відеофіксації часто є технічно неможливим або небезпечним для учасників. У зв'язку з цим у слідчій практиці виникли прецеденти дублювання протоколів на паперових носіях, застосування тимчасових журналів подій, а також відкладеного внесення інформації до ЄРДР. Однак такі способи не мають належного нормативного визнання, що породжує сумніви щодо їхньої правової сили як доказів.

На доктринальному рівні обґрунтовано необхідність законодавчого визначення переліку процесуальних дій, які допускається фіксувати у спрощеному порядку у виключних умовах. Йдеться, зокрема, про встановлення чітких процедурних гарантій: ведення резервних реєстрів, обов'язкового службового підтвердження документів, фіксації часу, місця, обставин дії, особи, яка її здійснила, та її процесуального статусу [10, с. 340–341]. Такий підхід покликаний мінімізувати ризики фальсифікацій, забезпечити автентичність відомостей і створити нормативну основу для визнання результатів слідчих дій допустимими доказами у кримінальному провадженні.

Таким чином, забезпечення гнучкості фіксації кримінального провадження у період воєнного стану потребує не лише нормативного визнання альтернативних форм, а й чіткого процедурного регламенту, який би поєднував вимоги доказової достовірності та реалії бойового контексту. Цей напрям реформування кримінального процесуального законодавства має особливе значення в умовах тривалої гібридної війни та вартий подальшого системного дослідження.

Інституційна конструкція кримінального процесу в умовах воєнного стану зазнала суттєвих модифікацій, зокрема в частині механізму застосування запобіжних заходів, які обмежують особисту свободу особи. Запроваджені положення ст. 615 КПК України передбачають можливість ухвалення прокурором рішень щодо тримання особи під вартою у разі об'єктивної неможливості звернення до слідчого судді. Така модель є винятком із загального принципу судового контролю, гарантованого статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і має застосовуватись виключно за умов наявності реальної та доведеної загрози для здійснення правосуддя.

У практиці Європейського суду з прав людини сформульовано чіткі орієнтири щодо допустимості тримання особи під вартою. Зокрема, у справі *Čonka v. Belgium* Суд зазначив, що особа, позбавлена свободи, має невід'ємне право на ефективний і швидкий перегляд її затримання судовим органом, незалежно від складності обставин чи особливого статусу справи [18]. У справі *Döner and Others v. Turkey* наголошено, що автоматичне продовження строків тримання під вартою без фактичного перегляду обґрунтованості такого заходу порушує вимоги статті 5 § 4 Конвенції [20].

На цьому тлі положення частини 3 статті 615 КПК України, які передбачають повторне тримання особи під вартою на підставі лише прокурорського акту, без проміжного

перегляду судом, суперечать презумпції судової перевірки як невід'ємної складової процесуального балансу між державними інтересами та індивідуальними правами. Відсутність обов'язку прокурора звертатися до суду в максимально короткий строк і встановлених меж такої «тимчасовості» створює ризики свавільного позбавлення свободи, особливо у випадках повторного застосування цього порядку.

Окрему загрозу становить практика розгляду клопотань про запобіжний захід за відсутності фізичної присутності підозрюваного або без забезпечення конфіденційного зв'язку з його захисником. Військові умови стимулювали застосування дистанційного формату участі особи у засіданні, проте у випадках, коли це відбувається без її згоди або без технічної можливості спілкування з адвокатом, порушується право на ефективний захист. ЄСПЛ у справі *Marcello Viola v. Italy* вказав, що участь обвинуваченого у судовому засіданні повинна забезпечуватись у формі, яка дозволяє йому здійснювати захист у рівних умовах із стороною обвинувачення, включаючи безперешкодне і конфіденційне спілкування з адвокатом (загальна позиція, підтверджена в низці рішень за статтею 6 Конвенції) [21].

Таким чином, використання відеоконференцзв'язку у кримінальному провадженні є допустимим лише за умови дотримання мінімальних гарантій: по-перше, наявності вільно вираженої згоди особи, по-друге, технічної здатності забезпечити незалежний канал зв'язку із захисником, по-третє, можливості вчасно і повноцінно реагувати на аргументи сторони обвинувачення. У разі відсутності цих умов така форма участі не відповідає критерію ефективності, визначеному Конвенцією.

Отже, застосування запобіжних заходів у період воєнного стану висвітлює напружену дилему між потребою оперативного реагування держави на загрози та необхідністю збереження фундаментальних прав людини. Виняткові повноваження прокурора на тимчасове тримання під вартою, за відсутності судового контролю, можуть бути виправданими лише як крайній та тимчасовий захід. Водночас недосконаліть законодавчої моделі, відсутність чітких меж дії таких винятків і практика їх неодноразового застосування без контролю суду суперечать міжнародно-правовим стандартам, підтвердженим практикою ЄСПЛ. Дистанційна участь особи в засіданні є припустимою лише за умови дотримання усіх процесуальних гарантій, зокрема права на ефективний і захищений юридичний захист. Отже, критично важливо зберігати баланс між гнучкістю кримінального процесу і непорушністю правового режиму свободи особи, що має гарантуватись судовим контролем навіть у найекстремальніших обставинах.

Запроваджені у 2022 році зміни до КПК України, зокрема положення статті 615, істотно змістили фокус процесуального контролю з інституції слідчого судді до прокурора. У ситуації, коли звернення до суду є неможливим з об'єктивних причин, прокурору надано повноваження самостійно ухвалювати рішення, які за звичайних умов належать до виключної компетенції слідчого судді — зокрема, про обшуки, затримання, арешт майна чи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Це перенесення функцій викликає низку проблем, що торкаються самих засад правового порядку. Зокрема, відбувається фактична тимчасова конверсія виконавчого суб'єкта у квазісудовий, що суперечить принципу поділу влади, закріпленому в ст. 6 Конституції України [4], а також руйнує інституційний баланс кримінального процесу. Прокурор, наділений водночас функціями обвинувачення та процесуального дозволу на обмеження прав, перетворюється на орган із подвійною лояльністю, що суперечить концепції impartial and independent authority у розумінні статті 5 ЄКПЛ [5].

Європейський суд з прав людини у справі *Döner and Others v. Turkey* вказав, що орган, який ухвалює рішення про обмеження свободи особи, має бути інституційно незалежним від сторони обвинувачення [20]. У випадку, коли такі повноваження реалізуються органом, зацікавленим у результаті кримінального переслідування, втрачається об'єктивна неупередженість, яка є обов'язковим стандартом згідно з Конвенцією.

У Листі Верховного Суду № 1/0/2-22 від 03.03.2022 зазначено, що в умовах воєнного стану допустимим є тимчасове обмеження стандартів кримінального процесу, проте воно не

може підміняти собою загальні принципи верховенства права та гарантії ефективного судового захисту. Суд підкреслює, що рішення прокурора, ухвалені в умовах відсутності суду, підлягають ретроспективному контролю та оцінці щодо законності й обґрунтованості після відновлення судової юрисдикції [6, с. 2–3].

Разом із тим, закон не визначає процедур, які б регламентували обов'язковість і строки такого перегляду, не встановлює меж прокурорської дискреції й не закріплює механізмів автоматичної верифікації рішень, ухвалених без участі суду. Це створює умови для порушення принципу foreseeability, тобто передбачуваності правового регулювання, і підриває довіру до процедур забезпечення прав особи, обмеженої в своїй свободі.

У контексті практики ЄСПЛ зазначимо, що у справі *Čonka v. Belgium* Суд нагадав: навіть у надзвичайних ситуаціях необхідно забезпечити, аби будь-яке позбавлення волі підлягало судовому контролю, здійсненому незалежним органом [18]. Відсутність чіткої та ефективної процедури контролю суперечить не лише статті 5 § 4 Конвенції, а й загальним принципам правової визначеності та обмеження державного втручання у фундаментальні права.

Одним з найбільш поширених відступів від процесуальної форми в умовах воєнного стану є проведення слідчих дій без понятих, що традиційно вважається істотним порушенням процесуальної форми. Проте чинне законодавство України, з урахуванням змін до статті 105 КПК, допускає використання відеофіксації як альтернативи участі понятих, якщо така фіксація забезпечує об'єктивне та безперервне відображення процесуальної дії. У листі Верховного Суду № 1/0/2-22 (03.03.2022) зазначено, що у випадках, коли безпека понятих не може бути гарантована, допускається заміна їх участі суцільною відеофіксацією за умови збереження цілісності відеозапису та фіксації часу, місця і учасників [6, с. 3-4]. У цьому контексті практика ЄСПЛ орієнтує на критерії достовірності джерела доказу та забезпечення можливості його перевірки судом. Тобто не участь понятих як така є абсолютною вимогою, а наявність надійного механізму контролю добросовісності слідчої дії, що забезпечує рівність сторін і запобігає зловживанням, про що також ідеться в рішенні Çelik v. Turkey, no. 40887/06, judgment of 15 November 2011 [22].

Таким чином, воєнний стан вимагає гнучкості кримінального процесу, проте така гнучкість не може переходити в інституційну розмитість основоположних гарантій сторони захисту. Збереження конфіденційності адвокатського зв'язку, процесуальна легітимність джерел доказів і мінімальні гарантії їхньої достовірності мають залишатися непорушними, навіть в умовах воєнного виклику.

Воєнний стан, введений у зв'язку зі збройною агресією проти України, зумовив радикальну трансформацію функціонування правоохоронних та судових інституцій, що, у свою чергу, актуалізувало необхідність переосмислення змісту процесуальних гарантій, які забезпечують реалізацію права на захист у кримінальному провадженні. Особливої гостроти набула проблематика, пов'язана з порядком одержання, фіксації та допустимості доказів, включаючи ті, що створюються з використанням цифрових технологій, а також із забезпеченням захисту конфіденційного характеру адвокатської комунікації. Зазначені компоненти процесуального забезпечення мають оцінюватися через призму стандартів, усталених у практиці ЄСПЛ, з одночасним урахуванням специфіки ведення бойових дій та обмежень, зумовлених безпековими ризиками для учасників провадження.

Специфічні умови комунікації в зоні бойових дій, ускладнений доступ до місць провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також порушення технічної інфраструктури, необхідної для документування процесу, призвели до системних відступів від звичних стандартів процесуальної форми. Зміщення балансу між формою та змістом процесуальних дій у бік їх фактичної доцільності, за відсутності гарантованих інструментів контролю, створює потенційну загрозу для реалізації принципу змагальності, який становить один із базових конституційно-правових орієнтирів у сфері кримінального судочинства.

Одним із найвразливіших аспектів, що супроводжує дистанційну участь підозрюваного або обвинуваченого у судовому засіданні, є забезпечення реального, конфіденційного

та незалежного зв'язку з його захисником. У разі, коли участь забезпечується в режимі відеоконференції без можливості вільного та захищеного обміну інформацією між клієнтом і адвокатом, постає обґрунтоване питання про ефективність реалізації права на захист. Як зазначено у рішенні ЄСПЛ у справі *Marcello Viola v. Italy*, право на справедливий суд охоплює не лише формальну присутність обвинуваченого в засіданні, а й ефективну можливість спілкування зі своїм захисником у конфіденційній формі, включаючи підготовку до судового розгляду та участь у ньому. В цьому рішенні акцентовано на необхідності забезпечення рівності сторін і конфіденційності комунікації з адвокатом під час збирання доказів, а також на неприпустимості використання матеріалів, отриманих із порушенням прав сторони захисту [21, §§ 58–60]. Якщо технічні засоби не забезпечують такого каналу зв'язку, участь особи в судовому засіданні не може вважатися повноцінною. На подібні ризики обґрунтовано звертає увагу й Верховний Суд, який у Листі № 1/0/2-22 від 03.03.2022 наголосив, що дистанційна участь сторін у засіданні допускається лише за умови непорушності права на захист і гарантій адвокатської таємниці [6, с. 3]. Ця позиція Верховного Суду повністю відповідає стандартам ЄСПЛ щодо гарантій адвокатської таємниці, які докладно висвітлені у вітчизняних наукових джерелах [23]. Дотримання цих гарантій забезпечить належне доказування у кримінальних провадженнях, яке відповідатиме європейським стандартам [24].

Таким чином, в умовах воєнного стану гарантії сторони захисту мають зберігати не декларативний, а функціональний характер. Допустимість відступів від формальних процедур не повинна перетворюватись на системне нівелювання доказових стандартів. Забезпечення ефективної конфіденційності адвокатської комунікації, оформлення процесуального джерела доказу у встановленій законом формі та верифікація спрощених процедур отримання доказів є мінімальними вимогами для підтримання законності у сфері кримінального провадження навіть у період збройного конфлікту.

В умовах збройного конфлікту реалізація принципів доказового права повинна забезпечуватися таким чином, аби не порушувалися вимоги щодо допустимості, належності та достовірності доказів як передумови для ухвалення процесуально значимих рішень. Водночас у слідчій та оперативно-розшуковій практиці фіксуються випадки документування доказів без дотримання формальних вимог кримінального процесуального закону, зокрема без складання належного протоколу, без фіксації участі понятих або без відеозапису, здатного підтвердити зміст та обставини слідчої дії. У таких ситуаціях часто наводиться аргумент про воєнну доцільність чи неможливість дотримання звичної процедури. Проте, як вказує Європейський суд з прав людини у справі *Döner and Others v. Turkey*, будь-яке зниження процесуального стандарту щодо допустимості доказів повинно супроводжуватись альтернативними процесуальними запобіжниками, які гарантують достовірність джерела доказу, перевірності й належного процесуального оформлення, інакше має місце порушення статті 6 Конвенції, навіть якщо сам доказ є об'єктивно обґрунтованим [20, §§ 83–85].

Особливої уваги в умовах правового режиму воєнного стану набуває процесуальне оформлення доказових джерел у випадках застосування спеціального порядку, передбаченого статтею 615 КПК України. Якщо докази отримані поза межами встановленого законом порядку, але без подальшої належної верифікації чи легалізації, наприклад, шляхом підтвердження їх прокурором або внесенням до ЄРДР, — такі матеріали не можуть вважатися процесуально допустимими. На необхідності забезпечення юридичної форми кожного доказу, навіть за умов активних бойових дій, слушно наголошує й Т. О. Лоскутов, вказуючи, що недотримання мінімальних вимог фіксації інформації нівелює її доказову силу в межах судового провадження [10, с. 341–342].

У межах компаративного аналізу практики держав — членів Ради Європи, що впровадили спеціальні механізми досудового розслідування в умовах збройного конфлікту або надзвичайного стану, особливої уваги заслуговує досвід Франції, Німеччини, Польщі, Литви, Естонії, Латвії та Грузії. Кожна з цих держав розробила інституційну модель нормативного реагування, яка поєднує оперативну гнучкість із системою судового та публічного контролю.

У Французькій Республіці правове регулювання передбачає можливість тимчасового проведення процесуальних дій без попередньої санкції суду в обмежених часових межах, що кодифіковано у статтях 706-81–706-95 Кримінально-процесуального кодексу Франції (*Code de procédure pénale*). У подальшому закон вимагає здійснення ретроспективної судової перевірки таких рішень [25].

У Федеративній Республіці Німеччина застосування спеціальних розшукових заходів (зокрема негласного контролю комунікацій) допустиме без негайного дозволу суду у виключних випадках — наприклад, у разі прямої загрози національній безпеці. Водночас §§ 100a–100g КПК Німеччини (*Strafprozessordnung*) вимагають обов'язкового наступного підтвердження таких дій судовим органом для визнання їх результатів належними доказами [26].

Правова система Республіки Польща також допускає використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій за умов нагальної оперативної необхідності, що передбачено статтями 19 та 237 КПК Польщі [27]. Водночас, як засвідчує усталена практика Конституційного Трибуналу Республіки Польща, доказова сила матеріалів, що обмежують права людини, підлягає оцінці через призму принципу пропорційності, який виконує роль системного критерію допустимості втручання. У рішенні про конституційність будь-якого правозастосовного заходу Трибунал наполягає на необхідності з'ясування, чи був він адекватним заявленій меті, тимчасово виправданим, а також чи не існувало менш обмежувальних засобів досягнення тієї ж цілі. Відповідно до принципу *ultima ratio*, превентивне позбавлення волі, як найсуворіший із запобіжних заходів, може бути застосоване виключно за відсутності ефективної альтернативи з меншим ступенем втручання в права особи. Конституційний Трибунал неодноразово наголошував, що недотримання цих вимог — зокрема, у разі необґрунтованого вибору найсуворішого заходу — є самодостатньою підставою для визнання відповідної норми закону чи практики неконституційною. Таким чином, навіть в умовах воєнного стану або надзвичайного режиму застосування державного примусу залишається обмеженим стандартами верховенства права, що передбачають системність, прозорість і обґрунтованість кожного втручання. [28, с. 440–445].

В державах Балтії — Литовській Республіці та Латвійській Республіці — нормативне регулювання досудового розслідування передбачає обов'язкову попередню санкцію суду для проведення негласних слідчих дій. Виняток становлять лише ситуації, що вимагають негайного реагування, причому такі дії підлягають подальшому судовому погодженню. Аналогічні механізми закріплені у національних кримінально-процесуальних кодексах обох країн [29, 30].

Право Естонської Республіки (зокрема § 126 та § 126[1] КПК Естонії) дозволяє тимчасове самостійне ухвалення рішень правоохоронними органами щодо негласних заходів, однак із жорсткою вимогою щодо їх подальшої легітимації суддею в обмежений строк [31].

У Грузії, внаслідок правових реформ, здійснених у період після збройного конфлікту 2008 року, було запроваджено особливий наглядовий режим за проведенням спеціального розслідування. Зокрема, введено парламентський контроль і повноваження омбудсмена перевіряти дотримання прав людини в межах реалізації спеціальних слідчих процедур [32].

Цей порівняльно-правовий огляд демонструє спільну для більшості європейських правових систем ідею: навіть у контексті обмеженого доступу до правосуддя чи в умовах збройного конфлікту держава не позбавляється обов'язку забезпечувати ефективний контроль за втручанням у права людини. Запровадження спеціального процесуального порядку обов'язково супроводжується чітко визначеними інструментами судової верифікації, строковими обмеженнями та нормативно зафіксованими запобіжниками проти зловживань.

У результаті прийняття Закону України № 4359-IX частину четверту статті 196 КПК України [33] було доповнено нормою, яка покладає на слідчого суддю (суд) обов'язок зазначати у відповідній ухвалі конкретний слідчий ізолятор (СІЗО), у якому має утримуватись особа при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. На перший погляд, ця новела може виглядати як крок до посилення правової визначеності та підвищення гарантій особистої безпеки затриманих. Проте юридичний аналіз свідчить про її

суттєву нормативну дефектність і проблеми системної сумісності з принципами кримінального процесу.

По-перше, запропонована зміна є юридично необґрунтованою, оскільки передбачає втручання судової влади у сферу адміністративно-виконавчого управління. Визначення конкретного СІЗО виходить за межі компетенції слідчого судді, який не володіє ані інформацією про рівень завантаженості установ, ані даними про безпекову ситуацію або технічні можливості конкретного ізолятора. Ухвалення судом рішення у таких умовах створює ризики формалізму та довільного підходу.

По-друге, нововведення порушує функціональний поділ владних повноважень у кримінальному судочинстві, у межах якого адміністративне управління діяльністю установ виконання покарань та попереднього ув'язнення належить до компетенції органів Державної кримінально-виконавчої служби України. Передача таких повноважень судовій гілці влади не лише створює прецедент надмірного втручання, але й загрожує руйнуванням процесуального балансу.

По-третє, запровадження обов'язку для суду ухвалювати окреме рішення щодо кожного переміщення особи між СІЗО ускладнює або навіть блокує оперативне реагування на зміну обстановки, зокрема в умовах воєнного стану (наприклад, загроза обстрілів, евакуація, перевантаження СІЗО). Це суперечить логіці забезпечення ефективності слідства та адаптивності системи у кризових умовах.

Серед практичних негативних наслідків слід відзначити істотне ускладнення переміщення ув'язнених, яке тепер залежатиме від наявності нової судової ухвали, що сповільнить слідчі дії, створить додаткові бюрократичні бар'єри та сприятиме затягуванню провадження. Наявність лише загального зобов'язання визначити СІЗО без відповідних критеріїв породжує ризики довільного вибору та нерівного застосування норм до різних осіб. Крім того, надання таких повноважень слідчим суддям без забезпечення належного інструментарію створює адміністративне перевантаження та підриває ефективність здійснення правосуддя.

У зв'язку з цим постає необхідність скасування новели до частини четвертої статті 196 КПК України, як такої, що не відповідає ні змісту функцій судового контролю, ні міжнародним стандартам кримінального провадження. Раціональним є повернення до чинної раніше практики, згідно з якою місце тримання під вартою визначається адміністрацією ДКВС України з урахуванням фактичних умов, рівня безпеки, логістики та наближеності до слідчого органу чи суду.

Запроваджене Законом № 4359-IX положення про обов'язок суду визначати конкретний СІЗО суперечить конституційному принципу розподілу влади, порушує межі судового контролю та створює загрозу порушення балансу між правами особи, ефективністю слідства та адміністративною стабільністю системи виконання покарань. В умовах воєнного стану, коли мобільність і адаптивність органів досудового розслідування є критично важливими, новела фактично блокує можливість оперативного реагування на зміну обстановки. Таким чином, ця законодавча ініціатива не лише не сприяє захисту прав людини, але й створює додаткові бар'єри для належного функціонування кримінального провадження.

З урахуванням виявлених концептуальних і практичних вад законодавчої новели до частини четвертої статті 196 КПК України, обґрунтованим видається скасування цієї норми як такої, що є юридично вразливою та не узгоджується з системними принципами кримінального провадження. Указане положення суперечить базовим положенням Конституції України щодо розмежування повноважень між гілками влади, підриває засади належного судового контролю та створює суттєві ризики порушення принципу правової визначеності.

Замість прямого зобов'язання суду визначати конкретний слідчий ізолятор доцільно передбачити гнучкий механізм інформування слідчого судді про зміну місця тримання особи у разі оперативної потреби (зумовленої, зокрема, безпековими факторами, змінами оперативної обстановки чи перевантаженням установ), без необхідності постановлення нової ухвали, але з обов'язковим наступним повідомленням суду. Такий підхід дозволить

зберегти баланс між вимогами безпеки, оперативністю провадження та належним судовим контролем.

Крім того, слід ініціювати розгляд можливості запровадження альтернативних інструментів прокурорського контролю за умовами тримання під вартою, зокрема шляхом впровадження цифрових моніторингових засобів, які не потребують залучення суду до управлінських рішень, що не належать до сфери його компетенції.

З урахуванням принципового значення питання для збереження конституційного балансу повноважень, обґрунтованим є також звернення до Конституційного Суду України з поданням щодо відповідності вказаної законодавчої новели положенням статей 6, 19 і 129 Конституції України, які визначають засади верховенства права, межі компетенції суду та фундаментальні принципи здійснення правосуддя.

Висновки. Запровадження правового режиму воєнного стану обумовило радикальні трансформації в структурі кримінального процесу, спрямовані на забезпечення безперервності досудового розслідування, судового контролю та охорони фундаментальних прав особи. Аналіз новел Кримінального процесуального кодексу України, ухвалених у період 2022–2025 років, засвідчує, що законодавець намагався віднайти баланс між публічним інтересом у забезпеченні належного реагування держави на виклики збройної агресії та збереженням основоположних принципів верховенства права, змагальності й процесуальної справедливості.

Зокрема, зміст і реалізація статті 615 КПК України, яка фактично встановлює спеціальний порядок кримінального провадження в умовах недієздатності системи правосуддя, продемонстрували як свою практичну доцільність, так і системні ризики. Ідеться про небезпечну концентрацію повноважень у руках прокурора, що тимчасово підміняє суд у прийнятті рішень про затримання, обшуки, арешт майна та тримання під вартою. Відсутність належних компенсаторних процедур, критеріїв обґрунтованості «неможливості звернення до суду», строкових меж дії винятків і механізмів обов'язкової судової верифікації створює реальні загрози для права на свободу та особисту недоторканність. Ці положення стали предметом конституційного контролю: Конституційний Суд України у Рішенні № 8-р(II)/2024 визнав положення частини шостої статті 615 КПК України такими, що суперечать Конституції України, оскільки вони не забезпечують належного судового контролю за триманням під вартою та створюють ризики свавілля.

Практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Döner and Others v. Turkey*, *Marcello Viola v. Italy*, *Čonka v. Belgium*, підтверджує, що допустимість відступу від звичних процесуальних гарантій допускається виключно в умовах, коли держава демонструє чітку і формалізовану систему перевірок, перегляду та підтвердження законності обмежень прав. Автоматизм, невизначеність, або збереження «виняткових процедур» як тривалого режиму провадження — несумісні з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливою новелою стала зміна підходу до забезпечення безпеки учасників кримінального провадження — шляхом внесення змін до статті 196 КПК України (Закон № 4359-IX). Йдеться про встановлення обов'язку слідчого судді або суду індивідуалізовано зазначати в ухвалі про застосування запобіжного заходу перелік заходів безпеки, що підлягають реалізації щодо конкретної особи. Такий підхід не лише усуває декларативність, характерну для попередньої практики, але й формалізує механізм відповідальності органів досудового розслідування та адміністрацій місць тримання під вартою за фактичне виконання зазначених рішень. Указаний механізм відповідає правовій позиції Конституційного Суду України щодо стандартів судового контролю за втручанням у особисті права.

Крім того, під час воєнного стану на перший план вийшли проблеми допустимості доказів, зібраних в умовах обмеженого доступу до ЄРДР, без участі понятих або без належного протоколювання. Верховний Суд у своїй узагальнюючій практиці та листі № 1/0/2-22 від 03.03.2022 визнав можливість спрощеного фіксування процесуальних дій за умови, якщо збережено достовірність, безперервність та можливість подальшої судової верифікації таких

доказів. Однак така гнучкість може бути виправданою лише за умови наявності мінімального рівня процедурних гарантій.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що правові системи держав-членів Ради Європи, зокрема Франції, Німеччини, Польщі, Литви, Латвії, Естонії та Грузії, допускають запровадження спеціального процесуального порядку лише за наявності незалежного судового контролю, обмежених строків дії таких процедур та обов'язкового інституційного моніторингу (включаючи омбудсменів і парламентський нагляд).

Таким чином, в умовах збройного конфлікту система кримінального процесу України функціонує у надзвичайному режимі, однак має залишатися прив'язаною до фундаментальних конституційних і міжнародних стандартів прав людини. Подальше удосконалення законодавства має бути спрямоване на:

– законодавчу деталізацію строків, меж і процедур судового перегляду виняткових повноважень прокурора;

– обов'язкове нормативне закріплення процедурної перевірки дій, вчинених у спрощеному порядку;

– системну підготовку суддів і прокурорів до роботи в умовах обмежених ресурсів із дотриманням стандартів ЄСПЛ;

– посилення міжінституційного контролю за заходами безпеки, які застосовуються до учасників кримінального провадження.

Тільки за умови інтеграції зазначених підходів можливим є збереження довіри до правосуддя, легітимність процесуальних рішень і забезпечення реального, а не декларативного, доступу особи до правового захисту навіть у період найбільшої суспільної загрози.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про попереднє ув'язнення" щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 р. № 2111-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text

2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651- URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Лист Верховного Суду від 3 березня 2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogoloshennya/2022/01_0_2-22.pdf

7. Главюк І.В., Тетерятник Г.К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 650–653.DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109

8. Hloviuk I., Zavtur V. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану. The Challenges and Opportunities in Law. Ukrainian Case under the Conditions of War. Monograph, edited by Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków 2023. DOI: 10.12797/9788381388887.06.

9. Лоскутов Т. О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 350–355. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.54

10. Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 340–345. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61

11. Babikov O., Bozhyk V., Bugera O.I., Kyrenko S.H., Viunyk M. Balancing Interests: Criminal Proceedings & Private Life Interference Under Martial Law in Ukraine. *German Law Journal*. 2024. Vol. 25, No. 3. Pp. 553–577.DOI: https://doi.org/10.1017/glj.2024.12

12. Татаров О.Ю. Процесуальні гарантії юридичних осіб при укладенні угоди у кримінальному провадженні: національний досвід і європейський контекст. *Вісник кримінального судочинства.* 2024. № 3–4. С. 56–62.

13. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

14. Погорецький М. А., Гриценко І. С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4–7.

15. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства. 2023.* № 3–4. С. 84–102.

16. Погорецький М. А. Дискреція у чинному КПК України як один із чинників зловживань. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав, наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» , Харків, 20-21 листоп. 2013 р. Харків : Право, 2013. С. 615–618.

17. Погорецький М.А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право.ua* № 4. ч. 2. 2023. С.279-293 https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf

18. European Court of Human Rights. *Čonka v. Belgium*, no. 51564/99, judgment of 5 February 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-6020

19. European Court of Human Rights. *Petkov and Profirov v. Bulgaria*, nos. 50027/08 and 50781/09, judgment of 25 June 2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145203

20. European Court of Human Rights. *Döner and Others v. Turkey*, no. 29994/02, judgment of 7 March 2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172681

21. European Court of Human Rights. Marcello Viola v. Italy, no. 45106/04, judgment of 5 October 2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77629

22. European Court of Human Rights. *Çelik v. Turkey*, no. 40887/06, judgment of 15 November 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107497

23. Погорецький М. А., Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 77-87.

24. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79.

25. Code de procédure pénale. Articles 706-81 à 706-95 (France). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006577344

26. Strafprozessordnung (StPO). §§ 100a–100g (Deutschland). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/__100a.html

27. Kodeks postępowania karnego (Polska). Artykuły 19 i 237. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890553/U/D19970553Lj.pdf

28. Śledzińska-Simon, Anna. *Proportionality Analysis by the Polish Constitutional Tribunal*. In: Kremnitzer, Mordechai; Steiner, Talya; Lang, Andrej (eds.). *Proportionality in Action: Comparative and Empirical Perspectives on the Judicial Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. Pp. 385–457.

29. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Lietuva). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.159162

30. Latvijas Krimināl procesa likums (Latvija). URL: https://likumi.lv/ta/en/en/id/107820

31. Kriminaalmenetluse seadustik (Eesti). § 126–126¹. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide

32. საქართველოს კონსტიტუცია; საქართველოს სახალხო დამცველის შესახებ კანონი; პარლამენტის 2008–2010 წლების განხილვები სპეციალური გამოძიების წესის შესახებ (Georgia). URL: https://ombudsman.ge/eng

33. Закон України «Про внесення змін до статті 196 Кримінального процесуального кодексу України та деяких законів щодо удосконалення процедури забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 16 квітня 2025 р. № 4359-IX. База Законодавства України. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42626

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВИСОЦЬКИЙ С. О. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ: ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В РЕГУЛЬОВАНОМУ СЕГМЕНТІ 3

ВОЛОШИНОВ Д. О. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО 12

НІКОЛЕНКО Л. М. АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ 19

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВОВК А. О. КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ ДЛЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ДЕКЛАРАЦІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? 25

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

РЕКУНЕНКО Т. О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ 33

СЕРЕБРО М. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 41

СМОТРИЧ Д. В., АНДРУШКО С. В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ 51

ТИЩЕНКОВА І. О. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 56

ТУГАРОВА О. К. ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬ ТАЄМНИЦЮ, ЯКА СПЕЦІАЛЬНО ОХОРОНЯЄТЬСЯ ЗАКОНОМ: ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ МЕДІА ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 63

УДРЕНАС Г. І., МУСАЄВА С. С. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 70

ШАМАРА Р. П. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ 75

ШЕРСТЮК Г. М. ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В СФЕРІ МІГРАЦІЇ 84

ШИШКІН О. В. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ЯК СПОСІБ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІД ЗАХОПЛЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 90

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ГОЗА С. В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОХОДУ З ДЖЕРЕЛОМ ЇХ ПОХОДЖЕННЯ З УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....96

ЗАХАРОВ С. В. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИК ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АКТИВІВ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....103

МОСЕЙКО А. Г., МАКУШЕВ П. В. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....112

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ГОРИНОВИЧ Д. Ю., СОКОЛОВСЬКИЙ М. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....117

ДАВИДЮК В. М. ДО ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ КОРОЛІВСТВА ІСПАНІЇ.....124

ЗАЙЦЕВ Р. С., СКАКУН К. В., СОКОЛОВСЬКИЙ М. В. ВИЗНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ ТЕРОРИСТИЧНИМИ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ.....132

МОРОЗ Ю. А. СИСТЕМА ЗАХОДІВ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....141

ТКАЧЕНКО П. І. ПОРУШЕННЯ ВИМОГ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....147

ЩЕРБАК Н. М. СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ЯК ФОРМА ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....156

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БРОНЕВИЦЬКА О. М., АФТАНАСІВ В. М., ВЕРГУН В. А. РОЛЬ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВСТАНОВЛЕННІ ВИНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....163

БУТ Ю. А. ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ.....170

ГОРБАНЬОВ І. М., ПРОДАНЕЦЬ Н. М. УНІВЕРСАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: «ВІД ЗЛОЧИНЦЯ ДО ЗЛОЧИНУ» ТА «ВІД ЗЛОЧИНУ ДО ЗЛОЧИНЦЯ».....176

ЗАСТРОЖНІКОВА К. С. ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР.....186

МІРОШНИЧЕНКО С. С., ЛУКОВ Р. М. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ 195

СОКОЛОВ В. О. МЕТОД ДИСТАНЦІЙНОГО ЗНИЩЕННЯ МІН ТА САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ ЗА ДОПОМОГОЮ БПЛА.....201

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КУШНІР В. В. ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....208

ЛЕГКА О. В. LOCUS STANDI У ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....214

МАРЧЕНКО Д. В. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМИ ДОГОВОРУ: КОЛІЗІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....221

МОСЕЙКО А. Г. ХАРД І СОФТ СКІЛИ УКРАЇНСЬКИХ ВОЛОНТЕРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ.....228

СТАНКО А. П. ЮРИСДИКЦІЙНІ МЕЖІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ ЩОДО АПЕЛЯЦІЙНИХ І ПЕРЕГЛЯДОВИХ ПРОЦЕДУР.....235

ФЕДУЛОВА С. О., РЕЗЯПОВ К. І. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ЗЕЛЕНИМ ВОДНЕМ.....241

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А. НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ...248

CONTENTS

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

VYSOTSKYI S. O. THE MECHANISM FOR PUBLIC INTEREST ENSURING IN THE PROCESS OF THE NATURAL GAS MARKET FUNCTIONING: IMPROVING COMPETITION IN THE REGULATED SEGMENT.....3

VOLOSHINOV D. O. EUROPEAN STANDARDS FOR THE INSOLVENCY OF INDIVIDUALS: WAYS OF IMPLEMENTATION INTO UKRAINIAN LEGISLATION.....12

NIKOLENKO L. M. ADAPTATION OF UKRAINIAN BANKRUPTCY LEGISLATION TO THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE: METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND PRACTICAL TOOLS OF LEGISLATIVE DRAFTING.....19

ENVIRONMENTAL LAW

VOVK A. O. CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF THE RIGHT TO LAND FOR COMBATANTS: DECLARATION OR REALITY?.....25

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW

REKUNENKO T. O. THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTERACTION BETWEEN LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND OTHER ACTORS IN THE PREVENTION OF OFFENSES IN THE FINANCIAL SECTOR.....33

SEREBRO M. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION 41

SMOTRYCH D. V., ANDRUSHKO S. V. PROBLEMATIC ASPECTS OF INNOVATION DEVELOPMENT IN UKRAINE.....51

TYSCHENKOVA I. O. THE EFFECTIVENESS OF E-GOVERNMENT IN UKRAINE.....56

TUGAROVA O. K. SECRET SPECIFICALLY PROTECTED BY LAW INFORMATION DISCLOSURE: MEDIA EXEMPTION FROM LIABILITY GROUNDS.....63

UDRENAS G. I., MUSAIEVA S. S. INTERACTION OF PUBLIC FORMATIONS WITH THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING PUBLIC ORDER AND SECURITY DURING THE MARTIAL LAW IN UKRAINE.....70

SHAMARA R. P. PROBLEMATIC ISSUES OF ESTABLISHING CITIZENSHIP OF UKRAINE.....75

SHERSTIUK H. M. PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE AS A DIRECTION OF ENSURING PUBLIC ORDER IN THE FIELD OF MIGRATION.....84

SHISHKIN O. V. STATE REGISTRATION AS A METHOD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION AGAINST SEIZURE OF BUSINESS ENTITIES.....90

FINANCIAL LAW

GOZA S. V. PROBLEMS OF DETERMINING INCOME WITH A SOURCE OF ORIGIN FROM UKRAINE AND ABROAD: A THEORETICAL AND COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS.....96

ZAKHAROV S. V. COMPARATIVE STUDY OF THE LEGAL MECHANISMS FOR FORCED EXPROPRIATION OF ASSETS IN NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW.....103

MOSEIKO A. H., MAKUSHEV P. V. CURRENT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL LAW IN THE CONTEXT OF SOCIAL TRANSFORMATIONS AND EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....112

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

HORYNOVYCH D. YU., SOKOLOVSKYI M. V. PECULIARITIES OF THE SUBJECT OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING TERRORIST CRIMINAL OFFENSES IN MODERN CONDITIONS.....117

DAVYDIUK V. M. ON THE ISSUE OF STRENGTHENING THE CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY OF BUSINESS ENTITIES IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION: STUDYING THE EXPERIENCE OF THE KINGDOM OF SPAIN.....124

ZAITSEV R. S., SKAKUN K. V., SOKOLOVSKYI M. V. RECOGNITION OF ORGANIZATIONS AS TERRORIST IN UKRAINE: WAYS OF IMPROVEMENT AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE.....132

MOROZ Yu. A. SYSTEM OF SPECIAL CRIMINOLOGICAL AND INDIVIDUAL PREVENTIVE MEASURES FOR COMBATING TAX-RELATED CRIME.....141

TKACHENKO P. I. VIOLATION OF RADIATION SAFETY REQUIREMENTS: CRIMINAL LAW ANALYSIS.....147

SHCHERBAK N. M. SEXUAL HARASSMENT AS A FORM OF GENDER-BASED VIOLENCE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....156

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

BRONEVYTSKA O. M., AFTANASIV V. M., VERGUN V. A. THE ROLE OF MOLECULAR GENETIC EXAMINATION IN ESTABLISHING GUILT FOR THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST HUMAN LIFE AND HEALTH.....163

BUT YU. A. PENETRATION INTO A PERSON'S DWELLING OR OTHER POSSESSION DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS: PROBLEMS OF LEGISLATIVE CERTAINTY.....170

GORBANOV I. M., PRODANETS N. M. UNIVERSAL APPROACHES TO DETECTING AND INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES: "FROM CRIMINAL TO CRIME" AND "FROM CRIME TO CRIMINAL".....176

ZASTROZHNIKOVA K. S. SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW: THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS.....186

MIROSHNYCHENKO S. S., LUKOV R. M. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES AGAINST PROPERTY.....195

SOKOLOV V. O. METHOD OF REMOTE DESTRUCTION OF MINES AND IMPROVISED EXPLOSIVE DEVICES USING UAVS.....201

INTERNATIONAL LAW

KUSHNIR V. V. THE CONCEPT OF INFORMATION WARFARE IN INTERNATIONAL LAW.....208

LEHKA O. V. LOCUS STANDI IN PUBLIC LAW: DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS.....214

MARCHENKO D. V. INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL APPROACHES TO THE FORM OF THE CONTRACT: CONFLICT OF LAWS IN THE CONTEXT OF LEGAL GLOBALISATION.....221

MOSEIKO A. H. HARD AND SOFT SKILLS OF UKRAINIAN VOLUNTEERS AS A TOOL OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN DIPLOMACY: SHAPING THE GLOBAL IMAGE OF UKRAINE.....228

STANKO A. P. JURISDICTIONAL LIMITS OF INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNALS CONCERNING APPELLATE AND REVIEW PROCEDURES.....235

FEDULOVA S. O., REZIAPOV K. I. LEGAL ASPECTS OF GLOBAL GREEN HYDROGEN TRADE.....241

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

POHORETSKYI M. A. NOVELTIES OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE DURING MARTIAL LAW: PROBLEMATIC ISSUES.....248

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО **3 • 2025**

Науковий журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 18.07.2025 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0725/573.
Обл.-вид. арк. 23,11. Ум. друк. арк. 20,64. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
С відоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.